

*Simion
Retegan*

**DIETA
ROMÂNEASCĂ
A
TRANSILVANIEI
dacia**

*Simion
Retegan*

**DIETA
ROMÂNEASCĂ
A
TRANSILVANIEI**

SIMION RETEGAN

DIETA ROMÂNEASCĂ A TRANSILVANIEI
(1863—1864)

COPERTA DE FLORIAN ALEX. MILAN

SIMION RETEGAN

**DIETA
ROMÂNEASCĂ
A
TRANSILVANIEI
(1863—1864)**

**EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA, 1979**

CUVÎNT ÎNAINTE

Dieta din 1863—1864, așa-numita dietă românească de la Sibiu, a însemnat momentul finalizării luptei de mai bine de un secol pentru recunoașterea legislativă a națiunii române, a limbii și confesiunilor sale. Într-adevăr, în 1863 forul legislativ al Transilvaniei votează legea despre egala îndreptățire a națiunii române și legea prin care limba română este recunoscută, alături de maghiară și germană, ca limbă oficială a statului. Națiunea română din Transilvania devenea în felul acesta din *misera plebs contribuens*, disprețuită și neascultată, cum fusese pînă în 1848, națiune politică, participantă directă la viața publică, participantă la puterea legislativă. Mai mult decît atît, însăși dieta statului va avea în 1863 o majoritate relativă care se va transforma în împrejurările deosebite ale acestui an într-o majoritate absolută.

Aceste mari realizări politice puneau un fundament solid pentru dezvoltarea viitoare a românilor transilvăneni, creau cadrul mare al procesului anevoios al ridicării lor politice, sociale, culturale. Căci legile dietei de la Sibiu erau nu numai un sfîrșit ci și un început, erau, cum spun contemporanii, ca o holdă tînără și bogată care trebuia să rodească pe măsura unor lungi așteptări, pe măsura unor mari speranțe.

Pe de altă parte rezolvarea cauzei românilor transilvăneni era de natură să consolideze situația tuturor românilor din imperiu. Sub influența puternică a Unirii Principatelor s-a tîns în această vreme să se reia planul pașoptist al unirii tuturor românilor din Austria într-o singură provincie, cu o conducere și o administrație românească. Privind în perspectiva istorică o asemenea construcție politică trebuia să favorizeze unirea lor de mai tîrziu cu România.

Hotărîrile dietei de la Sibiu răspundeau unor aspirații vechi, născute odată cu națiunea română însăși, crescute odată cu

ea. Le dăduse glas, primul, Inochentie Micu în memoriile sale, constituiseră apoi revendicarea de căpetenie a *Supplex*-ului, punctul esențial al programului revoluției din 1848 și, imediat înaintea dietei, ideea centrală a conferințelor românești din ianuarie 1861 și aprilie 1863. Acest răspuns refuzat atita timp de dietele feudale, dar refuzat de asemenea și de către cea din 1848, conferă dietei de la Sibiu caracterul celei mai democratice diete din întreaga istorie a Transilvaniei. Este prima dietă modernă, constituită conform principiilor parlamentarismului burghez european, prima dietă care a oferit națiunilor Marelui Principat prilejul de a dezbate împreună problemele grave ale vremii, care a pregătit mai mult decit oricare alta înaintea sa terenul pentru frăția și colaborarea lor. Începe de fapt o vastă operă de înnoire a vechiului sistem constituțional transilvănean într-un spirit mai modern, mai egalitar, mai democratic.

Legislația de la Sibiu a fost urmarea înnoirii structurii dietei, esențial deosebită de a tuturor celorlalte de pînă atunci. Sub aspect național este cea dintîi dietă a Transilvaniei în care națiunea română nu numai că a fost reprezentată dar a deținut chiar majoritatea relativă iar apoi, prin retragerea nobilimii maghiare, pe cea absolută. Astfel încît numele de dietă românească care i s-a dat de către contemporani acoperă, chiar avînd în vedere colaborarea cu fruntașii sași, o realitate istorică. Social, de asemenea, este cea dintîi dietă în care elementele de origine populară sînt în majoritate, nenobilii primează asupra nobililor. Tot astfel cum pentru prima dată aici deputații aleși primează asupra celor numiți.

Dieta din 1863—1864 nu este numai o etapă foarte importantă a mișcării naționale românești ci constituie, în același timp, un moment deosebit al istoriei Transilvaniei în general. Căci, în afara celor două legi amintite, referitoare la români, la Sibiu s-a hotărît într-un spirit democratic, sau cel puțin s-a discutat, o sferă foarte largă de probleme sociale, politice, economice care afectau pe toți locuitorii Marelui Principat. Astfel, de pildă, s-a revizuit Patenta urbarială din 1854, s-a înființat un tribunal suprem, s-a adoptat o nouă lege electorală. Dieta a dezbătut de asemenea probleme ca: construirea unei căi ferate, o nouă împărțire administrativ-politică, reducerea impozitelor, bugetul Transilvaniei, armata etc.

Nu este apoi lipsită de importanță nici atitudinea adoptată la Sibiu în ceea ce privește raporturile Transilvaniei cu im-

periuł ca și aceea referitoare la principiul fundamental al organizării acestuia. În marea frământare politică a monarhiei între susținătorii centralismului, federalismului, dualismului dieta de la Sibiu s-a postat ferm pe o poziție federalistă, care în împrejurările de atunci corespundea cel mai mult intereselor popoarelor subjugate. Unul din primele sale acte a fost tocmai adoptarea Diplomei din 1860 și a Patentei din 1861 ca legi fundamentale ale Transilvaniei. Cu toate limitele lor mari, ele ofereau totuși națiunii române ca și altor națiuni posibilități incomparabile mai mari de dezvoltare decât cele de dinainte sau de după perioada guvernării liberale. În acest spirit dieta a căutat să mențină autonomia istorică a Marelui Principat. Ea este apărată pe de o parte împotriva tendințelor centraliste ale guvernului vienez, pe de altă parte împotriva tendințelor unioniste ale nobilimii maghiare. Întîlnim din nou în această politică de perspectivă a românilor obiectivul îndepărtat dar, direct sau indirect, întotdeauna existent la orizontul gândirii lor politice, obiectivul desăvîșirii unității lor de stat.

Dar viața legislației de la Sibiu a fost de scurtă durată. Orientarea Habsburgilor spre o înțelegere cu nobilimea și burghezia maghiară, încheierea pactului dualist, au făcut precară iar apoi imposibilă existența legilor în 1863—1864. Ele vor fi într-adevăr abrogate la scurt timp după instaurarea oficială a dualismului. Cu toate acestea legile de la Sibiu își pun afund amprenta asupra programului politic al românilor în tot decursul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, rămîn pentru ei, pînă tîrziu în pragul secolului următor, un îndemn și în același timp o țintă.

Literatura istorică privind dieta din 1863—64 este săracă. Problematika ei vastă a fost atinsă tangențial în mai toate lucrările cu caracter general dar în istoriografia românească există o singură lucrare care i-a fost consacrată exclusiv și aceasta de mici dimensiuni și cu caracter de popularizare. Este vorba de lucrarea lui Valeriu Moldovan apărută la Cluj, în 1932 (*Dieta Ardealului din 1863—64*, Cluj, 1932, 108 p.), care se bazează mai ales pe colecția de documente a lui Teodor Păcățian și în foarte mică măsură pe ziarele contemporane. Ea are totuși meritul de a fi prima reconstituire a istoriei dietei, de a fi popularizat în perioada dintre cele două războaie mondiale, acest eveniment atît de plin de semnificații și totuși atît de puțin cunoscut al istoriei românilor transilvăneni.

În istoriografia maghiară există în schimb o lucrare mai mare dedicată dietei sibiene, aceea a lui Mester Miklós, apărută în două ediții succesive în 1935 și 1937 (*Az autonom Erdély 1860—1863* [Transilvania autonomă 1860—1863], Budapesta, 1937, 265 p.). Lucrarea care nu este străină de anumite tendințe care s-au făcut simțite în ambianța revizionistă de dinaintea celui de al doilea război mondial, prezintă pe larg antecedentele politice ale dietei din perioada 1860—63, adoptarea legilor privind națiunea română și limba sa, dar se oprește brusc aici, fără a intra deloc în dezbaterile problemelor celei de a doua sesiuni a dietei. E regretabil de asemenea că Mester Miklós s-a bazat și el în primul rând pe materialul edit, românesc și maghiar, și că nu a folosit nici arhiva guberniului Transilvaniei, nici pe cea a cancelariei aulice și nici pe aceea a dietei. Ceea ce trebuie însă subliniat la acest autor este înțelegerea iar pe alocuri simpatia caldă cu care tratează cauza românilor transilvăneni.

Dintre istoricii contemporani ai evenimentelor români, maghiari, sași Barițiu e cel care stăruie cel mai mult asupra dietei, în volumul al treilea al mării sale opere istorice: *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, volum apărut în 1891. Aprecierile sale, chiar dacă sînt făcute mult mai tîrziu, sînt foarte importante în ceea ce privește atmosfera epocii, grupările care s-au creat în cadrul dietei, acțiunile din culise. Barițiu nu a făcut și nici nu a intenționat să facă o analiză amplă a chestiunii și ca atare recurge mai rar aici la textele documentare.

Între lucrările istoricilor contemporani maghiari se remarcă mai ales aceea a lui Ürmössy Lajos, *Tizenhét év Erdély történetéből* (17 ani din istoria Transilvaniei), Timișoara 1894, care tratează destul de mult despre dieta de la Sibiu dar într-un spirit puternic impregnat de naționalism. Mult mai interesantă este, pentru unele aspecte din preajma deschiderii dietei, *Istoria sașilor* a lui Friederich Teutsch, în care se schițează portretul moral al celor mai importanți fruntași politici sași participanți la lucrările forului de la Sibiu.

Cartea de față își propune o mai precisă prezentare a principalelor hotărîri ale dietei din 1863—64, a pregătirii și semnificației sale în cadrul general al luptei naționale românești din perioada de profundă frămîntare politică a anilor guvernării liberale. Au fost folosite pentru redactarea sa nu numai voluminoasele tomuri ale stenogramelor ședințelor dietei, tipărite în cele trei limbi oficiale (*Ziar stenografic al*

dietei transilvane conchemată la Sibiu pe 1 iulie 1863, 1972 p.), nu numai actele oficiale provenite de la dietă (Akten und Verhandlungen des 1863—64 siebenbürgischer Landtages, 622 p.), nu numai presa contemporană dar și arhiva dietei păstrată la Arhivele Statului din Budapesta, arhivă în care se păstrează un material extrem de bogat cu totul necunoscut pînă acum. De asemenea, au fost folosite masiv fondurile prezidiale ale arhivei guvernului Transilvaniei din acești ani, precum și cele ale arhivei cancelariei aulice de la Viena.

STRUCTURA SOCIAL-ECONOMICĂ A BURGHEZIEI ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN ANII REGIMULUI LIBERAL

Dacă examinăm oricare din acțiunile politice românești de amploare mai mare desfășurate după 1860 constatăm o participare diversă de: funcționari, fețe bisericești, liber profesioniști, învățători, notari, negustori, proprietari de pământ, proprietari de mine, meșteșugari. Aceștia sînt cei care alcătuiesc pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd apar categorii sociale noi, pătura conducătoare a românilor din Transilvania. Este, de fapt, mediul cunoscut de la 1848 al cărui cerc s-a lărgit, s-a diversificat, s-a consolidat în condițiile de după revoluție. Cum bine se știe românii erau lipsiți de o mare aristocrație cu vază și autoritate, ca cea maghiară sau croată tot astfel cum, dacă lăsăm la o parte Brașovul unde se poate într-adevăr vorbi despre o „burgărie“ românească, nu aveau încă nici o burghezie orășenească propriuzisă, puternică și organizată, dispunînd de vechi tradiții ale vieții orășenești, asemănătoare celei săsești. Dar să pornim de la un exemplu concret. Din multele care s-ar putea da alegem Petiția din 31 decembrie 1866, a cărei mărturie este importantă dacă nu pentru potențialul numeric al burgheziei românești, pentru cel al structurii sale sociale.

Petiția, zisă *cea mare*, așternută împăratului la 31 decembrie 1866 de către Ioan Rațiu, viitorul președinte al Partidului Național Român poartă 1493 de semnături. Cine sînt cei care le depun? După George Barițiu, unul dintre autorii principali ai actului, animatorul întregii acțiuni, ei se repartizează astfel: un mitropolit, un episcop, 14 canonici, 3 vicari, 6 profesori de teologie, 43 protopopi, 486 preoți, 171 învățători, 100 proprietari mijlocii de pământ, un mare proprietar, 47 funcționari, 41 proprietari de mine, 21 negustori. Restul de 560 sînt notari, juzi comunali, meșteșugari, proprietari mai

mici¹. Nu sînt incluși în acest număr semnatarii brașoveni care sub presiunea mitropolitului Șaguna își retrag plenipotența întocmită inițial. Aceștia, 69 la număr, sînt în cea mai mare parte negustori dar în șirul lor întîlnim doi proprietari de fabrici, 5 „negustori și proprietari“, acționari, printre alții, la fabrica de hirtie din Zărnești, pe Ioan George Ioan directorul filialei din Brașov al Băncii austriece, președintele Gremiului românesc levantin². Aceleași constatări le putem face dacă urmărим listele de abonați din 1861 ai „Gazetei“, „Telegrafului român“ și „Concordiei“³, listele de membri ai Așteii (745 în 1862) sau pe acelea ale semntarilor moțiunilor de adeziune la *Pronunciamentul de la Blaj* din 1868.

În pătura conducătoare intră așadar, categorii sociale foarte diferite: o burghezie intelectuală laică și bisericească relativ numeroasă dar cu precădere rurală, o burghezie mijlocie negustorească și meșteșugărească de proveniență mai nouă dar într-o permanentă creștere, burghezia agrară, surprinzător de deasă la nici două decenii după 1848 și, atîta cîtă era, o mare burghezie antrenată în comerț și sporadic chiar în industrie. Fără a putea vorbi acum despre o moșierime românească, întîlnim totuși cîteva nume de mari proprietari care simpatizează sau se alătură pe față mișcării naționale. În acest cadru social eterogen hegemonia politică revine intelectualității, celei bisericești pînă în 1848 iar apoi tot mai mult celei laice. Chiar dieta din 1863—64 este numită uneori în presa ostilă, centralistă din Viena, o adunare de funcționari și preoți.

Sigur că într-un regim în care criteriul de acordare a drepturilor politice era averea și care atribuia încă o mare importanță nașterii, această situație constituia pentru români un handicap. El era cu atît mai mare cu cît censul electoral era mai ridicat. Dar importanța politică a acestei categorii depășește cu mult numărul și forța sa economică deoarece

---

¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 3, din 11 I 1867, p. 11; semntarii petiției sînt publicați în „Federațiunea“, an I, nr. 57—70, din 1868, p. 220—276.

² „Federațiunea“, nr. 70, din 19 V 1868, p. 275.

³ După datele comunicate de Barițiu, în 1861 „Gazeta Transilvaniei“ avea 1200 abonați, „Telegraful român“ 1000, iar „Concordia“ 600, cf. „Gazeta Transilvaniei“, nr. 50, din 26 VI 1865, p. 197. O analiză amplă și foarte documentată a acestei chestiuni Apud George M. Marica, *Contribuții la problema abonaților periodiceleor românești pînă la primul război mondial* în Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenene din secolul al XIX-lea, I, Ed. Dacia, p. II—III.

ea are în spate masa majoritară a națiunii române. Pe această bază solidă ea devine în anii liberalismului, favorizată fiind și de conjunctura generală, participantă la viața politică a Transilvaniei.

De altfel și din punct de vedere economic elementul burghez român se găsește acum într-un stadiu destul de avansat. Cu excepția funcționarilor care depind material de stat, toate celelalte componente ale sale stau pe propriile lor picioare. Acest avans economic se traduce pe planul vieții colective printr-o vizibilă ascensiune socială a colectivităților românești. Astfel, în orașe îi vedem pe români rînduindu-se în societăți, ridicîndu-și școli și biserici, creînd sau susținînd instituții proprii. Își alcătuiesc, cu alte cuvinte, singuri fără nici un fel de sprijin din partea statului cadrele dezvoltării culturale, bisericești, sociale. E vremea în care pretutindeni se constituie fonduri și fundațiuni bănești mai mari sau mai mici, centrale sau locale, colective sau individuale, cu cele mai diferite destinații. Amintim dintre ele aici doar pe cele mai mari: cel al Astrei⁴, cel al Academiei de drepturi, al teatrului național, al juriștilor români de la Sibiu, al „Gazetei Transilvaniei“, al Asociației femeilor române din Brașov etc. Altele, cu rosturi bisericești dar în același timp și culturale, erau administrate de mitropoliile de la Blaj⁵ și Sibiu, de episcopiile de la Gherla, Lugoj, Caransebeș. De asemenea se găseau sub administrarea guvernului Transilvaniei o serie de fundațiuni românești mai vechi, unele dintre ele cu sume mari⁶. În afară de aceasta, zeci apoi sute de învățați, negustori, țărani români își lasă agonisita vieții pentru binele națiunii lor. Chiar satele, mai ales cele mari și bogate, cu vechi tradiții ale vieții publice, din sudul Transilvaniei au fundațiuni proprii, fără să mai amintim de marile fonduri colective ale comunităților românești din fostele regimente de grăniceri.

---

⁴ Fondul Astrei era în 1861 de 5600 fl, el crește la 43 786 în 1870, la 75 699 fl. în 1880, la 179.189 fl. în 1890, la 493.900 coroane în 1900, la 922 985 coroane în 1910, cf. „Transilvania“, iulie-august 1911, p. 408.

⁵ Capitlul din Blaj administra în 1895: 27 asemenea fonduri sau fundațiuni, cf. Nicolae Brinzeu, *Școlalele din Blaj*, Sibiu, 1898, p. 155.

⁶ În 1855 Guberniul Transilvaniei administra 10 fonduri greco-catolice (al capitlului, al seminariului, al preoților bolnavi, al călugărilor vasilieni, al catedralei, al tipografiei, al episcopului Micu, al lui S. Ramonțian, al lui Sima și cel al muzeului) și 4 fonduri ortodoxe (cel sidoxial creat în 1789, cel al seminariului, cel constituit în 1839 și cel al episcopului Moga), cf. „Gazeta Transilvaniei“, nr. 100, din 16 X 1863, p. 389. Aceste fonduri vor trece în 1861 în administrația capitelor respective.

Cele mai multe din aceste zeci de fundații erau adunate, puțin cite puțin, din contribuții și subscripții publice. Ele erau mici în comparație cu fondurile Muzeului ardelean sau cu fondurile naționale săsești, la care direct sau indirect au contribuit și românii, dar constituie totuși suportul material oricât de precar al unei activități culturale, bisericesti, politice.

Există astfel tot mai multe școli, apar societăți culturale, se creează o presă națională tot mai puternică. În 1864 de pildă românii din imperiu dispuneau de opt ziare proprii: trei politice, („Gazeta Transilvaniei“, „Telegraful român“, „Concordia“), două școlare („Amicul școlii“ și „Organul pedagogic“) și trei literare („Foaie pentru minte, inimă și literatură“, „Aurora română“ și „Umoristul“). E de remarcat că tot acest efort material pentru binele de obște s-a făcut la români prin propriile lor eforturi fără nici un fel de ajutor din afară, ba chiar, după 1867, înfruntând ostilitatea organelor de stat. El era susținut de o extraordinară dorință de înaintare a națiunii, care se manifestă chiar și în cele mai mici colectivități românești, mici sate așezate între păduri în cite o vale izolată sau pe crestele sterpe ale unor dealuri. Cit de impresionant este de pildă entuziasmul cu care publicul românesc ia în 1860 în grija sa pe cei 14 absolvenți ai gimnaziului din Blaj, pentru care, la chemarea „Gazetei“, se încropesc citeva mici burse din subscripțiile organizate la Blaj, Brașov, Cluj, Alba Iulia⁷. Preocuparea pentru viitorul tinerilor studioși „surcelele cele crude ale speranței naționale“⁸, pentru instituirea de burse este mereu prezentă. Sau însuflețirea cu care se stringe în același an, 1860, din toate părțile Transilvaniei un fond pe seama „Gazetei“ de la Brașov⁹.

Și în acest domeniu al bazei materiale apelul la popor este foarte important. Sumele adunate din sate stau la temelia celor mai multe fonduri naționale. Pe această cale se acoperă de cele mai multe ori și cheltuielile atât de deselor delegații trimise la Viena. Iată, apoi zeci de comune românești, cum

⁷ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 34, din 16 VIII 1860, p. 136.

⁸ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 30, din 19 VII 1860, p. 119.

⁹ În ianuarie 1861 s-a lansat, la o întrunire a intelectualilor români din Cluj, planul instituirii unui fond special așa-numit Fondul sincian în vederea acoperirii cauțiunii „Gazetei Transilvaniei“ și asigurării existenței ei. Listele de contribuție pentru acest fond au fost foarte numeroase.

sînt cele din Năsăud, membre fondatoare ale Astrei sau donatoare ale ei¹⁰, creatoare și purtătoare de fundațiuni, abonate ale ziarelor românești, fondatoare de stipendii. Acest ajutor este cu atît mai important cu cît unele din colectivitățile politice sau bisericești românești erau deținătoarele unor însemnate averi colective. Era greu în condițiile în care se găseau românii să se realizeze mai mult.

Pe de altă parte în ciuda eterogenității sale, burghezia românească formează sub aspect politic un bloc unitar. Ceea ce stringe laolaltă acest conglomerat social, deosebit ca rang în societate, putere economică, cultură sînt interesele sale comune.

În primul rînd cele sociale. Înainte de revoluție în calea ridicării sale stăteau clasele conducătoare ale „națiunilor politice”: nobilimea maghiară, celelalte burghezii naționale. Iobăgia, monopolul funciar nobiliar, privilegiile breslelor, lipsa drepturilor politice îi închideau sau îi strîmtau foarte mult posibilitățile cele mai sigure de înălțare. Singurele modalități de promovare socială deschise românilor erau școala, biserica, comerțul. Școala, în măsura în care era accesibilă grosului populației putea, eventual, asigura, cel puțin celor ridicați din rîndurile nemeșimii sătești românești, accesul la unele funcții mărunte de stat. Cariera preoțească spre care, de voie — de nevoie, se îndreptau foarte mulți tineri, constituia și ea o anumită avansare pe scara ierarhiei sociale oricît de precară era condiția pe care o implica. Pe calea practicării comerțului sau al marelui oierit se ridică în părțile din sudul Transilvaniei, în mărginime, o pătură de oameni cu stare, ai căror copii vor avea posibilitatea să frecventeze cele mai înalte școli.

După revoluție posibilitățile de mișcare ale burgheziei românești se lărgesc dintr-o dată. Progresele, în toate sensurile, sînt vădite chiar și în răstimpul scurt de pînă la 1860. Dar și acum la fel ca și mai tîrziu, ea rămîne slabă economic față de nobilime, slabă și față de burghezia săsească mai avansată pe drumul dezvoltării capitaliste. În această înfruntare ea își va putea face un loc al său doar cu prețul unor mari sacrificii, printr-o permanentă strădanie, printr-un permanent efort cu caracter solidar. Această solidaritate de clasă va apare mai clar odată cu înființarea băncilor românești.

---

¹⁰ Cele 44 de comune a districtului Năsăud devin în 1870 membre fondatoare ale *Asociațiunii*, oferind suma de 5500 fl. cf. „Transilvania” 1895, număr festiv, p. 14.

Ceea ce, în al doilea rînd, imprimă coeziune elementului burghez românesc sînt interesele sale politice: dorința îndreptățită de a stăpîni puterea politică sau cel puțin de a participa într-o măsură sau alta la ea. Nimic mai mult decît aceasta nu l-ar fi putut ajuta să reducă rămînerea sa în urmă. Dar la puterea politică românii nu ajung nici chiar pe calea revoluției. Totuși, propulsarea lor din toamna anului 1848, organizarea acelei administrații românești a Transilvaniei, prea scurtă pentru a avea efecte materiale durabile a arătat importanța acestei participări și mai ales a arătat posibilitatea realizării ei.

În sfîrșit, un liant puternic al stratului burghez românesc este conștiința apartenenței aceleiași națiuni, conștiința națională. Trecutul, prezentul, viitorul său erau strîns împletite cu acelea ale națiunii române însăși din care proaspăt se ridicase și pe care singur o reprezenta. Pe masa țărănească a acestuia își bazase întotdeauna aspirațiile politice și numai cu ajutorul ei putea să le și înfăptuiască. Ele au în această epocă puternice interese comune politice și sociale. Democratismul românesc din 1848 sau din 1863/64 nu a fost, cum uneori s-a spus, o atitudine de conjunctură și cu atît mai puțin un acces demagogic, menit să atragă masele. Era direct în interesul burgheziei românești care avea încă multiple și puternice tangențe populare să-și lărgească baza politică prin reforme democratice tot astfel cum reformele sociale pe care le preconiza ținteau să-i întărească baza de clasă. Invers, participarea românească la puterea de stat, fie și sub forma limitată cunoscută după 1861, nu putea să nu se răsfrîngă pozitiv asupra maselor populare în general, a celor românești în special. Întreaga viață publică a Transilvaniei liberale, cu aflulxul inovator și democratic al contribuției românești și cu deosebire întreaga activitate legislativă a dietei de la Sibiu stă mărturie în această privință. Pe măsură însă ce burghezia se întărește, pe măsură ce se formează o pătură de moșieri români distanțele și diferențele față de popor se măresc. În același timp diferitele nivele ale ierarhiei burgheze românești care în faza de început a dezvoltării lor comunicau organic unele cu altele cu timpul tind să se separe sau chiar ajung să se separe.

Un moment crucial în evoluția burgheziei românești îl constituie revoluția din 1848. În fața sa se deschid acum perspectivele unei epoci de progres mai intens sub toate aspectele, dezvoltarea ei în întregime se ridică pe un plan ca-

litativ superior aceleia cunoscut înainte: se multiplică, se amplifică, se diversifică, își accelerează simțitor ritmul. Care au fost repercusiunile revoluției asupra acestei categorii sociale?

Înainte de toate formarea clasei largi a micilor proprietari de pământ, chiar dacă împroprietărirea s-a făcut altcum decît au cerut-o conducătorii poporului român, mai limitată, în condiții mai grele și mai nesigure, a avut ca urmare directă întărirea burgheziei însăși. Ca pretutindeni auirea și în Transilvania mica proprietate este în chip normal generatoare de capitalism. Procesul este poate aici mai lent, mai anevoios, dat fiind rămînerea generală în urmă a Transilvaniei, dar are în timp aceleași efecte. Treptat, din masa țărănească se ridică deasupra o pătură cu stare în timp ce dedesubt se înmulțește numărul proletarilor sau semiproletarilor agricoli. Se formează astfel nu numai chiaburimea dar și o nouă categorie românească burgheză, aceea a proprietarilor mijlocii de pământ, înmulțindu-se totodată numărul marilor proprietari. Proprietarii mijlocii români, posesori ai cîtorva iobagi, au fost și înainte de 1848 dar mult prea puțini pentru a se distinge clar din mulțimea proprietarilor maghiari. Este vorba despre unii dintre acei mici nobili români atît de numeroși în comitatele Solnocului Interior și Hunedoarei, în districtul Chioar ca și despre sutele de familii boierești din districtul Făgăraș. Cercul lor se lărgește simțitor abia după revoluție, mai ales spre sfîrșitul secolului. Dacă procesul a fost favorizat și de alți factori, libertatea circulației bunurilor funciare de pildă — achizitorii români de pământ nu se reorutează numai din sfera foștilor deținători ci și a negustorilor, funcționarilor, a liberilor profesioniști și a altora — desființarea iobăgiei e aceea care l-a impulsionat în măsura cea mai mare.

Dar lichidarea relațiilor iobăgești s-a răsfrînt asupra burgheziei și în alte sensuri. Oricît de precară a rămas și după 1848 situația țărănimii, ea este totuși în măsură să suporte sarcini de ordin cultural mult mai mari decît în trecut. Întreține singură nu numai aparatul administrativ sătesc, juzi, jurați, notari, nu numai pe preot, iar la ortodocși întregul cler superior (taxele sidoxiale), dar pe timp ce trece și tot mai mulți dascăli, profesori, cărturari în general. Se înmulțește astfel „inteligenta“, se înmulțesc școlile. Dacă în 1841 în toată Transilvania istorică funcționau abia 298 școli comunale ro-

mănești¹¹ în 1865 acestea sînt în număr de 1483: 773 unite și 710 ortodoxe, nici una dintre ele întreținută de stat¹². În afară de aceasta, și tot spre deosebire de tot ceea ce a fost înainte de 1848, țărănimea poate să răspundă în mai mare măsură solicitărilor care îi vor fi adresate în vederea întemeierii sau sprijinirii unor instituții de cultură de care românii duc atîta lipsă. Paginile ziarelor românești, în acești ani mai mult ca oricînd, sînt pline cu liste de subscripții pentru felurite școli, burse studentești, Academie de drepturi, Teatru Național etc. Subscriitorii țărani, deși contribuie cu sume modeste de obicei cîte 10—20 creițari, rar cîte un florin, uneori cu cereale, sînt întotdeauna cei mai mulți¹³.

În aceeași direcție a sporirii inteligenței acționează sporul material pe care-l realizează țărănimea prin lărgirea posibilităților de învățare a tineretului. Cu atît mai mult cu cît perspectivele valorificării studiilor în aparatul de stat, învățămînt, armată sînt mai mari decît înainte. Asistăm după 1848 la o adevărată avalanșă asupra școlilor de toate felurile. Sînt asaltate în primul rînd cele românești, care își măresc capacitatea — numărul elevilor școlilor din Blaj crește de la cca 200 în 1820, cînd guvernatorul Bánffy muștra aspru pe episcopul Bob pentru că ar fi prea mulți elevi adunați aici, la peste 700 în 1865¹⁴ — dar, din nevoie sau interes, sînt căutate stăruitor și cele străine. La liceul piarist din Cluj, preferat întotdeauna altora, numărul elevilor români precum-pănește mereu în acest timp pe al celorlalți: 224 din 442 în 1864¹⁵. Aproape aceeași situație se întîlnește și la gimnaziile

---

¹¹ Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, V, Cluj, f.a., p. 24.

¹² Totalizările privind numărul școlilor românești în 1865 au fost făcute pe baza listelor întocmite de către ordinariatele școlare de la Blaj și Sibiu la cererea guvernului, cf. Șerban Polverejan, *Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cumidava“, II, (1968) p. 161—206.

¹³ În anii 1862—64 multe sate din comitatul Cetatea de Baltă încheie contracte prin care se angajează să contribuie mai mulți ani la rînd cu anumite cantități de cereale pentru Fondul Astrei, cf. „Gazeta Transilvaniei“, an. XXVI, nr. 19, din 9 III 1863, p. 74.

¹⁴ 451 la Gimnaziu, 178 la școala normală, 62 la teologie și 50 la școala de fete, cf. „Gazeta Transilvaniei“, nr. 57, din 21 VII 1865, p. 227.

¹⁵ *Statistisches Jahrbuch der Oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1864*, Wien, 1865, p. 345.

de stat din Braşov şi Sibiu¹⁶. Dintre şcolile superioare cele mai căutate, ca indispensabile pentru ocuparea unor funcţii publice mai înalte, sînt facultăţile juridice. Aceasta şi altele explică marea însufleţire care a animat trei decenii de-a rîndul (1850—1880) cărturăria română pentru înfiinţarea unei academii de drepturi¹⁷.

Într-un fel sau altul, desfiinţarea servitului feudal influenţează de asemenea comerţul şi industria. Este, ca peste tot, un imbold spre un mod de viaţă mai ridicat, mai productiv şi speculativ din care acestea nu pot să nu cîştige. Ca peste tot ţărănimea, ridicîndu-se la o stare materială mai bună este mai intens angrenată în circuitul social, devine în mai mare măsură creatoare de bunuri materiale şi spirituale, de resurse şi energii naţionale. Nu e lipsit de importanţă nici faptul că unii din foştii iobagi se pot deplasa mai uşor spre alte în-deletniciri decît agricultura. Şirurile celor ce pleacă dinspre sat spre oraş sînt tot mai dese. Românii sînt aici într-o permanentă creştere. Cei mai mulţi sînt, e drept, potrivit stării modeste din care au fost dezrădăcinaţi muncitori, servitori, zileri, aşezaţi în suburbii dar treptat creşte şi numărul meseriaşilor, al comercianţilor, al celor cu ocupaţii intelectuale: avocaţi, funcţionari, medici, care îşi înalţă case în pieţele centrale ale oraşelor, înfiinţează bănci, iniţiază societăţi culturale, conduc ziare. Este semnificativ faptul că sporul cel mai remarcabil al populaţiei urbane româneşti se înregistrează tocmai după 1848 pînă prin 1880, cînd începe să stagneze, pentru a lua din nou un avînt vertiginos după 1890. Se ştie, Braşovul, cel mai mare oraş al Transilvaniei, Abrudul, Sebeşul au majorităţi relative româneşti încă din 1838¹⁸. Conform recensămîntului din 1870 majorităţi similare au, în afara celor trei, şi Alba Iulia, Orăştie, Făgăraş, Hunedoara, Haţeg, Ocna Sibiului¹⁹. În celelalte oraşe creşterea este mai mult decît vădită. În Cluj, de pildă, numai în 12 ani, de la recensămîntul

---

¹⁶ Gimnaziul de stat din Sibiu avea în 1865/66, 364 elevi din care 189 erau români, cf. „Gazeta Transilvaniei“, nr. 12, din 24 II 1861, p. 46.

¹⁷ S. Retegan, *Lupta burgheziei române din Transilvania pentru înfiinţarea unei facultăţi juridice româneşti (1848—1883)*, în *AIIC*, X (1967), p. 307—317.

¹⁸ I. Söllner, *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1856, p. 393—396.

¹⁹ *A magyar korona országáiban az 1870 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* (Rezultatele recensămîntului populaţiei înfăptuit la începutul anului 1870 în ţările coroanei maghiare), Pesta, 1871.

din 1857 pînă la cel din 1870, numărul românilor se dublează, sporul lor fiind cum remarcă istoricul contemporan Kövály Ladislau deosebit de rapid. Tot în această perioadă se ridică mai vizibil și orașe ca Blaj, Năsăud, Zlatna, Rodna, Rășinari, Orlat, Săcele. Corolarul acestui proces este înfiriparea în cadrul general național a unei mișcări specific orășenești cu revendicări proprii: justa reprezentare în magistrature, proporționalitate în alegerea funcționarilor, respectarea limbii române etc. În 1861 cu prilejul reorganizării municipiilor, românii din Brașov, Cluj, Alba Iulia, Turda, Orăștie, Sebeș, Hațeg înaintează memorii, formulează proteste, intervin la „locurile mai înalte“. În mai 1861 „poporul alegător orășenesc din opidul Hațeg declară limba cea română de limbă oficială de jos pînă sus“²⁰.

În afara ștergerii iobăgiei alți factori vin după revoluție să grăbească, într-un fel sau altul, dezvoltarea burgheziei: libertatea comerțului, treptat și a industriei, spargerea monopolului politic al nobilimii maghiare și al patriciatului săsesc, progresul cultural.

Înlăturarea treptată a regimului economic corporatist — este vorba despre restringerea privilegiilor breslelor și ale companiilor comerciale în 1852 și mai ales despre ștergerea lor în 1860 — în Transilvania vine prin chiar natura lucrurilor în primul rînd în interesul românilor. „Gazeta Transilvaniei“ socoate legea industrială din 1860 un adevărat „zîmbet al epocii“ de care românii pot și trebuie să profite. Avîntul lent dar permanent al dezvoltării capitaliste pînă în 1867 include, într-adevăr, o creștere tot mai simțitoare a ponderii românești în industrie și comerț. Se înmulțesc întreprinderile capitaliste, apar societăți pe acțiuni, peste cîțiva ani se înființează Banca Albina, se dezvoltă meșteșugurile scoase de sub ucigătoarea apăsare a breslelor străine.

Purtătoarea de cuvînt a burgheziei, a întregii națiuni române este intelectualitatea, „inteligența“. Ea este cea care cîrmuiește nu numai viața spirituală a românilor ci și pe cea politică, îi reprezintă peste tot și în toate. Cuvîntul „învățaților“ se bucură de o foarte mare autoritate în rîndul popoului. Căci în ciuda lipsei sale de cultură țărănimea română a știut mereu foarte bine cine erau cei care îi doreau binele și a răspuns întotdeauna cu entuziasm chemării lor. De la o

---

²⁰ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, nr. 20, din 17 V 1861, p. 158.

cărturărima bisericească cunoscută în sec. al XVIII-lea, se evoluează treptat în secolul următor spre o intelectualitate laică cuprinzând aproape toate profesiunile intelectuale. În cadrul ei gruparea cea mai influentă în această epocă o formează funcționările.

Cu toate că funcționari români au existat și înainte de 1848 — Barițiu apreciază numărul celor care rămân credincioși neamului lor la 20—25, cei asimilați națiunilor politice, fiind însă mai mulți —, despre o funcționărimă românească nu se poate vorbi înainte de revoluție. După 1850, în schimb, austriecii angajează în funcții mărunte mulți dintre tinerii români absolvenți ai gimnaziilor, ai „drepturilor“, ai claselor filozofice, o parte dintre ofițerii regimentelor desființate. Se formează astfel un mic corp de „oficiali“ români al căror număr sporește mereu. În decembrie 1860 Barițiu numără în Transilvania istorică 186 de funcționari români²¹, majoritatea ocupând însă posturi inferioare. În afara acestora se mai găseau în toată Transilvania, după calculele aceluiași autor, aproximativ 200 români absolvenți ai gimnaziilor, capabili deci să ocupe funcții administrative. Alții mulți, între care S. Bărnuțiu, I. Maiorescu, A. T. Laurian, Alex. Papiu Ilarian, I. Suci, S. Mihali, I. Faur etc., trecuseră în cei zece ani ai absolutismului în Țara Românească.

Începând din 1860 tinerimea română asaltează cursurile de trei ani ale Academiei germane de drepturi din Sibiu, ale facultăților juridice din Viena și Pesta spre a putea ocupa apoi funcții publice. Abia în patru ani numărul angajaților români ai statului aproape se dubleză: 300 conform Șematismului oficial al Transilvaniei pe anul 1864²². Și, ceea ce este mai important, între ei se găsesc de acum, chiar dacă puțini, funcționari înalți: consilieri aulici și guberniali, asesori ai tribunalelor superioare, comiți supremi. Pornind de aici unii istorici ca Ürmössy Lajos, Mester Miklós, afirmă că întreaga administrație a Transilvaniei ar fi fost controlată în această vreme de către români. În realitate, din cei 2736 funcționari publici ai Principatului în 1864, abia 300 sînt de națiune ro-

²¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 58, din 10 XII 1860, p. 239.

²² *Erdély Nagyfejedelemség hivatali tisztai névtára az 1864—dik evre* (Șematismul oficial al Marelui Principat Transilvania pe anul 1864), Cluj, 1865.

mână²³ și aceștia marea majoritate cu funcții mici, mai ales în domeniul justiției, în fruntea căreia se găsea din 1861 baronul Vasile Ladislau Pop, vicepreședinte al guberniului Transilvaniei, viitorul președinte al Astrei. O administrație românească nu avea decât districtul Năsăud și, în parte, Făgărașul, care singure dau mai bine de o treime din totalul ampoloiaților români. În comitate, oricât formează românii grosul populației, ei se pierd între funcționarii neromâni (22 din 112 în Alba de Jos, 19 din 57 în Alba de Sus, 16 din 92 în comitatul Cluj, 18 din 89 în comitatul Turda etc.)²⁴. Și mai rea este situația în scaune și orașe, cu atât mai rea în oficiile politice centrale: Cancelaria aulică și guberniul, de-a dreptul critică în privința oficiilor economice: direcția provincială financiară, oficiile fiscale, camerele de comerț, oficiile cadastrale, oficiile miniere și silvice etc.

Ceea ce caracterizează funcționăria română din anii „liberalismului“ este, indiferent de rang, elanul neostoit de a contribui la afirmarea națiunii, acțiunea politică cea mai intensă, dinamismul său. Concordanța întâmplătoare a politicii Vienei cu interesele românilor îi permiteau într-adevăr să se înroleze în mișcarea națională, să se plaseze chiar în fruntea ei. Nicidecum ea nu este însă o unealtă a camarilei, cum, repetându-se o formulă mai veche, i se făceau reproșuri. De atâtea ori la Sibiu și cu alte prilejuri, românii, inclusiv unii dintre marii funcționari se opun vederilor guvernului central vienez. Iar dacă împreună cu ceilalți conducători funcționarii români merg acum alături de cercurile guvernante habsburgice, ei o fac conformându-se imperativului esențial al oricărei politici adevărate, acela de a fi în acord cu interesele acelora pe care îi reprezentau. După 1867, în schimb, funcționarii români, lăsând la o parte faptul că cei mai influenți dintre ei sînt în foarte scurt timp trecuți pe linie moartă, se retrag în general din mișcarea politică, iar dacă rămîn, înclină spre moderatism.

Un grup tot atât de influent în cadrul intelectualității îl formează liber-profesioniștii. Cei mai mulți și mai activi pe plan politic sînt avocații. Efectivul lor crește mai ales după 1861 cînd începe ceea ce s-a numit „era proceselor urbariale“,

---

²³ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 7, din 23 I 1865, p. 26, după *Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie für das Jahr 1863*, Wien, 1863.

²⁴ Vezi *supra*, nota 22.

cind presa românească, reluind planul mai vechi de după revoluție, declanșează o largă campanie pentru înființarea unei facultăți juridice românești, pentru îmbrățișarea avocaturii în general. Avocații trebuiau să asigure cadrele de bază ale administrației și justiției românești, să dirijeze acțiunea publică a românilor în cadrul organismelor politice centrale și locale, să apere proprietățile țaranilor români în miile de procese urbariale deschise împotriva lor. Într-un singur an, 1862, 24 noi avocați români se adaugă celor formați înainte de revoluție și celor abia 16 promovați între 1850—1860. Comparați la cei numai 185 aflați în 1860 în toată Transilvania, sint deci relativ mulți. Treptat, în fiecare centru urban se ridică cite o somitate juridică locală cu o largă clientelă în satele din împrejurimi. Românii vor ajunge astfel să aibă pînă în 1918 un număr într-adevăr remarcabil de avocați. Independența materială și formația intelectuală îi ridică pe mulți dintre ei la roluri politice de seamă. Cu retragerea, după 1867, a funcționarilor și discreditarea politică a clerului înalt, devin de fapt principalii conducători ai aripii radicale din mișcarea națională. Ascendența țărănească, ca și în cazul funcționarilor de altfel, odată mai mult îi mină în această direcție. Simbolul viu al întregului grup este dr. Ioan Rațiu, viitorul președinte al Partidului Național, care își începe cariera avocațială în 1860.

Dar cei care formează grosul inteligenței românești sint, alături de preoți, dascălii. În anul școlar 1864—65 funcționează în Transilvania istorică 1483 învățători români: 773 la școlile unite și 710 la cele ortodoxe²⁵. Material situația lor e dintre cele mai precare. Cei mai mulți își cîștigă piinea nu atit din exercitarea meseriei cit din munca brațelor. Fiind întreținuți de comune, școli elementare române de stat apar numai după 1867, sint retribuiți, după starea acestora, mai bine sau mai rău, în bani, produse, cu pămînt în folosință, cu zile de lucru. Pînă și lacheii de pe caprele caretelor domnești erau mai bine plătiți, scrie un corespondent al „Concordiei“, referindu-se la situația dascălilor școlii normale din Blaj²⁶. Venitul mediu anual al unui învățător unit era în 1865 de numai 70 florini, la care se adaugă folosința unui sfert de iugăr de pămînt. Ceva mai bună era situația ortodocșilor, al căror venit mediu anual era de 95 florini. Și totuși, asemenea preoției,

---

²⁵ Polverejan Șerban, *op. cit.*, anexe.

²⁶ „Concordia“, nr. 8, din 28 I 1864, p. 30.

dascălia era în ochii țăranilor un rang de mare vază, aproape tot ce putea fi mai bun pentru copiii lor. Acestea erau într-adevăr, aproape singurele drumuri pentru cei talentați dintre ei de a se ridica la o altă condiție socială, oricât de amară era pâinea la care ajungeau și oricât de umilă și instabilă situația însăși. Cîți însă puteau ajunge aici? Pe acest drum se îndreaptă mai cu seamă fiii talentați ai țăranilor cu mai puțină dare de mină care, dacă nu pot la fel unora dintre cei avuți să-și poarte copiii în școlile mai înalte, biruie cumva cei trei, la Sibiu doi, ani preparandiali. Odată ajunși învățători vor hrăni cu obida lor nemulțumirea masei țărănești de care originea, subzistența, conviețuirea, adesea împărțirea aceleiași mizerii îi leagă cu mii de fire. În mișcarea națională dascălii și preoții sînt aceia care talmăcesc poporului înțelesul diverselor acțiuni, îi stau în frunte cu fapta și cu vorba în toate treburile politice. Majoritatea lor iau parte activă la adunări, subscriu memorii, proteste, arătări, organizează subscripții, sînt abonații unuia sau altuia dintre ziarele românești. Constituie exemple practice pe care țăranii le imită în multe privințe.

Categoria cea mai veche și cea mai numeroasă a mediului intelectual românesc este cea a preoților: 2736 uniți și neuniți, potrivit recensămîntului din 1856. Din multe puncte de vedere situația lor se aseamănă aceleia a învățătorilor. Ca și aceștia, nu primesc salariu de la stat, ci trăiesc din puținul pe care îl primesc de la enoriașii lor, îndeplinesc aceleași rosturi în mișcarea națională, au același mod de viață, același nivel de cultură. Și ei împărtășesc cu poporul ideile, năzuințele, spiritul revendicativ, cu atît mai mult cu cît cei mai mulți nu se deosebesc foarte mult de acesta nici în privința stării materiale. Mai ales preoții ortodocși care erau, în general, lipsiți de porții canonice, apoi așa-ziii „moralisti“ cei care își împărțeau între ei unul și același sat sau cei din parohiile mărunte și apropiate își ciștigă cu greu un trai plin de lipsuri și privațiuni. Pe aceștia îi vedem adeseori în această epocă în zilele de rînd, alături de poporeni lor, la plug, la sapă, la coasă, la secere, la pădure, la „facerea drumului împărătesc“, pe la țirguri, ducînd, într-un cuvînt, cu sudoarea frunții o gospodărie mai mare sau mai mică din care își țin familia, își poartă copiii la școli, plătesc dările. În dieta din Sibiu se și fac propuneri ca atît preoților cît și dascălilor români să li se taie din pămînturile comunale „porții canonice“, a căror folosință să le asigure, după pilda preoților

și învățătorilor celorlalte confesiuni, un trai mai demn, mai potrivit chemării lor, scoțindu-i într-un fel de pe spatele satelor. Există bineînțeles și preoți cu multă dare de mână, care, cum scrie în 1853 „Gazeta“, înjugă cite 8—10 boi, înhamă cite 4 cai, mulg cite 100 de oi, fac comerț cu vinuri, cu cereale, cu lemne, țin în arendă pământuri întinse, lucrează cu clăci etc. Între aceștia, cu certitudine destul de puțini, se numără protopopii, preoții din satele mari și bogate, cei care pe lângă porția canonică au pământul lor.

Diferențe mari există de asemenea și în ceea ce privește gradul de cultură al preoțimii. În timp ce foarte mulți preoți mai bătrâni sînt prea puțin umblați prin școli, cei din generația nouă, cu o cultură mai elevată manifestă preocupări culturale: cumpără cărți, citesc ziare, trimit corespondențe; există în această epocă între ei chiar cîțiva autori foarte cunoscuți de cărți²⁷. Incontestabil acești preoți care se interesează de bunul mers al obștii lor contribuie prin activitatea pe care o desfășoară la ridicarea satelor: înființează școli, instituie fonduri școlare, organizează colecte etc. Rolul lor e cu atît mai mare cu cît funcționarii români sînt acum puțini, cu atît mai mare cu cît cuvîntul lor se bucură de o mare ascultare în lumea satului.

În afară de aceasta, preoții români desfășoară și o vie activitate politică. Nu întîmplător în anul 1861 autoritățile locale din mai multe comitate ale Transilvaniei au făcut demersuri la guvernul pentru a interzice amestecul lor în treburile politice. Cu deosebire în timpul alegerilor pentru dieta sibiană au fost foarte activi. Se erijează acum aproape fiecare în conducător politic al satului său. Ziarele opoziționiste maghiare îi și acuză permanent de a fi condus poporul la alegeri, de a-l fi ținut sub ascultare, de a-l fi „doctrinat“.

Clerul înalt românesc, a cărui situație este alta decît cea a clerului sătesc, se reduce acum la cei trei capi bisericești: mitropolitul Șuluțiu, episcopul, din 1864 mitropolitul Șaguna, episcopul Alexi al Gherlei, 10 canonici în Blaj, 8 în Gherla și cei 8 membri ai consistoriului din Sibiu. Influența lor politică scade vădit în favoarea laicilor. Dacă în primii ani ai regimului liberal episcopii mai figurează între principalii conducători români, în 1866 cei care trebuie să prezinte împăra-

---

²⁷ Pot fi amintiți, între alții, David Popovici Bărcianu din Rășinari, autorul a foarte multe opuri, Gavril Pop din Beclean, autorul unei Istorii a Daciei, George Meteș din Cut, autorul unei cazanii etc.

tului memoriul „cel mare“ nu mai sînt Șaguna și Șuluțiu ci Barițiu și Rațiu.

O componentă importantă a intelectualității o formează în această epocă notarii, pe care îi întîlnim aproape în toate satele. Începînd din 1861 imensa majoritate a comunităților rurale românești își aleg, țin și plătesc notari români. Există zeci de cazuri, cunoscute din documente, de comune care intervin pînă la guvernul din Cluj pentru a avea notarii pe care îi vor. Figura „notarășului“ nu diferă prea mult nici în această epocă de aceea pe care o cunoaștem din scrierile lui Slavici sau chiar din acelea ale lui Agârbiceanu și Rebreanu. În general, rămîn în același loc mult timp, se căsătoresc în sat, țin arenzi, cumpără pămînt, nășesc. Fiii preoților sînt de obicei preoți, notari, dascăli. Desfășoară de multe ori și ei activitate politică devenind figuri cunoscute pe plan local. Pot fi amintiți astfel în Munții Apuseni un Ioan Ciurileanu, Nicolae Candrea, Teodor Tioc, Petru Ioanette etc.

Tabloul intelectualității românești va fi în linii mari complet amintind aici pe profesorii celor trei gimnazii românești, ai seminarilor din Blaj, Sibiu, Gherla, ai celor două preparandii (Sibiu și Năsăud), pe cei cîțiva medici care există acum și, în sfîrșit, corpul relativ numeros al ofițerilor români, cei mai mulți proveniți din fostele regimente grănicerești²⁸.

După această privire de ansamblu ne dăm seama că pătura intelectualității era încă, în comparație cu masa poporului român, subțire. Perspectivele sale de dezvoltare erau și ele foarte limitate. În 1864, din 20 gimnazii existente în Transilvania istorică, cele trei cu limba de predare română aveau laolaltă doar 677 elevi (Blaj 500, Brașov 137, Năsăud 40)²⁹. Foarte mulți români frecventează însă liceele străine mai ales pe cele susținute de stat unde numărul lor este an de an mai mare decît al tuturor celorlalți, la un loc. Dar deși numărul absolut al elevilor români din Transilvania istorică este cel mai mare: 1320, în 1864, față de 1170 maghiari, 886 germani și 106 alții, comparat la numărul total al populației el este cel mai mic³⁰. În ceea ce privește studenții, românii, dintre toate popoarele imperiului au numărul cel mai scăzut. În 1863 la universi-

²⁸ În 1868 contemporanii apreciază numărul ofițerilor români la circa 600 din care însă mai mult decît jumătate erau pensionați, cf. „Federațiunea“, nr. 144, din 10 X 1868, p. 569.

²⁹ *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1864*, Wien, 1864, p. 346

³⁰ *Idem*.

tățile din Viena și Pesta studiau abia 93 români³¹. Dacă adăugăm la aceștia pe cei de la teologiile din Blaj (114), Sibiu (128) și Gherla (39)³² și pe cei de la Academia de drepturi din Sibiu — 51 în 1860³³ — numărul studenților români din Transilvania istorică se ridică în cazul cel mai bun la aproximativ 400. Înțelegem astfel setea de cultură a burgheziei românești, strădania sa permanentă, sacrificiile sale pentru înființarea de școli. „Mai întâi și mai pe urmă, scrie Baritiu în 1863, școli! Școli mari și mici! Școli!”³⁴

Burghezia românească propriu-zisă „purtătoare de relații capitaliste, de capital și de muncă salariată”³⁵ se concentrează aproape toată în sudul Transilvaniei. Este și ea în primul rând o burghezie negustorească.

Cel mai mare centru comercial al Transilvaniei este în tot secolul al XIX-lea Brașovul, pe unde trec și în parte se prelucurează materiile prime importate din și prin România și de asemenea mărfurile Uniunii vamale germane spre România și Balcani. Dar comerțul mare al Brașovului este încă de la începutul veacului în mâini românești. Proportia participării românilor din Brașov la comerțul cu străinătatea este, după statisticile oficiale din anii 1839—43, de aproape 9 la 1³⁶. E drept, după 1860 negustorii români brașoveni sînt tot mai puternic loviți în exercitarea comerțului de tranzit, atît de înfloritor la Brașov, de intensificarea navigației pe Dunăre. Rămîn însă și acum și vor rămîne pînă la războiul vamalearii negustorii ai Brașovului și chiar ai Transilvaniei întregi. Sînt și singurii care își păstrează o organizație proprie. În 1851 Societatea română de comerț oriental din Brașov cuprindea 136 de firme comerciale³⁷, care controlau aproape exclusiv comerțul levantin. Cîtă vreme sașii precumpănesc în comerțul intern de produse manufacturiere, românii, majoritatea angroșiști, dețin comerțul de vite, cereale, lînă, bumbac, piei, mătase, ceară, seu etc., aduse în cea mai mare parte

³¹ În cele 8 universități ale imperiului studiau în anul 1863/64: 2352 germani, 1108 cehi și slovaci, 835 poloni, 356 ruteni, 441 croați, sirbi, sloveni, 1275 italieni, 93 români, 1323 maghiari și 138 alții, cf. *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1863*, Wien, 1864, p. 330—331.

³² *Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1865*, Wien, 1867.

³³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 43, din 27 X 1860, p. 170.

³⁴ Idem, nr. 8, din 30 I 1863, p. 30.

³⁵ *Istoria României*, III, București, p. 931.

³⁶ L. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la comerțul românesc din Brașov*, București, 1928, p. 50.

³⁷ *Ibidem*.

din România. Firme ca aceea a lui Cepescu și Pantazi ope-
rează anual cu mărfuri în valoare de 2—4 milioane florini.
Se agonisesc astfel aici averi însemnate. Dintre cei mai avuți
negustori se pot cita familiile: Orghidan, Iuga, Dima, Nica,
Ioan, Nicolau etc. Cîțiva dintre marii negustori sînt și mari
industriasi. E suficient să amintim pe Radu Orghidan care
în 1850 avea trei mori de hîrtie, o mare rachierie în Comana
de Jos, o fabrică de iască la Brașov, abatoare și spălătorii de
lînă; pe Gheorghe Nica, primul senator român din magistra-
tul Brașovului, cel care începe exploatarea minelor de fier
de la Poiana Sărată; pe Constantin Ioanovici, proprietarul mării
filaturi de bumbac din Zărnești. În 1861 chiar, Constantin
Ioan întemeiază o fabrică de ulei, iar Dimitrie Nicolau, ceva
mai înainte, prima fabrică de petrol și derivate din Transil-
vania. Povernăriile, zahanalele, spălătoriile de lînă, tăbăcă-
riile din Brașov sînt toate ale negustorilor români, anexe ale
comerțului lor. Încep chiar să-și grupeze capitalurile în so-
cietăți pe acțiuni. Astfel apare în 1852 și fabrica de hîrtie
din Zărnești, al cărei director a fost atîta timp George Ba-
rițiu, cea mai importantă întreprindere industrială din sud-
estul Transilvaniei, la înființarea căreia un grup de negustori
brașoveni au subscris 132 din cele 160 acțiuni inițiale, cu un
capital de 155 000 florini³⁸. Alții se îndreaptă spre arendășie
sau cumpără pămînturi ale unor nobili scăpătați. George Ioan,
fiul celui mai mare acționar de la Zărnești are moșie la Stu-
pini, ține în arendă marele domeniu fiscal din Șercaia, iar
familia Nicolau poartă un lung proces cu contele Béli de
Uzon pentru moșia Arpatac³⁹. Cu tot dreptul vorbește deci
Barițiu despre „clasa burgăriei românești brașovene”⁴⁰. Mem-
brii ei sînt cei care de cele mai multe ori își pun numele
în fruntea listelor de subscripții pentru acțiuni naționale,
școală, biserică, fac donații, lasă legate, întemeiază fundații,
acordă burse. Liceul din Brașov este aproape pe de-antregul
rodul osîrdiei acestor fondatori, care adună în 1850 un fond
de peste 130 000 florini.

Datele asupra micii burghezii românești sînt mai puține.
Meșteșugari și negustori români se întîlnesc în toată Transil-
vania frecvent însă mai ales în sud, la Brașov, Sibiu, Făgăraș,
Orăștie, Sebeș, Hațeg unde unii, cojocarii, tăbăcarii, măcelarii,

---

³⁸ A. Bărbat, *Fabrica de hîrtie din Zărnești (1852—1878)*, în *Studii și articole de istorie*, IV, p. 200.

³⁹ L. G. V. Gologan, *op. cit.*, p. 60.

⁴⁰ „Transilvania”, nr. 19, din 19 IX 1868, p. 463.

croitorii, își constituiseră încă din secolul trecut sau chiar mai de mult bresle aparte. În 1850 în Făgăraș erau 116 meșteșugari și negustori români, în Săcele tot atunci peste 60 de negustori și numai în Turcheș 39 argășitori⁴¹. Șcheiul Brașovului întreg trăiește prin comerț și meșteșuguri. În Sibiu și satele atît de întreprinzătoare din jur de asemenea pulsează o intensă activitate economică românească. Numărul maiștrilor și calfelor de aici e atît de mare încît în 1868 se înființează Reuniunea sodalilor români⁴². Mulți dintre acești meșteșugari și negustori contribuie cu sume mai mari sau mai mici, după starea și averea lor, la diversele subscripții. Așa de pildă cînd în 1860 se inițiază la Cluj fondul „Gazetei Transilvaniei“, din Hațeg contribuie mai mulți proprietari, negustorii Bucur Popovici, Alexandru și Nicolae Petrovici, „o societate de comerț“ din Reghin: negustorii Ioan Olteanu, Petre Grecu, Nicolae și Gheorghe Marinovici, din Blaj, în afara profesorilor, canonicilor, tinerimii studioase, mai mulți „civi“, un proprietar de pămînt, din Roșia mai mulți proprietari de mine, negustori etc.

Unii dintre proprietarii români de mine pot fi de asemenea încadrați în rîndurile elementului burghez. În Transilvania numărul lor este mare: în 1867 se înregistrează în districtul minier Abrud—Roșia 232, în districtul Bucium—Zlatna 101, în districtul Hunedoarei 80⁴³. Imensa lor majoritate dețin, cum se știe, mine mărunte, simple întreprinderi țărănești, născute din nevoia traiului greu în aceste regiuni sărace. Pe unii dintre ei însă norocul i-a ridicat la averi considerabile. Întîlnim astfel aici și români deținători de băi mai mari, cu caracter capitalist, sau acționari la marile societăți miniere. Familiile: Boieriu, Tobias, Șuluțiu, Cuman, Tioc, Bașotă, Macavei, Cocu din Abrud, familia Danciu din Bucium, s-au îmbogățit din minerit. Ținutului întreg, „băiușagul“ îi conferă o anumită importanță socială. Roșia este înzestrată prin legea electorală din 1863 cu dreptul de a avea deputat propriu în dieta țării.

Cercul elementului burghez român se lărgește după 1848 cu o categorie nouă, pasibilă de cel mai hotărît spor, aceea

⁴¹ „Foaie pentru minte...“, nr. 14, din 12 IV 1860, p. 106.

⁴² „Federațiunea“, nr. 66, din 30 IV 1868, p. 259.

⁴³ *Magyarország bányászata a bányakapitányságok 1863—1867-évi jelentései alapján összehasonlítva* (Mineritul Ungariei pe baza comparării rapoartelor anuale dintre 1863—1867 a districtelor miniere), în *Hivatalos statisztikai közlemények* (Comunicări statistice oficiale) II, Pesta, 1869, p. 136.

a proprietarilor de pământ mijlocii, treptat mari. Întrucît nu există pentru acești ani statistici pe naționalități, ne vom referi la cele de dinainte sau de după 1860. Astfel lista lungă a acelor peste 5000 foști domni de pământ, despăgubiți de stat, listă publicată de consilierul gubernial Grimm în 1863 cuprinde sute de nume românești. E adevărat 99% sînt acei „nobiles unius sessionis“, armaliști, „nobili de șapte pruni“ cum îi numește Barițiu sau „nobili de o casă și cerșetori de șasă“, cum sînt numiți în popor, uneori crengi îndepărtate ale unui trunchi familial asimilat demult nobilimii maghiare, proprietari a una-două cel mult cinci sesii iobăgești, aflați cei mai mulți în Chioar (familiile Buteanu, Dragoș, Faur, Florian, Dragomir, Mihalcea, Mare etc.), Solnocul Interior (familiile Man, Bob, Hosu, Buzura, Muste, Bodea etc.), Hunedoara (familiile Basarab, Șerban, Iuga, Dragotă, Drăghici, Boloșiu)⁴⁴. Proprietari români cu peste 100 de ha, neasimilați pînă în 1848 națiunii maghiare, sînt puțini. În afara episcopiei unite, a seminarului din Blaj, a mai multor biserici unite în această categorie români sînt cel mult 20, între care 2 din familia Vaida, 2 din familia făgărășană Boier, „domnii Recii“ cum îi înscrie procesul-verbal al adunării naționale din mai 1848, familia Borza din comitatul Hunedoarei, consilierul financiar Iosif Brînoean, oierul săcelean Gheorghe Trandafir cu 15 sesii în Mărișel.

Numărul proprietarilor români de pământ crește însă repede chiar din primii ani după emiterea patentei urbariale ca urmare a eroziunii tot mai accentuate a nobilimii. Deja în 1861 contele Mikó Imre în lucrarea *Irányszermék* (Idei directoare) atrage luarea aminte asupra consecințelor cu totul nefaste pe care le-ar putea avea pentru națiunea maghiară pierderea controlului ei asupra proprietății funciare, prin necentenitele vînzări. „Vinzarea proprietăților de pământ, scrie el, se petrece fără întrerupere în întreaga țară, iar 3/4 a tranzacțiilor înstrăinează pămîntul din mîinile maghiarilor“⁴⁵. Între achizițiile despre care se vorbește mai mult acum e aceea a domeniului Spring cumpărat în 1861 de mitropolitul Al. Sterca Șuluțiu cu 95000 florini de la Hermina Bethlen⁴⁶, cele făcute de

---

⁴⁴ J. A. von Grimm, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, Wien, 1863.

⁴⁵ Mikó Imre, *Irányszermék* la Tokaji László, *Eladó ország* (Țară de vînzare), Cluj, 1913, p. 7.

⁴⁶ Testamentul mitropolitului Alex. Sterca Șuluțiu, în „Gazeta Transilvaniei“, nr. 72, din 25 IX 1867, p. 286.

Ioan Vaida din Olpret, cel mai mare proprietar din Solnocul Interior, a cărui avere era apreciată în 1867 la 700 mii de florini⁴⁷, cea pertractată în 1865 între comisarul de poliție din Bistrița Gavril Dîrgău și familia Cserei⁴⁸. În 1867 tatăl lui Barițiu, preot în Petrid (comitatul Turda) cumpără, asociat cu unul dintre cei cinci fii ai săi, la sfatul stăruitor primit din Brașov, moșia din Petrid a unui proprietar maghiar (70 iugăre, în valoare de 2330 fl.)⁴⁹. Aceste achiziții sporesc neîncetat numărul românilor proprietari, astfel încît în deceniul al șaptelea ei sînt destul de numeroși. Îi aflăm cu zecile și pe ei printre abonații din acești ani ai ziarelor românești, între participanții la conferințele naționale, pe diverse acte de subscripție, între donatorii primei expoziții a Astei din Brașov, ca Ioan Pop Maior din Reghin, cunoscutul mare filantrop român, descendent direct a lui Petru Maior, Nicolae Șandor de Viștea, proprietar în Oarda de Jos, Grigore Viteazul din Teaca, Nicolae Molnar din Cluj, arendașul domeniului fiscal de la Mănăstur—Baciu etc. Patru ani mai tîrziu, în 1871, între primii acționari ai Albinei figurează 120 proprietari mijlocii, care dețin 14,50% din acțiuni⁵⁰. Ca punct de reper e interesant de știut faptul că în 1900 numărul proprietăților românești de peste 100 ha din Transilvania istorică e de 804 iar al celor de peste 50 ha de 2975⁵¹. Comparate la situația generală aceste cifre reprezintă abia 10%, respectiv 26% față de restul proprietăților din aceste categorii, dar înseamnă totuși suficient de mult, mai ales avînd în vedere ritmul creșterii lor — în 1910 sînt 1481 proprietari români cu peste 100 ha⁵² — pentru a provoca în preajma războiului strigătul „Țară de vînzare”.

Interferența stratului burghez cu marea masă țărănească se face la nivelul țărănimii înstărite, al burgheziei rurale. Acești fruntași ai satelor vor fi, prin situația lor materială și uneori chiar culturală, aderenți și susținători activi ai mișcării naționale. Un contur sumar al acestui element se poate încerca pe baza cifrelor oficiale despre alegătorii dietei din Sibiu. Dacă

⁴⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 59 din 11 VIII 1867.

⁴⁸ Idem, an. XXVIII, nr. 39 din 19 mai 1865, p. 155.

⁴⁹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. Blaj, fond G. Barițiu, nr. 197.

⁵⁰ Bujor Surdu, *Aspecte privind rolul băncilor în consolidarea burgheziei românești din Transilvania pînă la primul război mondial*, în A.I.I.C., V (1962) p. 184.

⁵¹ Petre Suciuc, *Clasele sociale ale românilor din Ardeal, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, I, București, 1929, p. 622.

⁵² *Ibidem*, p. 694.

acceptăm că în 1863 alegătorii cenșiști, care, cum se știe, trebuiau să plătească un impozit de cel puțin 8 florini, deci să posede minimum circa 20 iug. pământ, acoperă mai mult sau mai puțin cadrele burgheziei rurale, rezultă că numărul acesteia se ridică, conform datelor prezentate la Viena în 1862 de guberniul Transilvaniei pentru cele opt comitate, districtele Făgăraș și Năsăud și Scaunele secuiești la 53 041 de persoane. Din aceștia, 32 967 sînt români, 16 279 maghiari, 3 693 sași, 312 alții⁵³. Pe Pămîntul crăiesc țărănimea română înstărită e mult mai deasă. Aici sînt cunoscuții oieri, săcelenii, sibienii, brănenii, cu turme de cîte 5—10 000 oi, sute de cai și vite, oieri dintre care unii plăteau anual statului cîte un impozit de 500—600 fl⁵⁴. Unele familii de oieri, spune Barițiu, sfātuindu-i în 1863 să cumpere pămînt în comitate pînă ce el e încă ieftin, se pot măsura cu mulți baroni și baronași din Ardeal. Pe Pămîntul crăiesc industria casnică, comerțul mic sînt mult mai răspîndite decît în alte părți. Iar dacă oieritul este în această epocă în decădere, iar viitorul lui pecetluit — din 1856 pînă în 1870 numărul oilor trecute la pășunat în România s-a redus aproape la jumătate⁵⁵ — industria casnică, comerțul, spiritul întreprinzător în general dau aici națiunii un număr considerabil de oameni cu stare. Se cunoaște extinderea mare a industriei săcelene pentru prelucrarea lînii, ale cărei produse, stofe de tot felul, pături erau răspîndite în toată monarhia, în România, pînă departe în Egipt. La Porcești, lîngă Sibiu, există o breaslă a pielarilor condusă de un vătaf ale cărei produse de o calitate deosebită (circa 40 000 de piei anual) se exportă în interiorul și în afara monarhiei. Produsele acestei bresle au obținut în 1852 la Expoziția mondială de la Londra o medalie de bronz⁵⁶. Lumînările de seu și căruțele legate în fier fabricate la Rășinari, care alături de Săliște și Săcele, era unul din cele mai bogate și industriose sate ale Transilvaniei, concurează în toate provinciile pe cele făcute la Sibiu. Mulți se îndeletnicesc apoi cu purtarea diverselor negustorii. Cei mai mari comercianți îi dau comunele Rășinari și Boița. Boiceni negustoresc cu porci și

⁵³ Arh. Stat Budapesta, D-228, 1863—62.

⁵⁴ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 87, din 12 XI 1864, p. 347.

⁵⁵ În 1856 pășunau în Țara Românească 2 milioane de oi, venite din Transilvania; în 1870 trec la pășunat în România 1 milion de oi și 300 000 porci cf. J. Hintz, *Das wandernde Siebenbürgen*, Brașov, 1876 p. 34.

⁵⁶ „Telegraful român“, nr. 50 din 26 VI 1857, p. 198.

vite aduse din România pînă la Pesta, Viena, Praga⁵⁷. Unele mari familii de aici ajung printr-o muncă îndîrjită la o situație materială înfloritoare. Ca la 300 de zărneșteni sînt mari cărăuși. Traficele și boltele din toate satele românești sînt pe Pămîntul crăiesc ale românilor. Apar chiar semne ale spiritului de asociere. La Boița în 1867, 18 negustori se constituie într-o societate de comerț cu un capital de 60 mii de florini⁵⁸. În 1868 apare la Rășinari „Societatea de împrumut și de păstrare“. Nu e lipsit apoi iarăși de semnificație că prima bancă românească se înființează la Sibiu. Alături de 636 funcționari, avocați, medici, preoți etc., 4 mari proprietari, 120 proprietari mijlocii, 151 negustori și meseriași, 45 alții, între cei dintîi 1 089 acționari ai săi întîlnim și 140 țărani înstăriți⁵⁹.

Ar fi riscant, în lipsa unor date mai exacte pentru întreaga Transilvanie, să facem, la sfîrșitul acestei prezentări, fie și o aproximare a efectivului numeric al burgheziei românești în epoca guvernării liberale. E sigur însă că, datorită vitregiei împrejurărilor în care s-a format, el este destul de scăzut în raport cu celelalte burghezii naționale, scăzut și în raport cu populația românească. Ceea ce reiese foarte clar din investigația pe care am întreprins-o este faptul că această clasă se găsește într-o neîntrepruptă ascensiune. De altfel, importanța sa socială este incomparabil mai mare decît numărul său. În ansamblul societății românești ea este diriguitoare politică, creatoare și purtătoare de instituții diverse, ferment viu al procesului mereu mai amplu și mereu mai profund al ridicării națiunii. Pe planul mai vast al vieții publice a Transilvaniei, la care își aduce în acești ani contribuția, acțiunile sale, animate întotdeauna de ideile progresului social și național, au de asemenea un caracter democratic. Dar să urmărim drumul anevoios și lung la capătul căruia burghezia română ajunge, în 1863, participantă la puterea de stat.

---

⁵⁷ L. Albescu, *Viața de trudă și sbucium a unei comune românești din Ardeal, comuna Boița, Sibiu, 1938.*

⁵⁸ „Federațiunea“, nr. 53 din 7 IV 1868, p. 206.

⁵⁹ Bujor Surdu, *op. cit.*, p. 184.

ACȚIUNEA POLITICĂ ROMÂNEASCĂ ÎN ANII PREMERGĂTORI DIETEI

Publicarea Diplomei imperiale din 20 octombrie 1860, prin care se instaurează sistemul liberal de guvernare a declanșat în întregul Imperiu habsburgic un puternic reviriment al mișcărilor naționale. În curentul general care străbate monarhia, popoarele caută să profite de dezghețul survenit, fie pentru a-și menține sau a-și lărgi autonomia politică de care se bucuraseră înainte de revoluție, fie pentru a obține o asemenea autonomie. Această tendință se lovește, pe de o parte de rezistența cercurilor conducătoare habsburgice care, după accesul federalist din octombrie, vor cirni tot mai mult spre o politică cu țeluri centralizatoare, exprimată prin Constituția din februarie 1861, iar pe de alta de tendințele de supremație ale națiunilor așa-numite istorice, mai precis ale claselor lor dominante. Aceasta cu atât mai mult cu cât actul fundamental din octombrie, chiar dacă recunoaște egalitatea tuturor popoarelor „istorice“ și „neistorice“ nu preconizează nicidecum autonomia și federalizarea lor, ci doar pe aceea a vechilor provincii de coroană. Astfel încât în partea apuseană a imperiului vom asista la tentativele slavilor, a cehilor mai ales, de a se sustrage dominației politice tradiționale a minorității germane, prin impunerea unui regim constituțional mai larg, tot astfel cum în partea sa răsăriteană românii, croații, sîrbii, slovacii se vor strădui să-și obțină autonomia națională împotriva tendințelor de subordonare ale aristocrației maghiare. Efervescența politică atinge totuși intensitatea sa cea mai mare în partea transleitană a monarhiei.

Soarta ansamblului actelor care poartă numele de *Diploma din octombrie* (un manifest imperial „Către popoarele mele“, o diplomă solemnă și șase rescripte care cuprind măsurile executive necesare) depindea, cum adesea s-a spus, de atitudinea nobilimii maghiare, cea mai puternică formațiune socială din imperiu, după burghezia și nobilimea germană. Aceasta însă,

profitând de controlul său asupra administrației și justiției, ceea ce constituia un puternic atut împotriva guvernului vienez cât și împotriva naționalităților, se afirmă de la început ca principalul adversar al noii politici. Considerând concesiile care i s-au făcut prin actele fundamentale liberale ca tot atâtea semne de slăbiciune ale Habsburgilor, ea se pronunță pentru restabilirea *in integrum* a legilor din 1848, cu tot ceea ce însemnau ele, inclusiv uniunea Transilvaniei. Pe scurt, în 1861, clasele dominante maghiare refuză compromisul cu Habsburgii pe baza Diplomei. Aceasta este, în ultima instanță, cauza dizolvării dietei maghiare întrunită la Pesta din aprilie pînă în august 1861, dietă a cărei majoritate a rămas pe poziția valabilității constituției din timpul revoluției. În același timp, nobilimea maghiară refuză și de data aceasta să acorde națiunilor nemaghiare din Ungaria autonomia administrativă pe care acestea o revendicau. Singura concesie pe care ea o face acum față de programul adoptat în 1848 este aceea a posibilității folosirii limbilor naționale pe planul administrației locale. În curînd se va găsi astfel în fața unei duble opoziții, aceea a Vienei și aceea a popoarelor asuprite, dornice să-și creeze un cadru constituțional care să le asigure o dezvoltare mai liberă a entității lor naționale. Rînd pe rînd, croații, românii, sîrbii, slovacii își stabilesc programul politic în noile împrejurări. Ei salută Diploma din octombrie dar văd în ea doar primul pas spre o adevărată liberalizare. După experiența tristă care a urmat înfrîngerii revoluției aceste națiuni erau tot atît de puțin dispuse să se supună dominației burgheziei germane ca și a celeia a aristocrației maghiare.

Primii care iau atitudine sînt croații. În cadrul Conferinței lor naționale din noiembrie 1860 cer restabilirea integrală a autonomiei constituționale a Croației, introducerea limbii croate ca limbă oficială a statului, reorganizarea cancelariei aulice proprii, unirea Dalmației și Sloveniei etc. Reglementarea raporturilor juridice cu Ungaria urma să se facă prin tratative directe între dieta croată și cea maghiară pe baza unei depline egalități. Acesta era sensul celebrului articol 42 al dietei croate din 1861, care se va opune în același timp și politiciii centraliste a Habsburgilor. Croații, alături de italieni, cehi, maghiari, vor refuza în tot decursul perioadei liberale să-și trimită reprezentanții în parlamentul central din Viena¹.

---

¹ Berzeviczy Albert, *Az absolutizmus kora Magyarországon, 1849—1865*, III, Budapest, 1932, p. 227—228; cf. și Louis Eisenmann, *Le com-*

Programul politic al sîrbilor, adoptat în cadrul congresului de la Karloviţ din martie 1861, cuprinde şi el revendicări cu caracter radical. Se cere astfel, un teritoriu autonom sîrbesc în Ungaria, condus de un voievod şi cu administraţie în limba sîrbă, tribunal suprem propriu, reprezentare colectivă în dieta de la Pesta.

Atitudinea fruntaşilor politici ai slovacilor este, în comparaţie cu aceea sîrbilor, mai moderată. Adunarea slovacă de la Martin din iunie 1861, renunţînd la principiul formulat în 1848 a unui teritoriu autonom slovac, pune accentul pe organizarea comitatelor slovace, în cadrul cărora limba administraţiei şi justiţiei să fie cea slovacă şi mai ales pe probleme de natură culturală: înfiinţarea de şcoli, înfiinţarea unei facultăţi juridice, a unei catedre la universitatea din Pesta etc.²

La rîndul lor, românii din imperiu au primit Diploma liberală cu mari speranţe. Ea e simţită pretutindeni ca o eliberare, fiind comparată de către unii contemporani cu „un adevărat nou răsărit de soare“. Într-adevăr, în noua întocmire politică românii nu aveau nimic de pierdut ci totul de cîştigat, chiar dacă actele din octombrie, departe de a lua în considerare cererea din timpul revoluţiei de a se forma o provincie românească în cadrul imperiului, o *terra romanorum*, nu le amintesc nici măcar numele. Principiile lor generale, în schimb, şi mai ales consecinţele pe care le implicau aceste documente favorizau însă în mod direct aspiraţiile românilor. Cele mai importante pentru ei erau declararea egalităţii tuturor naţiunilor, recunoaşterea autonomiei Transilvaniei, perspectiva convocării dietei, perspectiva modificării vechii constituţii a Principatului. În plus, liberalismul austriac, oricît de limitat conceput şi mai ales aplicat prin Constituţia din februarie 1861, oferea românilor anumite drepturi care îi vor impune în viaţa politică. Posibilităţile lor de acţiune sînt acum incomparabil mai mari. Valul de proteste, memorii, petiţii din 1860—1861, deputăţiile naţionale şi locale trimise la Viena, conferinţele naţionale ar fi fost de neconceput în condiţiile dinainte. Este începutul tumultuos

---

promis austro-hongrois de 1867 (Étude sur le dualisme), Paris, 1904, p. 208—220, p. 359—360; Erich Zöllner, *Histoire de l'Autriche des origines à nos jours*, Lyon, 1965; Zwitter G., *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg*, Belgrad, 1960; Jacques Droz, *L'Europe centrale, Evolution historique de l'idée de „Mitteleuropa“*, Payot, Paris, 1960; Szabad György, *Forradalom és kiegyezés választóján (1860—61)*, Budapest, 1967.

² Berzeviczy, A., *op. cit.*, III, p. 268—269.

al „epocii celei mari“, cum au numit contemporanii anii liberalismului, început în care se simte decantarea suflului revoluției ca și a obidei acumulată în lungul deceniu absolutist.

Acțiunea politică românească prinde să se înfiripe încă din vara anului 1860, în atmosfera nouă creată de dezbaterile senatului imperial lărgit, de dispozițiile oficiale privind introducerea limbilor naționale în justiție, de emiterea proiectului noii legi municipale. Ca la un semn, în mai multe părți ale Transilvaniei se întocmesc memorii adresate membrilor români ai senatului imperial, care ridică, toate, probleme dintre cele mai acute, lăsînd să se întrevadă un climat general de așteptare, un climat de animozitate surdă. Astfel este, de pildă, memoriul românilor din Brașov, care abordează cu foarte mult curaj probleme politice, sociale, culturale, în formularea cărora recunoaștem cu ușurință aportul lui Baritiu³.

După publicarea Diplomei acest curent subteran, izvorit din nemulțumiri mai vechi și mai noi, alimentat de speranțe și proiecte de viitor, izbucnește cu putere la suprafață în toate provinciile locuite de români: Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina. Mișcarea politică românească se intensifică pe măsură ce posibilitățile de acțiune se lărgesc. Se disting, la început, în cadrul ei anumite particularități în ceea ce privește obiectivele generale și mai ales stabilirea modalităților pentru realizarea lor. Treptat însă se ajunge la o deplină uniformitate de vederi, astfel încît la sfîrșitul lunii noiembrie 1860 „Gazeta“ scria: „Românii din provinciile austriece nu mai sînt decît un suflet și un cuget, ca și cînd s-ar fi vorbit și înțeles într-un parlament general“⁴.

Incontestabil conducătorii spirituali ai tuturor românilor din imperiu sînt transilvănenii. Blocul etnic românesc din Transilvania e cel mai puternic și mai compact, dispune de o organizare mai bună, de tradiții mai vechi. Aici se vor iniția și acum cele dintîi luări de poziție. Astfel, la cîteva zile după Diplomă, sinodul ortodox din Sibiu prilejuiește o importantă consfătuire politică unde se schițează un prim program național⁵. Altele vor fi întocmite la Brașov, Alba Iulia, Orăștie, Lăpuș, Turnu Roșu, fiind publicate, unul după altul, în „Gazetă“ și „Foaie“⁶. Ele prezintă deosebiri în ceea ce privește obiec-

³ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 32—33, din 26 IV — 1 V 1863, p. 125—131.

⁴ Idem, nr. 55, din 30 XI 1860, p. 228.

⁵ Idem, nr. 49, din 1 XI 1860, p. 203.

⁶ Idem, nr. 50—51, din 8, 12 XI 1860, p. 206—207.

tivele naționale (principiile legii electorale, structura dietei, relementarea juridică a egalității politice a românilor) dar sînt animate de aceeași preocupare gravă pentru soarta națiunii, de aceeași dorință fierbinte de înaintare. Un elan atotcuprinzător străbate pînă în cele mai îndepărtate colțuri. „Din toate părțile locuite de români — declară redacția «Gazetei Transilvaniei» — ne veniră înștiințări, adrese, programe, însuflețiri, plînsori, conferințe ca și cum, odată cu gerul iernii s-ar fi dezghețat și inimile românilor“⁷. Cei doi capi bisericești, dînd uitării interminabilele fricțiuni confesionale din timpul absolutismului, își întind pe tăcute mîna.

Din toate aceste tatonări s-a născut, la fel ca în primăvara revoluției, planul convocării unui congres național care să stabilească conduita unitară a națiunii în noile împrejurări. Conducătorii bisericești, Șaguna și Șuluțiu, cer într-o petiție comună, din noiembrie 1860 întrunirea congresului⁸. În aceeași direcție acționează acum la Viena o importantă delegație națională, care cuprindea 20 de deputați din toate teritoriile locuite de români, delegație condusă de mitropolitul Șuluțiu. Ea poartă discuții cu arhiducele Rainer, cu miniștrii Goluchovschi, Lasser, Schmerling, și înaintează împăratului marele Memoriu din 10 decembrie 1860.

Actul, care s-a bucurat în Transilvania de o foarte mare răspîndire, fiind tipărit și difuzat în toate părțile, sintetizează principalele cereri ale românilor: asigurarea egalității politice a națiunii printr-o diplomă imperială solemnă — *diploma assecuratorium* — asemănătoare celei leopoldine din 1691, numirea unui român în postul de cancelar al Transilvaniei, recunoașterea limbii române ca limbă oficială alături de maghiară și germană, dietă democratică, congres național.

Memorii cu un conținut asemănător vor fi înaintate împăratului de către românii din districtul Făgăraș⁹, opidul autonom Hațeg¹⁰, foștii grăniceri ai regimentului năsăudean¹¹.

Sub aceste auspicii se va întruni în primele zile ale lunii ianuarie 1861 Conferința națională de la Sibiu, în cadrul căreia cei 150 de fruntași români se declară gata să sprijine noul program de guvernare stabilind, în același timp, cîteva principii fundamentale ale acțiunii politice proprii. Cu acest prilej ro-

⁷ Idem, nr. 13, din 15. II 1861, p. 56.

⁸ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 143—151.

⁹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 23, din 24 III 1861, p. 100.

¹⁰ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 172—176.

¹¹ *Ibidem*, p. 152—166.

mâinii își reafirmă adeziunea față de programul pașoptist de la Blaj, se declară din nou „națiune politică independentă“, se pronunță ferm pentru apărarea autonomiei Transilvaniei¹².

Concluziile Conferinței vor fi înaintate la Viena sub forma unui nou memoriu, însoțit de un protest colectiv împotriva felului în care a fost reconstituită cancelaria aulică de la Viena și a modului în care cancelarul Kemény a înțeles să convoace conferința de la Alba Iulia pentru pregătirea dietei. Se cerea ca în toate forurile de conducere români să fie reprezentați proporțional cu numărul lor, proporțional cu participarea lor la susținerea statului¹³.

Foarte importantă pentru dezvoltarea ulterioară a mișcării naționale a fost constituirea la Sibiu a unui nucleu politic central, germenul viitorului partid național, acel comitet românesc permanent, care va juca, în 1861 cel puțin, rolul de coordonator al tuturor acțiunilor românilor din imperiu. Potrivit unei tradiții care începe să slăbească, pentru ca în curând să fie cu totul abandonată, drept președinți ai acestui comitet au fost aleși șefii celor două confesiuni.

În Banat și Crișana, acțiunea politică românească cunoaște, de asemenea, un drum ascendent. Ea debutează cu conferința din noiembrie 1860 de la Timișoara, în cadrul căreia participării, reînnoind planul urzit în mai 1848, cer constituirea Banatului timișan într-un „căpitănat“ românesc, autonom atât față de Ungaria cât și față de Voivodina sârbească. Fără să se ia însă în considerație opoziția românilor, Banatul va fi încorporat, în decembrie 1860, Ungariei. Aceeași soartă o vor avea și părțile vestice ale Transilvaniei, Partium-ul (comitatele: Zarand, Solnocul de Mijloc și Crasna, districtul Chioar și orașul Zalău). Toate aceste teritorii vor fi, prin urmare, reprezentate în dieta de la Pesta din 1861, care s-a remarcat prin aceeași înțelegere îngustă a problemei naționale, privită exclusiv ca o problemă de limbă, prin același exclusivism în problema uniunii Transilvaniei. Acest lucru a stîrnit o ripostă foarte hotărîtă din partea grupului radical al deputaților români sub conducerea unor fruntași ca: Vincențiu Babeș, Aloisiu Vlad, George Popa, care au pledat pentru respectarea principiului deplinei egalități naționale, pentru autonomia politică a naționalităților din Ungaria. Din dezbaterile dietei merită să fie amintite proiectele de

---

¹² *Protocolul ședințelor conferinței naționale românești ținute din 1/13 pînă în 4/16 ianuarie, 1861, la Sibiu, Brașov, 1861, p. 13.*

¹³ *Ibidem, p. 48—54.*

lege ale deputaților români referitoare la rezolvarea problemei naționale, la reglementarea situației bisericii ortodoxe române, la școlile naționale¹⁴. Ei au denunțat, de asemenea, uniunea din 1848, înfăptuită fără consimțământul națiunii majoritare ba chiar împotriva protestului său formulat în Adunarea de la Blaj. Cuvîntarea, devenită clasică a lui Emanoil Gojdu, comitele suprem al comitatului Caraș, rostită în camera superioară a dietei, împotriva uniunii a însemnat pentru contemporani un adevărat eveniment politic¹⁵.

Și în Bucovina frunțașii românilor desfășoară o activitate susținută. Țelurile ei cele mai importante sînt: apărarea autonomiei ducatului împotriva tendinței de alipire la Galiția, înfrînirea dietei sale, folosirea limbii române în administrație și justiție, egalitatea religiilor, înființarea de școli.

Dar valul acțiunii politice românești atinge cea mai înaltă ridicare a sa în Transilvania istorică. Anul 1861 constituie, într-adevăr, prin amploarea și dinamismul efortului politic al românilor un moment cu totul aparte, unul dintre cele mai interesante momente ale istoriei lor. Se ajunge acum la o acțiune de mari dimensiuni al cărui flux se revarsă amplu peste întreg teritoriul Principatului. Este anul sutelor de proteste și memorii înaintea guvernului, cancelariei aulice, împăratului, autorităților locale. Acum, pentru întia oară, mișcarea națională românească pătrunde și se afirmă irezistibil într-o sferă largă cu totul nouă pentru ea, aceea a organismelor politice locale. În „pretoriile“ comitatelor, scaunelor, a districtelor, în primării, în Universitatea săsească răsună pentru întia dată cuvîntări românești al căror ecou stăruie îndelung, străbate pînă în cele mai îndepărtate colțuri. Se poate spune că efectele în spațiu și timp ale acestor ecouri sînt poate chiar mai importante decît momentele care le-au provocat. Se întăresc astfel credințe, se sădesc principii, se formează exemple.

Mai mult decît atît, în 1861 și apoi în anii care vor urma, mișcarea politică românească își face drum în jos, înspre cîmpul său social cel mai vast, spre masa țărănimii române, singura în măsură să-i asigure forța necesară realizării obiectivelor sale. Ea pătrunde încet-încet în lumea nesfirșită a satului românesc, tînde, cu alte cuvinte, să îmbrace un caracter de masă.

Sigur că expresia populară a mișcării politice are o coloratură aparte. Ajunsă în mediul rural ea își simplifică conți-

¹⁴ T. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 496—500.

¹⁵ *Ibidem*, p. 418—427.

nutul ideologic, devenind potrivit nivelului de înțelegere al oamenilor satelor, mai directă și mai concretă, își modifică modalitățile de exprimare, tinde neîncetat să treacă de pe făgașul politic pe cel social. Intensitatea ei este deosebită de la regiune la regiune. În satele bogate și bine organizate din sudul Transilvaniei sau din fosta graniță militară se înregistrează o angajare națională mai amplă decât în satele foste iobăgești din comitate. Și aici însă conștiința națională începe să se manifeste cu destulă vigoare chiar dacă ea are un caracter empiric și intuitiv.

Semnele acestei treziri a comunităților rurale la conștiința națională se întilnesc pretutindeni în perioada liberală. Fervoarea politică a satului de după 1860 este de talia aceleia din timpul revoluției sau Memorandului. Să amintim aici doar hotărârile atitor zeci de comune românești din iarna 1860—61 prin care ele declară limba română drept limba lor oficială, adoptă în mod solemn hotărârile Conferinței naționale din ianuarie 1861 sau întocmesc proteste, petiții, jălbi de natură politică. De asemenea, sărbătorirea zilei de 3/15 mai capătă, începînd din 1861, o mare anvergură, se înrădăcinează adînc în tradiția românilor. Vin în acest an la Blaj mii de țărani de pe Tirnave și din Munții Apuseni, astfel încît autoritățile locale vorbesc despre o adunare „à la 1848“ și nu mai prididesc, la fel ca în zilele marii adunări, cu rapoartele către guvernul¹⁶. Sub influența evenimentelor care au loc acum la Blaj cele 11 comune ale cercului Cîmpeni refuză să se supună solgăbirăilor¹⁷. Comitele suprem al Albei de Jos face, în două rînduri, toate demersurile pentru intervenția armatei.

Ceea ce iarăși este foarte semnificativ, în Transilvania satele românești încep să-și constituie aparatul administrativ propriu, juzi, notari, jurați, întreținuți toți din sudoarea obștii, după criteriile naționale. Tendința spre autonomia comunală s-a manifestat și în 1848, dar ceea ce avuse atunci un caracter sporadic, devine acum o realitate aproape generală. Asistăm astfel în decursul anului 1861 la un proces politic masiv și dinamic, desfășurat la nivele diferite, comunicînd însă organic unele cu altele, o adevărată izbucnire de forțe.

Organizarea constituțională a Marelui Principat al Transilvaniei, potrivit Diplomei, s-a început în decembrie 1860 prin restaurarea cancelariei aulice și a guvernului care urmau, la

¹⁶ Arh. Stat. Budapesta, F — 263, 1861 — 219, 439, 468, 480.

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 45, din 3 VI 1861, p. 195.

rindul lor, să dirijeze reintrarea întregii provincii pe făgașul vechii sale vieți constituționale.

Felul în care s-a făcut reconstituirea acestor foruri a fost simptomatic pentru tot ceea ce va urma. Într-un moment când la Viena delegația românească alcătuită din cei mai străluciți bărbați acționa pentru impunerea revendicărilor națiunii, au fost numiți în funcțiile de cancelar și guvernator baronul Kemény Francisc, președintele dietei clujene din 1848 și, respectiv, groful Mikó Emeric, guvernatorul Transilvaniei din același an. Urmările acestor numiri vor fi nefaste pentru români.

Mai întâi aceștia vor fi cu totul injust reprezentanți în conferința regnicolară de la Alba Iulia (11—12 februarie 1861) care trebuia să înainteze împăratului propuneri electorale pentru convocarea dietei. Sub titlul „legalității“ cancelarul Kemény invită aici, alături de 24 maghiari și 8 sași, abia 8 români. Și chiar și dintre aceștia unii erau departe de a se bucura de încrederea opiniei publice românești. Oricum, aceasta era prima ocazie în istoria de un secol și jumătate a mișcării naționale a românilor, când reprezentanții lor se întilnesc într-un for public cu reprezentanții celorlalte națiuni. Dacă tentativa salutară a colaborării politice s-a soldat cu eșec, conferința a prilejuit cel puțin o clarificare a situației, deoarece atitudinea față de dietă sintetiza programul politic al fiecărei părți, dieta fiind nu numai simbolul ci și o parte fundamentală a fondului autonomiei Transilvaniei.

La Alba Iulia reprezentanții nobilimii maghiare reafirmă de la început valabilitatea uniunii din 1848 și, ca atare, principal, vor fi împotriva convocării dietei. Acceptă cel mult o dietă nobiliară convocată pe baza legii electorale din 1848, pe care o și recomandă împăratului, dietă care desigur ar fi reeditat hotărârile aceleia din timpul revoluției. Nu se ține seama deloc că uniunea fusese hotărâtă în 1848, nu numai fără participarea, dar chiar împotriva voinței națiunii majoritare, că din nou acum fruntașii românilor și ai sașilor se pronunță cu fiecare prilej împotriva sa.

Din partea lor, oamenii politici sași sînt pentru dietă dar propun întrunirea ei pe o bază electorală îngustă, inspirată din regulamentele electorale ale provinciilor vestice.

Reprezentanții românilor profită de ocazie pentru a ridica pe un plan general cauza națiunii lor. Punctul de vedere românesc a fost exprimat la Alba Iulia de către mitropolitul Alexandru Sterca Șuluțiu prin cunoscuta sa cuvîntare din 11 fe-

bruarie. Textul lui Șuluțiu, pornind de la o amplă argumentație istorică și juridică, reînnoiește principiul pașoptist al libertății naționale ca bază indispensabilă a oricărei libertăți. Pledează, ca atare, pentru recunoașterea de către proxima dietă a națiunii române ca națiune politică egală în drepturi cu celelalte națiuni. Poate fi comparat, prin ecoul pe care l-a stîrnit și mai ales prin importanța pe care a avut-o în cadrul epocii, cu marele discurs al lui Bărnuțiu din 1848. Va fi exemplul urmat pretutindeni, modelul și chiar izvorul de inspirație al cuvîntărilor și protestelor românești pe care le va prilejui reorganizarea administrației Transilvaniei. În privința dietei, românii propun la Alba Iulia proiectul electoral democratic pregătit de Conferința națională de la Sibiu. Dreptul de vot urma să fie acordat unor categorii sociale foarte largi, care acoperă aproape în întregime populația statului: toți cei care posedau pămînt sau casă de orice valoare, care practicau meserii sau făceau comerț, intelectualii de toate gradele.

Nefaste vor fi pentru români și instrucțiunile aulice pentru reorganizarea comitatelor, districtelor, scaunelor, prin care se dădeau șefilor acestora, cei mai mulți proveniți iarăși din rîndurile nobilimii, prerogative foarte mari. Aceștia mergînd mai departe pe un drum care le-a fost indicat prin simplul fapt că nu le-a fost interzis, nu fac altceva decît să readucă la viață, după un plan comun, comitetele comitatense constituite în 1848, compromise în timpul revoluției, ostile românilor. Pe Pămîntul crăiesc comitele săsesc Franz Salmen reorganizează scaunele pe baza Punctelor regulative din 1805, opuse și ele fundamental principiului modern al egalității naționale. Astfel inițiată și condusă, reorganizarea din aprilie 1861 va fi, cu unele modificări neesențiale, restaurarea puterii nobilimii maghiare în comitate și a puterii patriciatului săsesc pe Pămîntul crăiesc. Acțiunea politică a românilor va fi și ea cu atît mai amplă, cu atît mai profundă. Străbatem într-adevăr, în 1861 cea mai puternică recrudescență a mișcării naționale apărută după revoluție. Îndeplinirea obiectivelor acesteia, rezolvarea problemei românești, devine acum chestiune esențială a întregii vieți publice a Transilvaniei.

Preluarea propriu-zisă a administrației de către organele vechilor comitate, districte, scaune, orașe libere regești, localități privilegiate începe în aprilie 1861. În concepția românească ea trebuia să se facă după spiritul și litera actelor din octombrie 1860 (care decretau pretutindeni în monarhie restituirea constituțiilor de dinaintea revoluției, adaptate însă principiilor re-

cent proclamate), prin intermediul acelor congregații comitatense, și scăunale, prevăzute de o lege a dietei din 1791 ca organe ale puterii locale de stat. Acum legea urma, desigur, să fie modificată esențial în ceea ce privește circumscrierea sferei celor îndreptățiți să participe la viața publică locală, extinsă de la nobili și asupra nenobililor, transformată dintr-o normă feudală într-o normă burgheză prin înlocuirea principiului nobiliar de acordare a drepturilor politice cu principiul cen-zitar. Astfel încît locul vechilor congregații nobiliare, cunoscute de dinainte de revoluție, urma să fie luat de organisme democratice cu o structură nouă socială și națională, precumpănitor plebee, precumpănitor românească.

Altele vor fi însă vederile nobilimii asupra reorganizării. So-cotind întreaga transformare politică din 1860 ca o *restitutio in integrum* a stării din 1848 în concepția ei nici nu putea fi vorba de o organizare propriu-zisă, ci doar de o restaurare a aceleia făcută atunci. Cu concursul tacit al guvernului și al cancelariei aulice ea transferă peste tot, în aprilie 1861, pu-terea locală de la autoritățile absolutiste la acele comitete sau comisii permanente jurisdicționale create în 1848, pre-ponderent nobiliare, preponderent maghiare. Sint completate, e drept, cu români, dar niciunde în proporția numărului lor. Ce speranțe puteau ele să le ofere acestora? Chiar și în iulie 1861, cînd la stăruințele românilor se convoacă, după modelul comitatului Cluj, congregații, acestea vor fi în așa fel plănuite încît vor fi foarte departe de a avea caracterul popular scontat de români. Ele nu vor face decît să repete sau chiar să îngreuneze hotărîrile comitetelor din aprilie.

Acest demaraj al vieții constituționale ignora aproape cu totul drepturile naționale ale românilor, pentru care anul 1861, anul învierii cum este numit, risca să devină un an al morții. Iată cum rezumă situația protestul satului Băișoara înaintat conducerii comitatului Turda: „În vremurile înfrățirii și a egalei îndreptățiri poruncite de înălțatul împărat, cum vedem că se lucră la toate varmeghiile și scaunele săsești și secuiești, cu mare părere de rău cunoaștem că astăzi nu se face altceva decît, în urma unei înțelegeri nouă periculoase, în zorile vie-ții naționale din veacuri dorite, prin o încolăcitură ni se pre-gătește o a doua cădere poate mai rea ca cea dintîi”¹⁸.

Acest nou „constituționalism”, întîmpină o rezistență ex-trem de puternică din partea românilor. Pretutindenii, chiar

---

¹⁸ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. Turda 1861 Prezid — 120.

și în sate se întocmesc proteste, adrese, apeluri, se trimit delegații la Viena, se trece pe alocuri la rezistența pasivă. „Anul 1848, scrie Barițiu, reinviase”¹⁹.

Fără îndoială cea mai puternică înfruntare politică are loc în comitate. Aici se găsea imensa majoritate a nobilimii maghiare, dar tot aici și cea mai mare parte a burgheziei românești. Este prima confruntare parlamentară deschisă dintre ele. Ea este cu atât mai puternică cu cât reprezentanții nobilimii fac totul pentru a păstra comitatelor pământul nobililor, după terminologia feudală, „comitate ungurești”, chiar și în formularea instrucțiunilor aulice din 1861, caracterul lor consacrat, cu atât mai mult cu cât reprezentanții burgheziei române fac totul pentru a le transforma în ceea ce ele erau de fapt: pământ românesc. Se multiplică astfel la nivelul comitatelor disputa din conferința de la Alba Iulia la nivelul statelor majore. Ca și atunci, se ia poziție pentru sau împotriva unei legi electorale liberale, pentru sau împotriva dietei, pentru sau împotriva autonomiei istorice a Transilvaniei. Aceleași sînt și argumentele: „dreptul istoric” și legalitatea din 1848 de o parte, dreptul celor mulți de a hotărî singuri asupra lor, ilegalitatea din 1848 de cealaltă. Sau, cu un cuvînt, hotărîrile dietei nobiliare de la Cluj, hotărîrile Adunării naționale de la Blaj.

Efortul politic al intelectualității românești din primăvara anului 1861 este impresionant. „Susține — scrie «Gazeta Transilvaniei» — o luptă obstinată, cerbicoasă, neîntreruptă, pas cu pas, urmă din urmă, pentru un teren pe care românii l-au pierdut de secole”²⁰. Ceea ce fac acești modești funcționari, învățători, preoți, este nu numai o operă de început ci și o operă de curaj, căci dreptatea unei cauze nu este întotdeauna un scut pentru apărătorii ei. Pornesc cu mesajul lor pe un drum cu totul nou, pe de-a-ntregul ostil, fără a avea o organizare politică proprie, fără a deține averi, nume, relații și, mai ales, foarte puțini. „Ce cumplită disproporție a puterilor, exclamă din nou «Gazeta», cite o sută nume aristocratice istorice maghiare iar în fața lor 20, mult 30 români de capacitate, cei mai mulți fără nume istoric de familie”²¹. Cu toate acestea românii produc o puternică impresie, impun respect, stîrnesc neliniște. Se simte în toată atitudinea lor amintirea puternică

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 5, din 15 I 1864, p. 17.

²⁰ Idem, nr. 28, din 5 IV 1861, p. 117.

²¹ Ibidem.

a revoluției, conștiința că au în spatele lor masa țărănească. În cele mai multe locuri chiar intră în reședințele de comitat, în fruntea unor grupuri mari de țărani adunați din satele din jur sau de mai departe. Așa se întâmplă de pildă în Alba de Jos unde Axente, Hodoș, Balint pătrund de fiecare dată în Alba Iulia înconjuțați de moți. În districtul Făgărașului, în fruntea căruia a fost numit acum un român, ședințele de constituire au loc sub cerul liber în văzul și auzul, ba chiar cu participarea mulțimii sătenilor, al căror număr este apreciat la peste 6000 de oameni²². Se hotărăște ca limba oficială a districtului să fie limba română. Foștii grăniceri declară deschis că nu vor accepta o altă limbă „de ar fi să se aducă împotriva lor toți jandarmii de pe fața pământului”²³. Tocmai acestea au fost cauzele pentru care guvernul casează întreaga organizație a Făgărașului²⁴ iar apoi îl supune unui boicot financiar. Vor fi necesare intervenții la cancelaria aulică, apoi la împărat²⁵, pentru ca în 1862 limba română să fie admisă ca limbă oficială a districtului.

Coordonarea acțiunii române s-a făcut prin presă. Ea are la bază un program unic publicat în „Gazeta Transilvaniei”, ale cărui puncte sînt: congregații largi democratice, proporționalitate în toate privințele, potrivit *Supplexului*, întrunirea dietei, înscrierea în protocolul fiecărei jurisdicții a hotărîrilor Adunării de la Blaj și a Conferinței naționale de la Sibiu din 1861, congres național²⁶.

Cei care deschid disputele de principiu sînt reprezentanții nobilimii. Peste tot afirmă „continuitatea de drept”, valabilitatea legilor din 1848, a legii uniunii înaintea tuturor celorlalte. Socot deci că prima îndatorire a comitatelor este să ceară recunoașterea ei: expediază, care mai de care, adrese pentru uniune împăratului, camerei magnaților, camerei deputaților din dieta Ungariei, guvernului, comitatelor din Ungaria, comitatele transilvănene ele între ele. Nici una nu înscrie însă recunoașterea națiunii române ca națiune politică.

---

²² Idem, nr. 30, din 12 IV 1861, p. 128.

²³ Ibidem.

²⁴ Idem, nr. 33, din 22 IV 1861, p. 144.

²⁵ Cf. petiția din 31 VII 1861 în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 32, din 30 VIII 1861, p. 250—253 (în continuare: „Foaie...”).

²⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 28, din 5 IV 1861, p. 117.

Din partea lor imputerniciții românilor declară, odată mai mult, inconsistența legii din mai 1848 asupra căreia nu au fost întrebați și cu atât mai puțin ascultați. E o lege „teroristică” declară ei, legea care a produs fricțiunile din timpul revoluției, legea pe care populația majoritară a statului nu o va recunoaște niciodată. Se dezvăluie substratul ei: tendința nobilimii de a-și transborda supremația politică din regimul feudal al staturilor și ordinelor într-un regim reprezentativ, fie și unul foarte limitat, ca și cel instaurat în 1848. Cu aceeași tărie este denunțată legea electorală, care cu censul său „gigantic” de 8 florini, cel mai mare din imperiu, excludea grosul masei țărănești din viața politică. În general, e combătută concepția că acordarea libertăților personale, în 1848, ar fi rezolvat definitiv problema românilor. Se pledează peste tot, după exemplul dat de Șuluțiu la Alba Iulia, pentru recunoașterea națiunii române prin lege.

Să urmărim, spre exemplificare, evoluția lucrurilor în cel mai mare comitat al Transilvaniei, cheia sa strategică, Alba de Jos. Acest comitat, al cărui *marcal* a dat înainte de 1848 tonul vieții publice a Principatului se va impune în 1861 și ca un principal focar politic românesc. Căci Alba Inferioară era nu numai unul dintre cele mai compact românești comitate dar și comitatul în care conștiința națională atinsese un grad foarte mare. Aici era tocmai prima vatră a sa, Blajul cu școlile și cărțurarii săi, și tot aici și cea mai mare parte a Munților Apuseni. Inteligența românească este în aceste părți mai numeroasă și mai luminată, mai aptă deci de a prelua și susține lupta. Astfel încît aici principiile au fost duse pînă la ultimele lor consecințe. De la opoziția teoretică se trece la rezistența pasivă: românii refuză să participe la reorganizare, să primească oficii publice, să se supună funcționarilor aleși de comitetul comitatens nobiliar. Protestează în scris în 26 aprilie²⁷, în 28 mai²⁸, 27 iunie²⁹, 30 iulie³⁰, 9 septembrie³¹, 16 septembrie³², 17 octombrie³³. Satele din jurul Cimpenilor, cele de la poalele munților, de pe Ampoi, sînt în plină răzvrătire, boicotînd deschis autoritățile statului. Funcționarii raportează,

²⁷ „Foaie . . .”, nr. 28, din 19 VII 1861, p. 222—223.

²⁸ Idem, nr. 45, din 3 VI 1861, p. 195.

²⁹ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 501.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 61, din 4 VIII 1861, p. 260.

³¹ Arh. Stat. Budapesta, D 228, 1861—348.

³² „Foaie . . .”, nr. 35, din 20 septembrie 1861, p. 278—279.

³³ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 501—511.

în mai, că se vorbește aici despre constituirea unei gărzi naționale românești³⁴. În septembrie o delegație românească pornită din Alba de Jos cere împăratului numirea unui comite suprem român, dizolvarea comitetului comitatens, casarea întregii organizări³⁵. Nu întâmplător comitele Albei de Jos intervine la guvernul, în mai și august 1861, pentru trimiterea armatei. Rapoartele sale, extrem de numeroase³⁶ sînt înaintate cancelariei aulice spre a obține aprobarea intervenției militare. De fiecare dată însă, în ciuda zelului lui Kemény cercurile imperiale, mînate desigur de propriile interese, ordonă folosirea unor măsuri pașnice.

Și din punct de vedere social, ca în toate perioadele de prefacere politică, atmosfera este foarte agitată. În munți sînt atacate masiv pădurile fiscului, pădurile și pășunile domnești în regiunile de cîmpie, se refuză pe alocuri plata dărilor. După mărturia lui Axente, în Alba de Jos se vorbea în acești ani pe sate despre împărțirea alodiilor, „ca odinioară în Franța”³⁷.

Într-un mod asemănător procedează românii și în comitatele Cluj, Turda, Hunedoara, Alba de Sus, Tîrnava, Solnoc, Dăbîca chiar dacă nu se ajunge atît de departe ca în Alba de Jos. Și în celelalte comitate se pledează pentru întrunirea unor congregații drepte, proporționalitate națională în ceea ce privește funcțiile publice, recunoașterea limbii române ca limbă oficială³⁸. Se întocmesc proteste, se trimit delegații, au loc demisii ostentative. „Caută pe români la posturi, ca pe soldați cu funia” sorie la Brașov un corespondent al „Gazetei” din comitatul Dăbîca³⁹.

Dacă în cuvîntările fruntașilor români din comitate răzbate uneori violent amarul amintirii asupririlor din trecut, atitudinea lor nu a avut niciodată un caracter naționalist. Din contră ei au fost întotdeauna aceia care au pledat cu cea mai mare căldură pentru ideea nobilă a frăției dintre națiuni. Acționează în acest spirit. Întîlnim aici o caracteristică profundă a mișcării politice românești, aceea de a tinde spre împlinirea scopurilor sale în respectul celorlalte națiuni. Drept bază a înțelegerii ro-

³⁴ Arh. Stat. Budapesta, F 263, 1861—439.

³⁵ Arh. Stat. Budapesta, D 228, 1861—348.

³⁶ Arh. Stat. Budapesta, F 263, 1861—219, 439, 468, 470, 1721, 1789.

³⁷ „Gazeta Transilvaniei”, din 30 VII 1863, p. 243.

³⁸ S. Retegan, *Lupta națională a românilor în jurisdicțiile Transilvaniei în anul 1861*, în AIIC, XIII (1970), p. 161—188.

³⁹ „Foaie...”, nr. 17, din 26 IV 1861, p. 138.

mâinii propun principiul egalității naționale, idealul dintotdeauna al strădaniilor lor.

Dar principiul egalității naționale însemna proporționalitate atât în purtarea sarcinilor cât și în împărțirea beneficiilor pe care le implica puterea de stat, începînd cu comunele și terminînd cu dieta. Așa l-au și înțeles, pe alocuri, fruntașii români. Oricît de insolit putea să apară atunci, românii din scaunul Orăștiei, au cerut comesului Salmen ca dregătorile orașului și scaunului să se împartă proporțional: 12 părți la români și o parte la sași, iar limba oficială să fie limba română⁴⁰. Acest principiu este interpretat însă de către ceilalți factori politici, în cazul cel mai bun, în sensul unei simple parități. Chiar într-un comitat aproape exclusiv românesc ca Hunedoara, așa-numita *Valahia Transilvanica*, se încearcă să se impună principiul parității atât în ceea ce privește comitetul comitatens cît și în privința funcționarilor publici și a limbii oficiale. Se va ajunge astfel și aici în vara anului 1861 la o situație foarte apropiată de cea din Alba de Jos.

Singura concesie pe care o acceptă în 1861 nobilimea maghiară din Transilvania față de legile din 1848 este, după pilda și indemnul celei din Ungaria, cea în privința limbii. Comitetele comitatense admit, la invitația comitatului Cluj, primul care se reorganizează, servind oarecum drept model celorlalte, limba română în sfera activității publice fără însă a-i acorda egalitatea cu limba maghiară. Ea putea fi folosită doar în adunările de comitat și în corespondența cu autoritățile inferioare acestuia dar nu în corespondența cu cele superioare și nici în cea cu celelalte comitate sau scaune. Nicăieri nu se dă ascultare cererii drepte a românilor de a se decreta limba lor ca limbă oficială „de jos pînă sus“, alături de maghiară și germană. Și de fapt hotărîrea comitatelor forțează uși deschise. Teoretic drumul limbii române fusese deschis de mai înainte printr-un rescript împărătesc din decembrie 1860⁴¹, iar în practică o impuseseră, parțial, hotărîrile atîtor comune românești în privința limbii lor oficiale.

Românii vor fi grav prejudiciați și în ceea ce privește alegerea funcționarilor publici. Comitetele acceptă, cel mult, principiul parității cum se întîmplă în Hunedoara sau Alba de Sus. Se reproșează mereu învățaților români că aleargă după posturi, ceea ce era adevărat, slujbele fiind pentru mulți din-

⁴⁰ „Telegraful român“, nr. 24, din 15 VI 1861, p. 95.

⁴¹ T. Păcățian, *op. cit.* II, p. 177—179.

tre ei condiție de viață. Acestea erau însă căutate în aceeași măsură, ba chiar mai mult, și de către reprezentanții nobilimii. Nu este atât vorba aici despre puternicile familii aristocratice, după cum nu este nici despre nemeșimea sătească, numeroasă și la români, ci, în primul rînd, despre nobilimea mijlocie maghiară ai cărei membri purtau în Ungaria numele de gentri. Ea era, după cum se știe, proprietară de pămînt. Posedă însă prea puțin pentru a putea trăi numai din el, asemenea aristocrației și prea mult pentru a putea renunța la pretențiile rangului asemeni nemeșimii de rînd. Apelează deci la funcțiile publice care, pe măsură ce ea sărăcește, devin tot mai mult izvoarele sale de viață. În Transilvania, de asemenea, birocratismul este profesia unui mare număr de familii nobiliare care prin tradiție, nume, relații ocupă din generație în generație posturi mai mult sau mai puțin importante. Tentează cu mai multă putere acum cînd nu mai există robotele și dijmele, acum cînd proprietățile, în general, vegetează. Posturile vin de altfel să le servească și interesele de proprietari. Restabilirea, fie și vremelnică în 1861 a puterii politice a nobilimii, coincide cu ofensiva sa socială împotriva țărănimii. Prin prisma aceluiași interese sociale și economice trebuie să vedem și vederile politice ale nobilimii, mai cu seamă uniunea.

Reorganizarea scaunelor și districtelor așa-zise săsești, Fundus regius de odinioară, înfățișează un tablou asemănător în multe privințe aceluia din comitate, cu deosebire că aici controversa politică nu se poartă asupra existenței sau inexistenței autonomiei Principatului ci asupra principiilor organizării interne a scaunelor. Survin, în schimb, aceleași speranțe înșelate, nedreptăți, proteste, aceeași interpretare diferită a ideii de egalitate națională. Purtătorii acțiunii politice sînt exponenții patriciatului săsesc și, la fel ca în comitate, exponenții burgheziei românești, aici însă mai multă și mai puternică decît în alte părți. De asemenea se fac auzite aceleași refrene: cel mai mare număr, cea mai mare parte a dării, cei mai mulți recruți de o parte, dreptul istoric, averea, cultura de cealaltă parte. Căci, argumentează cu diverse ocazii reprezentanții patriciatului, românii numai cît cumpănesc cu numărul dar n-au nici avuție, nici industrie, nici cultură, nici chiar o limbă suficient de elevată pentru a putea răspunde nevoilor unei administrații și justiții moderne.

Dreptul istoric, intruchipat de Punctele regulative din 1805, va sta și aici la baza reorganizării. Și ca și cum aceasta nu

ar fi fost destul, comesul Salmen ordonă ca foștii senatori și membri ai comunităților să rămână în funcțiile lor, iar alegeri noi să se facă numai pentru locurile vacante. Totodată se reorganizează scaunele înainte de a se reorganiza comunitățile satești și cele orășenești. Sau pur și simplu se fac abateri grosolane de la prevederile normative, cum va fi cazul scaunului Miercurea.

Dar oricum ar fi fost Punctele regulative aplicate, ele erau prin însăși conținutul lor opuse ideii egalității naționale, opuse revendicărilor românești. Ele favorizează vădit urbanul în prejudiciul ruralului, cetatea în prejudiciul scaunului, ceea ce era în folosul categoriei burgheze de la orașe preponderent săsești și spre paguba masei țărănești, preponderent românești, în folosul națiunii minoritare și în detrimentul celei majoritare. Căci românii, chiar dacă nu în proporția zdrobitoare din comitate și chiar dacă nu în toate scaunele, constituie și pe Pământul crăiesc majoritatea populației⁴².

Astfel plănuite reorganizările scaunelor vor fi și ele simple restaurări. De unde proteste, apeluri la guvernium și cancelarie, memorii către împărat. Semnificativ, apelurile românești venite din scaune sînt primite atît de către guvernium cît și de către cancelarie cu solitudine, iar celui al Miercurii i se răspunde pozitiv⁴³. Aceleași foruri refuzaseră însă satisfacerea cererilor tot atît de drepte ale Făgărașului și opidului Hațeg în privința limbii. Nu este greu de bănuir aici o diversiune politică care s-a manifestat și cu prilejul petiției înaintate dietei din 1834. Același tîlc îl are și insistența cu care presa maghiară enumeră păcatele patriciatului săsesc față de români.

Organizarea localităților urbane sau de tip urban care beneficiaseră înainte de 1848 de dreptul autonomiei antrenează în măsură mai mică o participare românească. Întrii că aici românii sînt prea slab reprezentați, abia de acum li se deschid mai larg porțile orașelor. Apoi și acolo unde se ridică la un număr mai mare sau formează chiar majoritatea relativă a populației, sînt disproporționat de puțini în comunități și ma-

---

⁴² Fényes Elek, *A Magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék s járások szerint*, Budapest, 1867, p. 19.

⁴³ În septembrie 1861 cancelaria aulică casează reorganizarea din aprilie a scaunelor Sebeș și Miercurea și ordonă reconstituirul lor sub conducerea a cîte unui comisar regesc. Cf. „Foaie...”, nr. 35, din 20 IX 1861, p. 273—274; „Telegraful român”, nr. 51, din 21 XII 1861, p. 199.

gistrate. În Braşov, spre exemplu, deşi românii se ridică în 1869 la 9616 suflete, mai mult decît o treime a populaţiei au numai opt reprezentanţi în centumvirat şi numai unul în magistrat⁴⁴. Singurele localităţi urbane cu conducere românească sînt Hunedoara şi Haţegul. Acest ultim opid autonom, fost pînă în 1851 grăniceresc, înscrie în aceşti ani o minunată pagină de istorie. O mină de oameni, cîţiva negustori, proprietari, meşteşugari, doi-trei „învăţaţi“, foştii grăniceri apără dinlăuntru autonomia urbei lor nu numai cauza proprie ci foarte adesea şi pe aceea a naţiunii întregi. Intervin fie pentru una, fie pentru cealaltă, cînd la guberniu, cînd la cancelarie, cînd la împărat⁴⁵. Frămîntă în aceşti ani gîndul de a reinvia în depresiunea Haţegului un district românesc, asemănător aceluia ale Năsăudului şi Făgăraşului.

Strădaniile militanţilor politici români din primăvara şi vara anului 1861 au constituit pentru români o experienţă politică cu importante rezultate de ordin moral. „Această luptă gigantică a spiritelor“ cum o apreciază „Gazeta Transilvaniei“⁴⁶ a antrenat într-o acţiune comună un mare număr de oameni, amplificînd astfel extrem de mult nu numai preocuparea ci şi participarea la acţiunea pentru asigurarea drepturilor naţionale.

Mai mult decît atît, în această vreme firele acţiunilor politice din diferitele provincii româneşti încep să se lege între ele. În primul rînd se organizează o campanie colectivă pentru obţinerea unui congres naţional al tuturor românilor din imperiu. Exemplul sîrbilor şi mai ales cel al slovacilor e încă foarte recent. „Congres naţional, scrie «Gazeta Transilvaniei», răsună în momentele de faţă de la Tisa pînă în Bucovina şi din Bărcia pînă în Bihor şi Maramureş“⁴⁷. Aceasta era de fapt misiunea unei a doua delegaţii româneşti la Viena, formată atît din transilvăneni cît şi din bănăţeni, în iunie 1861. În presă se vorbeşte despre necesitatea unei legături oficiale directe între deputaţii români din dieta Ungariei şi comitetul

---

⁴⁴ Potrivit recensămîntului din 1869/70 populaţia Braşovului era de 27.766 locuitori din care: 7.472 romano-catolici, 127 greco-catolici, 41 armeni, 9.489 ortodocşi, 8.446 luterani, 1.817 helvetici, 138 unitarieni, 217 izraeliţi, *A Magyar korona országaiban az 1870-év végrehajtett népszámlálás eredményei*, Budapest, 1871.

⁴⁵ Cf. *Memoriile din 19 decembrie 1860, 8 mai şi 17 august 1861*, în T. Păcăţian, *op. cit.*, II, p. 172—176; „Foaie...“, nr. 20 şi 31, din 17 V şi 19 VIII 1861.

⁴⁶ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 28, din 5 IV 1861, p. 117.

⁴⁷ *Idem*, nr. 38 din 10 V 1861, p. 164.

național transilvănean. Chiar începe să se infiripe o asemenea legătură: Emanoil Gojdu, înainte de a-și pronunța memorabilul său discurs din camera superioară a dietei maghiare, comunică punctele sale de vedere și cere sfatul lui Șaguna și Șuluțiu.

Toate aceste acțiuni indică tendința reluării planului pașoptist de unire a tuturor românilor din imperiu într-o singură provincie, într-o țară românească. Aici trebuie căutată, în primul rând, influența adâncă a Unirii Principatelor. România devine, mai ales după reformele lui Cuza, atât de mult discutate în Transilvania, un irezistibil pol de atracție. Iată cum prezintă Alexandru Roman, în iunie 1863, simțămintele românilor transilvăneni față de marile evenimente care se desfășurau atunci în România: „Cunoaștem, fraților din România, cunoaștem starea voastră politică, cea morală și gradul culturai la care ați ajuns, precît se poate de bine, după împrejurările noastre, și stăruim a îndeplini astă cunoștință; luăm parte la bucuria și durerile voastre; simțim fericirea sau nefericirea, onoarea sau desonoarea ce se revarsă preste voi, precum le simțește înșivă inima voastră; simțim mișcarea electrică care pulsează în arterele voastre; cînd vă copleşte vreo nepotență atunci scad și puterile noastre; ma, de ați muri, noi încă am muri dimpreună cu voi, căci sîntem mădularele aceluiasi trup însuflețit de unul și același spirit vital”⁴⁸.

Scopurile politicii de unire a românilor din imperiu țineau foarte departe. Privind în perspectiva istorică ea ar fi putut favoriza sau chiar grăbi desăvîrșirea unității statale de mai tîrziu. Tocmai de aceea Habsburgii au refuzat în 1861, și vor refuza și mai tîrziu, întrunirea congresului general românesc. Aprobă în 1863 doar o conferință națională a Transilvaniei. Tendința de unire rămîne oricum în toată perioada liberală extrem de vie. Transpare din atenția cu care lucrările dietei de la Sibiu au fost urmărite în toate ținuturile românești ca și din agitațiile care au loc în 1863 în comitatele Partium-ului pentru realipirea lor la Transilvania. Sînt iarăși extrem de semnificative încercările de apropiere și colaborare care au loc între dieta de la Sibiu și dieta Bucovinei.

Sfîrșitul anului 1861 marchează un nou curs al vieții politice a Transilvaniei. Demisia lui Kemény din funcția de

⁴⁸ „Concordia”, nr. 16, din 24 II 1863, p. 61.

cancelar, care trebuie pusă în legătură cu închiderea dietei de la Pesta și cu publicarea rescriptului pentru convocarea dietei transilvănene (19 septembrie), a fost urmată de demiterea lui Mikó iar apoi de reorganizarea, pe baze noi, a unităților administrative, cancelariei aulice și guberniului. Încercarea celei de a treia mari delegații românești de a impune numirea unui cancelar român eşuează; funcția de cancelar va fi încredințată fostului ministru de justiție din timpul absolutismului, Francisc Nádasdy, iar aceea de guvernator generalului austriac de origine franceză Folliot de Crénneville, avînd ca adjuncți pe Nemes János și pe baronul Vasile Ladislau Pop, viitorul președinte al Astrei. După aceste schimbări nobilimea maghiară adoptă armele pasivității, cei mai mulți funcționari superiori prezentîndu-și demisia. Vor fi înlocuiți cu „administratori“, dornici să contribuie la materializarea noii orientări politice inițiate în 1860. Începe astfel ceea ce istoriografia maghiară a numit epoca provizoratului.

După tumultul și frământarea din timpul reorganizării administrative, perioada care începe acum și ține pînă în preajma deschiderii dietei, apare mai senină. Un timp destul de îndelungat autoritățile superioare habsburgice rămîn în expectativă, ezitînd parcă, după retragerea nobilimii, să înceapă imediat colaborarea cu pătura conducătoare românească. Nu iau, în orice caz, nici o măsură mai însemnată în favoarea acesteia, nu dau nici un semn despre intenția lor pentru convocarea dietei. E o perioadă de imobilitate politică aproape totală. Tot ceea ce se face acum pe cale administrativă e de importanță locală; amintim astfel reorganizarea, în 1862, a justiției în cadrul căreia sînt încadrați mulți români datorită șefului senatului judecătoresc al guberniului Vasile Ladislau Pop. De asemenea, se aleg noi funcționari publici.

Nici din partea românilor nu asistăm la inițierea unei acțiuni cu caracter general. Eforturile lor au în această vreme un caracter local sau țintesc obiective de natură culturală ori bisericească, desfășurîndu-se fie în cadrul adunărilor comitetelor jurisdicționale întrunite în acest răstimp de mai multe ori, fie în cadrul Universității săsești, unde deputații români dezvoltă între 1861—63 o activitate foarte bogată, puțin cercetată pînă acum. Se reia totodată cu un nou elan problema atît de veche a despărțirii ierarhiei ortodoxe românești de ierarhia sîrbească. În acest scop pornește spre Viena în februarie 1862 o altă delegație românească condusă de episcopul Andrei Șaguna.

Abia la sfârșitul anului 1862 încep să se ia măsuri care indicau hotărîrea Habsburgilor de a porni, alături de români la înnoirea constituției Marelui Principat. Sînt importante aceste măsuri nu atît prin ceea ce declară deschis, cît prin ceea ce lasă să se întrevadă, nu atît prin conținut, cît prin ton.

Mai întîi, în octombrie 1862, se găsește de cuviință la Viena să se răspundă memoriilor românești din 7 noiembrie și 10 decembrie 1860. Cancelaria aulică, se spune în rezoluția comunicată lui Șaguna și redactată într-un stil plin de bunăvoință, va examina toate propunerile și cererile formulate în memoriile amintite, iar reglementarea situației juridice a națiunii române va forma una dintre primele chestiuni ale proximei diete⁴⁹. De asemenea, se ordonă autorităților transilvănene conscrierea prezumtivilor alegători în vederea elaborării unei legi electorale.

În acest context în 2 decembrie 1862 Șuluțiu și Șaguna cer cancelariei aulice aprobarea întrunirii unui congres național al românilor transilvăneni pentru a face cunoscută națiunii rezoluția din octombrie⁵⁰. De data aceasta, ceea ce era foarte semnificativ, cererea românească a fost repede acceptată. Astfel se va întruni cea de a doua Conferință națională de la Sibiu, din 8—11 aprilie 1863.

Importanța Conferinței românești din 1863 este mai mare decît apare la prima vedere, incomparabil mai mare decît a celeia din 1861. Ea hotărăște nu numai în problemele națiunii române și deci, implicit, în cele ale Transilvaniei, ci are prin forța împrejurărilor o pondere însemnată în cadrul jocului politic al imperiului întreg. În 1863, cînd conflictul dintre Viena și Pesta atinge punctul său culminant, întrunirea dietei transilvănene și participarea trimișilor săi la lucrările senatului imperial aveau o greutate foarte mare pentru viitorul Constituției din februarie. Convocarea dietei era însă condiționată de atitudinea românilor. Rostul nemărturisit al Conferinței era acela de a verifica încă o dată conduita lor.

Și pe plan național însă Conferința ridică o serie de probleme extrem de interesante. Se dezlănțuie acum deschis în cadrul conducerii românești conflictul dintre aripa moderată, funcționarească și ecleziastică, în frunte cu Șaguna și Vasile Ladislau Pop, și aripa radicală reprezentată de Barițiu și Ra-

⁴⁹ T. Păcățian, *op. cit.*, p. 729—730.

⁵⁰ Arh. Stat. Budapesta, F. 263, 1862, 6608.

țiu. De asemenea se naște o foarte amplă polemică în presă în ceea ce privește modalitatea convocării conferinței. De data aceasta se contestă conducătorilor bisericești dreptul de a denumi pe participanții săi. „Gazeta“, exprimând punctul de vedere al grupării radicale, pledează pentru alegeri libere organizate pe protopopiate⁵¹. Conducerea mișcării tinde tot mai mult să treacă de la capii bisericești în miinile laicilor, ceea ce se va și realiza în anii negocierii dualismului.

Dezbaterile Conferinței (la care participă funcționarii superiori, cîte 25 persoane bisericești și cîte 50 persoane laice pentru fiecare confesiune) se încheie cu adoptarea unei adrese către împărat, prin care românii își declară încă o dată adeziunea la legile fundamentale din 1860 și 1861⁵². Încercarea lui Barițiu de a condiționa participarea Transilvaniei la lucrările senatului imperial de garantarea drepturilor națiunii române, după cum acestea vor fi hotărîte în dietă și consfințite apoi printr-o diplomă specială inaugurală, eşuează. Împotriva sa se ridică nu numai episcopul Șaguna cu toată autoritatea de care el dispunea ci și toți funcționarii superiori români. Conferința adoptă, totodată, o petiție specială, care, formulează în 12 puncte gravaminele națiunii române⁵³. Cu excepția aceleia privind înființarea unei universități, a aceleia privind reîncorporarea Partium-ului, recunoașterea drepturilor românilor de coproprietari ai averilor așa-zise naționale săsești, dotarea preoților și școlilor românești cu pămînt, toate celelalte vor fi incluse între propunerile împăratului adresate dietei.

Delegația românească, condusă de Șaguna, care va prezenta monarhului hotărârile Conferinței este primită la Viena în mod festiv „ca nici o altă delegație românească, scrie «Telegraful român», de cînd în națiunea română există o scînteie de viață politică⁵⁴. I se acordă audiență solemnă la împărat, e primită de cei mai importanți miniștri, se dau în cinstea sa mai multe banchete oficiale. Cît de departe ne apare acum vremea *Supplex*-ului! Totul arată, așadar, că Transilvania era în preajma deschiderii dietei.

---

⁵¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 11, din 9 II 1863, p. 42.

⁵² *Protocolul congresului națiunii române din Ardeal, ce s-au ținut în Sabiu, la 20/8 prier 1863*, Sibiu, 1863, p. 118—121.

⁵³ *Ibidem*, p. 128—131.

⁵⁴ „Telegraful român“, nr. 36, din 2 V 1863, p. 141.

PREPARATIVE PENTRU DIETĂ

Orizontul vieții publice a Transilvaniei a fost dominat în primii ani ai erei constituționale de problema convocării dietei. Autonomia Marelui Principat o presupunea ca prima sa condiție, tot astfel cum o presupunea și participarea reprezentanților lui la senatul imperial, ai cărui membri trebuiau aleși în cadrul dietelor provinciale.

Chestiunea dietei era însă pe cit de urgentă pe atit de dificilă. Întotdeauna, de fapt, întrunirea acestui for a creat în Transilvania serioase complicații. Ele proveneau din însăși sistemul său constituțional bazat pe principiul echilibrului celor trei națiuni politice și a celor patru religii recepte, peste care se suprapunea mereu calculul foarte subtil al puterii stăpînitoare habsburgice. Complicațiile erau cu atit mai mari acum, cînd în locul vechilor state și ordine urma să se întrunească prima dietă reprezentativă, prima dietă la care să participe și națiunea română, dieta a cărei menire era de a reînnoi întreaga legislație istorică a Marelui Principat. Punctele de vedere ale factorilor politici vor fi de la început diferite, opuse chiar, ceea ce va duce la eșecul tentativei de convocare din 1861, la tărăgănarea întrunirii organismului legislativ pînă tîrziu în vara anului 1863. Diferențele vizează nu numai sfera de activitate și principiile de constituire ci însăși existența sau inexistența dietei. În timp ce Curtea, românii și sașii erau, într-un fel sau altul, pentru dietă, nobilimea maghiară adoptă o atitudine de negare și obstrucție. La rîndul lor, cercurile guvernamentale din dorința de a nu da nici unora prea mult pentru a nu periclita totul, aveau în vedere o dietă moderată în care forțele să se contracareze unele pe altele.

Românii, dimpotrivă, vedeau o dietă revoluționară, mai revoluționară în orice caz decît toate de pînă acum. Doresc, pe drept, ca ea să fie preocupată înainte de toate de marile lor cau-

ze și mai ales să fie astfel constituită încît să aibă cuvîntul hotărîtor: dacă nu majoritatea absolută la care îi îndreptătea masa, atunci cel puțin o majoritate relativă.

Un prim pas în vederea pregătirii forului legislativ se face prin organizarea conferinței „regnicolare“ de la Alba Iulia. După cum am văzut, ea a înaintat împăratului trei propuneri deosebite în ceea ce privește dieta în general, legea electorală în special: cea a majorității maghiare (27 voturi), a minorității românești (8 voturi) și a minorității săsești (5 voturi).

Decizia guvernului vienez asupra acestor propuneri întârzie mult. Roțile angrenajului administrativ încep să se miște încet abia din iulie 1861. Între timp, românii, care după decepțiile reorganizării administrative cereau într-un glas convocarea dietei, reușiseră prin memoriile și deputățiile trimise la Viena să convingă guvernul că în Transilvania situația era foarte critică, că trebuia să se facă ceva pentru ei. În aceeași direcție acționează și anumiți factori din afară: Transilvania e o piesă a unui joc politic mai vast a cărui evoluție ajunge în această perioadă la un punct critic. Este vorba despre impasul, apoi despre revocarea dietei de la Pesta, despre ruptura dintre cercurile conducătoare habsburgice și nobilimea maghiară. Guvernul habsburgic începe să se gîndească la Transilvania a cărei participare la senatul imperial era foarte importantă, începe să se gîndească la sprijinul pe care l-ar putea primi aici din partea românilor, care ajung astfel din nou, la fel ca în timpul revoluției, la suprafața vieții politice a imperiului. Împrejurările creează astfel condițiile unei colaborări, cu caracter inegal și instabil, care va dura pînă în 1865, cînd negocierile dualiste, al căror pericol a existat în tot acest timp, devin publice.

Un prim proiect pentru dietă este elaborat în iulie 1861 de cancelaria transilvană prezidată de Kemény. Consilierii maghiari și sași propuneau împăratului ca dieta să se întrunească la Cluj, să dezbată legea uniunii Transilvaniei, să fie aleasă de nobili și de către cei cu un cens de 8 florini impozit direct, fără capitație. Dieta, spune Rațiu, urma să fie „cu mîini și cu picioare“ cea din 1848¹. Desigur nici hotărîrile ei nu ar fi putut fi altele.

Singur consilierul aulic Vasile Ladislau Pop e de altă părere. El cere, în votul său separat, ca dieta să se întrunească

---

¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 5, din 15 I 1864, p. 17.

la Alba Iulia, să dezbată în primul rând recunoașterea politică a națiunii române, să se includă în censul de 8 florini și darea capului. Contemporanii au exagerat poate importanța reală a acestui act care anticipa în împrejurări foarte confuze direcția politică principală a viitorilor ani. Fapt este că rescriptul împărătesc pentru dietă emis în 19 septembrie încorporează aproape în întregime proiectul lui Vasile Ladislau Pop². În aceeași zi, cancelarul Kemény își prezintă demisia.

Cu toate acestea, dieta Transilvaniei nu se va întruni în 1861 și nici în anul următor. Ea este boicotată de către guvernul maghiar din Cluj care trebuia să facă pregătirile necesare. Acesta, în 3 octombrie, declară o asemenea dietă ilegală și cere să se sisteze orice pregătire a sa. Textul acestui act este foarte semnificativ pentru o anumită ținută politică. Împăratul, afirmă membrii guvernului, nu poate governa Transilvania decât conform legilor sale or, convocarea unei diete contravine legii uniunii din 1848. E deci din capul locului ilegală iar hotărârile ei nevalide. De altfel, chiar lăsînd la o parte incompatibilitatea ei cu *legalitatea*, ea este nedorită, neoportună, dăunătoare. Căci censul de 8 florini este mult prea mic dacă pe lingă impozitul direct se socotește în el și capitația. Numărul alegătorilor ar crește astfel de la circa 15.000 la circa 160.000. S-ar ajunge, pe această cale, acolo că gloata cea mare de popor, încă insuficient cultivată, ar cîștiga o poziție precumpănitoare în viața statului, ceea ce n-ar fi decât în prejudiciul proprietății, culturii, industriei, meseriei, comerțului. Mai mult, s-ar periclita chiar pacea statului știut fiind cît de ușor poate fi amăgită masa cea brută. Că românii doresc înarticularea națiunii lor? Aceasta n-ar fi decât o compromitere a problemei naționale. Ar fi și inutilă după ce situația lor a fost atît de generos rezolvată în 1848 prin decretarea egalității în fața legii etc. etc.³

Opoziția guvernului iscă proteste. O nouă delegație românească, condusă de mitropolitul Șuluțiu, pornește la Viena, alte memorii vin să se adauge, în 31 octombrie⁴, 13 noiembrie⁵, 15 noiembrie⁶ celor de la sfîrșitul anului 1860 și din primăvara anului următor. Acțiunea guvernului, declară de-

² Sándor József, *Okmánytar Erdély legujabb jogtörtélméhez, 1848—1865*, Cluj, 1865, p. 165—180.

³ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 655—664.

⁴ *Ibidem*, p. 668—671.

⁵ *Ibidem*, p. 671—675.

⁶ *Ibidem*, p. 675—685.

legația, este o sfidare la adresa împăratului, o sfidare azvîrlită majorității locuitorilor Principatului în numele căruia i s-a încredințat puterea, o greșeală vrednică de pedeapsă, deoarece nu convocarea ci lipsa dietei stîrnește întăritare. Măcar că cei puși în capul treburilor țării sînt împotriva, românii ar ști și ar putea să-i asigure succesul. Împăratul să poruncească, așadar, aplicarea neștirbită a rescriptului din 19 septembrie în toate ale sale⁷.

Sașii acționează în aceeași direcție prin delegația permanentă pe care o întrețin în capitala imperiului și prin hotărîrea solemnă a Universității din 29 martie 1862⁸.

Dar oricît de prompte și insistente, strădaniile românești și săsești nu mai pot contracara efectul opoziției guberniului. Curtea vieneză se vede de data aceasta silită să renunțe la termenul de convocare fixat inițial (4 noiembrie 1861) mai ales că timpul rămas era și prea scurt pentru toate preparativele necesare. Se iau în schimb unele măsuri menite să netezească drumul dietei: în 24 noiembrie Mikó este înlocuit la președinția guberniului cu Folliot de Crénneville, sînt numiți doi consilieri aulici români, mai mulți consilieri guberniali, mai mulți comiți supremi. Înnoirea e continuată în jos la nivelul unităților administrative, emițîndu-se noi instrucțiuni municipale care vor pune capăt anarhiei politice locale. Se instituie, de asemenea, mai mulți funcționari români, se dă publicității un decret pentru folosirea limbii române⁹.

Reactualizarea chestiunii începe să se facă abia de pe la sfîrșitul anului 1862. Inițiativa e a nou înființatului district Năsăud, urmat de Făgăraș, Alba de Jos, Hunedoara. De data aceasta solicitările românești găsesc o atmosferă favorabilă, sînt ascultate, li se răspunde, sînt apreciate, deoarece guvernul însuși se îndrepta spre aceeași țintă. Se simțea, într-adevăr, tot mai acut, lipsa deputaților transilvăneni în senatul imperial de la Viena aflat acum în cea de a doua sesiune a sa. Astfel încît în decembrie 1862 începe conscrierea sistematică a celor cu impozit de 8 florini¹⁰, în martie anul următor sînt convocate adunările comitatense, scăunale și districtuale, iar în 21 aprilie se dă publicității al doilea rescript de dietă.

⁷ *Ibidem*, p. 670.

⁸ *Beilage zum verificirten Protocolle der Sitzung der Sächsischen Nations Universität vom 29 März 1862*, Sibiu, 1862, p. 1—15.

⁹ „Telegraful român“, nr. 24, din 24 III 1863, p. 95.

¹⁰ *Arh. Stat. Budapesta*, F — 263, 1862 — 6556.

Dieta este convocată pentru 1 iulie, la Sibiu. I se înaintează, după vechiul uz constituțional, propuneri ale împăratului, acum în număr de 11. Sînt următoarele: înarticulară națiunii române și a confesiunilor ei, reglementarea folosirii limbilor patriei în afacerile publice, întocmirea unei noi legi electorale, stabilirea modalității alegerii reprezentanților Transilvaniei în senatul imperial, reimpărțirea politică a țării, reglementarea administrației, reglementarea justiției, înființarea unui tribunal suprem, modificarea Patentei urbariale din 1854, introducerea cărților funduare, înființarea unei bănci ipotecare¹¹. Altele îi vor fi înaintate ulterior, altele vor porni chiar din sinul său.

Ceea ce însă era esențial în tot acest început era baza electorală a viitorului for legislativ. Deoarece legile din 1791 și 1848 erau, în acest moment, inacceptabile pentru Habsburgi și cu totul inechitabile pentru români se emite, cu titlu provizoriu, un regulament electoral liberal care va schimba structura socială și națională a organismului legiuitor.

Iată prevederile lui cele mai importante: dieta se va compune din 40 de persoane numite de împărat, ca „regaliști“ și din 125 deputați aleși în localitățile urbane, înzestrate cu dreptul de a avea deputat propriu și în cercuri electorale rurale de cîte 30.000 locuitori, arondate pe comitate, districte, scaune. Dreptul reprezentării în dietă îl aveau localitățile: Cluj, Tg. Mureș, Alba Iulia, Gherla, Dumbrăveni, Sibiu, Brașov, Sighișoara, Medias, Bistrița, Sebeș, Orăștie, Reghin, cu cîte doi deputați și: Abrud, Ocna Sibiu, Hunedoara, Tg. Secuiesc, Hațeg, Sf. Gheorghe, Odorhei, Ilieni, Miercurea Ciuc, Brețcu, Vlahița, Sic, Cojocna, Aiud, Turda, Dej, Făgăraș, Gheorgheni, Roșia, Rășinari, Mociu, Deva și Huedin, cu cîte un deputat.

Cercurile electorale rurale se repartizează astfel: comitatele, în funcție de populația lor, au între două și șase cercuri (6 au comitatele Alba de Jos și Hunedoara), scaunele secuiești două sau trei, scaunele săsești cîte două, districtele săsești Bistrița și Brașov, primul două, al doilea trei, districtul Năsăud două, al Făgărașului trei, scaunele filiale ale Săliștei și Tâlmaciului cîte unul fiecare.

Dreptul de vot îl au toți locuitorii majori care au plătit în anul 1861 un impozit direct de cel puțin 8 florini, inclusiv darea capului. Preoții, doctorii, avocații, inginerii, notarii și învățătorii comunali sînt declarați alegători din oficiu.

---

¹¹ „Telegraful român“, nr. 37, din 5 V 1863, p. 144.

Chemarea dietei a stîrnit, la fel ca în 1861, entuziasmul românilor. Ziarele lor „Gazeta“, „Telegraful“, „Concordia“, izbucnesc într-un glas: în sfîrșit, după o întrerupere de 15 ani dieta este iarăși convocată! Văd în ea începutul unei ere noi, remediul universal al tuturor neajunsurilor națiunii lor și ale statului. De la anii 1791 și 1848, scrie „Telegraful“ din Sibiu, nu a fost în viața Transilvaniei un eveniment mai important. De două ori, în 1791 și 1848, românii au asaltat fără rezultat fortăreața constituției transilvănene dar speră că a treia oară, acum în 1863, vor reuși¹². Țării întregi dieta urma să-i rînduiască bunăstarea, siguranța, ordinea, înaintarea.

Opinia publică românească este în schimb rezervată și chiar critică în ceea ce privește legea electorală. Motivele de mulțumire le află aici dublate de aproape tot atîtea motive contrare. Chiar lăsînd la o parte censul de 8 florini, mult mai mare decît l-au cerut neîncetat militanții români, mai mare chiar decît în Ungaria, legea avea și alte scăderi mari. Ea păstrează neatins principiul medieval al reprezentării în dietă a unor mici localități privilegiate ca Sic, Brețcu, Vlahița, fiecare cu abia cîteva zeci de alegători. Acest drept este acordat în 1863 și unor comune ca: Mociu, Roșia, Gheorgheni, ignorîndu-se în schimb localități mult mai importante ca Blaj, Năsăud, Cîmpeni, Dobra, Săliște, Săcele. Nici în ceea ce privește arondarea cercurilor rurale nu se aplică consecvent principiul numeric. Proporțional, scaunele secuiești și săsești sînt mult mai bine reprezentate decît comitatele locuite masiv de români. Scaunul Arieș, de exemplu, cu 18 570 de locuitori alege doi deputați, asemenea comitatului Alba de Sus cu 57 003 locuitori, iar scaunul Odorhei cu 79 662 locuitori trei deputați, la fel ca și comitatul Dăbîca cu 93 706 locuitori¹³.

Și într-adevăr, legea în întregime era un compromis între trecut și prezent, între nou și vechi, între privilegiu și egal. Nici lupul flămînd, nici oaia cu doi miei, cum remarcă Axente Sever. Ceea ce se stipulează în favoarea românilor era implicit în detrimentul privilegiilor națiunilor recepte, care nici ele nu trebuiau îndepărtate, ci dimpotrivă apropiate, aliate, eventual, scopurilor Curții. În pofida principiului enunțat a egalității între națiuni li se lasă o bună parte din vechile privilegii, în detrimentul națiunii române.

¹² Idem, nr. 40 din 16 V 1863, p. 163.

¹³ Arh. Stat. Budapesta, D — 228, 1863—62.

Cu toate acestea, regulamentul electoral provizoriu din 1863 a fost și un avans făcut românilor, cărora le creează posibilitatea de a avea în dietă dacă nu majoritatea absolută la care aveau dreptul, cel puțin o majoritate relativă. Căci oricât de limitată, legea era mult mai echitabilă față de vechile sisteme electorale transilvănene. Simpla comparare cu cel elaborat de către dieta din 1848 este edificatoare.

Mai întâi censul. În aparență el este egal: ambele legi îl stabilesc la 8 florini. În realitate însă diferă foarte mult, cel stabilit în 1848 fiind cu mult mai mare decât cel cerut în 1863. Diferența provine din excluderea din cens în 1848, a dării capului și includerea ei în 1863. Or, în Transilvania globalul ei nu numai că echivalează, dar chiar și întrecea cuantumul celorlalte dări directe. Așa se explică izbucnirea pătimașă a guvernului, din 3 octombrie 1861, împotriva censului de 8 florini socotit cu capitația. Fiindcă astfel numărul alegătorilor censiști creștea de la circa 11 000 în 1848 la circa 78 000 în 1863, ceea ce nu era deloc în interesul nobilimii. Și încă o constatare importantă în legătură cu censul. Dacă legea din 1848 impune censul numai nenobililor, nobilii fiind alegători în virtutea nobilității, cea din 1863 îl impune tuturor, nobililor ca și nenobililor, ceea ce iarăși adincește caracterul popular al corpului electoral.

Continuând comparația în domeniul arondării cercurilor electorale, constatările rămân aceleași. Conform legii din 1848 orașele libere regești aleg câte doi deputați, la fel ca și cele mai mari comitate, deși diferența de populație era uriașă. Astfel, comitatul Alba de Jos cu 185 561 de locuitori este pus pe același plan cu Dumbrăveniul, Gherla, Alba Iulia¹⁴. Se pune apoi semnul egalității între comitate și scaune, între care diferențele de populație erau iarăși extrem de mari. Regulamentul electoral din 1863, chiar dacă respectă și el unele prerogative feudale, este mai drept și în această privință. Întâi că reprezintă mai echitabil comitatele, care înglobau grosul românilor, cu câte pînă la șase deputați, iar al doilea, că ridică la rangul de localități privilegiate și centre ca Râșinari, Roșia, Mociu etc. În ceea ce privește limba dezbaterilor, comparația este iarăși în favoarea sa. În 1863, pentru întâia dată, limba română este declarată limbă parlamentară.

Iată pentru ce românii s-au împăcat repede cu regulamentul electoral în ciuda censului mare și a celorlalte neajunsuri ale

---

¹⁴ Ibidem.

sale. Nu era categoric o justă respectare a drepturilor lor dar reprezenta totuși un teren de pe care erau în măsură să-și apere interesele și să-și pregătească un viitor mai bun. Se avintă, așadar, animați de mari speranțe în campania electorală.

*

Preparativele propriu-zise pentru dietă au fost lungi și complicate. Ele încep în decembrie 1862 și antrenează întreaga administrație politică a statului, începînd cu cancelaria aulică de la Viena și terminînd cu primăriile satești. Conducerea o are guvernul din Cluj, în seama căruia cădeau: alcătuirea listelor electorale, întocmirea celor 11 proiecte de lege, înaintarea propunerilor pentru denumirea celor 40 de regaliști, inițierea pregătirilor în comitate, scaune, orașe, supravegherea și coordonarea lor. Un adevărat flux de ordine, dispoziții, circulare, pornește din cancelariile guberniale pentru a străbate întreaga Transilvanie, urmat de refluxul rapoartelor, situațiilor, propunerilor, cererilor organelor locale. Sintetizate acestea sînt înaintate la Viena, de unde noi ordine sosesc.

Începutul se face cu conscrierea celor care satisfăceau condiția de cens, cu conscrierea viitorilor alegători. Încă în 1862, în mai și septembrie, guvernul trimite cancelariei vieneze date despre numărul lor¹⁵. În toată Transilvania plăteau 8 florini impozit direct, după datele Direcției financiare din Sibiu 82 693 de persoane¹⁶. Din aceștia, 45 378 erau în cele opt comitate; 3 366 în districtele Făgăraș și Năsăud; 8 341 în cele cinci scaune secuiești; 21 950 în orașele, scaunele și districtele săsești, iar în orașele și locurile privilegiate din restul Transilvaniei, în toate 18 la un loc: 3 658¹⁷.

Dar cancelaria avea nevoie de date mult mai amănunțite. Erau importante nu atît cifrele finale cît anumite proporții în

---

¹⁵ Ibid., 1862 — 206.

¹⁶ Ibid., 1862 — 414.

¹⁷ Pînă în 1848 existau următoarele categorii de localități urbane: 11 orașe libere regești: Cluj, Alba Iulia, Tg. Mureș, Gherla, Dumbrăveni, Sibiu, Brașov, Sighișoara, Mediaș, Bistrița și Orăștie; trei orașe nobiliare: Turda, Aiud, Dej; zece opide privilegiate: Abrud, Ocna Sibiu, Hunedoara, Tg. Secuiesc, Hațeg, Sf. Gheorghe, Odorhei, Ilieni, Miercurea Ciuc și Brețcu; două locuri taxale: Sic și Cojocna și două localități cu privilegii aparte: Vlahița și Reghin. Prin decretul imperial din 15 ianuarie 1863 Reghinul a fost ridicat în rîndul orașelor libere; cf. J. Söllner, *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1856, p. 392.

cadrul lor, nu atît mărimea corpului electoral cît repartizarea sa, jocul său sub diverse aspecte și în diverse locuri. O interese raportul dintre nobili și nenobili, raportul între nobilii care plăteau 8 florini și ceilalți, raportul între diferitele categorii de alegători nenobili. Și mai cu seamă o interese raportul exact între alegătorii celor trei națiuni: cîți și unde din prezumtivii alegători erau români, cîți și unde maghiari, cîți și unde sași. În funcție de aceste relații urma să fie combinată legea electorală, în așa fel încît nici una din națiuni să nu aibă o majoritate absolută. Se emit guvernului instrucțiuni în acest sens.

La porunca cancelariei, forul de conducere din Cluj ordonă la 12 decembrie 1862 tuturor șefilor unităților administrative să expedieze date noi privind repartizarea alegătorilor pe națiuni, numărul persoanelor nobile, numărul nobililor cu 8 florini, numărul populației, al localităților. Totodată li se pune în vedere să facă propuneri despre arondarea cercurilor electorale astfel încît fiecare să cuprindă în jur de 30 000 de suflete¹⁸.

Listele sosesc la Cluj, una după alta, din decembrie pînă în martie următor, cînd sînt expediate cancelariei, în ale cărei arhive se păstrează și azi¹⁹. Fiind întocmite de către juzii cercuali la fața locului ele prezintă cifre mai mici decît acelea furnizate de direcția financiară. În toate cele opt comitate se consemnează 40 692 de alegători, cu o impozantă majoritate românească: 28 946 români față de 9 613 maghiari și 3 501 sași. Nobili erau aici 14 531, din care însă abia 3 567 îndeplineau condiția de cens²⁰.

O situație pentru toată Transilvania acum nu se face. În iunie 1863, în toiul campaniei electorale, Crénneville expediază cancelariei o statistică, dar numai pentru comitate, scaunele secuiești și districtele Năsăud și Făgăraș, lăsînd afară Pămîntul crăiesc²¹. Înlocuind însă cifrele lipsă cu cele din septembrie 1862 rezultă pe toată Transilvania puțin sub 78 000 alegători, care vor fi conșcriși în listele electorale.

Concomitent se fac celelalte preparative. La sfîrșitul lunii mai guvernul înaintează la Viena o lungă listă a candidaților de regaliști din care împăratul desemnează 39 persoane, cîte

¹⁸ Arh. Stat Budapesta, F — 263, 1862 — 6360.

¹⁹ Arh. Stat Budapesta, D — 228, 1863 — 162.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, 1863 — 62.

13 pentru fiecare națiune²². Între regaliștii români figurează: mitropolitul Șuluțiu, episcopii Șaguna, Alexi și Dobra, apoi G. Barițiu, senatorul brașovean Ioan Constantin, baronul Zenovie Pop, directorul băncii naționale austriece.

În același timp se începe la Cluj pregătirea de către cei 16 consilieri guberniali a proiectelor de lege, care vor fi înaintate cancelariei aulice pînă la 1 iulie, unele chiar publicate în ziarele transilvănene. Merită să fie subliniat aici rolul deosebit de însemnat al lui Franz Reichenstein, vicecancelarul aulic al Transilvaniei, care în toată această perioadă s-a străduit să cunoască opiniile românilor, să răspundă cererilor lor, după cum o dovedește bogata corespondență pe care a purtat-o cu G. Barițiu, D. Moldovan, Alex. Sterca Șuluțiu, A. Șaguna etc.

La sfîrșitul lunii mai au loc, de asemenea, sesiunile comitetelor jurisdicționale, congregațiile, adunările marcale, cum se numeau înainte de 1848, convocate de guvernium pentru a alege comitetele electorale. Prin dezbaterile pe care le prilejuiesc și hotărîrile pe care le adoptă, ele constituie prologul dietei. Pentru români desfășurarea lor nu a fost deloc încurajatoare. Cu excepția comitatelor Tîrnava și Dăbîca în toate celelalte comitate se constituie comitete electorale cu majorități maghiare care vor căuta și chiar vor reuși să influențeze, într-un fel sau altul, desfășurarea alegerilor. Fiindcă chiar dacă în toate comitatele români erau într-o zdrobitoare precumpănire, ei erau încă și în 1863 foarte injust reprezentați în organele lor de conducere.

Situația nu este mai bună nici pe Pămîntul crăiesc. Dimpotrivă. Aici abia intră în comitetele de alegeri cîte unul sau doi români, în unele scaune nici unul. Este adevărat că în majoritatea scaunelor numărul alegătorilor sași întrecea pe cel al românilor. Numai în scaunele Orăștie, Sebeș, Miercurea și în cele curat românești ale Săliștei și Tălmaciului români preponderază în corpul electoral.

În orașe și opide situația le este de asemenea defavorabilă. Magistratele, asemeni comitatelor, îi exclud și ele aproape cu totul la constituirea comitetelor electorale.

Lunile mai și iunie răsună de freamătul campaniei electorale. Pe acest teren români se prezentau pentru prima dată, fiind astfel lipsiți cu totul de tradițiile vieții constituționale ale vechilor națiuni politice, care, tustrele, străbăteau un drum de multe ori bătut. Nu au încă nici o organizare politică proprie.

---

²² Arh. Stat Budapesta, F — 135, dieta 1863—64, pachet 145, f. 69—72.

un organ reprezentativ cum era Universitatea săsească sau un organism politic constituit și verificat ca și cel al nobilimii maghiare. Există comitetul național ales în 1861 dar și acesta se mișcă destul de greu.

Cauza românească avea, cu toate acestea, în 1863, cele mai mari șanse de succes. Ea depindea acum în primul rând de activizarea politică a țărănimii, căci cei care vor decide soarta alegerilor vor fi, în ciuda tuturor circumstanțelor, alegătorii. Or, în cea mai mare parte a provinciei, în lungul și în latul comitatelor, alegătorii români erau într-o covârșitoare majoritate. Din totalul de 40 692 alegători înscrși aici, 28 559 erau români²³. Comitetele, *pământul nobililor* de odinioară devin în 1863 ceea ce au fost și erau de fapt: *pământ românesc*. Din 38 de deputați aleși aici, 35 vor fi români.

Dar mobilizarea masei electorale țărănești de către învățații români implica, în condițiile inexistenței unei organizări proprii, cu excepția celei bisericești, a inexistenței unor resurse materiale mai largi, a ostilității deschise din partea organelor locale ale puterii de stat, serioase dificultăți. Ea se lovește totodată și de o anumită inerție firească a oamenilor de la sate lipsiți pînă acum de drepturile politice, de arbitrariul comitetelor electorale în care românii erau atît de slab reprezentați, de propaganda celorlalte forțe politice, primejdioasă și ea căci pornește cel mai adesea, din partea unor dregători de stat ori a foștilor domni de pământ, față de care poporul a fost dintotdeauna temător. În comitetele Alba de Jos și Hunedoara se va ajunge pînă acolo încît solgăbirăii, împărțind pe sate listele electorale, sfătuiesc pe oameni că nu e nevoie să-și irosească timpul cel scump de lucru umblind, pustii, toți pe la alegeri ci e destul se meargă doi-trei din fiecare comună. Însăși cancelaria aulică și guvernul se văd silite să combată, prin circulare speciale, ideea aceasta atît de falsă și atît de dăunătoare a votării prin trimișii comunelor²⁴. Nu vor lipsi apoi nici tentativele de corupție; ziarele românești probează mai multe cazuri de preoți imbiați cu locuri de cosit, pășune, arătură, în schimbul voturilor sau influenței lor.

Pe lîngă toate acestea, intelectualitatea ea însăși trebuia pregătită pentru a se putea ridica la înălțimea chemării sale.

Intervine energic de la început presa, care are în această vreme la români un rol de coordonare și chiar de dirijare efectivă a treburilor politice. „Gazeta Transilvaniei“, „Telegra-

²³ Arh. Stat Budapesta, D — 228, 1862 — 206.

²⁴ Arh. Stat Budapesta, F — 266, 1863 — 21. 314.

ful român“, „Concordia“, publică, număr de număr, sub rubrici speciale: „Să luăm aminte“, „Totul pentru dietă“, „Să ne disciplinăm“, directive, apeluri, îndrumări.

Iau cuvântul fruntași politici cunoscuți, George Barițiu, Axente Sever, Dimitrie Moldovan, care stăruie toți asupra rolului mare al „inteligenței“, de dăruirea și curajul căreia leagă reușita.

Ce ar avea românii de făcut? — întrebă Axente. Înainte de toate să învețe cu toții poporul cât de important e dreptul alegerii, să-l îndemne să și-l reclame dacă, pe nedrept, îi este refuzat, să-l instruiască să meargă la locurile alegerilor întocmai cum merge la biserică în ziua de Paști, căci aceasta este o sărbătoare mai mare decât oricare alta. Paște, spune el, au serbat românii destule și n-au ajuns nimic, să cerce cel puțin odată ce vor folosi cu ziua alegerilor²⁵. „Să spunem bravului nostru popor, scrie «Gazeta», că orice amăgire o va simți cu amărăciunea aceea, de care ca să scape și-a vărsat odată singele“²⁶.

Asupra aceluiași probleme insistă și Barițiu. Și el e de părere că se cere cea mai mare activitate întrucât împotriva majorităților românești vor acționa influența autorităților locale neromâne, propaganda de toate felurile, corupția²⁷.

În același timp intră în scenă și capii bisericești: mitropolitul Șuluțiu, episcopul Șaguna, episcopul Gherlei, al Caransebeșului. Intervenția lor e de mare importanță căci mobilizează contingentul cel mai influent și cel mai numeros al inteligenței — preoțimea, și sînt singurii care pot veni cu ordine. Poruncesc preoților, prin circulare speciale, să stea cu trup și suflet pentru cauza națiunii. Cel dintîi, în tradiția Blajului, pășește Șuluțiu care, la îndemnul lui Vasile L. Pop, vicepreședintele român al guvernului, dispune, în 11 mai, supușilor săi să se prezinte cu toții la locurile alegerilor, să se ferească de pericolul de a-și împărți voturile între mai mulți candidați, să nu se lase amăgiți de promisiuni sau daruri. Românii, încheie el, „inteligenți“ și popor, să dea celorlalte națiuni, după firea și felul lor blînd dintodeauna, exemplul celei mai omenoase, mai pașnice și mai frățești purtări²⁸.

Față de cele poruncite din Blaj, episcopul Șaguna adaugă îndemnul de a se alege pretutindeni români atașați neamului

²⁵ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 42, din I VI 1863, p. 167.

²⁶ Idem, nr. 36, din 11 V 1863, p. 143.

²⁷ Idem, nr. 46, din 31 VI 1863, p. 182.

²⁸ T. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 37—41.

lor și subliniază necesitatea înțelegerilor prealabile asupra candidaților de deputați²⁹, a căror listă, stabilită, se pare, de comitetul național sau, în orice caz, de nucleul său sibian, este publicată la 1 iunie în „Gazeta Transilvaniei”³⁰.

Un fapt semnificativ se petrece pe Cîmpie, unde mai mulți fruntași români oferă candidatura lui Alexandru Papiu Ilarian, tribunul din timpul revoluției. Le răspunde, emoționant, din București: ca cetățean al României nu poate primi propunerea de a-i reprezenta în adunarea țării, dar să știe că oriunde s-ar afla pe pământul românesc nu-și va uita niciodată obligațiile către patria nașterii sale³¹. Într-adevăr, îl vom vedea pe autorul *Istoriei românilor din Dacia Superioară* asistînd plin de emoție, ca spectator, la deschiderea lucrărilor forului legislativ.

Odată pornită, acțiunea inteligenței se amplifică repede. De la focarele ei superioare, din Brașov, Blaj, Sibiu ea se propagă pe calea presei sau cel mai adesea prin scrisori, la nucleele înfiripate în celelalte orașe și târguri, iar de aici ajunge pe calea informației orale, din sat în sat, din om în om, la stratul larg și foarte receptiv al intelectualității rurale: preoți, învățători, notari, al căror contact cu țărănimia este direct și permanent. Un suflu puternic de entuziasm se face astfel simțit în toate părțile Transilvaniei: pretutindeni se țin consfătuiri politice, adunări, întruniri cu alegătorii. Lozinca generală este succesul la alegeri: nici un român îndreptățit să nu rămînă în afara listelor electorale, nici un alegător român să nu lipsească de la vot, nici un român să nu-și dea votul decît unui deputat român! Cauza națiunii este cauza fiecărui! Cei mai activi vor fi preoții și învățătorii. Ei sînt aceia care tălmăcesc poporului înțelesul dreptului său, îl învață cum să-l folosească pentru binele lui și al neamului său, îi stau în frunte cu vorba și cu fapta în toate împrejurările. Așa vor și porni spre locurile adesea foarte îndepărtate ale alegerilor, fiecare sat în frunte cu preotul și învățătorul său. Aceste coloane de țărani îmbrăcați în straie de sărbătoare intră de multe ori în orașe purtînd steaguri naționale, cîntînd *Deșteaptă-te române*.

Impresionează mai ales comportamentul politic al țărănimii. Sigur că țăranul de după 1848 e în multe privințe altul. El are în acești ani de după desființarea iobăgiei un puternic sentiment al libertății sale sociale — nu uită, nu iartă, nu rabdă

²⁹ *Ibid.*, p. 41—43.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 42, din 1 VI 1863, p. 166.

³¹ T. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 45.

atît de mult ca în trecut — dar gradul său de cultură e încă foarte scăzut, este lipsit fie și de cea mai elementară educație politică. Are, de asemenea, o conștiință națională, empirică și intuitivă, foarte vie, dar e încă departe de a putea sta pe propriile sale picioare în domeniul politicii, unde se exercită asupra lui atîtea influențe potrivnice. Cu cine, cum și unde să voteze, pe cine să asculte dintre cei care i se adresează în această privință, erau întrebări grele pentru omul de la țară. Existau astfel temeri justificate că sătenii vor privi dreptul alegerii ca o nouă sarcină aruncată asupra lor, că își vor împărți voturile între uniți și neuniți, că satele vor accepta de la proprietari locuri de pășunat sau care de lemne în schimbul voturilor lor, că oamenii nu vor putea să nu dea ascultare solgăbirăilor sau altor dregători, care le impuneau darea, le luau copiii la sorți, le judecau procesele; sau că pur și simplu nu se vor îndura să se rupă cîte trei-patru zile de la lucrul cîmpului în timpul cel scump al secerii. Vremea de la sfîrșitul secolului, vremea Memorandului, cînd în sate se citesc duminica pe la porți, gazetele, cînd oamenii politizează în mod curent este încă departe. Dar cu toate acestea, în 1863, țărănimea română a intuit pe deplin gravitatea momentului, a acționat pretutindeni pe măsura acestei gravități. Ei i se datorează în primul rînd marele succes electoral al românilor din 1863.

Dovezile acestei angajări apar încă în zilele publicării listelor electorale, cînd se constată în multe locuri că comitetele electorale excluseseră în mod abuziv foarte mulți români îndreptățiți, incluzînd în schimb un mare număr de mici nobili maghiari care nu satisfăceau condiția de cens. În comitate numărul țăranilor care își reclamă dreptul de vot este extrem de mare, chiar dacă de cele mai multe ori ei nu se încadrează în termenul legal prevăzut. „Cete de cete, sorie «Telegraful român» se prezentau în comitatul Turda din locuri depărtate, înaintea comisiilor de verificare³². În Alba de Jos se înaintează comitetului central electoral peste 50 de plîngeri scrise³³. Unele sate românești ca Săcele, Roșia, Deal, trecînd peste capul autorităților locale apelează direct la „măritul guberniu“ din Cluj³⁴. Astfel săcelenii, care se dovedesc mereu în acești ani unii dintre cei mai fervenți apărători ai cauzei naționale, pentru care fac mari sacrificii materiale și aleargă pe la toate

³² „Telegraful român“ nr. 46, din 16 VI 1863, p. 197.

³³ Arh. Stat Budapesta, F — 135, dieta 1863—64, pachet 130.

³⁴ Arh. Stat Budapesta, F — 166, 1863—22 357, 22 655, 22 698.

autoritățile, cer guvernului aminarea alegerilor în cercul lor pînă în iulie deoarece foarte mulți dintre ai lor se găseau în această vreme plecați, la turme, fie în România, fie mai departe în sudul Dunării³⁵. Alte sate cer sfat și ajutor capilor lor bisericesti. Foarte mișcătoare este astfel rugarea satului Fărău adresată mitropolitului Șuluțiu. Jurații comunității cer acestuia, „ca la capul națiunii române“, să intervină pentru ei la guvernul pentru a-i lua în părintească sa purtare de grije, deoarece autoritățile maghiare, de cînd au auzit că vreau să-l aleagă pe Axente, șterg din liste pe mulți dintre cei cu 8 florini și mișcă toate pietrele ca românii să rămînă în cercul întii al comitatului Albei de Jos în minoritate. Înălțatul guvernul să se îndure, așadar, să ordone comitelui suprem al comitatului ca în comisia de rectificarea cercului să fie numiți și români căci altminteri ei vor fi pierduți pentru totdeauna³⁶.

La sfîrșitul lunii iunie încep alegerile. Fruntașii români le așteaptă plini de speranțe, dar și de neliniște. Cîți dintre alegătorii români vor veni la vot? Cu cine vor vota?

Alegerile din 1863 s-au desfășurat în atmosfera de ponderație specifică, în general, vieții publice a Transilvaniei, departe de excesele și violențele pe care ele le suscita în această vreme în Ungaria. Ele au prilejuit cu toate acestea o foarte încordată confruntare politică, al cărui curs a cunoscut, mai ales în comitate, momente de puternică agitație. În foarte multe locuri comitetele și comisiile electorale devind de la spiritul sau chiar de la litera prevederilor oficiale au încercat aici să neutralizeze majoritățile alegătorilor români pentru a impune, pe diferite căi, candidații proprii. Cel mai frecvent procedeu folosit a fost scindarea voturilor țaranilor români, după felul în care era pronunțat numele candidaților lor, astfel încît la efectuarea scrutinului aceștia rămîn de multe ori în minoritate. Așa se procedează în cercul electoral al Cimpiei din comitatul Turda cu voturile canonicului din Blaj Ilie Vlasa, în cercul Gănești din comitatul Turda cu acelea ale lui Ioan Rusu, în mai multe locuri din comitatul Alba de Jos.

Alteori, invocîndu-se diverse alte vicii de formă sau cuvîntările „instigatoare“ ale unor fruntași români, se hotărăște în mod arbitrar repetarea alegerilor cu scopul de a împuțina numărul alegătorilor țarani. Așa se întîmplă în cercurile electorale ale Almașului și Gilăului din comitatul Cluj unde comi-

³⁵ Arh. Stat Budapesta, F — 266, 1863—22 357.

³⁶ Arh. Stat Budapesta, F — 135, dieta 1863—64, pachet 130.

siile exclud foarte mulți alegători români. Nu lipsesc nici încercările de influențare a alegătorilor sau chiar presiunile directe.

În aceste împrejurări intelectualii români întocmesc din nou proteste, apelează la guvernii, care de cele mai multe ori anulează hotărârile luate pe plan local.

La rîndul ei, țărănimea română a răspuns peste tot cu un mare entuziasm chemării conducătorilor săi politici. Ea face, în 1863 prin energia, maturitatea, demnitatea sa dovada unei înalte conștiințe naționale. Mai întii alegătorii țărani se prezintă la locurile de votare, adesea foarte îndepărtate, într-un număr neașteptat de mare și în cea mai deplină ordine. Iată cum descrie un martor ocular sosirea unei coloane de alegători la centrul de votare din comuna Voievodeni, comitatul Turda. „Bate ora 8 și încă nu vin oamenii; cînd îngrijirea noastră ajunsese culmea, iată îndată auzim cîntare și zgomot. Întorcîndu-ne, auzim «*Deșteaptă-te române*» și vedem un nour de pulbere ridicîndu-se și după el o masă de oameni în ordinea cea mai bună, ca un regiment de ostași, cuprinzînd toată strada pe unde venea. Protopopii cu preoții și docenții în frunte pășeau în două șiruri și intonau imnul național cu așa zel și foc, încît mi se părea că sînt transportat în alte regiuni și mă atrase cu putere magică a intra în șirul lor...³⁷

În fața comisiilor electorale de asemenea țărani se perindă, ca în fața unor divane de judecată, grav, în liniște și trezie. În ciuda tuturor amenințărilor, presiunilor, uneltirilor votează pentru candidații proprii, chiar dacă ei nu pronunță întotdeauna corect numele alesului lor. „Mulțimi de o mie-două de oameni, scrie «Gazeta Transilvaniei», pășesc la alegeri ca la biserică... se părea că se vede că poporul cuprinde mărimea, seriozitatea și ponderozitatea votizării³⁸.

În multe locuri grupările de sate așteaptă, după alegeri, zile de-a rîndul rezultatele scrutinelor. La Cluj de exemplu bătrînii satelor fiind îndemnați de către funcționarii de aici să-și vadă acasă de treburile lor căci în zadar mai reazămă, după votare, zidurile cetății, răspund că nu vor pleca pînă nu vor vedea lucrul isprăvit, iar dacă alegerile vor dura o săptămînă vor trimite acasă după merinde.

³⁷ „Telegraful român“, nr. 51, din 23 VI 1863, p. 209.

³⁸ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 47, din 19 VI 1863, p. 186.

Este de subliniat faptul că în foarte multe părți din comitatele Transilvaniei țărani maghiari au votat alături de conșătenii lor români.

S-a vorbit foarte mult în ziarele vremii despre faptul că alegătorii țărani nu au pronunțat întotdeauna exact în fața comisiilor electorale numele candidaților lor. În unul din cercurile Albei de Jos, de pildă, ei își dau voturile lui Axente Sever, Arsintia, Axente din Bălgrad, lui „Axente și împăratul“, lui „Axente comisarul împăratului“, „Domnului din Bălgrad“ etc. La rîndul lor, alegătorii maghiari votează pentru „Arszenta Fehervári“ sau „Iuon Fehervári“.

Această varietate a pronunțării numelor candidaților, întilnită de altfel des și la țărani maghiari și sași, denotă mai mult o carență culturală decît una politică. Ceea ce era important aici era consecvența cu care alegătorii țărani indică, într-un fel sau altul una și aceeași persoană, spunînd tot ceea ce știu despre ea, funcția, locul de naștere, domiciliul.

Conduita matură a țărănimii române a fost atribuită de către ziarele din Cluj, care reiau tema veche a „poporului celui bun“ și „conducătorilor celor răi“, exclusiv agitațiilor intelectualității, preoțimii mai ales. Vorbesc despre afurisenii, despre amenințarea cu reintroducerea iobăgiei, despre „îndoctrinarea“ omului simplu etc. Dar oricît de activă a fost intelectualitatea românească în 1863, ceea ce de altfel constituie un merit al ei, cauzele acestei conduite sînt mai adînci. Este vorba pe de o parte despre conștiința națională tot mai puternică a țărănimii, iar pe de alta despre contradicțiile sociale dintre proprietarii maghiari, acum și candidați de deputați, și țărani. Aceștia din urmă rostesc, de obicei, numele foștilor lor proprietari între blesteme. Nu pot uita desigur „robia iobăgiei“, terorismul din timpul revoluției, furia proceselor urbariale pornite după 1858 împotriva lor. Iată cum rezumă situația „Telegraful român“: „Nu în afurisenii, ci în voi înșivă căutați cauza pentru care românii țărani și acum și încă mult timp vor fi străini de către voi proprietari maghiari! Ce ați făcut voi pentru acei români care pînă în 1848 v-au făcut robote și pentru care ați căpătat după 1848 din desdăunarea pămîntului ațișia bani încît vi s-a plătit pămîntul urbarial cu prețuri îndoite?“³⁹. Desigur excepțiile onorabile care există nu pot să anuleze o situație care avea un caracter general.

³⁹ „Telegraful român“, nr. 61, din 20 VII 1863, p. 245.

Să urmărim acum mai îndeaproape desfășurarea alegerilor în comitatul Alba de Jos unde toate aceste aspecte se manifestă într-un mod foarte pregnant. Faptul se datorește încercării autorităților locale, încurajate și acoperite de către comitele suprem Gheorghe Pogány, de a menține Albei de Jos caracterul de citadelă constituțională a nobilimii, cu toate că în toate cele șase cercuri electorale ale sale: Bichiș, Blaj, Teiuș, Cîmpeni, Ighiu și Vințul de Jos alegătorii români formează majorități zdrobitoare.

Candidatul român al cercului Bichiș a fost prefectul de la 1848, Axente Sever, foarte bine cunoscut din timpul revoluției și din anii 1860—63 nu numai în satele de aici ci și mult mai departe pe Ampoi, pe Tîrnave și în alte regiuni. Înainte de începerea alegerii Axente se adresează poporului promițându-i că va acționa în dietă pentru emanciparea jelerilor de către stat, trecerea regaliilor în proprietatea comunelor, reducerea impozitelor. Cu toate că comisia electorală îi împarte voturile în șapte părți, după cum, bine sau rău, îi declară numele alegătorii (Axente Sever, Arsintia, Axenta, domnul de la Bălgrad, Arszenta Fehérvári, Iuon Fehérvári), „Axente din Bălgrad“ obține 674 voturi, față de 564 ale baronului Kemény István. Între cei care i-au dat votul, după cum dovedesc listele de votare, s-au numărat foarte mulți țărani maghiari, comune întregi chiar. Alegătorii maghiari din comuna Ozd, în număr de 45, minați la vot de jandarmi și amenințați de preoții reformați că li se va refuza asistența bisericească, persistă în hotărîrea de a-l alege pe Axente. Nu puțini votează, în mod foarte semnificativ, pentru „Axente și împăratul“ sau pentru „Axente comisaru împăratului“. Axente Sever nu va fi totuși declarat ales deoarece comisia electorală, invocînd împotriva sa un anumit incident juridic pe care el îl avea cu protopopul Alba Iuliei Augustin Pop⁴⁰, va oferi mandatul de deputat baronului Kemény cu voturi mult mai puține. Membrii români ai comisiei protestează: pe Axente din Bălgrad nu-l știu nici bănuît, nici dovedit cu vreo crimă ci om de omenie și „cavaler al împăratului“. Iar voturile românești le știu a fi grăite toate pentru una și aceeași persoană. Întrucît

---

⁴⁰ În calitate de administrator al bisericii unite din Alba Iulia Axente a făcut, în martie 1862, inventarul acesteia împotriva voinței protopopului Augustin Pop, suspectat de delapidarea averii bisericești, cu care avea de altfel și divergențe de natură politică. La rîndul lui, acesta a pus pe mai mulți enoriași să-l denunțe guvernului, care a ordonat într-adevăr magistratului din Alba Iulia să cerceteze cazul.

baronul Kemény, asemeni altor deputați maghiari, va refuza să participe la lucrările dietei, se vor organiza, în 14—15 august noi alegeri. E plină de semnificație o scenă care se petrece înaintea acestei noi confruntări, când președintele comisiei electorale, avertizând pe țărani români că voturile date lui Axente vor fi anulate, primește din partea celor mai bătrâni răspunsul că „românii întotdeauna numai pe Axente îl vor alege“. Obține într-adevăr și acum majoritatea de voturi (763 din 1012). Mandatul de deputat i se va emite însă abia după mai bine de un an și numai datorită insistențelor repetate ale guvernului, presat și acesta de interpelările deputaților români și de cererile mai multor comune ale cercului. Va intra astfel în dietă în septembrie 1864, cu o lună înainte de închiderea ei definitivă.

Cercul Blajului aduce noi incidente. Și aici comitetul electoral încearcă să anuleze alegerile, pe motiv că înainte de începerea lor canonicul Ioan Negruțiu din Blaj a ținut cuvântări „instigatoare“ poporului. Cu toate că guvernul ordonă valabilitatea actului electoral, autoritățile locale refuză să elibereze candidatului român Iosif Sterca Șuluțiu mandatul de ales, sub pretextul că nu satisfăcea condiția de cens. I se va acorda numai după o intervenție specială a guvernatorului Crénneville, după ce alesul probase diploma de inginer.

Alegerile cercului Teiuș sînt iarăși furtunoase. Îndată după începerea lor, preotul din Teiuș, Iacob Lugojanu, cere, împreună cu alți români, să se aleagă o comisie de vot în care poporul să aibă încredere, să se redacteze procesul-verbal și în limba română, să se voteze în prezența unui ales al preoțimii. Nu numai că cererile românilor sînt respinse, dar la scrutin comisia aplică aceeași manevră a împărțirii voturilor, cunoscută din alte părți. Voturile candidatului român, aici consilierul școlar Ioan Maior — în număr de 867 — sînt împărțite în nu mai puțin decît 46 categorii, ca reprezentînd tot atîtea persoane⁴¹. Într-adevăr, cei mai mulți alegători îl declaraseră Maior sau Maier, dar cu toții l-au desemnat, fără putință de îndoială, ca consilier de școale sau „mai mare peste școale“. Este declarat astfel ales Árkosi Lajos cu abia 181 de voturi. La rîndul lor, alegătorii români trimit un protest guvernului în care declară că ei au votat pentru unul și același candidat, consilierul școlar Ioan Maior și nici nu vor alege un alt deputat ori de cîte ori s-ar înnoi alegerea. Două

⁴¹ Arh. Stat Budapesta, F — 135, dieta 1863—64, pachet 130.

zile la rînd ei refuză să părăsească Teiușul, așteptînd hotărîrea comitetului central al Albei de Jos, care, la porunca autorităților superioare, revine asupra hotărîrii sale.

Alesul cercului Cîmpeni a fost Iosif Hodoș, fost avocat în Abrud, din 1861 vicecomite al comitatului Zarand, cunoscut și iubit de moți pentru zelul cu care i-a apărat în procesele cu fiscul. Deoarece el era înscris în hîrțile oficiului financiar cu o dare de numai 4 florini, comitetul central electoral îi refuză și lui mandatul de ales și ordonă organizarea unor noi alegeri, în cadrul cărora Hodoș obține din nou majoritatea voturilor. Din același motiv mandatul îi este, pentru a doua oară, refuzat. Candidatul român îndeplinea totuși realmente condiția de cens deoarece posedă în Roșia case și pămînturi primite de al socrul său Simion Balint, pentru care plătise în 1861 un impozit de 11 florini. E la fel de adevărat însă că aceste averi nu fuseseră înscrise pe numele său. Oricum calitatea de avocat îl dispensa de obligativitatea censului. La încheierea sesiunii dietale din 1864 cazul său nu era încă clarificat, cu toate că oficialitățile competente purtaseră o lungă corespondență în acest scop.

Alegerile din cercurile Ighiu și Vințul de Jos se soldează, la fel, cu alegerea candidaților români: consilierul aulic Dimitrie Moldovan și Nicolae Găetan, asesor la Tabla regească din Tg. Mureș.

În Hunedoara, al doilea comitat al Transilvaniei, în toate cele șase cercuri: Pui, Totești, Peștiș, Geoagiu, Ilia, și Leșnic, ținuta alegătorilor ca și a „celeilalte mulțimi de popor“ care vine la locurile de votare, este de asemenea pe măsura gravității împrejurărilor. E de remarcat și aici deplina înțelegere dintre fruntași și alegători, tactul și solidaritatea celor dintii, conștiința națională înaltă a celor din urmă. Eșuează încercările unor funcționari comitatensi de a provoca neînțelegeri confesionale între uniți și neuniți. Din Hunedoara vor intra în dietă: asesorul Ioan Balașiu, vicarul Hațegului Petru Pop, protopopul Ioan Rațiu, judele Petru Damian, procurorul Rudolf Orbonașiu și protosinghelul Nicolae Popeea. „Dare-ar atotputernicul, scrie din Hunedoara cineva la Sibiu, ca aleșii noștri cînd se vor înturna din dietă în mijlocul nostru isprăvile aceleia să ni le poată anunța cu acea mulțămîță și îndesulime cu care acum, în speranță, se duc trimiși din mijlocul nostru“⁴².

---

⁴² „Concordia“, nr. 53, din 3 VII 1863, p. 212.

Candidați exclusiv români se aleg în comitatele Cluj (Ioan Negruțiu, Leontin Pop, Ladislau Vaida, Paul Dunca), Turda, (Ioan Rațiu, Ilie Vlasa, Dionisie Sterca-Șuluțiu, Matei Nicola), Solnoc (Vasile L. Pop, Gavril Man, Ștefan Bîlțiu și Alexandru Bohățel), și Dăbica (Ladislau Buteanu, Mihail Bohățel, Ioan Șipotariu). În Alba de Sus se alege un deputat român (Augustin Ladai) și unul maghiar (Bethlen Gábor). în Tîrnava doi deputați români (Timotei Cipariu și Ioan Rusu) și unul sas (Josef Bedeus).

În districtele românești Năsăud și Făgăraș alegerile decurg, de asemenea, în cea mai perfectă ordine. La Năsăud sînt aleși: Ioachim Mureșan, asesor judecătoresc în cercul Singeorz, și Alexandru Bohățel, căpitanul suprem al districtului, în cercul Năsăud. În acest din urmă cerc, după renunțarea lui Bohățel, ales și în Solnoc, mandatul va fi oferit avocatului Ioan Florian. Mandatarii districtului Făgăraș au fost: căpitanul suprem Ioan Bran de Lemeni, consilierul gubernial Ioan Alduleanu și comitele suprem al comitatului Tîrnava Ioan Pușcariu.

Pe Pămîntul crăiesc, peste tot alegerile sînt liniștite. Aici însă, cu puține excepții, corpul electoral era în majoritate săsesc. Deputați români se vor alege în scaunul Orăștie: consilierul aulic Gheorghe Anghel și senatorul Ioan Balomiri, în scaunul Miercurea: judele regesc Ilie Măcelariu și protopopul Ioan Hanea, în scaunul Sebeș senatorul Simion Balomiri, iar în scaunul Nocrich consilierul gubernial Iacob Bologa. Scaunele filiale românești Săliște și Tălmaciu aleg pe Andrei Șaguna și respectiv pe consilierul Paul Dunca, iar la noile alegeri — Dunca mai candidase și în comitatul Cluj — pe consilierul gubernial Alexandru Lazăr. Mai tirziu, prin organizarea unor noi alegeri mandatul de deputat al cercului Săcele din districtul Brașov va reveni, de asemenea, unui candidat român, fiind ales aici Constantin Panțu asesor la judecătoria din Făgăraș, care obține 328 de voturi din cele 625 exprimate⁴³.

În categoria deputaților din orașe și opide românii sînt slab reprezentați. Cu asemenea mandat intră în dietă doar cinci deputați români: Ioan Codru Drăgușanu (Hațeg), administratorul montanistic Ioan Sămceleanu (Hunedoara), secretarul gubernial Servian Popovici (Rășinari), funcționarul financiar Ioan Tulbașu (Orăștie) și protopopul Simion Moldovan

---

⁴³ *Akten und Verhandlungen des Siebenbürgischen 1863/64 Landtages, 1864, p. 77.*

(Mociu)⁴⁴. În celelalte orașe candidații români, acolo unde au fost desemnați, rămân în minoritate. Cele mai multe voturi le întrunesc pe Pământul orăiesc la Brașov, Sibiu, Sebeș. La Abrud, deși, după informațiile presei contemporane, alegătorii români precumpănesc, comisia electorală manevrează în așa fel încît candidatul maghiar obține majoritatea.

În cercurile electorale ale Secuimii sînt aleși, fără nici o excepție, deputați maghiari. Românii desemnează candidați proprii numai în scaunele Arieș și Mureș, unde controlau o parte însemnată a corpului electoral.

Bilanțul general al alegerilor din iunie—iulie 1863 este următorul: 48 deputați români (30 în comitate, 8 în scaune, 5 în districte și 5 în orașe), 44 deputați maghiari (18 în opide, 13 în Secuime, 10 în orașele libere regești, 2 în comitate și unul în districtul Brașov) și 33 deputați sași (16 în orașele libere, 16 în scaune și unul în comitatul Tîrnava); numărul deputaților români se ridică în august la 49 în urma alegerilor din Săcele. Trebuie menționat aici că numărul deputaților celor trei națiuni prezentat pînă acum în istoriografia noastră este foarte diferit. Cel mai mult s-a vorbit despre 46 deputați români, 42 maghiari și 32 sași⁴⁵. S-a pornit întotdeauna de la T. Păcățian, care la rîndul lui s-a bazat pe situațiile incomplete ale ziarelor contemporane. Numărul real al deputaților români stabilit pe baza proceselor-verbale de alegeri păstrate în arhiva dietei este cel prezentat mai sus. La aceștia s-au adăugat 11 regaliști români (prin decesul în 1863 al episcopului unit al Gherlei Ioan Alexi, care nu a mai fost înlocuit, ei se reduc la 10), 12 regaliști maghiari și 11 regaliști sași.

Așadar, națiunea română obține majoritatea relativă. Premisele reușitei sale, căci, după chiar aprecierea contemporanilor, în împrejurările de atunci aceasta a fost o mare reușită, erau cuprinse în regulamentul electoral. Succesul însă și-l datorează întreg sie însăși. Fără energia desfășurată înainte și în timpul alegerilor foarte ușor ar fi putut fi frustrată nu numai de majoritatea absolută la care avea dreptul dar și de cea relativă, pe care i-o făcuse posibilă Viena, deoarece can-

---

⁴⁴ Intrucît alesul opidului Mociu, Simion Moldovan renunță la mandat, în urma alegerilor din 14 august, acesta va fi oferit lui Gheorghe Roman asesor la tabla regească din Tg. Mureș, care obține 40 de voturi din cele 69 existente.

⁴⁵ *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 437; *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1963, p. 193; T. Păcățian, *Cartea de aur*, III, p. 47.

didatți adversi fuseseră desemnați chiar și în cercuri aproape exclusiv românești.

Meritul este deopotrivă al inteligenței și al alegătorilor. Comportamentul țărănimii române cu prilejul acestei prime probe constituționale la care ea a fost supusă a constituit o surpriză nu numai pentru nobilime, nu numai pentru autorități, ci chiar și pentru fruntașii săi politici. Maturitatea de care ea a dat dovadă poate fi comparată cu aceea a unor popoare cu vechi tradiții de viață parlamentară. Începe să se spulbere astfel treptat concepția feudală care privea pe oamenii satelor ca pe o masă apolitică, amorfă, incapabilă de un crez și de o acțiune unitară.

La rîndul ei, intelectualitatea românească a fost și ea, în 1863, foarte activă. Presa aristocratică din Cluj acuză preoțimea de a fi condus în haine bisericesti și mai ales de a fi influențat poporul înainte și în timpul alegerilor. Dar nu numai preoțimea ci toți aceia care se adresează țăranilor sînt infierați neconținut cu titlul atît de des întilnit înainte și în 1848 de tulburători (bujtogatók). Pe seama lor se pun intenții „comuniste“.

Românii nu neagă că inteligența lor a „doctrinat“, ceea ce constituia de altfel o acțiune legală întrucît regulamentul de alegeri nu interzicea propaganda electorală. Celelalte două tabere naționale o dezvoltă, în aceeași măsură, dar nu atît față de alegătorii proprii cît mai cu seamă față de cei români, adăugîndu-i chiar armele, mai puțin constituționale dar mai eficiente, ale amenințării și promisiunii. Campania românească, dimpotrivă se îndreaptă exclusiv înspre masa proprie și se înscrie în cadrele legalității.

Pe frontul național românesc momentul pregătirii dietei, pe lîngă rezultatele practice pe care le-a adus, constituie un mare pas înainte deoarece a antrenat într-o acțiune constituțională de mare anvergură burghezia, în întregul ei și, într-o foarte mare măsură masa sa țărănească de sprijin. Succesul întărește în inima poporului conștiința dreptului de a hotări singur asupra sa, iar în mintea conducătorilor conștiința importanței aceluia pe care îi reprezentau. Acest început este astfel un puternic stimulent pentru ceea ce se va face la Sibiu.

ÎNCEPUTUL ACTIVITĂȚII DIETEI

Deschiderea lucrărilor forului legislativ la 15 iulie 1863 a constituit pentru contemporani un mare eveniment politic. Sibiu, Transilvania întreagă trăiește un moment de profundă intensitate. Cu deosebire românii, care trec acum pentru prima dată pragurile dietei statului, care așteaptă totul de la hotărârile sale sînt pătrunși de o mare emoție. „Gazeta Transilvaniei“, salutînd dieta ca începutul unei ere noi, întîmpină pe reprezentanții națiunii cu următoarele cuvinte: „Dumnezeu să vă adune inimile într-un corp moral, solid și compact, spre binele și fericirea patriei, spre consolidarea drepturilor politice ale națiunii române, spre slăvirea edificiului concordiei eterne între națiuni pe baza perfecteii egalități politice“¹.

Ne dăm seama de sentimentele care animă pe români din valul de entuziasm care străbate presa, din clocotul opiniei publice ale cărei ecouri se răsfrîng în corespondența particulară, din emoția cu care intelectualii contemporani scriu sau povestesc, chiar mult mai tîrziu, despre acest moment. Vestea răzbate, pe căile sale obișnuite, din om în om și din sat în sat, pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale provinciei. Fabulația care se țese în mediul rural în jurul întrunirii la Sibiu a bărbaților celor mai bravi ai națiunii, a „învățaților“ români, care fuseseră votați cu două săptămîni mai înainte, dovedește că oamenii satelor discută între ei despre cele ce se vorbesc, se dezbat sau se hotărăsc în „casa țării“. Cum altfel am putea explica sutele de jalbe care vor fi trimise la Sibiu „măriților și preamăriților părinți ai țării“ de obștile atîtor modeste comunități sătești?

Evenimentul e urmărit cu înfrigurare în toate teritoriile locuite de români. Ziarul „Românul“ din București publică, număr de număr, sub rubrica, care formează ea însăși un

---

¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 51, din 3 VII 1863, p. 203.

întreg program politic „România de peste Carpați“, corespondențe și relatări privitoare la activitatea legislativă începută la Sibiu. Sosesc în permanență de aici scrisori, îndemnuri, sfaturi. La fel, apoi, ca în primăvara revoluției revin în Transilvania o serie de cărturari trecuți peste Carpați. „Tot timpul dezbaterii adresei, privind cu ochi duiosi și serioși la debutul primilor vorbitori români din Transilvania a asistat sus pe balcon, Alexandru Papiu Ilarian, care atrăsese atunci atenția cercurilor celor mai largi ale patriei noastre prin publicarea valoroasei sale lucrări *Independența constituțională a Transilvaniei*“².

Dar întrunirea dietei, după o întrerupere de peste 15 ani era considerată nu numai de către români ca o stringentă necesitate. O lume întreagă, se spune într-o petiție trimisă în anul următor la Sibiu, așteaptă de la ea vindecarea unor răni seculare³. Era, după expresia unui publicist contemporan, remediul universal al tuturor bolilor mai vechi și mai noi ale aceluia corp bolnav care era Tarnsilvania⁴.

Dieta s-a întrunit, într-un cadru foarte solmen, cu toată pompa vechiului ceremonial feudal al Transilvaniei în sala festivă a hotelului Împăratul romanilor, amenajată în acest scop⁵. A fost numit drept comisar plenipotențiar al împăratului președintele guvernului, generalul Folliot de Crénneville. Funcția de președinte a dietei va fi încredințată consilierului gubernial Groisz Guztáv, fost vreme îndelungată primar al Clujului; ca vicepreședinți au fost desemnați, la propunerea pornită din Sibiu, consilierii guberniali Ion Alduleanu și Friederich Kirchner. Membrii dietei depun, conform unui obicei constituțional general, jurământul de credință. Toate actele oficiale sosite la Sibiu, ca și multe din cuvântările rostite au fost traduse în cele trei limbi.

Deschiderea dietei s-a făcut în prezența a 101 deputați și regaliști, care reprezentau capacitățile politice creatoare cele mai valoroase ale românilor și sașilor. Amintim între români pe cei care se disting în mod deosebit: Andrei Șaguna, Alexandru Sterca Șuluțiu, George Barițiu, Ioan Rațiu, Vasile L. Pop.

² Idem, nr. 70, din 17 VIII 1863, p. 278.

³ Arh. Stat Budapesta, F — 135 Dieta 1863—64, presid. 1864—135.

⁴ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 57, din 10 VII 1863, p. 228.

⁵ Sala festivă a hotelului Împăratul romanilor, restaurat în 1861, a fost amenajată în formă de amfiteatru sectionat în trei părți; băncile din stînga au fost ocupate de către români, cele din centru de către sași, iar cele din dreapta de cei cîțiva deputați și regaliști maghiari care au acceptat să participe la lucrările dietei.

Ioan Pușcariu, Ilie Măcelariu, Paul Vasici, Iacob Bologa, Dimitrie Moldovan, Ioan Codru Drăgușanu, Nicolae Popeea, Ioan Negruțiu etc. Dintre membrii sași ai dietei merită să fie menționați: baronul Franz Reichenstein, vicepreședintele aulic de la Viena, Iacob Rannicher, consilier gubernial, Josef Zimmermann și baronul Friedenfels, consilieri la cancelaria aulică a Transilvaniei, Friederich Schuller-Libloy, profesor la academia juridică din Sibiu, Conrad Schmidt, comitele sașilor, Carl Maager, directorul camerei de comerț din Brașov, E. Herbert, directorul casei săsești de economii, G. Teutsch, tatăl viitorului autor al *Istoriei sașilor*⁶.

Deputații și regaliștii maghiari, prezenți cu toții la Sibiu sub conducerea fostului cancelar Kemény, a fostului guvernator Mikó, a episcopului catolic al Alba Iuliei, Haynald, au refuzat, în semn de protest, să participe la lucrările adunării legislative. Au făcut de la început excepție groful Béli György, președintele direcției financiare provinciale, groful Nemes János, vicepreședintele guberniului și Lászlófy Antal, primarul de origine armeană al Gherlei. Mai târziu, prin numirea altor regaliști și prin organizarea de noi alegeri în cercurile electorale cu majorități maghiare, numărul membrilor maghiari ai dietei va ajunge la 11⁷. Între aceștia cel mai activ va fi nou denumitul episcop de Alba Iulia, Fogarassy, care, în ciuda tuturor atacurilor la care s-a expus din partea presei aristocratice, a acționat în cadrul dietei cu foarte multă energie în sprijinul națiunii sale, făcând astfel dovada unui om politic la care dragostea pentru națiunea sa era străină de orice fel de resentiment față de alte națiuni.

Pasivismul celor 52 de reprezentanți ai aristocrației maghiare a suscit interpretări foarte diferite. Și-au motivat ei înșiși acțiunea, în două acte deosebite, ambele din 22 iulie, o declarație solidară adresată președintelui provizoriu al dietei⁸ și un amplu memoriu prezentat la Viena împăratului de către Kemény și Mikó⁹. Esența acestor acte constă în încercarea de a dovedi valabilitatea legii uniunii din 1848 și ca atare ilegalitatea dietei. Se ridicau astfel împotriva dietei de la Sibiu obiectiile principiale formulate în protestul gubernial din octombrie 1861 împotriva aceleia care trebuia să aibă loc la

---

⁶ Friederich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, III, Sibiu, 1910, p. 419.

⁷ Meșter M., *op. cit.*, p. 149.

⁸ Sándor József, *op. cit.*, p. 309—316.

⁹ *Ibidem*, p. 316—317.

Alba Iulia. Ceea ce aduce nou memoriul din 1863 este accentuarea adevărului semnatarilor la principiul integrității imperiului și mai ales retractarea oricărei tendințe de supremație națională. În rest, sînt expuse, începînd cu Diploma leopoldină, momentele decisive ale istoriei politice a Principatului: dieta din 1744, perioada lui Iosif al II-lea, comparată cu era liberalistă, legile din 1848, Diploma din octombrie și antecedentele imediate ale dietei. Se recomandă împăratului drept singura soluție posibilă convocarea semnatarilor pe bază constituțională, cu alte cuvinte recunoașterea legilor din 1848. În încheiere autorii protestează energic împotriva acuzei că ar nutri planuri de supremație asupra celorlalte națiuni. Pe canavaua vechilor fraze despre liberalismul din 1848 se promite realizarea egalei îndreptățiri politice și în primul rînd recunoașterea egalității românilor, fără însă să se arate căile practice pentru înfăptuirea ei, fără să se propună un program pozitiv despre reorganizarea Transilvaniei în noile împrejurări.

Explicațiile deputaților maghiari au trezit suspiciuni. Ziaristica centralistă vieneză vede în boicotul maghiar nu atît expresia unei convingeri proprii politice, cît o urmare a intervenției directe a unor trimiși ai partidului de extremă stîngă din Ungaria. Se vorbește mult acum și în ziarele românești și săsești despre vizita făcută în Transilvania de către Tisza Kálmán, care a luat parte foarte activă la conferințele confidentiale maghiare de la Sibiu, unde s-a hotărît boicotul dietei. Unele ziare lasă chiar să se înțeleagă că memoriul din 22 iulie adresat împăratului ar fi fost pregătit sau cel puțin văzut de însuși Deák. Aceasta ar fi fost, presupune ziarul „Concordia“, explicația misiunii contelui Mikes la Sibiu¹⁰.

După unii autori sași hotărîrea s-ar datora eșecului încercărilor deputaților maghiari de a atrage de partea lor pe reprezentanții sașilor pentru a neutraliza astfel posibilitățile de acțiune ale majorității românești¹¹.

Dar resortul boicotului maghiar avea, în ciuda tuturor expunerilor de principii, o explicație foarte concretă: majoritatea relativă pe care românii o aveau în dietă. Așa încît așa-zisa opoziție de principiu a nobilimii împotriva unei diete separate a Transilvaniei era, de fapt, doar una de conjunctură, opoziția împotriva unei diete din care ea nu mai deținea majoritatea. Reprezentanții săi nu au intrat în dieta de la Sibiu,

¹⁰ „Concordia“, nr. 57, din 24 VII 1863, p. 227.

¹¹ Teutsch, *op. cit.*, III, p. 418.

dar vor intra în cea de la Cluj din noiembrie 1865, pe care o vor controla în mod absolut. Tot astfel, în 1861 Kemény și Mikó erau și ei de acord cu convocarea dietei, dar a unei diete cu o majoritate aristocratică. Își prezintă demisia de îndată ce guvernul central hotărăște reducerea censului. În același timp, refuzul nobilimii poate fi privit și ca o încercare a sa de a bara drumul reformelor democratice politice și sociale care urmau să fie adoptate la Sibiu, de a preîntîmpina adoptarea unei legi electorale liberale și desăvîrșirea legii agrare din 1854.

Pierderea aliatului său tradițional a stîrnit temeri și în rîndurile patriciatului săsesc care trebuia acum să înfrunte singur ofensiva românilor, ceea ce putea aduce prejudicii poziției sale politice. De aceea, reprezentanții săi vor face totul pentru atragerea maghiarilor. Aceste încercări vor fi re-luate și în 1864, la deschiderea sesiunii a doua, cînd ziarele săsești vorbesc despre nevoia înfrînării „demagogiei“ românilor.

Gestul deputaților maghiari a decepționat adînc, în același timp și pe fruntașii români, care încearcă și ei în ajunul deschiderii dietei mai multe tentative asemănătoare acelorale ale sașilor. Discuțiile care au loc acum la Sibiu între Kemény, Mikó, Bethlen J., pe de o parte și A. Șaguna, Alex. Sterca Șuluțiu, G. Barițiu pe de alta, discuții relatate pe larg în *Părți alese din istoria Transilvaniei*¹² nu reușesc însă să modifice cîtuși de puțin hotărîrea inițială. Aceste demersuri izvorau din dorința de a pune în cadrul dietei bazele unei trainice frății naționale, din dorința ca recunoașterea națiunii române, a limbii și a confesiunilor sale să se facă cu participarea tuturor factorilor politici ai statului. În mod firesc fruntașii români văd în boicotul dietei biocotul recunoașterii națiunii lor, cum în ultimă instanță, era de fapt. Îl consideră ca o abdicare de la o datorie elementară față de o națiune care a îndurat atît, care a făcut atît de mult pentru patrie, ca o abdicare a nobilimii de la îndatoririle față de propria sa națiune. „Ne pare rău, scrie în aceste zile «Telegraful român» că un popor lasă neîntrebuințate drepturile și datorințele sale către celelalte două popoare, către statul întreg, ba chiar către sine însuși¹³. Declarația inserată în memoriul maghiar

¹² George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, pe 200 de ani din urmă, III, Sibiu, 1891, p. 203.

¹³ „Telegraful român“, nr. 57, din 10 VII 1863, p. 228.

din 22 iulie în care autorii își exprimă adeziunea la recunoașterea națiunii române e privită ca o simplă conveniență.

Trebuie subliniat că în rîndul conducătorilor maghiari a existat în 1863 o grupare cu vederi radicale, care a pledat pentru colaborarea în cadrul dietei a națiunilor Transilvaniei. Într-un celebru articol publicat în ziarul „Sürgöny“ (Vestitulul), Bethlen Miklós, conducătorul acestei grupări, arăta cauza adevărată a pasivității conaționalilor săi: majoritatea românească a dietei. Iar aceasta, scrie Bethlen, este urmarea censului de 8 florini și mai ales a numărului de peste un milion al românilor. E un fapt care se impune de la sine, un fapt pe care nimeni și nimic nu-l poate schimba, deoarece pe această bază românii vor avea întotdeauna majoritatea în dieta Transilvaniei. Însuși Gabriel Bethlen, dacă ar fi azi principe constituțional, ar fi silit să recunoască această majoritate. El încheie cu un imperturbabil calm și cu o mare obiectivitate: „Ce era mai bine în aceste împrejurări: a ieși din dietă pentru a reîntra peste cîtiva ani, fiindcă totuși nu putem renunța pentru totdeauna la drepturile noastre constituționale (nu e vorba de dreptul lui Verböczi, ci de dreptul etern al popoarelor), sau să ne acomodăm situației existente, să ne înțelegem, să negociem, să salvăm ceea ce se poate salva... Onorăm și cinștim hotărîrea unor Kemény, a unor Mikó și a altor patrioți, ne înclinăm în fața mîndriei trecutului, dar, după ce am plîns acest trecut, să ne întorcem spre viitor. Iar numele viitorului este libertatea”¹⁴.

O concepție asemănătoare profesează în anul următor, în preajma deschiderii celei de a doua sesiuni dietale și istoricul Kőváry László, redactorul ziarului „Korunk”¹⁵ care pledează și el, bazat mai ales pe istorie, pentru intrarea deputaților și regaliștilor maghiari în dietă.

Atitudinea lui Bethlen și Kőváry exprimă, în ciuda izolării lor politice, convingerea adîncă a unei mari părți a populației maghiare. E fără îndoială că țărănimea maghiară, asemeni celei românești, și-a legat multe speranțe de activitatea dietei, cu deosebire în 1864, cînd se ia în dezbateră problema agrară, cînd pe sate se vorbește despre îmbunătățirile, reale sau închipuite, care vor urma. Nu e de mirare deci că multe sate maghiare, sau țărani izolați se adresează „măritei și lăudatei diete” fie în problema pădurilor, fie în cea a pășunilor, fie

¹⁴ Citatul la Meșter Miklós, *op. cit.*, p. 146.

¹⁵ „Korunk”, nr. 23 din 23 VII 1864.

în ceea ce privește apartenența la una sau alta dintre unitățile administrative care se plănuiau. Se adresează dietei mai ales foștii iobagi secui, dintre care foarte mulți erau trecuți acum, sub diferite pretexte, în categoria jelerilor. Tot astfel cum în toamna anului 1860, când se subscriau „plenipotențele“ pentru petiția națională din 10 decembrie, peste 400 de secui din scaunul Mureș întocmesc un act analog celui românesc¹⁶. E un lucru cit se poate de normal ca țărani, fie români, fie maghiari, să caute dreptatea acolo unde o puteau găsi. Iată ce scrie în 1863 în această privință judele prim Szöcs János din comitatul Alba de Jos referitor la starea de spirit a țărănilor maghiari: „În măsura în care am reușit să descopăr foștii iobagi maghiari doresc de asemenea să fie reprezentați în actuala dietă, dar sînt împiedecați, pe de o parte de nobilimea mai avută, pe de altă parte de către preoțime, promițîndu-li-se mai ales reducerea, în viitor, a impozitelor“¹⁷.

Neparticiparea nobilimii nu a oprit, desigur, activitatea dietei ale cărei hotărîri vor fi astfel puse în mîinile românilor: majoritatea lor relativă devine o majoritate absolută. Ei pornesc o amplă operă de înnoire, pe multiplele planuri ale vieții publice a Transilvaniei, care tindea, în măsura spațiului de manevră destul de limitat creat de constituția liberală, să traducă în viață programul revoluționar formulat la Blaj în 1848.

Constituirea propriu-zisă a dietei se desfășoară repede; ea include alcătuirea secțiilor, verificarea deputaților, alegerea candidaților pentru funcțiile de președinte și vicepreședinti¹⁸, constituirea comisiilor speciale de lucru. Se poate trece astfel la acțiune.

Ca în orice monarhie constituțională, începutul activității forului legislativ se face cu adoptarea răspunsului la rescrip-tul de deschidere al împăratului, așa-numitul „mesaj al tronului“.

Actul împărătesc redactat în stilul obișnuit, condescendent și protector al acestui gen de acte nu conține, în general, ni-

¹⁶ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 99, din 21 XII 1867, p. 395.

¹⁷ Arh. Stat Budapesta, F — 263, 1864 — 5262.

¹⁸ Cei șase candidați propuși pentru funcția de președinte au fost: Vasile Ladislau Pop (90 voturi), Ion Alduleanu (87 voturi), Béldi György (87 voturi), Conrad Schmidt (76 voturi), Guztáv Groisz (53 voturi), Josef Zimmermann (52 voturi), cf. *Verhandlungen des siebenbürgischen Landtages*, 1863, Sibiu, p. 17; va fi numit, cum am văzut, Guztáv Groisz cu aproape cele mai puține voturi.

mic nou. El rezumă ceea ce s-a făcut începînd din 1860, referindu-se pe de o parte la situația internă a Principatului, pe de altă la raporturile sale cu celelalte provincii ale imperiului.

Mai întîi se anunță în mod solemn restituirea vechii constituții a Principatului care urma să fie modificată în raport cu marile schimbări aduse de revoluție. Se impunea, în primul rînd, modificarea legii electorale întrucît cea din 1791, prin care majoritatea populației era exclusă de la exercitarea drepturilor politice „spre dauna adevăratelor interese ale statului“ era cu totul inacceptabilă. Încă o dată se afirmă aici lipsa de fundament și nevalabilitatea legii uniunii din 1848.

Cît privește raporturile cu celelalte provincii, împăratul recomandă „iubiților săi credincioși“ acceptarea Diplomei și Patentei ca legi ale Transilvaniei, urmînd ca pe această bază reprezentanții săi să participe la dezbaterile problemelor comune ale imperiului (finanțe, armată, politică externă). Celelalte chestiuni vor fi în schimb de competența dietei. O mare atenție se acordă Diplomei leopoldine din 1691. Nu poate fi de data aceasta întărită, declară actul, întrucît a devenit incompatibilă cu situația existentă atît sub raport intern cît și sub raport extern. După ce dieta va reglementa aceste chestiuni împăratul promite că va emite o nouă diplomă solemnă, care va fi confirmată de toți succesorii săi, tot astfel cum predecesorii săi au întărit-o, la fiecare întrunire a dietei, pe cea din 1691.

În încheiere mesajul face cunoscute dietei obiectivele care îi erau propuse spre dezbateră pentru a făuri Transilvaniei „un viitor frumos și îmbucurător“; erau cele 11 *proposițiuni* regești cunoscute din rescriptul de convocare¹⁹.

Adresa de răspuns a dietei, opera comună a lui George Barițiu și Iacob Rannicher, este incontestabil unul dintre cele mai importante texte ale acestei perioade, unul dintre cele mai frumoase prin aspirația sa de dreptate, prin conciziunea și plasticitatea expresiei sale²⁰. Expune pe de o parte momentul în care se găsea Transilvania în 1863, sarcinile care stăteau în fața dietei, propune, pe de altă parte, soluții pentru viitor.

Ceea ce, în primul rînd, caracterizează răspunsul dietei este sublinierea repetată a importanței menținerii autonomiei is-

¹⁹ *Akten und Verhandlungen des siebenbürgischen Landtages*, 1863, Sibiu, 1863, p. 4—9.

²⁰ *Idem*, p. 138—144.

torice a Marelui Principat. E de fapt centrul de greutate al tuturor străduințelor politice ale românilor și sașilor din acești ani. Răsună astfel un nou protest împotriva uniunii din 1848, care are o greutate mai mare decât toate celelalte de dinaintea sa, căci vine din partea forului legislativ al statului.

În acest context al autonomiei istorice dieta accentuează importanța vechii constituții a Transilvaniei restituită prin Diploma din octombrie, dar insistă mult asupra necesității modificării ei potrivit schimbărilor survenite după 1848. Vede, ca atare, întrunirea dietei pe baza unei legi electorale „oc-troiata” pe deplin justificată. Ea însăși va continua acest început prin legiferarea proiectelor de lege care i-au fost înaintate iar prima și una dintre cele mai importante sarcini ale sale va fi recunoașterea egalității națiunii române și a confesiunilor sale.

În aceeași direcție a consolidării autonomiei țintește și importanța mare acordată Diplomei leopoldine. E considerată, în ciuda caducității sale drept temelie dreptului public al Transilvaniei, Magna Charta sa. Dieta speră că promisiunea împăratului de a emite o altă diplomă solemnă în locul celei din 1691 va deveni o realitate. Declară: „A recunoaște adevărul și a respecta promisiunile făcute este pentru suveran și pentru popoare cea mai înaltă datorie”²¹.

În rest, adresa, exprimând vederile politice ale românilor și sașilor cunoscute din anii premergători, promite adoptarea, printr-o lege specială, a Diplomei și Patentei ca legi ale statului. Cere, în schimb, ca senatul imperial să ușureze povara dărilor care apăsau asupra Transilvaniei, să reglementeze mai just obligațiile sale de natură militară, și mai ales să voteze fondurile necesare pentru construirea unei căi ferate.

Adresa prilejuiește în dietă dezbateri aprinse. Acum se rostesc marile cuvântări cu care românii își fac, de fapt, debutul în dieta statului. Vorbesc, între alții, Șaguna, Barițiu, Șuluțiu, Pușcariu. Se așteptau din partea lor mai ales tânguiri și învinuiri la adresa vicisitudinilor pe care națiunea română le-a suferit în trecut. Dar vorbitorii români se arată preocupați în primul rând de prezent și mai ales de viitor. Impresia generală pe care o fac aceste cuvântări este aceea că românii erau hotărâți să ierte și să uite ceea ce a fost pentru ceea ce era, pentru ceea ce ar fi putut fi. Când uneori răzbate totuși amintirea dureroasă a trecutului, ea pare estompată de propria

---

²¹ *Idem*, p. 143.

ei intensitate. Nu se vorbește astfel atât despre nedreptatea constituției transilvănene cât despre reîntinerirea ei, nu atât despre vechile state și ordine cât despre națiunile moderne, nu atât despre români, cât despre transilvăneni. Și, ceea ce e foarte normal la români, realul primează întotdeauna asupra trecutului, dreptul natural asupra celui istoric. Ei cheamă, pe baza unor realități naționale și sociale de necontestat, națiunile conlocuitoare la frăție și colaborare. Pledoaria românească cu mesajul său innoitor și democratic, ne apare astfel profund impregnată de ecourile tumultului politic dinaintea dietei, ceea ce atribuie o mare forță spirituală tuturor acestor cuvântări.

Cea mai remarcabilă e cea a lui Barițiu. Este, ca tot ceea ce vine de la el, colorată și convingătoare, erudită și detașată în același timp. „Barițiu, vorbește din suflet“, spune despre el, acum, juristul sas Schuller-Libloy, autorul *Istoriei dreptului transilvănean*²². Trăim într-adevăr prin cuvântarea sa întreaga emoție a deputaților români. El însuși este foarte mișcat atunci când anunță „cu pieptul ridicat, cu inima bătîndă“ începutul participării națiunii sale la lucrările dietei statului.

Ideea centrală a discursului lui Barițiu e opoziția ireductibilă dintre dreptul istoric și dreptul natural, dintre dreptul lui Verböczy și dreptul popoarelor. Iată ce declară el: „Îndată ce sub numirea de *teren istoric* ar înțelege cineva un pământ pe care au crescut și s-au susținut privilegiile asupraitoare sau în care s-a păstrat sclavia civilă, politică și religioasă, nu poate fi vorba de teren istoric... alt teren istoric caut eu, pe care îl și aflu iar acela este pământul în care zac osemintele străbunilor noștri de 1750 de ani. Mie, ca român, nu-mi este permis a trece acest teren cu vederea în această patrie despre care știu prea bine că seminții de seminții, generațiuni de generațiuni aici au trăit și suferit împreună cu celelalte popoare conlocuitoare, aici au petrecut vărsîndu-și singele și aici voiesc să petreacă în veacuri și în veacuri“²³. Dreptul istoric feudal despre care vorbește Barițiu era personificat în vechea constituție, în Diploma leopoldină care, după aproape 150 de ani de la emitere trebuia într-adevăr pusă în acord cu noile realități sociale și politice.

---

²² *Ziarul stenografic al dietei transilvane conchemate la Sibiu pe 1 iulie 1863 prin rescript prea înalt*, p. 267 (în continuare *Ziarul stenografic*).

²³ *Idem*, p. 56.

Intersantă este de asemenea cuvîntarea mare a episcopului Șaguna care, cu simțul său diplomatic cunoscut, a intuit și a dat glas unui imperativ important al momentului, acela de a liniști opinia publică a Transilvaniei și a imperiului asupra intențiilor politice ale românilor. Dorința lor nu este de a face *tabula rasa* din dreptul istoric, din vechiul edificiu constituțional, ci doar de a-l reanima într-un spirit nou, de a-l aduce la o nouă viață ceea ce constituia, totuși, prin implicațiile sale multiple și profunde o acțiune de o mare amploare. De la tribuna dietei Șaguna asigură din nou cercurile conducătoare habsburgice despre fidelitatea românilor²⁴.

Adresa iscă o puternică polemică în cadrul deputaților sași. Ea e pricinuită de fracțiunea unionistă săsească din Brașov (A. Lassel, Fr. Brennerberg), care încearcă să apere legile dietei din Cluj, mai ales legea uniunii. Iau cuvîntul împotriva lor marii politicieni sași ai timpului: Josef Zimmermann, Schuller-Libloy, Conrad Schmidt, Franz Salmen, care dovedesc toți nedreptatea hotărîrii din 1848, caracterul ei nefast. Se referă frecvent la totala ignorare a națiunii majoritare dar și la presiunea exercitată asupra reprezentanților sașilor în dieta din Cluj. Legile acesteia, declară Schuller-Libloy, profesor la Academia juridică din Sibiu, trebuiau să cadă, mai devreme sau mai târziu, căci „au purtat în ele sîmburele morții”²⁵. Marele jurist sas profesează o concepție asemănătoare aceleia a românilor și în ceea ce privește așa-zisul drept istoric. „Nu noi părăsim acum terenul istoric, spune același deputat sas, la care se tot referă unioniștii, ci l-au părăsit nobilii maghiari, atunci cînd prin proclamarea uniunii au sfișiat în bucăți Diploma leopoldină”²⁶.

Adoptată cu unanimitate de voturi, adresa este înaintată, în 21 august, împăratului. Dieta trece astfel la dezbaterea primului proiect de lege, cel privind recunoașterea egalității politice a națiunii române și a confesiunilor sale.

---

²⁴ *Idem*, p. 40—42.

²⁵ *Idem*, p. 67.

²⁶ *Ibidem*.

RECUNOAȘTEREA EGALITĂȚII NAȚIUNII ROMÂNE ȘI A CONFESIUNILOR SALE

Dintre cele 11 proiecte de legi înaintate dietei de la Sibiu cea mai mare importanță a avut-o, incontestabil, cel privitor la recunoașterea națiunii române. Ea venea din antecedentele istorice seculare ale chestiunii, din greutatea prevederilor proiectului și, mai ales, din consecințele apropiate și îndepărtate pe care le implica. A și fost, cum de altfel dinainte se știa, *propozițiunea* cea mai discutată, dezbătută, controversată. Dar, în același timp — nu prididesc să declare românii — și cea mai dreaptă, cea mai nobilă, cea mai mare. Niciodată o dietă a Transilvaniei nu a dezbătut una de talia ei. Dieta din 1863—64 și-a legat pentru totdeauna numele tocmai de legiferarea acestei propuneri.

Idealul național al românilor, recunoașterea ca națiune politică, a constituit, începînd cu Inochentie Micu un fenomen capital pentru istoria Marelui Principat. Ea a fost, în mai multe rînduri, o preocupare deschisă a dietelor statului dar chiar și atunci cînd nu se punea deschis, îi întrezărim umbra, pe fondul duelului dintre privilegiați, pe fondul conflictului dintre aceștia și Habsburgi, din teama permanentă a stărilor și ordinelor față de tot ceea ce, social sau politic, ar fi putut să-i netezească drumul. Și fie că ele decid împotriva ei, fie că pur și simplu o ignoră, într-o formă sau alta, ea re apare tot mai amenințătoare chiar și atunci cînd nu are o formă și o direcție netă deoarece presiunea exercitată de masa copleșitoare românească asupra deținătorilor puterii devine și ea tot mai puternică pe măsura apariției zorilor lumii noi, mai libere și mai luminate. Să amintim aici numai momentele esențiale: 1744, 1791, 1834, 1842, 1848.

O etapă nouă începe în 1848. Românii se proclamă acum ei înșiși ceea ce erau într-adevăr — națiune politică. „Națiunea română, consemnează Protocolul Adunării din Blaj, se

declară și se proclamă de națiune de sine stătătoare și de parte integritoare a Transilvaniei pe temeiul libertății egale¹. Se cere împăratului și dietei recunoașterea lor ca atare. Garanțiile acestei recunoașteri adunarea le indică, pe linia *Supplex*-ului și a memoriilor care au urmat acestuia, în: proporționalitate în dietă și în împărțirea funcțiilor publice, decretarea oficialității limbii române, adunare națională anuală. Cu desfășurarea revoluției româniei înțeleg însă să meargă mai departe. Marele memoriu din 25 februarie 1849 revendică, dintr-o dată, unirea tuturor românilor din imperiu într-un corp național autonom, un „Land der Rumänen“, cu administrație proprie, limbă, dietă și conducător propriu². O asemenea construcție politică ar fi deschis națiunii române masive posibilități de dezvoltare practică și foarte largi perspective de viitor. Dar momentul atât de favorabil de dinainte de emiterea Constituției din martie 1849 a trecut fără ca românii să fi reușit să obțină, în ciuda tuturor eforturilor delegației lor de la Viena, împlinirea fie și parțială a cererii lor.

Cauza națională românească revine iarăși la ordinea zilei în anii de profundă prefacere politică, de mari speranțe și căutări ai guvernării liberale. Recunoașterea legislativă a națiunii române se poate socoti acum drept problema esențială a întregii vieți publice a Marelui Principat.

Lupta politică se desfășoară după 1860 în condiții mult mai favorabile decât înainte de revoluție. Purtătorul său, ansamblul românesc burghez, e mai puternic, mai numeros, mai divers. Se revarsă larg asupra sa urmările desființării iobăgiei; sint, cum am văzut, mai mulți intelectuali, mai ales funcționari, dar și liber profesioniști, profesori, preoți, învățători, mai mulți negustori, mai mulți meseriași, cu deosebire în sudul Transilvaniei. Ca atare, se măresc și dimensiunile acțiunii, ajungându-se la constituirea unui focar național în fiecare comitat, scaun, în cele mai multe orașe. Mai mult, cu participarea categoriei țărănești înstărite la viața publică, mișcarea națională tinde tot mai mult să îmbrace un caracter de masă.

În afară de aceasta, ambianța generală este cu totul alta. Acum românii nu mai merg, ca înainte de 1848, împotriva

---

¹ Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, Viena, 1852, p. 242.

² *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, București, 1963, p. 106.

curentului pornit de sus, ci în cadrele lui, ceea ce face ca posibilitățile lor de mișcare să fie mult mai mari, iar șansele de succes incomparabil mai sigure. În plus, liberalismul austriac, oricât de limitat conceput și, mai ales, aplicat, oferea totuși românilor anumite drepturi care îi vor impune ca un factor important al vieții publice a Transilvaniei. Zecile de proteste, de memorii, de petiții din 1860—1861, de pildă, deputățiile naționale și din comitate la Viena, conferințele naționale, sînt de neconceput în starea dinainte de 1848.

Cea dintîi preocupare a oamenilor politici români, după publicarea actului liberal din octombrie a fost asigurarea, prin lege, a națiunii. Din primul moment o cer toți din toate părțile. Programele naționale care se întocmesc acum, chiar dacă fiecare o concepe altfel, o așază toate pe primul loc. A sosit timpul atît de mult așteptat al înarticulării națiunii! — se exclamă pretutindeni. După cei zece ani atît de lungi ai absolutismului se reînnoadă firele activității politice începute în anii revoluției, se pornește cu un mare elan național pe drumul deschis atunci, astfel încît în întreaga Transilvanie se creează o atmosferă rar întilnită, de entuziasm, de planuri, de speranțe. Chiar și pe sate se vorbește despre sfîrșitul dominației nobilimii, despre o stăpînire românească, despre un guvern și o dietă românească³.

Punctele de vedere asupra realizării practice a „înarticulării“ diferă la început foarte mult. Ceea ce le deosebește este, în primul rînd, concepția asupra garanțiilor egalității naționale concepute, fie în mod tradiționalist, fie, dimpotrivă, foarte modern. Ele se iau fie din arsenalul politic al trecutului, fie din cel al prezentului, se întemeiază pe dreptul istoric sau pe dreptul natural. Pe de o parte se vorbește astfel despre teritorii naționale, acum și unul românesc, despre un număr egal de deputați al celor trei națiuni în dietă, despre limbi parlamentare și limbi protocolare. De cealaltă parte se vorbește despre o lege electorală democratică — una pentru toți —, pe baza unui cens mic, de doi sau cinci florini, sau chiar fără nici un fel de cens, despre o dietă modernă, despre proporționalitate în denumirea funcționarilor, despre decretarea oficialității limbii române. În primul caz ar fi fost vorba doar despre o simplă lărgire a constituției feudale, în celălalt despre transformarea sa radicală. Ar fi fost vorba, în

---

³ Ürmössy, Lajos, *Tizenhét év Erdély történetéből 1849—1866*, Timișoara, 1894, p. 327.

ultimă instanță, despre o participare românească la viața publică sau despre o participare proporțională masei românești, despre o aparentă egalitate națională sau o adevărată egalitate dintre națiuni.

Ce prevăd concret în această chestiune programele românești din toamna anului 1860?

Primul, zis al sibienilor, întocmit cu prilejul sinodului ortodox din octombrie, este puternic influențat de tradiție, mergînd, în general, pe linia *Supplex*-ului, dar fără să se ridice, sub toate aspectele, la înălțimea lui. Românii ar urma să constituie, alături de maghiari și sași, o a treia națiune a Transilvaniei, cu teritoriu, administrație, conducere autonomă. Forul suprem de guvernămînt, dieta, s-ar constitui dintr-un număr egal de deputați ai celor trei națiuni — în 1791 se cerea dietă proporțională — fiecare cu legea sa electorală. Aceeași timiditate și în ceea ce privește limba sau limbile oficiale: se face distincție între limbile parlamentare — cele trei vorbite — și limba protocolară, cea latină⁴.

Mult mai îndrăzneț concepe soluționarea cauzei românești programul politic formulat sub influența directă a lui G. Baritiu la Brașov program care ignora total constituția veche a Transilvaniei. Totul, se spune aici, trebuie din nou organizat, în cadrul unei „diete constituante“, democratice, aleasă pe o bază electorală largă: proprietatea de pămînt de cel puțin 4 iugăre sau cens de cel mult 5 fl. E de la sine înțeles că o asemenea dietă ar fi avut o majoritate românească⁵. În ceea ce privește censul, unele glasuri merg mai departe, cerînd, cum fac intelectualii români din jurul Lăpușului, într-o petiție a lor din 15 noiembrie 1860, un cens de 2 fl.⁶ Sau pur și simplu nu se vorbește deloc despre censul de avere, tinzîndu-se în mod firesc la lărgirea bazei electorale, spre votul universal. De aici porecla de „convent francez“, care i se dă conferinței românești din 1861 de către ziarele maghiare și săsești. Ca și învinuirea de „comunism“, atribuită atît de frecvent intelectualilor români în tot decursul perioadei liberale.

Cel mai radical dintre programele românești este cel din Abrud, al lui Iosif Hodoș, publicat la Brașov în primele numere ale „Foi...“ din 1861 și în același timp la București

---

⁴ „Gazeta Transilvaniei“, an. XXIII, nr. 51, din 12 noiembrie 1860, p. 210.

⁵ Idem, nr. 50 din 8 noiembrie 1860, p. 206—207.

⁶ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, nr. 48, din 6 dec. 1860, p. 355.

în „Revista Carpaților“. Tînărul avocat din Munții Apuseni, întors nu demult din Italia, unde studiasse dreptul alături de Simion Bărnuțiu și Alexandru Papiu Ilarian, lansează din nou planul pașoptist al unirii tuturor românilor din monarhie, planul unei mari provincii românești în cadrul Austriei. Cauza românească nu se poate reduce — declară Iosif Hodoș —, la aceea a românilor din Transilvania, iar ca atare nici rezolvarea ei nu se poate face numai în cadrele Marelui Principat. Se pledează deci pentru unirea tuturor teritoriilor locuite de români într-o provincie autonomă, cu dieta, guberniul, limba sa. Centrul ei, firește, ar fi Transilvania, a cărei dietă ar trebui, ca atare, să fie o dietă cu majoritate românească, o dietă care să fie aleasă prin vot universal! Așa cum, de altfel, au mai fost cerute toate odată, în marele Memoriu din 25 februarie 1849⁷.

Opiniile sînt diferite și în ceea ce privește forul în drept să hotărască în cauza românilor. Dacă în primele momente ale noii ere se credea că acesta ar fi doar împăratul (Petiția națională din 10 decembrie 1860 vedea rezolvarea chestiunii prin emiterea de către împărat a unei diplome speciale, asemănătoare celei leopoldine din 1691), cu trecerea timpului cei mai mulți fruntași români încep să se gîndească la modalitatea constituțională de rezolvare a chestiunii, la dietă.

O apropiere a punctelor de vedere o prilejuiește Conferința națională de la Sibiu din ianuarie 1861 care încredințează soluționarea cauzei românești dietei țării. Dar iarăși: unei diete democratice, aleasă — dacă nu chiar prin vot universal — în orice caz pe o bază electorală foarte largă: toți care posedă pămînt sau casă de orice valoare, care practică meserii sau fac comerț, intelectualii de toate gradele⁸.

Nu se ajunge în 1861 la o unanimitate de vederi în ceea ce privește conținutul viitorului articol de lege privind egalitatea națiunii române. Stăruie acum și va stăruii pînă chiar în pragul dietei dilema dacă „înarticularea“ să se facă cu sau fără un teritoriu național asemănător aceluia ale maghiarilor, secuilor și sașilor de pînă la revoluție.

Chestiunea aceasta a teritoriului național ridică acum în pragul noii epoci răscolitoare semne de întrebare. Este oare posibilă realizarea unui asemenea plan? Este acest principiu

---

⁷ Al. Papiu Ilarian, *Magazinu istoricu pentru Dacia*, tom. VII, fascioara 1, Viena, 1851. p. 1—4.

⁸ T. Păcățian, *op. cit.*, vol. II, p. 196—208.

conform spiritului timpului? Constituie, de fapt, aplicarea sa o garanție trainică a asigurării naționalității românilor, un suport solid al progresului lor? Cei mai autorizați frunțași români în frunte cu George Barițiu nu se gîndeau în 1861 la formula medievală a împărțirii țării în „țări“. Într-adevăr împărțirea, sau mai bine zis reimpărțirea Transilvaniei în teritorii naționale ar fi spart masa etnică românească, răspîdită pe întreg teritoriul său, în blocuri separate politic, ar fi îndrumat națiunea în întregul ei pe un drum ocolit, nesigur, riscant. Căci, oricum ar fi fost ea îndeplinită, era prin însăși starea lucrului, în detrimentul românilor. Cu totul alte perspective le oferea o organizare uniformă, egalitară, modernă, care, singura ar fi făcut posibilă valorificarea deplină pe plan politic, printr-o lege electorală echitabilă, a primatului lor numeric. Era, pentru români, singura cale de a scăpa, în sfîrșit, la larg. Aceasta este direcția spre care se și îndreaptă cea mai mare parte a frunțașilor români. Pentru cealaltă alternativă, optează un grup redus dar foarte influent, de înalți funcționari, fascinați de vraja teritoriului propriu, atît de mult rîvnit în trecut, cu o „universitas romanorum“, cap național, administrație deosebită etc. Abia dieta impune, în 1863, definitiv, formula modernă a înarticulării.

Pină a se ajunge însă aici, problema românească mai trece prin dezbaterile altor cîtorva foruri. Își face loc astfel în februarie 1861, în discuția conferinței „regnicolare“ de la Alba Iulia, două luni mai tîrziu, în aceea a adunărilor comitatense, districtuale, scaunale, pentru ca în 1862 să apară în dezbaterile oficială a Universității săsești. Peste tot stîrnește discuții, dezbateri, controverse, suscită rezolvări diferite. Le urmărîm, de departe, căci conduc spre puncte esențiale: pozițiile celorlalte două tabere naționale aflate în competiție, nobilimea maghiară și burghezia săsească, față de problema românilor.

În cadrul conferinței „regnicolare“ din 11—12 februarie 1861, punctul de vedere al românilor, exprimat de către mitropolitul Șuluțiu, în cunoscuta sa cuvîntare este cel fundamentat de Bărnățiu în 1848: libertatea națională, bază indispensabilă a oricărei libertăți. În acest spirit mitropolitul de la Blaj, pornind de la o expunere istorică foarte amplă, în care se tratează toate momentele mai importante ale istoriei Transilvaniei, pledează pentru recunoașterea politică a unei realități de necontestat, aceea a existenței independente a entității naționale române. Era tocmai ceea ce au cerut repre-

zentanții lor în timpul lui Leopold I, apoi, rînd pe rînd, în dietele din 1744, 1791, 1848. Șulutu însistă cum era și firesc în discursul său asupra conceptului de proporționalitate, cerînd ca românii să participe la împărțirea beneficiilor patriei în măsura în care participă la suportarea greutăților ei.

Răspunsul, subînțeles, al reprezentanților nobilimii maghiare prezenți la Alba Iulia este negativ. Recunoașterea românilor ar fi, după ei, inutilă, dacă nu de-a dreptul dăunătoare, întrucît aceasta era cuprinsă în legile dietei din 1848, prin care se decreta egalitatea tuturor cetățenilor în fața legilor. Numai că, în concepția românilor, aceasta, deși dreaptă și necesară, nu putea nicidecum suplini egalitatea între națiuni. În afară de aceasta, dieta din Cluj, ca nu cumva plebea valahă să străbată în organul legislativ cu prea mulți deputați, a avut grijă să-i lege picioarele cu un cens foarte ridicat, iar dacă totuși ar fi apucat cumva și careva dintre ai ei pe ușile dietei, li s-a interzis categoric folosirea limbii proprii. Ba folosirea ei e oprită și pe plan local, în adunările jurisdicțiilor. Abia acum, în 1861, dieta Ungariei recunoaște naționalităților acest drept, exemplul ei fiind apoi urmat și de către nobilimea transilvăneană. Pe lângă acestea mai era și uniunea cu Ungaria împotriva căreia românii n-au prididit niciodată cu protestele.

Restabilirea, în aprilie 1861, a vechilor unități administrative, „restaurarea“ cu termenul epocii, reînnoiește discuția, o multiplică la totalul jurisdicțiilor Principatului. Primii, fruntașii români din comitatul Cluj — cel dintîi comitat care se reorganizează — cer recunoașterea națiunii române, decretarea oficialității limbii sale. Dar majoritățile maghiare din comitetele comitatense nici nu vreau să audă, provincia fiind încă și mai retrogradă decît centrul. Românii, se aude peste tot, să nu se mai plîngă atît de asupririle trecutului, căci ele au aparținut epocii și nu locului, au fost mai degrabă religioase, decît naționale. Cit pentru prezent, prin opoziția lor față de legile anului 1848, se adevăresc de „unelte mascate ale birocratismului“, „vînduți ai despotismului“, „reacționari“. Pe alocuri se cere chiar traducerea militanților români în fața instanțelor judecătorești. Singure comitatele Cluj și Turda acceptă, principial, ideea revizuirii legilor dietei din Cluj, în sensul unor revendicări ale românilor, dar numai cu condiția ca aceștia să accepte în schimb uniunea. Și, doar comitatul Turda înscrie într-adevăr unele postulate românești în adresa

sa către dieta Ungariei datorită atît energiei lui Ioan Rațiu cît și influenței concepției mai liberale a lui Bethlen János⁹.

Ultimul for public prin care trece chestiunea românească, înainte de a ajunge în fața dietei, este Universitatea săsească, organismul legislativ și administrativ suprem al Pămîntului crăiesc. Sînt extrem de interesante discuțiile care se poartă aici, în această privință, și mai ales rezolvarea la care se ajunge.

Încă în sesiunea din 1860 a Universității — prima din istoria sa la care participau și români¹⁰ — din cei 22 membri ai săi se alege o comisie de 7 persoane, din care făceau parte și deputații români Iacob Bologna și Ioan Tincu, spre a întocmi un proiect despre înfăptuirea egalității naționale a românilor. El va fi prezentat Universității, peste mai bine de un an, în 31 ianuarie 1862, după ce fusese în prealabil trimis pentru dezbateri tuturor scaunelor și magistratelor de pe Pămîntul crăiesc, fiind cunoscut sub numele de „operatul celor șapte”¹¹.

Hotărîrea finală a forului de la Sibiu în problema românească este cuprinsă în celebra adresă din 29 martie 1862 prin care Universitatea săsească își afirmă în mod solemn adeziunea la principiile Diplomei și Patentei. Acest act, prezentat împăratului la Viena de o strălucită delegație și calificat la Cluj ca „o adevărată lovitură de stat”, a fost intens popularizat de presa vieneză în întreaga împărăție, fiind prima adeziune a unei reprezentanțe oficiale de dincolo de Leitha față de noile principii de guvernare. În acest context și pornind de la acest temel legal, Universitatea declară că poporul român trebuie recunoscut formal ca națiune de stat, pe deplin egală celorlalte și propune ca validarea sa politică să se facă pe baza principiului teritorial, în felul în care vechea constituție a Principatului a validat pe cele 3 națiuni politice, adică prin delimitarea unui teritoriu național românesc, așisderea comitatelor, Pămîntului crăiesc, Secuimii. Această delimitare, scrie actul, trebuie însă făcută în așa fel ca drepturile celorlalte națiuni să nu se pericliteze și ca atare, în-

⁹ Szabad György, *Forradalom és kiegyezés választóján* (1860—61), Budapest, 1967, p. 176.

¹⁰ Membrii români ai Universității la această sesiune sînt: Iacob Bologna (scaunul Rupea), Ioan Balomiri, dr. Ioan Tincu (scaunul Sebeș) George Dornșa (scaunul Orăștie).

¹¹ *Beilage zum verficierten Protokolle der Sitzung der Sächsischen Nations Universität vom 29 März, 1862, Hermannstadt, 1862, p. 1—15.*

tinderea teritoriului național românesc nu va fi mai mare decât strictul absolut necesar scopului propus. Întrucît rezolvarea situației politice a românilor nu se putea limita numai la Pămîntul crăiesc, aceștia avîndu-și punctul de gravitație în afara teritoriului sășesc, hotărîrea Universității are în vedere întregul teritoriu al Transilvaniei fără ca ea să fie obligatorie în afara celor 11 scaune reprezentante la Sibiu. Prevăzînd atacurile nobilimii, autorii actului arătau că această abordare generală a problemei se justifică prin dreptul Universității de a întocmi legi pentru o mare parte a Principatului, prin dreptul său nelimitat de a avansa proiecte și propuneri. După aceste considerații generale în care recunoașterea românilor este privită ca un act de dreptate, Universitatea se declară de acord să contribuie efectiv la formarea teritoriului național românesc cu condiția ca, în schimbul părților din Pămîntul crăiesc cedate românilor, să se încorporeze acestuia toate comunele săsești din comitate, scaune, districte. În afară de aceasta, la delimitarea noului teritoriu național, să se pornească de la împărțirea administrativă existentă și să se țină seamă nu atît de numărul populației, cît de proporția proprietății de pămînt a fiecăreia dintre națiuni, de cerințele unei administrații moderne și mai presus de toate, să se procedeze cu cea mai mare „cruțare“ față de celelalte națiuni.

Proiectul iscă puternice controverse, atît în cadrul Universității, cît și în afara ei, fiind respins de către români și maghiari — din alte puncte de vedere, și cu alte argumente, de către unii și de către ceilalți —, apărut de către sași.

În Universitate proiectul discutat în ședințele din 8—12 martie 1862 este atacat pe de o parte de reprezentanții minorității unioniste săsești din Brașov și Sighișoara, pe de altă parte de reprezentanții românilor, atîți cîți reușiseră să pătrundă aici.

Unioniștii sași în frunte cu deputatul Brașovului, August Lassel, recunoscînd, în principiu, desființarea, în 1848, a autonomiei Transilvaniei, erau, implicit, împotriva plănuitelor ei reorganizări teritorial-naționale. Dealtfel, declară Lassel, în condițiile Transilvaniei o împărțire dreaptă e imposibilă, iar dacă totuși ea s-ar realiza, nu ar face decât să prilejuiască interminabile abuzuri, fricțiuni și conflicte¹².

Deputații români din Universitate: Iacob Bologa, Simion Balomiri, Ion Tincu, acceptă teoretic ideea teritoriului româ-

¹² Mester Miklós, *op. cit.*, p. 153.

nesc, dar îl concep incomparabil mai mare și înzestrat cu prerogative mult mai largi, cu atât mai mult cu cât, în mai multe rînduri, se aud voci care se pronunță împotriva oricărei cedări din Pămîntul crăiesc, oricît de neînsemnată ar fi. Depîlîngînd impunerea așa-numitei „cruțări“, apărarea unor stări privilegiate din trecut care constituiau piedici decisive în calea unei soluții de efectivă echitate politică, ei propun ca toate comunele românești, sau cu majoritate românească, să facă parte din teritoriul națiunii, în măsura în care necesitățile unei administrații eficiente o permit, tot așa cum se prevedea în proiect, pentru comunele săsești. În afară de aceasta, cer ca și națiunea română, asemenea celei săsești, să aibă un for politic central al său, o „Universitas romanorum“, un cap național. Nu uită, firește nici el, laitmotivul românesc al acestor ani, censul cît mai mic¹³. Propunerea lui Iacob Bologa ca în cens să fie înglobată nu numai capitația ci și cele 2 adaosuri la dările directe, cel imperial și cel provincial, care aproape dublau quantumul celor dintii, este numită în „Hermannstädter Zeitung“ „sufraje universel“.

Reacția publicului larg românesc față de „operat“ este diferită. Fără a rămîne insensibili față de înțelegerea și spiritul concesiv al Universității, fără a rămîne insensibili la o inițiativă, în sine demnă de laudă, inițiativa care reprezenta de fapt prima încercare concretă de rezolvare a cauzei românești, cea mai mare parte a militanților politici români se pronunță categoric împotriva soluției propuse la Sibiu. Nu pot să nu descopere, conținutul, motivația, urmările acestui gest, nu pot să nu-și spună cuvîntul. „Gazeta“ și „Telegraful“, descoperind sub florile retorice ghimpi, atacă din capul locului proiectul.

Prin însăși esența sa, declară publiciștii români, planul e întru totul opus principiilor de dreptate pe care le declară, întru totul opus din toate punctele de vedere, principiilor unui stat modern, egalitar, democratic, astfel încît aplicarea lui nu ar face decît să prejudicieze grav dezvoltarea națiunilor, frăția și colaborarea lor, înaintarea întregii provincii. Iar cel mai greu loviți, ar fi tocmai românii, cei care ar trebui cel mai mult ajutați, căci puținul care li se oferea era mult prea scump plătit: cîștigă teritoriu, „atît cît va fi necesar pentru atingerea scopului“, dar pierd enorm din număr prin dislocarea lor în celelalte teritorii naționale. Dacă Transilva-

---

¹³ „Telegraful român“, nr. 23, din 22 IV 1862, p. 90.

nia, scrie odată Barițiu, are nevoie de o nouă împărțire, ea nu are nicidecum nevoie de o împărțire în teritorii naționale, care să deschidă calea unor învrăjbiți, ci de o împărțire administrativă mai judicioasă și mai dreaptă, decît cea istorică existentă, împărțire care să fie întemeiată pe criteriul unei raționale concentrări naționale. Adevărata afirmare politică a națiunilor în viața publică nu se poate face decît liber și egalitar, atît la nivelul local, în jurisdicții, cît și la nivel central, în dietă. Nu se îndoiește că națiunea română va putea, cu ajutorul unei legi electorale liberale, să-și asigure în stat poziția care în virtutea masei sale i se cuvenea¹⁴.

Un limbaj asemănător folosesc și fruntașii români din scaunul Orăștiei, care în ședința scaunală din 22 februarie 1862 contestă vehement dreptul Universității de a adopta hotărîri privind viitorul națiunii române, pronunțîndu-se pentru întrunirea unei diete alcătuite pe baze proporționale¹⁵. Cu foarte mult curaj în anul următor deputații români din forul politic săsesc vor pune sub semnul întrebării însăși existența Universității privită ca una dintre cele mai mari anomalii ale constituției transilvănene atîta vreme cît națiunea română și populația maghiară nu vor fi înzestrate cu organisme similare. Acesta este sensul votului separat al avocatului Ioan Tincu la o ședință a Universității din mai 1863¹⁶.

Ostilitatea mediului politic românesc față de plănuita împărțire crește și mai mult după ce „Gazeta Transilvaniei“ publică un proiect practic, pregătit la Sibiu în 1861, a celor patru teritorii¹⁷. Potrivit acestuia, teritoriul românesc urma să fie format din 12 cercuri (Deva, Hațeg, Orăștie, Alba Iulia, Abrud, Săliște, Făgăraș, Gurghiu, Năsăud, Lăpuș, Hida și Moci), cu o populație de 764.516 locuitori din care 655.954 români. Aceasta înseamnă nu prea mult peste jumătate din totalul populației românești de 1.227.276 locuitori la recensămintul din 1855, restul căzînd în celelalte trei teritorii: 199.566 în cel maghiar, 129.975 în cel săsesc, 74.824 în cel secuiesc¹⁸. Categorie, românii nu puteau fi de acord. „Care român cu mintea sănătoasă — scrie cineva în «Gazetă» — va mai aproba împărțirea patriei, în care românii, după dreptul natural ar trebui să țină două treimi din foloase și greutăți, în fișii,

¹⁴ Idem, nr. 13, din 15 februarie 1862, p. 49.

¹⁵ Idem, nr. 14, din 18 februarie 1862, p. 52.

¹⁶ Idem, nr. 42, din 23 mai 1863, p. 171.

¹⁷ „Gazeta Transilvaniei“, an. XXIV, nr. 8 din 27 ianuarie 1862.

¹⁸ Mester M., *op. cit.*, p. 155—158.

de unde ei să rămână apoi cu partea cea mai îngustă¹⁹. Motivația inițiativei Universității, nu poate fi alta — declară cu diverse ocazii militanții români — decît tendința burgheziei săsești de a consolida în noile condiții istorice Pământul crăiesc, a-l întări prin excluderea românilor, acolo unde ei formează majorități prea impozante, cum era chiar scaunul Sibiului, imposibil acum de stăpînit din punct de vedere politic, a-l mări prin alipirea comunelor săsești dinafara lui, a-l transforma din Fundus regius ce era, în Sachsenland ce urma să devină. În spatele acestei tentative se dezvăluie astfel manevra perpetuării sistemului medieval teritorial, principiul drepturilor istorice ce izvorau din pergamentele regale, principiu opus pe de-a-ntregul realităților vii, opus drepturilor firești ale popoarelor. Mulți se temeau că în noul Sachsenland românii și maghiarii vor fi priviți ca străini și că vor trebui să circule cu pașapoarte.

Și mai violentă este reacția nobilimii maghiare. Ziarele din Cluj, care abia își pot stăpîni indignarea, numesc aceste zile „născătoare de monștri“ și califică adresa Universității din 29 martie 1862 ca o veritabilă lovitură de stat. Se credea — scrie „Kolozsvári Közlöny“ — că opoziția sașilor și a românilor față de legile din 1848 este urmarea acțiunii inițiate de sus de către camarila vieneză, dar „operatul celor 7“ a dovedit că „șoaptele cele rele“ pornesc de jos în sus, de la Sibiu spre Viena²⁰. Ziarul din Cluj invinuieste pe sași că vreau să contopească total Transilvania provinciilor germane ale imperiului, că vreau să o transforme într-o provincie austriacă. Folosind arma diversiunii, politicianul Bethlen Farkas ajunge să evoce majoritatea românească a populației din cele 31 de sate ale comitatului Tîrnava, care, avînd și locuitori sași urmau să fie anexate noului Sachsenland²¹. Același spirit animă și intervențiile publicistice ale lui Iosif Hosu vicecomite al comitatului Cluj, cunoscut pentru vederile sale unioniste, care contrapune proiectului sibian oferta „generoasă“ a dietei pașoptiste. Principiului, ca atare, publiciștii maghiari îi opun legile cunoscute ale dietei din Cluj, care sub o altă formă aveau pentru majoritatea populației aceleași efecte.

Acestea sînt, în mare, antecedentele cu care ajunge cauza românească pe masa forului legislativ suprem întrunit la Si-

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 25, din 28 III 1861, p. 105.

²⁰ „Kolozsvári Közlöny“, nr. 30, din 22 II 1862.

²¹ Idem, nr. 36, din 4 III 1862.

biu. Ea era, în 1863, pentru a treia oară în 15 ani supusă dezbaterii dietei. Întii o găsim în *seria propositionum regiarum*, înaintată dietei din mai—iunie 1848, unde apare pe penultimul loc și cu un conținut echivoc, nefiind de fapt vorba despre primirea națiunii în sistemul constituțional, ci de un fel de egalitate, *extra constitutionem*, după cum dieta va găsi de cuviință. Tot ceea ce împăratul spune e ca „să se ia în dezbateri și aceea ca în privința stării românilor care locuiesc pe o mare parte din acel Mare Principat al nostru să se îngrijească prin o nouă lege, privitoare atât la drepturile lor de cetățeni cât și la cele regnicolare”²². Se știe însă că dieta nici măcar nu a luat în discuție această modestă și mai mult formală propunere, deoarece membrii săi o socoteau inutilă după decretarea egalității politice a tuturor cetățenilor.

Pentru a doua oară problema românească este înscrisă în rescriptul din 19 septembrie 1861, pentru convocarea dietei. De data aceasta atmosfera generală fiind, mai ales după ruptura dintre Pesta și Viena, favorabilă românilor, chestiunea lor este așezată în rescriptul amintit, pe primul loc, cerindu-se hotărît înarticularia națiunii române în rîndul celorlalte națiuni recepte²³. Dar odată cu căderea dietei, din cauzele știute, rămîne în suspensie și această nouă propunere împărătească.

Problema românească este reluată pentru a treia oară în rescriptul din 21 aprilie 1863, unde o găsim iarăși pe primul loc și mai completă decît în 1861. Și, ceea ce e foarte important, era supusă acum dezbaterii unei diete în care românii dețineau majoritatea relativă, putînd deci spera să aibă cuvîntul hotărîtor atunci cînd se discuta despre soarta națiunii lor și despre nevoile sale. Reîntoarcerea celor 52 de deputați și regaliști maghiari din pragul dietei a pus cu totul hotărîrile ei în mîinile românilor. Pe aceștia îi doare, o spun nu o dată, gestul politicienilor maghiari în care vîd nu atît boicotul dietei în general cît boicotul înarticulării națiunii lor, dar nu se îndoiesc nici un moment despre legalitatea dietei, despre temeinicia deciziilor sale. Într-un moment ca acesta ei așteptau fapte în locul vorbelor, așteptau conducerea tuturor deputaților la efectuarea actului de dreptate elementară care era ridicarea majorității populației statului între națiunile re-

²² Sándor József, *op. cit.*, p. 6—8.

²³ *Ibidem*, p. 144—145.

cunoscute. Chiar și fără ei Transilvania era însă în 1863 mai bine reprezentată decât a fost oricând altă dată în trecut, deoarece nu-i putea fi contestat majorității un drept atât amar de timp exercitat de către o minoritate. Iar dacă dieta din 1848 și toate dinaintea ei au putut face legi valabile, cu atât mai mult putea dieta ce stătea să înceapă. Se părea astfel că chestiunea românească era pe jumătate rezolvată încă înainte de discutarea ei propriu-zisă, că nu-i lipsea decât consacrarea oficială a organului legislativ. Dar aceasta — declară militanții români — este o simplă formă, căci din moment ce o națiune se proclamă ca atare, ea este națiune și fără recunoașterea altor factori politici. Recunoaștea unui drept care există, în fapt de către forurile politice interesate nu este nicidecum o condiție a dreptului în sine, ci o condiție a aplicării lui. În cit îi privește pe români, care în 1848 s-au proclamat națiune independentă, recunoașterea lor de către națiunile conlocuitoare, oricât era de dorit și oricât se dorea, nu era totuși, în condițiile anului 1863, o condiție indispensabilă a decretării și exercitării înarticularii. Cu atât mai mult cu cât aceasta era recunoscută principial de împărat și, în parte, tradusă deja în viață, dacă ne gândim la legea electorală, pe baza căreia s-a întrunit dieta. În aceste împrejurări, se părea că dezbaterea *proposițiunii* inițiativa va fi un adevărat triumf, că nu va exista nici un fel de opoziție ci, recunoscându-se sincer nedreptatea pe care au suferit-o românii, se vor căuta cele mai bune mijloace pentru remedierea ei. Ea va stârni totuși, cum vom vedea, controverse foarte aprinse.

Desigur, în 1863, disputa nu se poartă, ca în 1791, de pildă, asupra principiului recunoașterii sau nerecunoașterii politice a românilor. În dietă aproape că nici nu auzim nimic din argumentele clasice: latinitate, continuitate, număr, participare la armată, dări, argumente care se discută mai mult în presă. Foarte des survine în schimb acum, după desființarea iobăgiei un argument, care nu putea fi decât parțial exprimat în trecut: proprietatea asupra pământului. În mai multe rânduri ziarele românești încearcă să probeze cu date că românii dețineau în comparație cu celelalte naționalități cea mai mare întindere de pământ. Găsim o expunere detaliată a acestui argument fundamental și într-un act oficial românesc, în marele Memoriu înaintat împăratului la 15 noiembrie 1861 de către cea de a treia delegație românească venită în capitala imperiului. Delegații conduși de Șulțiu revendică în acest act proprietatea asupra a 212 mii patrate pământ cultivabil, față de 134

mile proprietate maghiară și 34 mile proprietate săsească. Această suprafață a fost calculată din următoarele categorii de proprietăți funciare: 51 de mile (1 milă echivala cu 258,9952 ha) din totalul de 151 mile al alodiului nobiliar ca reprezentând proprietățile nobilimii românești, 4 mile echivalând unei cincimi a pământului din scaunele secuiești, 2/5 din proprietatea Pământului crăiesc, ceea ce însemna 12 mile, 17 mile ale fostelor regimente românești și 162 de mile pământ urbarial avînd în vedere că 4/5 din foștii iobagi erau români²⁴.

Ceea ce, în primul rînd, se controversază la Sibiu este forma concretă, modalitatea practică a „înarticulării”, față de care punctele de pornire și optica de abordare diferă total. Pe de o parte românii, pornind de la constituția Transilvaniei, se pronunță pentru o înarticulare în sensul acordării unei autonomii politice colective a entității naționale românești, asemănătoare celeia a vechilor națiuni. Pe de cealaltă parte, unii dintre deputații sași, pornind exclusiv de la Diplomă și Patentă țintesc într-o direcție centralistă, spre o recunoaștere teoretică și generală, cu caracter compensatoriu, a cărei unică menire era aceea de a anula excomunicarea politică a românilor pronunțată prin *Aprobatae* și *Compilatae*, de a da o satisfacție de ordin pur moral mîndriei lor naționale și nicidecum de a se acorda prerogative pentru viitor. Or, românii, care își legau atîtea speranțe de acest prim fruct al vieții constituționale, căutau să pună accentul tocmai pe garanțiile necesare în vederea realizării deplinei lor egalități naționale: autonomia colectivă cu instituții politice proprii cum era la sași Universitatea și tribunalul propriu de apel înființat în 1862, participarea proporțională la funcțiile de stat și celelalte beneficii ale sale, asigurarea drepturilor celor două confesiuni românești. Altcum înarticularea lor nu ar fi fost decît o *titulus sine vitulo*, o abilă mistificare politică.

În dietă nu lipsesc, de asemenea, nici vocile care mai pledează pentru teritoriile naționale, voci care pornesc mai ales din rîndurile deputaților sași. Unii dintre aceștia găseau apoi superfluă înarticularea confesiunii greco-catolice pe care o asimilau cu totul celei romano-catolice, înarticulate din 1744.

În total parvin înaintea dietei asupra propozițiunii întîia 4 proiecte de lege: cel al guvernului, cel al comisiei dietale aleasă pentru această chestiune, și două ale consilierului gubernial sas, Iakob Rannicher. Iată-le, pe rînd.

²⁴ T. Păcățian, *op. cit.*, vol. II, p. 671—685.

Proiectul gubernial, cunoscut cu mult înainte din presă, fusese întocmit încă din mai de către o comisie specială de consilieri guberniali prezidată de groful Nemes János, vicepreședinte al guvernului alături de Vasile Ladislau Pop²⁵, revăzut la cancelaria aulică, care la rîndul ei îl înaintează prezidiului dietei.

În tonul concesiv general al epocii, actul enunță recunoașterea prin lege a națiunii române și a celor două confesiuni ale sale: „Națiunea română, religia greco-catolică, ca atare și religia greco-orientală sînt asemenea recunoscute prin lege”²⁶. Din acest enunț, care teoretic promitea foarte mult dar care practic oferea foarte puțin, rezultă că nu era nicidecum vorba despre ridicarea românilor în rîndul națiunilor politice, despre încadrarea lor în sistemul constituțional al Marelui Principat, după cum neîncetat cereau fruntași națiunii, ci de o recunoaștere teoretică, simplă și generală, care nu putea obliga la nimic și de la care nici nu se putea aștepta nimic. Mergînd mai departe, pe aceeași linie, actul ia o turnură generală declarînd egalitatea tuturor națiunilor Principatului, dar excluzînd categoric posibilitatea de a se preroga drepturi politice sub titlul de naționalitate. Aici textul vorbește despre indivizi, dar de fapt se referă la colectivitățile naționale, interzicînd drepturile politice ale națiunilor în ansamblul lor, autonomiile naționale, astfel încît totul, în sfera politicului, trebuia să înceapă și să se termine la individ. Sînt pasaje care vor isca protestele cele mai aprinse. În încheiere se dispune asupra numirilor diferitelor părți ale provinciei, asupra noii sale embleme și abolirii legilor vechi, injurioase, care contraveneau celor de mai sus.

Luat în ansamblu actul denotă un aer liberal, apare „în spiritul timpului”. El ascunde totuși tendințe opuse acelorora pe care le declara, lovînd tocmai acolo unde ar fi trebuit să ajute, lovînd în ideea de naționalitate. Căci adevăratul spirit al timpului era atunci în toată Europa, și prin excelență în împărăția austriacă, naționalitatea. În afara imperiului, dar în

---

²⁵ Comisia dietei avea următoarea componență: vicepreședintele guvernului Nemes János (președinte), consilieri: Ioan Alduleanu, Conrad Schmidt, Gusztáv Groisz, Friedrich Haupt, Koronka Antal și Jakob Rannicher; cf. Arh. Stat Budapesta, F. — 266, 1863 — 19 093.

²⁶ *Akten und Verhandlungen des Siebenbürgischen 1863/64 Landtages*, Hermannstadt, f.a., p. 45—46. (În continuare: *Akten und Verhandlungen*).

imediată să aprobe avuse loc constituirea statului național român, ale cărei implicații profunde sînt ușor detectabile în evoluția conștiinței și sentimentului național de cealaltă parte a Carpaților; era în mare deja înfăptuită unificarea Italiei; se pregătea în subteran, împotriva și în defavoarea Austriei, unificarea Germaniei. În imperiu străbătem de asemenea vremea unei extraordinare exaltări naționale a popoarelor în mina cărora principiul recunoscut al egalității a devenit o armă din ce în ce mai amenințătoare, fie că energiile lor curgeau în cadrele statornicite în 1860, fie că tindeau spre răsturnarea acestora. Privit din acest punct de vedere, proiectul gubernial apare ca un tipic act centralist, care recunoștea teoretic națiunea română, dar anula condiția sa de viață, cîmpul său primordial de manifestare, consecința sa fundamentală: autonomia politică, fără de care ea era sau putea oricînd deveni pe de-a-ntregul iluzorie. E de la sine înțeles că o asemenea recunoaștere nu putea porni de la constituția Transilvaniei, bazată tocmai pe fundamentul autonomiilor naționale, ci pornea și ducea mai departe principiile centraliste cunoscute ale Constituției din 26 februarie 1861. Nu era atît vorba — după părerea fruntașilor români — despre inaugurarea națiunii lor, cît mai degrabă despre amalgamizarea națiunilor Transilvaniei și ale imperiului, într-un tot uniform, fără viață proprie, fără personalitate politică, fără nume, despre un nou centralism îmbrăcat în haine constituționale care tindea să reinvie în alte forme normele politice ale regimului absolutist. Din capul locului, românii refuză, într-un glas, proiectul de lege, nu conținesc să-l critice, să-i dezvăluie substraturile, să-i prevadă consecințe nefaste. Reprezentanții lor îl resping în dietă cu o mare majoritate de voturi, stîrnind astfel nemulțumirea Vienei, stupefacția ei chiar. Ziarele centraliste din capitala imperului în frunte cu „Die Presse“ se și miră, de unde atîta curaj la niște „amploiați și preoți de români“, ca și cei adunați la Sibiu. Un val de violente denigrări se revarsă asupra lor.

Cel de al doilea proiect de lege e al comisiei speciale a dietei, constituită din 14 deputați români și sași, care au lucrat sub președinția grofului Béldi György, unul din cei cîțiva deputați maghiari intrați în dietă. Proiectul, după cum mărturisește Barițiu într-unul din discursurile sale, s-a născut în chinuri mari, deoarece comisia menită să toarne în formule juridice un obiect cu o încărcătură politică și afectivă atît de bogată, cu implicații atît de multiple nu a reușit, pornind de la textul gubernial și sfișiată la tot pasul de interminabile

dispute ideologice, să găsească un punct de vedere care să întrunească asentimentul majorității românești. Se prezintă în cadrul ei nu mai puțin decât 9 proiecte de lege deosebite. În cele din urmă groful Béldi încredințează, cu asentimentul membrilor sași, sarcina elaborării proiectului de lege deputaților români, care la rîndul lor se obligau să aibă în vedere două condiții energetic accentuate de către deputații sași. Prima, referindu-se la trecut, insista ca legea înarticularii să nu aibă putere retroactivă. Exista atunci temerea că românii ar putea, mai curînd sau mai tîrziu, să ridice pretenții asupra averilor bisericești, școlare sau de altă natură, ale celorlalte națiuni, asupra mării averi așa-zise naționale săsești mai cu seamă, la constituirea căreia contribuiseră de-a lungul anilor și ei aproape în aceeași măsură cu locuitorii sași, ca unii ce formau majoritatea populației Pămîntului crăiesc. Acest fond se ridica în 1852 cînd, odată cu desființarea Universității săsești este trecut în proprietatea bisericilor și școlilor comunităților rurale și urbane, la peste 1 milion florini și era folosit pentru acordarea de burse, stipendii, ajutoare. A doua condiție viza viitorul și apăsa cu mult mai greu, cerîndu-se să se decidă precis în ceea ce privește așa-numita chestiune a competențelor pentru ca după înarticularia românilor, celelalte națiuni să nu sufere vreo nedreptate la împărțirea posturilor politice mai înalte. Se știe că pînă în 1848 funcțiile cancelariei aulice și guberniului, precum și acelea de la tabla regească din Tg. Mureș erau repartizate în raport de cele 3 națiuni politice și cele 4 religii recepte. În aceste împrejurări întocmește comisia proiectul său de lege, care va constitui apoi baza dezbaterii dietei. Ultima sa redactare aparține lui Barițiu.

La prima vedere textele celor două acte par să se deosebească prea puțin unul de altul, putînd fi ușor confundate de un cititor neavizat, atît datorită tratării simultane a aspectelor fundamentale ale „înarticularii“ — politic și confesional — cît și datorită aceleiași succesiuni a problemelor, aceluiași număr de paragrafe și chiar, în cazul dispozițiilor finale, a unei identități de formă. În mod vădit al doilea descinde din cel dintîi, astfel încît unii membri ai comisiei, spre a-i netezi drumul, chiar vorbesc în dietă despre o simplă lărgire a proiectului gubernial, despre o amendare a sa, mai degrabă de formă decît de conținut. În realitate însă este vorba despre o modificare esențială, de fond.

Ceea ce deosebește în primul rînd proiectul comisiei de cel al guberniului este faptul că proclamă recunoașterea națiunii

române și a confesiunilor sale, în sensul constituției transilvănene, în raport cu celelalte națiuni și confesiuni recunoscute.

Existau în 1863 doar două modalități principale pentru a da o formă concretă egalității românilor. Aceasta se putea realiza fie în mod centralist printr-o nivelare generală, prin desființarea oricărei autonomii naționale de genul celei săsești, suspendată și ea în anii absolutismului, fie prin inaugurarea sa, ca a patra națiune în sistemul constituțional vechi. Opțiunea oamenilor politici români, care căutau să fundamenteze construcția lor politică pe un teren cât mai solid și mai fertil, conștiinți de marea responsabilitate care apăsa pe umerii lor, se îndreaptă spre această ultimă formulă. Ei aveau mereu în față exemplul viu al autonomiei populației săsești cu teritoriul, Universitatea, comitele, tribunalul suprem propriu, administrație și fonduri naționale proprii, exemplu pe care îl cunosc din experiența, adesea foarte amară, a vieții cotidiene. Nu pot astfel, chiar dacă renunță la ideea teritoriului separat, care putea favoriza minoritățile dar pentru națiunea majoritară ar fi însemnat o cursă, să cedeze celelalte apanaje ale autonomiei, fără de care recunoașterea națiunii lor ar fi devenit „o nimica întreagă“. Ca atare, operează importante modificări în actul gubernial, asupra căruia se concentrează cele mai multe atacuri înăuntrul și în afara dietei. Cităm din text: „Cele patru națiuni regnicolare, ale Marelui Principat al Transilvaniei, adică cea maghiară, secuiască, săsească și a românilor, sînt egal îndreptățite și se folosesc de aceleași drepturi politice“. Spre deosebire deci de actul guberniului, care nu vrea să știe nimic despre sistemul statal de dinainte al Transilvaniei, despre vechea sa constituție, actul întocmit la Sibiu îl recunoaște în principiu și propune înarticularea națiunii române tocmai pe baza sa. Aceasta iarăși nu înseamnă că românii îl recunoșteau integral — așa cum s-a exercitat el pînă în 1848, așa cum bine l-au cunoscut. Însăși decretarea egalității națiunii lor făcea o spărtură adîncă în ansamblul constituțional vechi, căreia altele trebuiau să-i urmeze: decretarea oficialității limbii române, o nouă lege electorală, o nouă organizare a administrației politice locale, o nouă împărțire administrativă. Aceste transformări deschideau spărturi mari în zidul altădată inexpugnabil al privilegiilor fostelor națiuni politice, astfel încît Transilvania de după 1863 ar fi devenit cu totul alt stat. Ceea ce preiau românii din constituția veche erau doar principiile autonomiei Principatului față de imperiu și, în

cadrul ei, principiul autonomiei naționale. E de reținut, în orice caz, soluția ferm autonomistă pe care o impun în 1863 cauzei lor.

Diferențe mari existau în al doilea rînd în ceea ce privește modalitățile recunoașterii celor două confesiuni românești, unită și ortodoxă. Autorii actului dietal consideră că guvernul a trecut, mult prea ușor, peste această problemă de o foarte mare importanță nu numai religioasă ci și culturală, politică în general, într-o vreme cînd întreg învățămîntul avea caracter confesional fiind patronat de ordinariatele episcopoești, cînd ierarhia bisericească juca un rol atît de important în diriguirea treburilor națiunii, cînd episcopiile dețineau apreciablele resurse materiale care suplineau, măcar parțial, lipsa ajutorului statului pentru cultura națională. Față de primul text comisia dietei aduce o notă nouă, specifică de asemenea constituției transilvănene, și anume accentul pus pe autonomia internă a bisericilor, atît a celor două românești tolerate, cît și a celorlalte patru recepte. Se enunță astfel hotărît, dreptul lor de a-și stabili organizarea internă în cadrul unor sinoade proprii, care să se întrunească în mod liber ori de cîte ori necesitățile o cereau, dreptul de a-și reglementa deschis problemele religioase, de a-și administra fondurile, fundațiunile, instituțiile proprii, fără amestecul din afară al vreunei alte biserici și mai ales al statului. Nu este greu de descoperit aici aluzia la Concordatul încheiat cu Papa în 1855, teama permanentă a bisericilor necatolice de tendințele dominatoare pornite din partea bisericii statului. Mai mult decît atît, aceste multiple precauții se constituie în tot atîtea acuzații directe la adresa politicii obstructioniste a guvernului vienez față de confesiunile românești. Clerul ortodox aștepta încă, în ciuda tuturor promisiunilor făcute lui Șaguna, separarea sa de către ierarhia sîrbească, reînființarea mitropoliei proprii, în timp ce clerul unit cerea fără succes, începînd încă din 1858, întrunirea sinodului la Blaj, respectarea ritului propriu, eliminarea ingerințelor catolice.

În continuare, proiectul se referă la locuitorii dinafara celor patru națiuni recunoscute, armeni, evrei, greci, enunțînd, pe seama lor, libertatea religioasă, precum și deplina egalitate a drepturilor politice. În rest, actul merge în conformitate cu primul proiect, cu excepția penultimului paragraf, prin care se cere să fie abrogate nu numai legile care contraveneau celor stipulate mai sus, ci și privilegiile, patentele, rescriptele, ordinațiunile și orice alte măsuri administrative.

Spiritul care se revarsă din actul redactat de Barițiu este *spiritul federalist* al epocii liberale, opus atît reculului centralist al guvernului vienez cît și tendințelor dualiste ale nobilimii maghiare. Această politică viza în primul rînd menținerea autonomiei istorice a Principatului transilvănean, care reprezenta în condițiile de atunci un cadru mai optim al dezvoltării poporului român și care, într-un alt context european, putea să constituie o premisă foarte importantă a unei construcții politice unitare românești. Această perspectivă de viitor ale cărei urme nu le putem afla desigur în documentele oficiale românești și uneori nici chiar în presă, germinează acum, după formarea statului național de la sud de Carpați, cu o mare vigoare în inimile fruntașilor transilvăneni care nu își puteau găsi locul și rostul adevărat nici la Pesta dar nici la Viena. Acestei tendințe latente îi dă glas, la Iași, în octombrie 1861 marele om politic de la 1848 Simion Bărnuțiu atunci cînd, adresîndu-se intelectualilor transilvăneni scrie: „Cînd sîntem între atîtea focuri, cînd sîntem amenințați a ne contopi, cînd ne trag unii într-o parte alții în alta eu nu văd nici o cale afară de calea dreptului nostru pe care să mergem ca să nu perim”²⁷. În împrejurările de atunci această cale era în concepția lui Bărnuțiu întocmirea, în cadrul unui congres politic românesc, a unei constituții a națiunii române, care să aibă organismele sale proprii politice legislative, judecătorești, administrative, iar pe un plan mai larg apărarea autonomiei Principatului transilvănean în cadrul imperiului.

Explicația acceptării de către români a sistemului constituțional de dinainte rezidă tocmai în suportul său autonomist, care a fost și trebuia să rămînă și în viitor, un scut de apărare a unui cadru politic care le era prielnic. Obiectivul acesta autonomist și federalist a generat în această vreme o bogată literatură politică în centrul căreia se afla lucrarea lui Alexandru Papiu Ilarian *Independența constituțională a Transilvaniei* apărută la București în 1861 și tipărită apoi și în limbile italiană, germană, franceză²⁸. În această acțiune de popularizare pe plan european a obiectivelor politice ale românilor transil-

---

²⁷ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, nr. 42, și 43 din 18 și 25 XI 1861, p. 330—331 și 335—336.

²⁸ Al. Papiu Ilarian, *L'Indipendenza constitutionale de la Transilvania*, Torino 1862; Papiu Ilarianu Alexander, *Die constitutionelle Unabh ngigkeit Siebenbürgens*, Breslau, 1862; Alexandre Papiu Ilarian, *L'indpendence constitutionelle de la Transylvanie*. Bucarest, 1861.

văneni se înscriu și broșurile lui Barițiu și Axente Sever din 1860 și 1861²⁹.

Pe planul raporturilor interne ale Transilvaniei, proiectul, în ciuda tuturor suspiciunilor pe care le-a trezit, a tuturor acuzațiilor de exclusivism care îi vor fi aduse, emană un larg spirit egalitar. El nu face decît să proclame, sub semnul reciprocității, egalitatea națiunii române cu celelalte națiuni, a confesiunilor românești cu celelalte confesiuni. Textul actului nu o declară, așa cum ar fi fost drept, prima națiune a Transilvaniei, ci o așază pe locul al IV-lea, la sfîrșitul șirului celorlalte națiuni, tot astfel cum așază confesiunile românești pe locurile V și VI după catolici, calvini, luterani și unitarieni.

Ceea ce pe bună dreptate se poate reproșa și s-a reproșat actului din punctul de vedere al legislației moderne, este faptul că tratează împreună aspectul politic cu cel confesional. Autorii săi justifică această contopire a politicului cu confesionalul prin aceea că în Transilvania aceste aspecte erau atît de strîns legate unul de celălalt încît în popor se vorbea adesea despre „legea românească“, „legea săsească“ etc, sau se referă la faptul că, după cum excluderea națiunii și a confesiunilor românești s-a făcut printr-o singură lege, recunoașterea lor trebuie să se facă la fel. Majoritatea dietei, în ciuda tuturor obiecțiilor juste venite în această privință din partea unor deputați sași, ca și din partea episcopului Șaguna, care a văzut aici mai clar și mai departe decît alți contemporani ai săi, acceptă și ea acest punct de vedere.

Ultimele două proiecte de lege provin ambele de la consilierul gubernial Jakob Rannicher, care tratează separat problema națiunii și separat de cea a confesiunilor. Singura deosebire care desparte primul proiect al lui Rannicher de cel al lui Barițiu este omiterea pasajului privitor la desființarea denumirilor date diferitelor părți ale provinciei, pasaj care viza în primul rînd Pămîntul crăiesc. În ceea ce privește cel de al doilea proiect, e de remarcat distincția pe care Rannicher o face între confesiune ca dogmă și biserică ca instituție.

Atitudinea dietei față de aceste patru proiecte de lege care i se propun se precizează repede. Dacă deputații români, cu cîteva excepții, se pronunță de la început pentru proiectul

---

²⁹ Axente Sever, *Ein brüderlich ernstes wort an den Pesti Napló und die Gleichgesinnten in Ungarnland*, Wien, 1860; George Barițiu, *Az erdélyi oláh nemzetről szolló országos törvényczikkek az Unióval szemben és ezekről értekezlet egy magyar és egy oláh közt*, Brașov, 1861.

comisiei, majoritatea deputaților sași îmbrățișează pe cel al guvernului, proiectele lui Rannicher găsind foarte puțin apărători. Această scindare a „stingii“ de „centru“ — termenii sînt frecvent folosiți acum — trimite din nou spre suporturile teoretice ale celor două tabere: constituția transilvăneană și Constituția din februarie 1862.

În privința constituției Transilvaniei asistăm în tot decursul dezbaterilor la o inversiune puțin obișnuită, văzîndu-i pe delegații români întruniți la Sibiu erijîndu-se în apărători ai sistemului constituțional care a constituit după 1437 instrumentul de dominare a poporului lor, văzîndu-i pe reprezentanții orașelor și scaunelor săsești vorbind împotriva acestei constituții, ridicîndu-se împotriva intrării națiunii majoritare în cadrele sale. În același timp însă, reprezentanții burgheziei săsești, pe cît doreau ca înarticularea românilor să se facă în afara cadrului constituțional transilvănean, pe atît doreau să-și mențină ba chiar să-și întărească poziția privilegiată, proprie, pe care o ocupau în interiorul său, tocmai datorită constituției vechi. Această inversare de roluri ne apare și mai surprinzătoare dacă o racordăm la un trecut încă atît de apropiat, deoarece, cum spunea un vorbitor, cine mai mult decît românii aveau motive să se plîngă împotriva constituției ardelenе, cine mai mult decît sașii s-o binecuvînteze. Cineva dintre români o numește acum, atît de plastic, „stratul în care s-a sădit și s-a răsădit din generație în generație și din veac în veac amarul națiunii române“³⁰, iar în cuvîntările rostite la Sibiu pline de evocări ale năpăstuirilor și umilîntelor din trecut, mai mult decît oriunde aiurea, românii își descarcă împotriva ei toată amărăciunea sufletului. Cu toate acestea, ca un paradox al istoriei, fruntașii români transilvăneni au devenit în 1863 cei mai fervenți apărători ai temeliei sale autonomiste, din simplul motiv că apărînd constituția Principatului, apărau în același timp autonomia sa, se pronunțau pentru sistemul federalist de organizare a imperiului, împotriva fluxului centralizator pornit de la Viena, împotriva presiunii dualiste exercitate de la Pesta. „Ce se va naște, scrie «Românul» din București, din această împreunare a junelui Ardeal cu bătrîna feudalitate care poartă voalul liberalismului modern“³¹.

Greșeau oare românii clădind pe constituția Transilvaniei? Motivațiile unei hotărîri atît de grave sînt foarte complexe.

³⁰ „Telegraful român“, nr. 97, din 6 XII 1862, p. 384.

³¹ „Românul“, din 26 VII 1863.

Adeziunea față de vechiul cadru constituțional trebuie mai întâi pusă în legătură cu dezideratul obținerii unei autonomii naționale, a unor drepturi politice colective. În realizarea acestui obiectiv fundamental, pe care îl vom întâlni și în *Memorand*, momentul dietei, apogeul epocii liberale în Transilvania, nu poate fi disociat de antecedentele sale istorice. În 1863, după experiența revoluției, s-a văzut clar că nici libertatea individuală preconizată de legislația maghiară nici recunoașterea pur formală oferită de Habsburgi nu puteau constitui suportul unei autonomii efective care să garanteze o dezvoltare sigură a poporului român. În aceste condiții, spre a evita dintr-o parte pericolul deznaționalizării, din cealaltă pe cel al centralizării, imputerniciții săi se opresc în 1863 asupra formulei istorice încarnată în constituția transilvăneană.

Dar această adaptare la tradiția constituțională nu înseamnă cîtuși de puțin adoptarea spiritului său, deoarece înarticularea înfăptuită la Sibiu nu poartă în ea simburile trecutului, ci pe cel al viitorului, nu este un simplu altoi pe trunchiul tripartit secular, ci o prăbușire, o răsturnare a sa de jos pînă sus. Așa cum constata și comisia dietei din 1791 care a respins *Supplexul*, sistemul medieval nu era în măsură să suporte greutatea națiunii majoritare dar putea să servească ca o justificare istorică sau mai degrabă ca un subterfugiu pentru obținerea cel puțin în perspectivă a acelor mult rîvnite apanaje ale autonomiei: organism de conducere propriu, șef național, administrație națională.

În același timp, acomodarea la istorie vine și din motive de oportunitate politică. Ideea pașoptistă a unei constituții noi, formulată în penultimul punct al petiției de la Blaj, nu avea în 1863 sorti de izbîndă, întrucît Curtea oricît de strîmtoată era ea în acest moment, pe plan intern și pe plan extern, nu ar fi tolerat o *tabula rasa* în Transilvania, iar burghezia românească nu era nici atît de numeroasă, nici atît de puternică pentru a putea impune o asemenea soluție radicală. Înzestrați cu un pătrunzător simț al realităților momentului, fruntașii din 1863 au preferat unei tentative cu caracter revoluționar, care nu ar fi făcut decît să zădărnicească un început bun, tactica pașilor mărunți spre a crea premisele dezvoltării viitoare. Pe această cale ei au reușit în anii liberalismului să smulgă Vienei importante concesiuni politice, culturale, religioase dintre care unele cum este Astra și mitropolia ortodoxă își vor dovedi însemnătatea de-a lungul întregii perioade dualiste. Dar în ciuda acestor concesiuni reale obținute

printr-un permanent și stăruitor efort, nu se poate deloc vorbi, așa cum au făcut-o unii istoriografi maghiari din vremea de început a dualismului, despre o totală stăpânire românească a Transilvaniei, despre o deplină înțelegere între cercurile conducătoare vieneze și conducerea românească. Există într-adevăr o anumită potrivire de interese, adusă de conjunctura vremii, datorită căreia a fost posibilă dieta sibiană, dar această așa-zisă colaborare era minată pe dinăuntru de permanente ciocniri, mereu mai grave, pe măsură ce se apropie dualismul. Denunțați mereu forurilor vieneze ca element turbulent, ca factor de dezordine, de subminare a unității imperiului, românii n-au găsit niciodată în această vreme porțile Curții larg deschise oamenilor lor ci au aflat la Viena, cu excepția superficială și condescendentă bunăvoințe din vara lui 1863, o atmosferă cînd de neîncredere, cînd de suspicionare, cînd de ostilitate ușor disimulată. Nici nu putea fi altfel cîtă vreme scopurile finale ale celor două părți erau atît de diferite: centralismul, conservarea statului multinațional, la unii, autonomia, statul național, văzut în depărtare, la ceilalți.

Absența de la Sibiu a reprezentanților națiunii maghiare constituie și ea un motiv al modelării la structurile instituționale ale trecutului. Aceștia lipseau deoarece, așa cum mărturisește deschis în ziarul „Sürgöny“, contele Bethlen Miklós, nobilimea Transilvaniei, cea care deținea și acum conducerea politică a națiunii sale, nu era dedată să fie majorizată în dietă, și aceasta datorită urmașilor foștilor săi iobagi³². S-ar fi deprins, fără îndoială, dacă n-ar fi survenit coticura din 1867, dar, oricare ar fi fost motivele ei, această absență contribuie la reținerea românilor de a declara *tabula rasa* peste tot ceea ce a fost, de a reclădi din temelii edificiul statal prin elaborarea unei noi constituții, chiar dacă dieta sibiană a avut, implicit și tacit, rolul unei constituante. Oricum, adoptarea acestei atitudini concesive față de trecut, de largă toleranță și înțelegere a realităților momentului dovedește, mai mult decît toate declarațiile formale, acea trăsătură caracteristică a mișcării naționale românești, de a tinde spre împlinirea idealurilor sale în respectul drepturilor celorlalte națiuni.

Intr-un anumit fel, formula adoptată de conducerea românească era impusă de însăși realitățile Transilvaniei anilor liberali. Întrucît nici Diploma din octombrie nici Patenta din februarie nu prevedeau desființarea constituției Transilvaniei,

---

³² „Sürgöny“, nr. 171, din 29 iulie 1863.

ci doar efectuarea unor modificări „afund tăietoare“, întreaga reorganizare din 1861, a cancelariei aulice, a guberniului, a tablei regești, a comitatelor, a districtelor, a scaunelor, a Pământului crăiesc, s-a făcut, în esență, pe baza ei. O excepție se face la convocarea dietei deoarece aplicarea prevederilor legii din 1791 ar fi însemnat reeditarea într-o formă restrinsă a dietei de la Pesta, ceea ce, în acel moment, nu convenea Curții. Încolo și în 1863 constituția veche, comparată la Sibiu cu un riu de munte, care adunînd la un loc toate apele trecutului și-a croit de-a lungul timpului o albie largă și adîncă, conferea destule privilegii „națiunilor“ sale. Acestea se făceau simțite, mai ales pe Pământul crăiesc, unde românii se plîng neconținut că pentru ei ceea ce s-a petrecut după 1860 reprezenta, cu o ușoară atenuare, continuarea sub un alt nume a absolutismului lui Bach, că „literele dreptății“ au rămas în fapt aici litere moarte. Deoarece dacă burghezia săsească adoptă din capul locului actele fundamentale liberale din 1860—1861, în practică se sprijină și aplică Punctele regulative din 1805, component esențial al constituției transilvănene, incompatibile, în litera și spiritul lor, egalității naționale recent declarate. În comitate, începînd din noiembrie 1861, tensiunea antagonistă pare că slăbește, atmosfera pare mai destinsă dar se întîlnesc și aici destule rămășițe ale privilegiilor și îngrădirilor de dinainte. Cum puteau românii atunci să ignore baza constituțională existență, să se sprijine exclusiv pe Diplomă și Patentă care nici nu erau încă, la aceea dată, recunoscute și adoptate ca legi ale Transilvaniei, ci abia urmau să devină (*propozițiunea* a 4-a). Ar însemna să ne lăsăm să spînzurăm în vînt, să ne poată împinge în stînga și în dreapta cine vrea — declară redacția „Telegrafului“³³. Ar însemna, poate, ca românii să ajungă iar într-o zi „cerșetori pe la ușile dietelor, ca în 1744, 1791 și chiar 1848“ — declară Ioan Pușcariu în dietă³⁴.

În cele din urmă, înarticularea — așa cum e concepută la Sibiu — este privită și ca o chestiune de demnitate națională, ca o satisfacție morală la care națiunea avea dreptul pentru cîte toate le-a avut de suferit. Diploma și Patentă ar fi putut fi eventual acceptate, — spun cîteodată fruntașii români — ca bază de plecare, dacă națiunea n-ar fi fost într-atîta de urgentă și umilită, într-atîta declarată, prin secole, de tolerată, de

³³ „Telegraful român“, nr. 80, din 3 IX 1863, p. 322.

³⁴ *Ziarul stenografic*. . . , p. 163.

nereceptă, de neînarticulată, precum n-au fost alte populații ale Transilvaniei, dacă cererile ei seculare ar fi fost vreodată ascultate și băgate în seamă de stăpînitorii din trecut. Așa încît dacă fruntașii generației de la 1863 doreau ca națiunea lor să intre în viața publică a statului țineau, potrivit testamentul predecesorilor lor, ca această intrare să se facă cu toată demnitatea cuvenită națiunii celei mai vechi și celei mai numeroase, pe poarta din față, iar nu pe cea din dos, prin constituția statului și nu în afara ei.

Reprezentînd o amenințare categorică pentru existența privilegiilor, concepția românească iscă puternice reacții în dietă și mai ales în presă. Deși o fracțiune a deputaților sași în frunte cu avocatul brașovean Franz Trauschenfels a înclinat de la început spre proiectul întocmit de Baritiu, iar alții, ca Iakob Rannicher și Friedrich Schuller-Libloy, exprimă în altă formă concepții autonomiste asemănătoare, cei mai mulți deputați sași se raliază vederilor Curtții. Fără ca atitudinea extremă a unor deputați din scaune, care vorbesc despre un imperiu austriac unitar de la Marea Adriatică pînă la Turnu Roșu³⁵, ba chiar despre o națiune austriacă locuind pe acest teritoriu, să fie caracteristică tuturor orientarea centralistă a majorității nu poate fi totuși negată. În această direcție merge, de pildă, comesul Conrad Schmidt, al cărui cuvînt era dătător de ton atunci cînd argumentează necesitatea unei cît mai strînse legături politice între Transilvania și Viena, între Transilvania și celelalte părți ale imperiului, prin imperativul dezvoltării sale culturale și materiale, prin lipsa acută de capital, necesitatea modernizării transporturilor etc.

Argumentația deputaților centraliști, secondați îndeaproape de presa din Sibiu și Brașov, se îndreaptă în trei direcții deosebite: liberalismul Diplomei și Patentei care oferă și românilor ca și tuturor popoarelor imperiului, suficiente garanții pentru conservarea și înflorirea naționalității lor, o previzibilă opoziție a opiniei publice față de înarticularea proiectată de români și, în fine, spiritul democratic al secolului. Se reproșează astfel proiectului de lege românesc că este prea legat de trecut, că accentuează prea mult asupra autonomiei politice a națiunilor recunoscute, în detrimentul libertății individuale a cetățenilor dinafara lor, că reduce egalitatea națiunilor Transilvaniei la egalitatea celor patru, pe care le recunoaște în detrimentul celorlalte colectivități naționale. În acest context

---

³⁵ *Ibidem.* p. 204.

survine foarte adesea referința la armeni și câteodată la evrei. Pornind de aici, deputatul și în același timp primarul Gherlei, Lászlóffy, înaintează dietei, în octombrie 1863, un proiect de lege privind înarticolarea armenilor ca a cincea națiune, proiect care nu poate fi rupt de acțiunile obstructioniste ale nobilimii maghiare. Din aceste motive actul românesc este incriminat de tendințe exclusiviste, contrare spiritului timpului.

Adevăratul spirit al timpului, răspund apărătorii săi, este în imperiu ca și în întreaga Europă conceptul național. Or, ideea națională, „productul dezvoltat succesiv al progresului geniului omenesc pe cale spre perfecționare“, cum o numește învățatul profesor din Brașov, Gavril Munteanu, constituie însăși miezul propunerii deputaților români. Aceștia invocă la tot pasul, în fața argumentelor săsești exemple care arătau puterea fenomenului național: căderea regimului absolutist sub presiunea popoarelor imperiului, procesul de unificare a Italiei, mișcările naționale ale irlandezilor. Din motive ușor de înțeles, de la Sibiu nu se puteau face trimiteri la București sau la Cuza care se bucura de o foarte mare popularitate în Transilvania dar peste toate aceste evocări plutea imaginea fortifiantă a unirii Principatelor. Din toată această argumentație se desprindea concluzia că stăruința românilor de a-și asigura ființa de sine stătătoare, de a ajunge la fructele acelei egalități naționale declarată în actele oficiale, nu era, cum se insinua, un simplu paravan al unor noi veniți însetați de posturi, ci se înscria în mișcarea progresistă a epocii lor, având astfel un caracter democratic. Tot ceea ce ei luau din arsenalul trecutului era doar *autonomia Principatului* și *autonomia națională*, care amândouă formau, într-o formă sau alta, idealuri ale popoarelor imperiului, fiind deci ale timpului.

Cît privește opinia publică, expresia ei reală, spun vorbitorii stângii, nu trebuie căutată în articolele inserate în presa vieneză aservită unor partide și grupări, ci în voința majorității populației transilvănene, exprimată prin glasul imputerniciților săi.

La rîndul lor referințele privind situația armenilor ca și proiectul primarului din Gherla, care nu a mai ajuns să fie luat în dezbateri, furnizează prilejul binevenit pentru români a discutării drepturilor politice speciale de care se bucura această mică populație, știut fiind faptul că orașele Gherla și Dumbrăveni, avînd rangul de orașe libere regești, erau reprezentate în dietă cu cîte doi deputați. Legea electorală care se va adopta la Sibiu va păstra și ea celor două orașele privi-

legiul de a fi reprezentate în dietă, mai bine decât multe comitate cu o populație de zeci de ori mai mare. În ultimă instanță, se aude în dietă, în august 1863, nici nu era vorba despre înarticularărea populației armene, ci despre cea a românilor, dar că, la timpul său, ar putea fi.

Cea mai vie ostilitate o provoacă în dietă paragraful al 4-lea al actului care, referindu-se, chiar dacă nu explicit, la Pământul crăiesc declară hotărît că numirile diferitelor părți ale provinciei nu pot constitui temeuri pentru exercitarea unor drepturi politice. Semnificativ, de data aceasta, deputații sași foarte generoși cînd era vorba de a ceda din al altora, sesizează substratul centralist al acestei prevederi și îl combat cu toată tăria. Friedrich Schuller-Libloy, chiar declară că acest paragraf îi apare ca venit direct din partea majorității centraliste a dietei din Pesta, din 1848, care s-a pronunțat exact în același sens³⁶. Același substrat este trecut însă cu vederea la dezbateră primelor paragrafe care se refereau la români.

Fermitatea și perseverența cu care deputații români, demni de chemarea lor, au cătutat să ancoreze corabia pe care o cărmuiau în portul mai sigur al vechii constituții a stîrnit din partea ziarelor centraliste din Viena o reacție deosebit de violentă. De unde pînă în august ele se făcuseră apărătoarele unui popor subjugat, a cărei origine latină și a cărei istorie erau puțin cunoscute cercurilor mai largi vieneze, acum dintr-o dată se ridică împotriva aceluiasi popor, aruncînd cuvinte foarte grele la adresa națiunii și a conducătorilor săi. Astfel, „Die Presse“, cea mai pornită, reproșează românilor că sînt nerecunoscători față guvernul din Viena care, după ce și-a dat din mină cele mai bune cărți ale sale la întocmirea legii electorale, în loc să-și cîștige sprijinitori se găsește în fața unor noi opozanți. Redacția acestui ziar declară într-un rînd că „valahii“ vreau să înmulțească cele 7 păcate ale Transilvaniei, națiunile politice și confesiunile recepte cu încă trei: națiunea și confesiunile lor, că ei, niște noi veniți avînd în spate un lung trecut de supunere și resemnare vreau să se ridice peste alții, să se înalțe mai sus decât nobilimea maghiară, cea dedată de sute de ani să domnească. Același ziar afirmă apoi că românii, privind emanciparea lor recentă ca pe o simplă concesie adusă de împrejurări, duc o politică excentrică, pierzîndu-se în precauții bagatelizante și inutile pentru viitor și arătîndu-se astfel nedemni de libertatea ce li se ofe-

³⁶ *Ibidem*, p. 210.

rea. Aproape într-un glas ziarele de orientare centralistă cereau guvernului să nu recunoască hotărârile „majorității valahe“ sau chiar sugerează prorogarea dietei înainte terminării dezbaterii celor 11 propuneri împărătești³⁷.

Pornirea grupării centraliste nu provenea numai de la proiectul românesc, ci și din întârzierea dietei de a-și trimite reprezentanții în senatul imperial, lispind astfel forul central din Viena de cei 26 deputați ai Transilvaniei care, ca primii și încă singurii din provinciile cisleitane, erau chemați să fie un exemplu pentru provinciile refractare, Ungaria, Croația, Venetia. Aceștia însă nu puteau fi aleși înainte de dezbaterea *proposițiunii* a 4-a, — adoptarea Diplomei și Patentei, ca legi ale Transilvaniei. Considerându-se că lucrările avansează mult prea încet se avansează tot felul de soluții: organizarea unor alegeri directe pentru senat, inversarea *proposițiunii* a 4-a cu cea dintâi apoi cu a treia privind legea electorală. În septembrie 1863, cancelaria aulică discută, după unele informații, această ultimă posibilitate³⁸. Nu se ajunge la o asemenea modificare, dar dieta este supusă unor permanente presiuni, care dăunau lucrărilor sale, cu atât mai mult cu cât foarte mulți deputați sași considerau că scopul principal, dacă nu unic, al dietei era trimiterea de reprezentanți la senatul imperial.

Dezbaterea propriu-zisă a înarticulării începe în ședința a 17-a a dietei, din 26 august 1863, după întocmirea adresei de răspuns la „mesajul de tron“.

Proiectul de lege este prezentat plenului legislativ de către Franz Trauschenfels, raportor al comisiei dietale, care postîndu-se de la început pe poziția majorității românești, a pledat cu o mare căldură sufletească pentru înarticulare. „Voim — declară el — să dăm națiunii române din Transilvania o patrie, în care ea pînă acum a fost numai suferită!“ Este, mai spune el, un act de dreptate față de o națiune ai cărei fii au udat cu sudoarea feței și singele inimii fiecare palmă de loc a Transilvaniei³⁹. În cuvîntarea sa, foarte viu aplaudată din galeriile sălii de ședințe, avocatul din Brașov, la fel ca și alți cîțiva deputați sași s-a ferit, cum el însuși recunoaște, să umbrească cu rezerve și condiții marea bucurie a emancipării națiunii române.

³⁷ „Telegraful român“, an. XI, nr. 80, din 3 sept. 1863, p. 322.

³⁸ Ibidem.

³⁹ *Ziarul stenografic*..., p. 150—151.

Tot ca raportor al comisiei dietei, vorbește și cunoscutul erudit din Blaj, Timotei Cipariu. Cuvîntarea literatului blăjean gîndită temeinic, ca tot ce a ieșit din pîna sa, dar în același timp de o mare încărcătură afectivă are drept element principal contrastul dintre trecut și prezent, fiind alcătuită din crîmpeie istorice, realități ale prezentului și speranțe de viitor. Cipariu compară soarta românilor transilvăneni de pînă la revoluție cu cea a iloților spartani și a sclavilor negri ai Americii, a căror eliberare recentă era cunoscută întregii lumi. „O lungă serie de secole, spune Cipariu, a trecut pe pămîntul patriei noastre în care această națiune laborioasă dar respinsă din toate părțile ajunsese la soarta cea mai de pe urmă a eloților spartani și a sclavilor Americii celei liberale, căci ea pe acest pămînt era fără patrie, fără nici un drept politic, fără nici o viață națională, fără nici o apărare sau scutință din partea statului pentru care își vărsa singele”⁴⁰. Din trecut Cipariu se întoarce spre viitor exprimîndu-și convingerea că ideile generoase ale veacului său, ideile de dreptate, libertate, umanitate, vor opri pentru totdeauna repetarea a ceea ce a fost. Din partea sa, națiunea română nu va pregeta să se pună în slujba lor astfel încît ea va ști respecta, așa cum se cuvine, toate naționalitățile Transilvaniei, înarticulate sau neînarticulate, toate confesiunile, rețete sau încă nerețete, libertatea individuală ca și pe cea religioasă.

Șirul lung al oratorilor români este deschis de cei doi înalți prelați, Șuluțiu și Șaguna, priviți încă în virtutea unei lungi tradiții ca și conducătorii de drept ai treburilor naționale.

În discursul său inaugural Șuluțiu, a cărui angajare curajoasă, citeodată chiar cu o notă de temeritate, reflectă nu numai poziția mai sigură a episcopiei, iar apoi a mitropoliei greco-catolice, ci și personalitatea sa umană, sentimentală și altruistă, repetă, în cuvinte măsurate, în stilul său obișnuit, istoric, lipsit de artificii retorice și spirit de ostentație, ideile marii sale cuvîntări de la Alba Iulia. Vorbește pe larg despre trecutul națiunii, despre drepturile sale istorice, despre aspirațiile sale de viitor. Este convins că înarticularea românilor nu va fi în detrimentul drepturilor legitime ale celorlalte națiuni, după cum nici în detrimentul libertății individuale sau religioase a celorlalți locuitori ai Transilvaniei. Dorința româ-

---

⁴⁰ *Ibidem*, p. 151—153.

nilor, afirmă Șulufiu, nu este de a domni, ci de a fi frați⁴¹. În calitatea sa oficială prelatul blăjean își ridică de mai multe ori glasul pentru recunoașterea autonomiei bisericii greco-catolice, stăruind, ca răspuns, la obiecțiile unor deputați sași, asupra diferențelor de dogmă, rit, limbă, calendar, organizare, care despărțeau confesiunea greco-catolică de cea romano-catolică. Deplîngînd lipsa de înțelegere a unor foruri care nu vedeau sau nu voiau să vadă această diferență Șulufiu expune, ca o exemplificare, cazul preotului unit din Sibiu, a cărui cerere de a i se acorda o suprafață de pămînt, cuvenita sa „porție canonică“ a fost respinsă în 1856 de către magistratul orașului, pe motiv că ea fusese demult acordată preotului catolic⁴².

Cuvîntarea episcopului Șaguna apare în atmosfera de inflăcărare și optimism a dietei și a întregii opinii publice românești, oarecum mai reticentă. Întrevedem printre rîndurile sale, altminteri de o majestuoasă elocvență, pe marele om politic preocupat de efectul acțiunilor sale asupra celor puternici, pe cunoscutul diplomat, prudent și circumspect și mai ales pe prelatul care se străduia din răsputeri pentru obținerea mitropoliei ortodoxe. I se pare și lui sala festivă a hotelului Împăratul romanilor prea mică pentru însemnătatea cauzei aflate în discuție, dar pune totuși accentul pe inițiativa salvatoare a împăratului „soarele încălzitor al românilor“, pe recunoștința pe care românii trebuie să o poarte acestuia. Pe de altă parte Șaguna se ferește să vorbească prea mult despre trecut, spre a nu irita pe sași — despre morți de bine sau nimic, spune el —, caută mereu să îndepărteze suspiciunile unora și ale altora, să apropie punctele de vedere și oamenii pentru a se putea ajunge cît mai repede la un rezultat concret. Capul bisericii ortodoxe se dovedește și cu această ocazie omul practic dintotdeauna care preferă disputelor ideologice termenii realităților imediate. Șaguna se inflăcărează mai mult atunci cînd vorbește despre asigurarea autonomiei bisericii sale, pentru înaintarea căreia făcuse atîtea și pe care o va scoate în anul următor la liman. Remarcăm, încă o dată, faptul că Șaguna a susținut în dietă planul înarticularii prin legi deosebite a națiunii române și a confesiunilor sale în care a văzut, poate, un prolog al realizării mitropoliei ortodoxe.

---

⁴¹ *Ibidem*, p. 157—159.

⁴² „Telegraful român“, nr. 49, din 7 XII 1861. p. 192.

Între celelalte luări de cuvânt ale deputaților români se remarcă în mod deosebit acelea ale lui Barițiu, Vasile L. Pop și Ioan Pușcariu.

În august 1863 Barițiu farmecă plenul oficial și galeriile întesate de lume în tot decursul dezbaterii celei dintii „legi românești“ cu adîncimea, orizontul, erudiția, logica, verva elocinței sale. Barițiu, spune despre el profesorul de drept Sculler-Libloy „vorbește din suflet“. El este acum principalul ideolog al mișcării românești, principalul promotor al adop-tării unei atitudini intransigente în problema apărării auto-nomiei Transilvaniei și a constituției sale.

Intervenția lui Barițiu care în 1863 sărbătorea, în plină forță a inteligenței și energiei sale creatoare, împlinirea unui sfert de veac de prodigioasă activitate publică și se bucura de un extraordinar prestigiu în rîndul intelectualității românești a fost de cele mai multe ori decisivă în stabilirea unei direcții sau alta, în plenul dietei, în comisiile acesteia sau cel mai adesea, în consfăturile particulare ale deputaților români. Descoperim influența directă sau filtrată prin alții a învăța-tului de la Brașov, pe care un român anonim din Hunedoara îl numește în „Concordia“ „mentorul și cugetul națiunii noastre, conducătorul și lucrătorul cel vechi, neobosit și în-trepriid al ei“⁴³, în toate problemele importante care ajung, acum „la frîngerea pîinii“ în dezbaterea forului legislativ, ca și în acelea foarte delicate privind relațiile adesea nu lipsite de animozități dintre conducerea celor două confesiuni. Tot Barițiu este acela care stabilește și susține de foarte multe ori contactele cu conducătorii maghiari și sași, sau cu înalții repre-zentanți oficiali aflați la Sibiu: comisarul împărătesc Crénne-ville, vicecancelarul aulic Reichenstein etc. Poziția adoptată de el la Sibiu este sintetizată în pledoariile sale pentru apă-rarea autonomiei istorice a Transilvaniei, pentru desființarea teritoriilor naționale, pentru colaborarea și frăția dintre na-țiuni⁴⁴.

Viitorul președinte al Astrei, baronul Vasile L. Pop cel care, bătînd toate recordurile trecutului, ajunsese în funcția cea mai înaltă pe care a ocupat-o vreodată un supus român al împărăției, la funcția de vicepreședinte al guvernului și pre-ședinte al senatului judecătoaresc gubernial, deci șef al justi-ției transilvănene — se pronunță și el împotriva proiectului

⁴³ „Concordia“, nr. 66, din 16 VIII 1864, p. 266.

⁴⁴ *Ziarul stenografic* . . . , p. 229—230.

oficial. Datorită poziției pe care o ocupă, cuvîntarea sa este, în ansamblu, moderată, însă cu atît mai documentată și de un ton destul de înalt atunci cînd vorbește despre teritoriile naționale, pe care le consideră, asemenea la Barițiu și altora, cu totul depășite⁴⁵. Poziția opoziționistă a acestui înalt funcționar român nu este singulară. Aproape fără nici o excepție funcționarii români aflați la Sibiu, nu numai cei mai mărunți dar și cei cu posturi înalte, consilieri și secretari guberniali, comiți supremi, asesori ai Tablei regești, se declară pe față împotriva modalității înarticulării propusă de sus, expunîndu-se toți, dar în special membrii guvernului, unor permanente atacuri ale presei centraliste.

Starea de spirit a românilor în momentul emancipării oficiale este cel mai fidel exprimată de către comitele suprem al comitatului Tîrnava, Ioan Pușcariu, destinat, cum se știe, unei strălucite cariere administrative, unei apreciabile notorietăți politice și unei binemeritate reputații științifice. Orator înnăscut, Pușcariu, mai mult decît oricare dintre conaționali săi a vorbit avîntat, polemic, colorat, acuzînd grav, cu citate din *Aprobatae* și *Compilatae*, injustiția unei sclavii politice seculare. Verva sa tinerească amintește de patosul și forța frazelor lui Simion Bărnuțiu din zilele Adunării de la Blaj, atunci cînd vorbește despre prețul nespus de mare care a fost plătit pentru recunoașterea politică din 1863, despre nedreptatea legilor care declarau că românii, cei care au făcut să rodească văile și dealurile Transilvaniei, nu sînt adevărați patrioți ci numai suferiți sau tolerați prin bunăvoința deținătorilor puterii, despre străduința și înaintarea grea a neamului său, despre viitorul său de libertate. Argumentul pe care îl aduce Pușcariu în sprijinul înarticulării pe temelia încă solidă a vechii constituții era profetic, judecînd în perspectiva evenimentelor viitorului. Românii, declară el, nu se îndoiesc de bunăvoința momentană a celor aflați la cîrma statului față de ei și nevoile lor, dar se tem pentru viitor căci au în față pe Iosif al II-lea care a lichidat și el sistemul staturilor și ordinelor și totuși, după moartea sa acesta a fost pe de-a-ntregul restabilit. Împotriva unei asemenea eventualități doreau să se asigure românii, îngrădindu-se „ardelenește, cu streășină și proptele“, adică pe de o parte prin înarticulare, iar pe de altă prin proclamarea egalei îndreptățiri⁴⁶.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 204—205.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 166—168.

La dezbateri mai participa din partea românilor, în afara celor enumerați aproape toți ai lor care aveau cuvânt în viața publică: tînărul avocat dr. Ioan Rațiu, primul căpitan suprem român al Făgărașului Ioan Bran de Lemeni, protosingelul Nicolae Popea, viitorul episcop al Caransebeșului, juzii regești ai scaunelor Sebeș și Orăștie: George Domșa și Ioan Balomiri, asesorii judecătorești George Roman și C-tin Panțiu, secretarii guberniali Dimitrie Moga și Alexandru Lazăr, căpitanul suprem al Năsăudului Alexandru Bohățel.

Oratorii sași cei mai marcați sînt: comesul Conrad Schmidt, profesorul de drept al Transilvaniei de la Academia juridică din Sibiu Friedrich Schuller-Libloy, consilierul gubernial Jakob Rannicher, deputații scaunului Mediaș Joseph Fabini și Franz Oberth, consilierul aulic Josef Zimmermann etc.

După o dezbateri care s-a prelungit de-a lungul a 10 ședințe, în timpul cărora se răscolesc foarte multe chestiuni din domeniul istoriei sau actualității, începînd cu cucerirea Transilvaniei de către regatul maghiar și unirea celor trei națiuni din 1437, continuînd cu legislația din 1848 și terminînd cu numele poporului român în limbile străine (*Romanen* în loc de *Romänen* în limba germană, *románok* în loc de *oláhok* în limba maghiară), dieta votează în 7 septembrie, cu cîteva modificări neesențiale, proiectul de lege al comisiei, care devine astfel „articol de lege“. Trebuia, pentru a deveni lege, potrivit procedurii a dreptului public transilvănean, să fie întărit de către împărat, retrimis dietei pentru a lua cunoștință de eventualele modificări, încă o dată înaintat la Viena pentru sancționare, citit în dietă și, în sfîrșit, publicat. Aceste operații care durau de obicei, înainte de 1848, mult, uneori chiar ani întregi, decurg în cazul acestei legi rapid, deoarece cercurile conducătoare vieneze doreau să vadă pe deputații Transilvaniei cît mai repede intrați în senatul imperial. Trimis împăratului în 7 septembrie, actul se reîntoarce la Sibiu în 27 ale aceleiași luni, cu trei modificări neesențiale, fiind pentru a doua oară supus dezbaterii dietei și retrimis din nou, la începutul lunii octombrie, la Viena. Sancționarea sa se face prin rescriptul împărațesc din 26 octombrie 1863 pe urma căruia apare astfel „Legea privind efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor sale“⁴⁷.

Hotărîrea adunării legislative de la Sibiu care finalizează, la mijlocul secolului naționalității, un efort început cu un veac

⁴⁷ *Akten und Verhandlungen* . . . , p. 425.

și jumătate înainte, constituie în istoria românilor transilvăneni o realizare politică de cea mai mare importanță. Înfăptuit la foarte scurt timp după constituirea statului național de la sud de Carpați, actul din 1863 întruchipează, în limitele posibilităților existente în cadrul mării formațiuni statale austriece din anii liberalismului, aspirația profundă a poporului român spre suveranitate, spre o viață națională liberă. Afirmarea curajoasă în însăși forul legislativ al statului a unei demnități colective care a impus respect, statornicirea unui cadru legal care făgăduia națiunii perspective mai largi de dezvoltare, recunoașterea acestui statut politic al națiunii de către puterea stăpînitoare habsburgică nu au putut rămîne fără urmări dintre cele mai importante, chiar dacă valabilitatea juridică a noilor norme s-a încheiat odată cu instaurarea regimului dualist. Într-adevăr, satisfacția morală pe care legea dietei din 1863 a oferit-o națiunii a provocat, pe planul convergent al conștiinței și sentimentului național, reacții dintre cele mai puternice care pot fi urmărite pînă departe către sfîrșitul veacului. Iată pentru ce, Barițiu scriind în plin dualism despre această hotărîre, declara că românii aveau toate motivele să binecuvînteze rînd pe rînd toate prevederile legii din 1863.

RECUNOAȘTEREA LIMBII ROMÂNE CA LIMBĂ OFICIALĂ A TRANSILVANIEI

Corolarul firesc al încorporării politice a națiunii române, era introducerea în sferele vieții de stat a limbii acesteia, asupra căreia apăsase aceeași discriminare care s-a exercitat și asupra purtătorilor și creatorilor săi. Ca și în cazul celor mai multe colectivități naționale, limba reprezenta și pentru români elementul cel dintii, cel mai viu și în același timp cel mai activ al etniei lor. Datorită acestei unități organice, a cărei rezonanță este întărită printr-o reacție normală, de în-săși politica oficială, odată cu primele tresăriri ale conștiinței naționale, se declanșează o preocupare pasionată pentru problemele limbii, pentru apărarea și dezvoltarea ei. Acest interes filologic manifestat într-o formă atât de eclatantă în perioada Școlii ardelenе când apar primele gramatici și dicționare, preluat apoi prin T. Cipariu, Ion Maiorescu, Aaron Florian, Simion Bărnuțiu de către generația pașoptistă care îl transmite, îmbogățit, savanților de la sfârșitul veacului, era cu atât mai adânc cu cât în Transilvania rolul limbii în procesul conservării entității românești a fost mai puternic. Generațiile deșteptării naționale privesc astfel limba, nu numai ca un simplu instrument de comunicare între oameni sau ca o depozitară a bunurilor spirituale ale societății, ci o consideră elementul primordial al coeziunii naționale, ca „sufletul națiunii“, o transformă într-un instrument important al luptei de emancipare. Exaltarea latinității limbii române, enunțarea și argumentarea caracterului său pur latin, de către învățații din Epoca luminilor, curentul purist blăjean de la mijlocul secolului trecut, care căuta să îndepărteze din limbă elementele nelatine, principiul ortografic etimologic general în Transilvania pînă în 1866—67 cînd el cedează locul fonetismului, reprezintă, toate, efluvii filologice ale unor eforturi susținute pe frontul politic.

Odată cu apariția conștiinței naționale apare așadar și o problemă deosebită a limbii, care se naște din tendința firească a fiecărei entități naționale de a-și impune instrumentul propriu de comunicare în tot ceea ce se referea la ea, inclusiv în toate domeniile vieții de stat. Această tendință, care în statele naționale se rezolvă de timpuriu și fără greutate, stârnește, în statele poliglote, îndelungate controverse și fricțiuni datorită pornirii națiunilor mai puternice, de a-și introduce, fie și cu sila, limba sa nu numai în sfera propriei activități, ci și în aceea a altor etnii, îngrădind sau chiar desființând câmpul de manifestare al altor limbi, tinzând spre de-naționalizare, spre transformarea statului multinațional în stat național. Cazul Imperiului habsburgic cu cele zece limbi ale sale este poate cel mai semnificativ.

Transilvania, cu realitățile sale etnice complexe, este și ea cadrul unei îndelungate competiții lingvistice susținută inițial de cei doi parteneri recunoscuți ai puterii, nobilimea maghiară și patriciatul săsesc (secuții fiind acuma asimilați cu totul), dar cărora li se va alătura și conducerea națiunii majoritare, animată și ea, repede, de grija degajării drumului propriei sale limbi. În afară de aceasta, puterea stăpînitoare austriacă trecînd peste aceste stăruințe, profitînd din plin de ele, urmărindu-și propriile sale interese caută și reușește să impună fie limba latină, ca în 1691, fie direct limba germană, ca în anii domniei lui Iosif al II-lea, sau în timpul regimului absolutist instaurat după înfrîngerea revoluției. Pentru a înțelege semnificațiile politice profunde ale hotărîrii adoptate la Sibiu nu putem să nu urmărim, fie și în fugă, etapele mai importante ale „duelului limbilor“ care începe încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și se prelungește, cu crize și intermitențe, pînă la prăbușirea monarhiei dualiste.

Debutul propriu-zis al acestui proces istoric se produce în dieta din 1791, cînd nobilimea maghiară reușește să introducă limba sa în anumite domenii, precis delimitate, ale vieții publice, alături de limba latină, care rămîne totuși, pînă în 1847, limba oficială a statului. Majoritatea nobiliară a dietei tolerează limba germană doar în scaunele săsești, căci problema recunoașterii limbii române ca limbă oficială nici nu se pune de vreme ce *Supplexul* fiind respins, națiunea română nu era națiune politică. Soarta ei va fi, ca atare, așa după cum era și cea a națiunii, fiind tolerată de nevoie, alături de limbile recunoscute, dar numai în limitele stricte ale necesităților comunicării sau, mai precis, ale exercitării stăpînirii

asupra populației majoritare a statului. În consecință anumite decrete, dispoziții și alte publicații administrative ale autorităților superioare vor fi publicate și în limba română. Tot ca o urmare a etniei precumpănitor românești a statului este și faptul că în arhivele oficialităților și mai ales în cea a guvernului găsim destule acte românești de drept privat: cereri, mărturii, testamente pornite de data aceasta în sens invers de jos în sus. Din aceste considerente în tot decursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea a funcționat pe lângă guvernul un translator român¹. Pe Pământul crăiesc sașii mergeau, pe alocuri, mai departe cu înțelegerea, numind în unele mari colectivități rurale românești notari români care foloseau în activitatea lor oficială, alături de limba germană și pe cea a poporului. Dar, în ciuda acestor concesii minime, făcute nu poporului român și limbii sale, ci nevoii celei mai stringente, limba română continuă să rămână pînă în plină revoluție o limbă tolerată, proscrisă chiar. Ea nu poate fi folosită nici măcar la nivelul administrației scrise sătești, pentru faptul că „notarășii“ erau pînă în 1848, cu rare excepții, fie maghiari fie sași. Singurele sale domenii de manifestare publică erau, astfel, școala — în măsura în care aceasta exista acum și nu era îngrădită de limba latină — și mai ales biserica, căreia alături de limbă îi revine un rol important în conservarea naționalității. Existau pe lângă acestea creația literară și științifică românească, începînd din 1838, presa, dar aceste canale ale difuziunii ideilor spre mediul popular și țărănesc erau abia deschise.

Ofensiva nobilimii maghiare pentru impunerea limbii sale ca singura limbă oficială a Transilvaniei este reluată cu mai mult elan în dieta din 1837 și mai ales în cea din 1842. În acest an staturile și ordinele întocmesc, după modelul legiurii adoptate în 1836 de către dieta Ungariei, un proiect de lege prin care limba maghiară urma să devină nu numai singura limbă a administrației și justiției, dar, cu excepția Pământului crăiesc, și unica limbă a instrucțiunii publice. Proiectul cuprindea atacuri deschise și extrem de periculoase la adresa limbii române, periclitînd grav sectoarele sale vitale. Pe de o parte se impunea tuturor preoților români cunoașterea, în decurs de 10 ani a limbii maghiare, în care urmau să redacteze matricolele bisericesti și corespondența cu forurile

---

¹ Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*, II, p. 253.

superioare, pe de alta aceasta era declarată ca limbă de predare în seminarul și în gimnaziul din Blaj și obiect obligatoriu de studiu în toate școlile satești. Un Dionisie Kozma, viitor consilier gubernial, cere de-a dreptul ca toate cărțile liturgice și întreg ritualul bisericesc românesc să se traducă în limba maghiară².

E ușor de închipuit intensitatea indignării pe care hotărârile și dezbaterile de la Cluj le-au stîrnit în rîndul intelectualității românești. Condeii profesorului de filozofie din Blaj, Simion Bărnăușiu scapără scînteii atunci cînd scrie în februarie 1842 protestul său: „O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă”³. În lipsa episcopului Lemeni consistoriul din Blaj, înaintează dietei cunoscutul său memoriu în care citim: „Nu numai în zece ani, dar nici în zece veacuri, ba niciodată în vecii vecilor, noi și națiunea noastră nu putem fi obligați, printr-o lege care pentru obiceiurile și credința noastră pregătește un pericol, iar pentru naționalitatea română ruină și pieire”⁴.

Planul de a se convoca un mare sinod de protest al bisericii greco-catolice, în care să se medieze și colaborarea episcopiei ortodoxe din Sibiu, nu se realizează datorită împotrivirii episcopului Lemeni, dar energicul protest al consistoriului rămîne bun trimis. Acesta cerea, într-un ton foarte ridicat, dacă nu recunoașterea oficială a limbii române, cel puțin respectarea status-quo-ului. Cu tot riscul la care se expunea, „Gazeta” lui Barițiu își ridică și ea glasul, în apărarea limbii.

Riposta sașilor este, datorită mijloacelor care le stăteau la dispoziție, mai amplă: protestează în dietă printr-un vot separat, protestează apoi către guvernul fiecare scaun și magistrat în parte, dezvoltă o largă campanie ziaristică, publică mai mult broșuri. Astfel apare lucrarea importantă a lui Stephan Ludwig Roth: *Der Sprachkampf in Siebenbürgen*⁵, în care învățatul sas, martirul din timpul revoluției, atrage atenția asupra drepturilor imprescriptibile ale limbii populației majoritare. Cităm și noi binecunoscutele lui cuvinte: „Nu văd nevoia de a impune o limbă oficială a țării, căci noi avem deja o limbă a țării. Nu este nici limba germană, nici cea

² „Gazeta Transilvaniei”, nr., 96, din 16. XII. 1865, p. 393.

³ G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui S. Bărnăușiu*, București, 1924.

⁴ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei, pe două sute de ani în urmă*, vol. I, Sibiu, 1890, p. 754.

⁵ Stephan Ludwig Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen*, Kronstadt, 1842.

maghiară, ci este limba română. Oricît ne-am suci și ne-am învîrți noi, națiunile reprezentate în dietă, nu putem schimba nimic: aceasta este realitatea⁶⁶.

Deoarece protestele săsești și românești și mai mult decît ele dezacordul Curții împiedică sancționarea proiectului de lege al dietei din 1842, chestiunea este reluată cu mai multă moderație în 1847, cînd se renunță la pretenția introducerii limbii maghiare în biserică și școala românească. Se va ajunge, astfel, la legea nr. 1 a dietei din 1847, prin care limba maghiară era declarată limbă oficială a statului în locul celei latine. Încă o dată limba română este total ignorată, folosirea ei nefiind legal asigurată nici în biserică, nici în școală, nici pe plan local în cadrul unităților administrativ-teritoriale. Dar semănînd vînt legiuitorii nobili ai anului 1847, ticluitori în același timp ai urbariului spoliator cunoscut, vor culege furtuna revoluției, care, deschizînd o nouă etapă în istoria românilor, ridică și noi temeuri pentru îndreptățirea limbii lor.

Problema recunoașterii limbii române ocupa în decursul revoluției un loc mereu mai amplu și mereu mai radical pe măsura desfășurării evenimentelor. Dacă la Blaj, în mai, se cerea doar oficializarea ei, alături de limbile maghiară și germană, prin adoptarea petiției din 25 februarie 1849 ea urma să devină limbă oficială a acelei mari provincii autonome românești, proiectată acum în cadrul Imperiului austriac. Era, oricum, de la sine înțeles că recunoașterea politică a românilor va impune și recunoașterea limbii lor; nimeni nu se îndoia că i se va asigura existența, i se vor crea posibilități de dezvoltare, i se vor deschide porțile vieții publice. Chiar pătrunde, pentru un timp, în acest domeniu inaccesibil, odată cu organizarea, în toamna anului 1848, a administrației românești a Transilvaniei⁷. În această atmosferă se fac planuri mari în ceea ce privește viitorul său: școli de toate gradele, o universitate românească susținută de stat, o academie de drepturi, o societate literară etc.

Instaurarea regimului absolutist spulberă treptat aceste viziuni optimiste pe măsură ce limba germană devine atotstăpîntoare. Introducerea ei s-a făcut încet dar cu atît mai

---

⁶ Citatul din: Carol Göllner, *Stephan Ludwig Roth*, București, p. 93.

⁷ Liviu Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848—1849 în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis“ IV, 1967, p. 563—570.

sigur într-un mod foarte discret, aproape pe nesimțite, mai mult prin instrucțiuni secrete decât prin acte publice, mai mult prin dispoziții de ordin local decât de ordin general. Generalizarea sa era urmarea automată a principiului centralizării, deoarece atîta timp cît totul se decidea la Viena folosirea în viața publică a altor limbi era dificilă, dacă nu cu totul imposibilă, tot astfel cum în perioadele cînd provinciile au o oarecare autonomie, administrația tinde să devină poliglotă.

Conducătorii români se resemnează greu în anii 1850—51. Mai ales Iancu face din limbă o chestiune de onoare națională, astfel încît în munți îndirjirea spiritelor din cauza limbii germane, devine foarte mare, moții fiind obișnuiți încă de dinainte de 1848 cu funcționari cunoscători ai limbii lor. Cînd la sfîrșitul anului 1849 funcționarii români, aleși în munți mai înainte, au fost înlocuiți cu „beamteri“ aduși din Bucovina, iar limba germană a fost introdusă pînă și în administrația satească, fruntașii comunităților, la sfatul și îndemnul lui Iancu, al altor foști prefecți sau tribuni, nu prididesc cu protestele. „În proclamația din 18 octombrie 1848 — declară ei — nu sta scris că trebuie să ne batem pentru limba germană”⁸. Pe sate, oamenii întrebau cînd se va întruni dieta la Blaj pentru a statornici adevărata eliberare⁹. Această stare de tensiune latentă a populației cutezătoare și neînduplecate a munților, determinată de măsurile restrictive luate în privința pădurilor, erupe deschis în răzvrătirea din vara anului 1852 cînd Iancu, arestat acum pentru a doua oară, îndeamnă pe față comunele să boicoteze comisia gubernială trimisă aici înainte de vizita împăratului tocmai fiindcă ea își desfășura lucrările în limba germană¹⁰.

Dar în ciuda tuturor cererilor atît de numeroase în această vreme, a tuturor protestelor, limba mașinii birocratice austriece se generalizează și se permanentizează în administrație și justiție, pătrunde, începînd din 1855, în învățămîntul gimnazial. În anii de sfîrșit ai absolutismului funcționarii români încep să fie suspectați doar pentru citirea ziarelor sau publicațiilor românești. Curba abonaților „Gazetei” coboară brusc.

Cu toate acestea, în cei 10 ani ai regimului absolutist, Habsburgii au înălțat, limbii române așa-zise „oficiale”, un

⁸ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 1, din 2. I. 1850, p. 3.

⁹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond. I. Hodoș, mss. sertar 334/9.

¹⁰ S. Retegan, *Răzvrătirea moșilor din 1852, Rolul lui Avram Iancu*, în „Anuar. Inst. de ist. și arh. Cluj”, XV, 1972, p. 239—262.

adevărat monument. Este vorba despre volumele groase ale traducerilor tuturor legilor și dispozițiilor guvernului central din Viena și ale celui provincial din Sibiu, despre volumele Buletinului imperial (Reichsgesetsblatt) și ale Buletinului provincial (Landesgesetsblatt), tipărite acestea din urmă la Sibiu în cei trei limbii vorbite ale Transilvaniei¹¹. Era un monument de porunceală, disprețuit de români — tomurile nedescăcute ale buletinelor zăceau, după mărturiile contemporanilor, în vrafuri mari și prăfuite pe la primăriile comunale unde erau folosite mai mult la aprinsul focului și astuparea geamurilor decît pentru eventuale consultări, căci și așa pretorii și ad-juncții lor știau și decideau totul — dar care, se va dovedi totuși extrem de util în viitor. Această vastă literatură juridică, datorată în bună parte unor literați de cea mai mare valoare cum au fost poetul Andrei Mureșianu, translator al guberniului din Sibiu, istoricii și scriitorii Ioan Maiorescu și Aaron Florian, care au îndeplinit aceeași funcție la Viena, a contribuit, fără îndoială la încetățenirea unui anumit stil oficial, care, deși greoi, după exemplul scripturisticii administrative austriece, a implantat modele, noțiuni, expresii de natură să îmbogățească și să diversifice limba, constituind astfel o premisă importantă pentru progresele care se vor face în anii ce se apropiau ai liberalismului.

Cum se întâmplă adeseori, semnele noului regim apar cu mult înainte de inaugurarea sa oficială și se referă tocmai la folosirea limbilor naționale. Astfel în iulie 1860, înaintea convocării așa-numitului senat lărgit, Ministerul justiției dispune forurilor subordonate folosirea limbii popoarelor în toate ramurile activității judecătorești¹², iar ca urmare apare circularul președintelui Tribunalului apelativ al Transilvaniei, prin care funcționarii tribunalelor erau constrinși să învețe limbile provinciei și să se folosească de ele în activitatea lor¹³.

Aceste măsuri concesive nu au avut nici pe departe rezultatele liniștitoare pe care le-au scontat inițiatorii lor. Pe de o parte ele veneau într-un moment cînd funcționarii nemți, „beamterii“, presimțind schimbările ce aveau să vină se gîndeau mai mult la noile lor posturi decît la învățarea unor limbi străine, iar pe de altă parte actele în cauză nu aveau

---

¹¹ *Buletinul guberniului provincial al Marelui Principat al Transilvaniei.*

¹² „Gazeta Transilvaniei“, nr. 16, din 13. VII. 1862, p. 181.

¹³ Idem, nr. 48, din 20. VII. 1862, p. 189.

caracterul unor legi ci erau simple dispoziții interne emise nu pentru public ci pentru funcționari. Nici altfel însă ele nu ar fi putut câștiga încrederea și adeviziunea populației datorită politicii de germanizare care le-a precedat și mai cu seamă datorită caracterului lor foarte limitat. Ele stabileau obligația funcționarilor judecătorești de a corespunde cu împriicinării în limba lor, dreptul acestora de a se adresa în același fel celor dinții dar limba internă, de oficiu, a tribunalelor, limba obligatorie pentru avocați, rămânea și pe mai departe cea germană.

Dar marele merit al acestor acte, simptome ale noului regim, este acela de a încuraja spiritele într-o direcție supusă pînă atunci celor mai severe restricții, de a constitui temelul legal al unei largi acțiuni care descinde uneori pînă în mediul țărănesc, în vederea recunoașterii limbii române. Pe această bază, în fierberea generală produsă de actul inaugural liberal din 20 octombrie, multe comunități sătęști de pe Pămîntul crăiesc, unde spiritul vieții obștești era mai evoluat decît în alte părți, unde existau mai mulți oameni cu carte, mai multă organizare, mai multe tradiții de acțiune încep să se miște pentru a impune autorităților locale folosirea limbii române. Astfel marea comunitate a Zărneștiului, fără îndoială cu îndemnul și ajutorul lui Barițiu, directorul fabricii de hirtie înființată aici în 1852 de către negustorii români brașoveni, deschide și poartă proces, pe care îl și câștigă, împotriva preturii din Rîșnov pentru recunoașterea drepturilor limbii sale¹⁴. La 5 decembrie 1860 membrii consiliului de conducere al acestei comune semnează împreună un act solemn prin care declară limba română, singura pe care ei o cunosc, drept limbă oficială a statului, în virtutea egalității proclamate de împărat. „Ordinăm și pretindem, scrie actul, ca dregătoria noastră comunală căreia îi aducem aminte că noi o susținem, noi plătim salariile dregătorilor și că ea este pentru noi iar nu noi pentru ea, de azi înainte să poarte toate protocoalele și toate corespondențele numai și numai în limba noastră maternă”¹⁵. Declarația Zărneștiului, în care recunoaștem ideile și stilul lui Barițiu, publicată în „Foaie” încă în decembrie 1860 va constitui, puțin mai tirziu, modelul pentru alte sute de asemenea acte sătęști.

¹⁴ Idem, nr. 49, din 23. VII. 1862, p. 193.

¹⁵ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 47, din 29. XII. 1860, p. 352.

Introducerea limbii române, fie și în sfera foarte limitată care i-a fost îngăduită în 1860, se face însă foarte greu. Ea pătrunde extrem de încet în cancelarii, iar în unele părți nu pătrunde deloc, în ciuda tuturor ordinelor venite de sus ca și a cererilor pornite de jos, întrucît atîngea privilegiul exclusivității limbii maghiare în comitate, pe cel al limbii germane pe Pămîntul crăiesc. În afară de aceasta, imensa majoritate a funcționarilor nu erau români, astfel încît deși cei mai mulți cunoșteau limba română vorbită, nu puteau și de cele mai multe ori nici nu voiau să o folosească în scris. Chiar dintre funcționarii români, puțini cîți erau, existau unii care cunoșteau mai bine limba maghiară și germană, pe care erau obligați să le folosească în activitatea lor oficială, decît limba română literară, întrebuintînd adesea un amestec latino-maghiar sau latino-româno-german, asemănător, spune Barițiu, cu limba *Aprobatelor* și *Compilatelor* sau celei vorbite în oazărmile regimentelor austriece amestecate. Folosirea concomitentă în această vreme a literelor (latine), mai ales de către greco-catolici și a slovelor, cu precădere de către ortodocși, cădea iarăși în detrimentul introducerii limbii române în administrație, la fel ca și disputa dintre cele două curente ortografice, etimologic și fonetic, care atînge apogeul ei tocmai în această vreme. Limba însăși străbătea acum o perioadă de regenerare, de fixare, de îmbogățire pe calea împrumuturilor. Survine, în sfîrșit, și factorul lungii tradiții stigmatizante care făcea ca în anumite cercuri limba română să fie privită ca o limbă primitivă și rudimentară, ca limba „prostimii“. În presa străină se vehiculează frecvent în acești ani aserțiunea că limba română nu era încă la acea dată suficient de evoluată pentru a corespunde imperativelor riguroase ale exercitării administrației și justiției, astfel că introducerea ei cu forță nu ar face decît să îngreuneze funcționarea unui mecanism și așa pe jumătate anchilozat. Foarte mulți publiciști se referă la puținătatea literaturii juridice românești, la lipsa unor comentarii, a unor colecții de sentințe, colecții de formulare care să ușureze sarcina, respectiv dorința funcționarilor neromâni, de a corespunde cerințelor lingvistice ale noii epoci. Presa invocă de asemenea foarte des numărul mic la români, al cadrelor funcționărești.

Este adevărat, răspunde într-un rînd Barițiu, că românii au comparativ cu alții mai puțini oameni cu o pregătire cărturărească înaltă, dar și din cei care erau cîți au putut ajunge în administrație? El reușește să numere în decembrie 1860

în toată Transilvania, abia 186 de funcționari români față de aproximativ 600 pretendenți. Dar, scrie el, sutele de tineri absolvenți ai gimnaziilor sau și ai universităților ca Simion Bărnuțiu, Alexandru Papiu Ilarian, Ion Maiorescu și atîția alții care au trebuit să treacă Carpații, pentru a-și căuta un rost în statul român!¹⁶.

Cît privește literatura juridică, publiciștii români trimit, nu o dată, la traducerea buletinelor de legi, la versurile românești ale codului civil și penal, dar mai ales la ceea ce s-a făcut și se făcea în materie de administrație și justiție în statul român vecin. Dealtfel care limbă, se scrie într-un articol al ziarului „Concordia“, a avut o mare literatură juridică mai înainte de a fi fost întrebuintată în justiție. E ca și cum s-ar spune că la început s-a scris gramatica și abia după aceea s-a început vorbirea limbii¹⁷. Cu certitudine termenii tehnici necesari se vor forma repede, fie în mod treptat, din nevoile practicii, pe calea pe care s-au dezvoltat și celelalte limbi, fie printr-o intervenție directă, prin numirea de către guvernul a unei comisii de filologi, care să adopte o anumită terminologie juridică. Într-adevăr intelectualii români plini de solitudine față de cei care încearcă să folosească limba lor, se străduiesc, în această vreme să faciliteze însușirea unui stil așa-zis oficial. În 1860 Ioan Pușcariu, viitorul comite al Tirnavei, publică la Sibiu opusul *Die rumänische Amtssprache* mic compendiu de gramatică a limbii române, însoțit de o glosă cuprinzînd termenii cei mai uzitați în corespondența publică¹⁸.

Concomitent începe să se facă simțită și o preocupare oficială în această direcție. Astfel din ordinul guvernului se va întruni în octombrie 1860, la Sibiu, comisia de filologi români (P. Vasici, T. Cipariu, I. Popasu, G. Barițiu, G. Munteanu, I. Pușcariu, A. Mureșianu) pentru fixarea unei ortografii unitare, comisie care adoptă principiul etimologismului moderat preconizat de Cipariu.

Un pas înainte pe drumul înlăturării vechilor opreliști care interziceau folosirea limbii populației majoritare în viața publică s-a făcut prin autograful împărațesc din 21 decembrie 1860, adresat noului cancelar Kemény¹⁹. Acest text, redactat de către oamenii Diplomei din octombrie în spiritul conce-

¹⁶ Idem, nr. 58, din 15. XII. 1860, p. 239.

¹⁷ „Concordia“, nr. 9, din 11. II. 1864, p. 34.

¹⁸ Ioan Pușcariu, *Die rumänische Amtssprache*, Sibiu, 1860.

¹⁹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 61, din 24. XII, 1860, p. 251.

siilor față de nobilimea din Ungaria pe a cărei sprijin con-
tau, declară limba maghiară drept limbă a guvernului, a co-
mitatelor, a corespondenței cu Viena, a corespondenței auto-
rităților interne ele între ele, deci limba oficială a statului.
Ceea ce este nou față de legea din 1847 sînt cele cîteva
concesii acordate celorlalte limbi: comunitățile rurale și ur-
bane își puteau alege singure limba treburilor lor interne, în
adunările jurisdicțiilor se puteau întrebuița oricare dintre
limbile provinciei, iar autoritățile erau obligate să primească
cereri în oricare limbă și să răspundă la fel.

Hotărîrea oprinatoare aulică, a cărei valabilitate se va
prelungi pînă la adoptarea celei de a doua legi a dietei, nemul-
țumește profund pe românii transilvăneni. Convinși că ceea
ce li se oferea era mult prea puțin față de ce li s-ar fi cuvenit,
îndirjiți văzîndu-se călcați în picioare și în acest domeniu,
umiliți în sentimentele și demnitatea lor națională ei declan-
șează o amplă acțiune de autoafirmare lingvistică în scopul
obținerii egalității făgăduite la inaugurarea noului regim. Anii
1860—1863 răsună într-adevăr de animația luptei pentru lim-
bă, a cărei forță de tensiune se dovedește cu atît mai puter-
nică, cu cît politica oficială leza un domeniu al afectivității
naționale care, conștient sau inconștient, mai pregnant sau
mai estompat era trăit la toate nivelurile ierarhiei sociale.
Acțiunea nu se va purta astfel numai în fața autorităților su-
perioare — cancelarie și guvern — ci și pe plan local, în
cadrul fiecărei unități administrative, în comitate, scaune, dis-
trict, în orașe, în sute de sate, în presă, în literatură. Cît de
îndepărtat apare după abia 20 de ani protestul izolat din 1842
al consistoriului de la Blaj!

Impulsurile puternice ale mișcării lingvistice a intelectua-
lității, care se integrează efortului politic general, pătrund
adînc în mediul țărănesc, întărind aici efectele nemulțumi-
rilor de ordin social, constituind uneori mobiluri noi de agi-
tație a comunităților sătești. Calea cea mai directă a răspîn-
dirii ideilor devine acum presa, care, prin intermediul abona-
ților săi, al căror număr crește din nou vertiginos după 1860
se adresează unor cercuri sociale mereu mai largi. „Gazeta
Transilvaniei“, care inserează articole cu titlul semnificativ
Către abonații noștri și prin ei către popor, „Telegraful ro-
mân“, „Concordia“ repetă pe toate tonurile îndemnul ca ro-
mânii, dovedindu-și în practică atașamentul față de limba ma-
ternă să-i cîștige în sate și orașe, cu prețul oricăror sacrificii,
dreptul egalității.

Agitația lingvistică frământă astfel puternic lumea satelor. Încă din toamna anului 1860, obștile unor comune de pe Pământul crăiesc, dar apoi și din comitate declară limba română drept singura lor limbă oficială. Așa fac, după pilda Zărneștiului, Tohanul și Branul din vecinătate²⁰, așa fac satele: Balomir, Șibot, Cugir, Vaidei, Romos, Romoșel, Beriu, Pricaz și Turdaș, din scaunul Orăștiei²¹, Racovița, Sebeșul de Sus și de Jos, din districtul Făgăraș²².

Declarații asemănătoare întocmesc în primăvara anului 1861 foarte multe sate din comitatul Turdei, după exemplul comunităților de pe valea superioară a Mureșului, Toplița și Stînceni aflate într-o strinsă legătură cu Ioan Rațiu, avocatul lor în procesul lung pe care îl purtau cu proprietarii²³. Cazuri identice sînt semnalate în comitatele Alba de Jos, Cluj, Solnoc.

Uneori această hotărîre este luată de cerouri sau protopopiate întregi, cum este cazul comunelor din cercul Cîmpeni, care întocmesc în 23 ianuarie 1861 un act solemn în acest sens²⁴, cazul comunelor din cercul Branului²⁵, al celor din protopopiatul Lăpușului²⁶, al altora. Fruntașii tuturor acestor sate, al căror număr este incomparabil mai mare decît dovezile conservate pînă azi în arhive sau în ziarele contemporane, declară toate sus și tare, că vor returna orice act care le va fi adresat în altă limbă, înfruntînd deschis riscul de a-și vedea treburile nerezolvate pe la preturi, de a-și vedea destituiți juzii sau notarii pe care și i-au ales, de a se vedea încărcate cu mai multă dare, cu mai mulți recruiți, cu mai multe zile de lucru la drumuri. Ba, în Alba de Jos, autorul unei cereri similare a comunelor de pe Ampoi, Pătrînjeni, Galați, Feneș și Prisaca, preotul Moise Groza Collini este întemnițat²⁷.

Aproape întotdeauna declarațiile satelor se încheie cu angajamente sau imprecții pentru viitor. „Prin aceasta a noastră determinațiune, scriu juzii și jurații satelor din jurul Cîmpenilor, Abrudului și Băii de Criș, se îndatoresc toți descen-

²⁰ Idem, nr. 60, din 19. XII. 1860, p. 250.

²¹ Idem, nr. 48, din 14. VI. 1861, p. 208.

²² „Foaie pentru minte...”, nr. 13, din 29. III. 1861, p. 101.

²³ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. Turda, Adm., 1861. f.n.

²⁴ „Foaie pentru minte...”, nr. 6 din 8. II. 1861, p. 46.

²⁵ „Telegraful român”, nr. 51, din 26. VI. 1862, p. 200.

²⁶ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Arh. Blaj, fond. general de corespondență, nr. 10 620.

²⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 57, din 7. XII. 1860, p. 232.

denții din sîngele nostru, ca în venitor și în toate viscoalele timpului declararea aceasta a noastră cu cea mai mare sfințenie și scumpătate să o urmeze“. Întîlnim citeodată în aceste acte chiar enunțuri cu caracter teoretic privind funcția națională a limbii, fără de care, scriu redactorii lor, nici că se poate cugeta existența națională.

Dar mai mult decît declarațiile solemne și scrise, îndărătul cărora aflăm întotdeauna un preot, un notar, un învățător cu curaj și tragere de inimă pentru cele ale neamului, fermentația politică a satului este reflectată în acea mișcare generală, spontană și tacită, de alegere a unor notari români, localnici de foarte multe ori, notari în care sătenii aveau mai multă încredere și care, avînd mai puțină școală acceptau, de obicei, o plată mai mică. Ca urmare a principiului autoconducerii comunității sătești care își alege singură judele, jurații, notarul, învățătorul și, în anumite limite preotul, întăriți apoi de forurile politice sau de vlădicii, principiu a cărui esență era exprimată de țărani prin cuvintele „noi îi plătim, noi îi alegem“, pînă spre sfîrșitul perioadei liberale cea mai mare parte a satelor românești aveau chiar și în comitate notari de limba lor. Această mișcare profundă a lumii sătești desfășurată de cele mai multe ori ca o acțiune directă, rămasă în afara scrisului, dar care în 1861 și apoi începînd din 1865, cînd autoritățile locale încearcă să-i pună piedici, a generat și foarte multe acte rămase pînă azi în arhive, a făcut ca în anii liberalismului administrația sătească să se desfășoare în limba română, în care erau purtate „cărțile de dare“ „cărțile pămîntului“, protocoalele de judecări, corespondența diversă cu forurile locale.

Adeseori simpli țărani, izolați, se erijează fără protecția colectivă pe care o oferea comunitatea, în apărători ai limbii. Astfel în aprilie 1862 mai mulți săteni din Feleac, desigur la sfatul lui Ioan Rațiu, avocatul lor în procesul cu orașul Cluj pentru păduri, cer guvernatorului să oblige judecătoria din Cluj să răspundă cererii pe care i-au înaintat-o în limba lor în care i s-au și adresat²⁸. Cereri scrise sau orale asemănătoare se ridică în foarte multe sate ale comitatelor, căci, spun oamenii, „am auzit pe preotu nostru citînd în «Gazetă» că a ieșit poruncă de la împăratu că și romănu să poată sorie în limba sa și într-aceeași limbă sint datoare și dregătoriile a-i da răspunsu“. Iar la afirmația că pentru ei e totuna dacă

---

²⁸ Arh. Stat. Budapesta, F. — 263, 1862, — 2 279.

li se dă „cartea“ în ungurește sau în românește, că și așa nu știu citi, răspund că dacă nu știu ei, știe preotul lor, sau dascălul lor, sau pruncul lui cutare și cutare. Se întâmplă ca unii mai îndrăzneți să spună verde că și dacă nu ar afla niciodată ce stă scris în „carte“, sint „împăcați cu gândul că e în graiul lor, că au atîta drept în țara lor“²⁹.

La nivelul orășenesc exemplul cel mai mobilizator e al Hațegului. Acest oraș autonom, singurul din toată Transilvania, alături de Hunedoara, cu o conducere românească, trecînd peste instrucțiunile oficiale, nu numai că declară limba română ca singura sa limbă oficială, în treburile interne ale opidului, ca și în corespondența cu oficialitățile superioare, dar trece la exercitarea efectivă a acestui drept adresîndu-se acestora în această limbă³⁰. Hotărîrea sa este anulată de guberniu, care, vrînd să-i impună cu forța limba maghiară, amenință în mai multe rînduri magistratul cu execuția militară sau cu alte pedepse. În august 1861, orașul apelează la cancelaria aulică, unde obține, după aproape un an, cîștig de cauză, limba română fiind recunoscută provizoriu, pînă la dietă, ca singura sa limbă oficială³¹.

Cu atît mai impresionantă este autoafirmarea lingvistică a românilor în sesiunile adunărilor comitatense, districtuale, scaunale, din primăvara anului 1861, în cadrul cărora răsună pentru prima dată cuvîntări românești, revendicînd recunoașterea deplinei egalități a limbilor vorbite. Peste tot însă majoritățile nobiliare ale adunărilor comitatense admit, potrivit rescriptului din decembrie 1860, folosirea limbii române în adunările publice, în corespondența cu particularii și comunele, dar nu și în treburile externe ale jurisdicțiilor, în corespondența cu forurile superioare sau cu cele similare. Doar în districtul nou-înființat al Năsăudului și în cel al Făgărașului ea a putut fi impusă pe de-a întregul, dar numai cu prețul unor stăruitoare eforturi. Foștii grăniceri făgărășeni declarau cu prilejul reorganizării administrative că nu vor accepta o altă limbă de ar fi să se aducă împotriva lor toți jandarmii de pe fața pămîntului³². În Făgăraș limba română este astfel în două rînduri, în aprilie și mai 1861, declarată drept limba oficială a districtului. Ca și în cazul Hațegului

²⁹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 83, din 20. X. 1862, p. 330.

³⁰ „Foaie pentru minte...“, nr. 13, din 29. III. 1861, p. 99 și nr. 20, din 17 V. 1861, p. 158.

³¹ „Foaie pentru minte...“, nr. 31, din 19 VIII. 1861, p. 245—246.

³² „Gazeta Transilvaniei“, nr. 30, din 12. IV. 1861, p. 128.

guberniul recurge la constringeri, blocînd salariile funcționarilor districtuali, cum făcuse într-o situație asemănătoare cu cei ai orașului Sighișoara în 1842. La rîndul său, districtul apelează la cancelarie, apoi direct la împărat³³ și obține, în cele din urmă, în mai 1862, recunoașterea hotărîrilor sale.

Acțiunea românească pentru înlăturarea discriminărilor lingvistice primește în 1862 accente dramatice. Cazul cel mai răsunător, despre care vorbește foarte mult și presa vieneză, este al asesorelui judecătoreiei comitatului Dăbîca, Ioan Șipotariu, viitor deputat în dieta sibiană, figură foarte populară în părțile nordice ale Transilvaniei datorită zelului său național, care, cu ocazia unui mare proces, părăsește demonstrativ sala de dezbateri, în prezența plină de rumoare a unui numeros public, deoarece completul de judecată folosise, împotriva dispozițiilor oficiale, limba maghiară ca limbă a dezbaterilor și a sentinței, cu toate că acuzatul era român. Întrucît gestul lui Șipotariu, urmat și de un al doilea asesor, provoacă o puternică agitație a spiritelor, de care canonicii capitlului din Gherla, în frunte cu fostul vicar al Rodnei Macedon Pop, nu erau nici ei străini, guvernul decide mutarea disciplinară a opozantului în orașul Dej. Apelul său la cancelarie ca și realegerea sa de către majoritatea românească a congregației comitatense în alte posturi sînt anulate de guvernul³⁴. Multă vîlvă stîrnește și refuzul asesorelui Tablei regești, George Roman, de a depune jurămîntul în limba maghiară, care de asemenea apelează la cancelaria vieneză³⁵, precum și atitudinea intransigentă a lui Axente Sever cu ocazia interogatoriilor la care a fost supus în 1862, cînd este acuzat de a fi instigatorul unei noi răzvrătiri a buciumanilor. Aceste cazuri, despre care presa românească scrie foarte mult, nu fac decît să exemplifice sutele de proteste anonime, care se ridică în toate părțile.

Contestația românească dislocă însă greu zidul gros al ostilității, disprețului și inerției aparatului administrativ central și local. Ca și cum nimic nu s-ar fi schimbat, guvernul însuși, restaurînd translatura de dinainte de 1848, folosește aproape exclusiv limba maghiară, nu numai în corespondența cu persoanele private, dar și cu cele juridice, cu districtele Năsăud și Făgăraș, mitropolia din Blaj, episcopia din Gherla,

³³ „Foaiete pentru minte...“, nr. 32, din 30. VIII. 1861, p. 250—253.

³⁴ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 84, din 24 X. 1862, p. 334, nr. 90 din 14. XI. 1862, p. 358.

³⁵ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 48, din 22. VII. 1862, p. 189—190.

episcopia din Sibiu, Asociațiunea culturală, redacția „Gazetei“, a „Telegrafului“ etc. Nici chiar admonestările repetate ale cancelariei aulice, căreia i se adresează plângeri peste plângeri, nu au darul de a schimba radical starea de lucruri din Transilvania³⁶. În 1863, de pildă, chiar în preajma deschiderii dietei, căpitanul suprem al districtului Năsăud, Alexandru Bohățel, protestează foarte zgomotos, deoarece primește instrucțiunile pentru alegeri în limba maghiară³⁷. Abia după votarea legii din Sibiu atitudinea guvernului se schimbă mai vizibil.

Forurile locale, cu excepția judecătorilor din comitate, unde personalul românesc era mai numeros, respectă tot atât de puțin dispozițiile referitoare la limbă. Tabla regească din Tg. Mureș în fruntea căreia se găsea acum baronul Apor Károly, nici nu vrea să știe despre aceste înnoiri, încercînd să oblige tribunalele din Hațeg și Năsăud, ca și pe cele din Dăbîca și Turda, să nu i se mai adreseze în limba română³⁸. Guvernatorul însuși se vede silit să intervină³⁹. Aproape la fel procedează autoritățile politice din scaunele săsești, din cele mai multe comitate, din orașe.

Cu toate acestea, încet și cu foarte multă greutate, printr-un efort continuu și general, limba română a cărei atracție e întărită de însăși oprimarea la care e supusă, începe să-și cîștige un loc al său. În toate arhivele oficialităților transilvănene, inclusiv în cea gubernială și aulică, întîlnim în acești ani, în noianul materialului german sau maghiar, destul de multe acte românești. Acesta e semnul cel mai învederat că limba populației majoritare pătrunde în sfera activității publice, că lumea începe treptat să se obișnuiască cu gîndul încetățenirii ei. De bine de rău, cercurile habsburgice, o sprijină permițînd prin rescriptul din 21 aprilie 1863 folosirea ei în dieta țării, propunînd recunoașterea prin lege a egalității ei. Este cea de a doua *proposițiune* din seria celor 11 trimise din Viena, care va deveni apoi legea a doua a dietei din Sibiu.

Proiectul de lege pregătit la Cluj⁴⁰ și revizuit la Viena prevedea în esență egalitatea celor trei limbi: maghiară, ger-

³⁶ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 70, din 5. IX. 1862, p. 274.

³⁷ Arh. Stat. Budapesta, F. 266, 1863, — 24, 496.

³⁸ Arh. Stat. Budapesta, F. 263, 1862, — 3351—3595.

³⁹ Arh. Stat. Budapesta, F. 263, 1862, — 5762.

⁴⁰ Proiectul de lege a fost întocmit de o comisie gubernială prezidată de Guztáv Groisz, din care au făcut parte: Nemes János, Ion

mană și română în viața publică, posibilitatea ca cetățenii să se adreseze autorităților politice și judecătorești în oricare din aceste limbi, dreptul comunelor urbane și rurale, precum și al unităților administrative, de a-și stabili ele însele limba lor oficială. În schimb corespondența, inclusiv cea a comunelor cu oficiile militare, urma să se facă în limba germană, iar limba oficială, internă a autorităților centrale: guvernul, cancelarie, tablă, ca și cea a comunicării lor cu Viena urma să fie stabilită pe cale administrativă, ceea ce, indirect însemna din nou limba germană. Se adopta prevederi în ceea ce privește limba de predare în școli și cea a matricolelor bisericești⁴¹.

Tendința vădit germanizatoare a propunerii oficiale nu era de natură să producă entuziasm în Transilvania. Altfel, declară de la bun început oamenii politici ai românilor, ar fi trebuit să sune un act care voia să facă odată dreptate pentru toți. Redacția „Gazetei“ constată cu o mare amărăciune că proiectul despre egalitatea limbilor este atât de deosebit de cel privind egalitatea națiunilor, încât lasă impresia că ar fi ieșit dintr-un alt izvor. Ba spiritul care le animă, declară ea, este de-a dreptul opus, de vreme ce unul pune egalitatea celor trei națiuni la fundamentul sistemului constituțional al Transilvaniei, pe când celălalt desface și ceea ce s-a făcut impunând supremația limbii germane. El nu face astfel decât să deschidă ochii românilor că egalitarismul verbal al zilei camufla calculul ca aceștia să rămână, pe plan politic, acolo unde au fost, sau, în orice caz, avansul lor să fie cât mai mic posibil. Sub impresia acestei puternice decepții, ziarul din Brașov enunță, confruntând declarațiile cu faptele, concluzia nefondată și oarecum dezarmantă că națiunea cu toate eforturile și sacrificiile sale bate pasul pe loc, că s-ar afla, cu un inevitabil plus de funcționari, aproximativ în situația din timpul lui Iosif al II-lea⁴².

În fața acestei noi amenințări a politicii centraliste și germanizatoare oficiale, tonul criticii devine extrem de virulent.

Alduleanu, Conrad Schmidt, Friederich Haupt, Koronka Antal și Jakob Rannicher, cf. (Arh. Stat Budapesta, F. 266, Általános Iratok, 1863 — 19 903). Proiectul întocmit de către comisia dietei pentru cea de a doua propoziție era, de fapt, o variantă comprimată a textului oficial și nu va fi luat în dezbateră dietei.

⁴¹ *Akten und Verhandlungen des 1863/64 siebenbürgischer Landtages*, Hermannstadt, f.a., p. 46—49.

⁴² „Gazeta Transilvaniei“, nr. 48, din 22. VII. 1863, p. 189.

Toate ca toate, scriu ziarele, dar pretenția de a se impune pînă și unor umile comunități sătești limba germană, în raporturile lor cu autoritățile militare, cînd nici chiar fostele comune grănicerești nu au fost vreodată obligate, prin lege, să corespundă cu autoritățile superioare în această limbă, însemna a se cere, în plin an, 1863, fiecărui jude sătesc să știe nemțește. Nu se tem oare cei de pe scaunul puterii că aplicarea unei asemenea măsuri ar putea provoca o nemulțumire atît de largă și atît de puternică încît cu greu ar putea fi potolită!? Să se știe că românii nu vor tolera înlocuirea supremației limbii maghiare, dinainte de 1848, cu a celei germane, ci vor porni de pretutindeni cu jalbe la împărat, deoarece ceea ce s-a putut în cei zece ani ai regimului absolutist, nu se va putea într-un regim liberal.

Pretinzînd un tratament de deplină egalitate pe seama limbii lor, începînd cu notariatele sătești și pînă la cancelaria aulică publicității români denunță cu aceeași vehemență și prevederea care, încălcînd o prerogativă a dietei, încredința împăratului dreptul de a stabili limba internă a forurilor centrale. „Dacă dieta — scrie «Gazeta Transilvaniei» — se va țarmuri la îmbrăcarea acestei propozițiuni în costum legislativ, apoi ea ne va codifica uși la amenințarea absolutismului și a pericolului de deznaționalizare“⁴³.

Așadar, pe masa dietei se găsea, ca și în cazul primei legi, un text contradictoriu, care declara teoretic egalitatea celor trei limbi, dar care proteja în practică limba puterii stăpînitoare. Acest compromis, caracteristic Habsburgilor, se înscrie în cadrul unei tendințe mai largi a Vienei, sesizabile, chiar din 1861, de întărire a centralismului și a germanizării, tendință pe care o vom întîlni și atunci cînd se va dezbate înființarea tribunalului suprem al Transilvaniei, regimul fiscal, construirea unei căi ferate etc.

Deocamdată însă totul părea să depindă de hotărîrea majorității românești a dietei, care putea accepta sau respinge proiectul.

Dar acest control numeric al dietei nu însemna, în realitate, un control efectiv al situației, deoarece puterea stăpînitoare habsburgică dispunea de multiple posibilități pentru a-și impune în Transilvania propria sa politică. Fără a lua în considerare posibilitatea prorogării sau desființării dietei, care era un apanaj al Curții, așa cum se știe, orice hotărîre a sa

---

⁴³ Idem, nr. 77 din 30. VIII. 1863, p. 305.

trebuia, spre a deveni lege să primească sancționarea împăratului pe care Curtea o putea oricând refuza cum va proceda, și nu pentru prima dată, la viitoarea sesiune cu articolul de lege privind înființarea tribunalului suprem. Chiar sancționarea articolului despre limbile oficiale care se afla în dezbatere se va târăgăna atât de mult, încât românii încep să aibă serioase temeri în legătură cu soarta sa. Se puteau apoi face, și în curând se vor și face, presiuni asupra membrilor dietei, funcționari ai statului de care depindeau material ori se puteau numi alți regalisti, oredincioși, maghiari și sași în locul celor care lipseau. Sau, și acest lucru părea foarte probabil, deputații sași, adepți ai guvernului vienez puteau părăsi lucrările dietei după ce aceasta și-ar fi trimis reprezentanții în senatul imperial, cum o și declară o dată, în plină ședință dietală. Să mai adăugăm la toate acestea și faptul că problema încă nerezolvată a Ungariei inspira deputaților români un sentiment de neliniște și nesiguranță, fiind pe deplin conștienți de eventualitatea sacrificării lor în scopul reconcilierii nobilimii maghiare.

Dealtfel, după respingerea proiectului vienez al legii referitoare la români, care a declanșat atacuri extrem de violente la adresa „majorității valahe“ de la Sibiu, dieta va fi supusă unei supravegheri oficiale extrem de atente. În scopul evitării unei situații similare apărătorul celui de al doilea proiect gubernial a fost numit în persoana consilierului Iakob Rannicher a cărui exces de zel va deveni faimos.

Iată câteva dintre motivele care au făcut ca majoritatea românească a dietei de la Sibiu să fie mereu, în contextul unor realități complexe, maleabilă și plină de circumspecție. Ar fi cu totul greșit să ne imaginăm activitatea ei ca o explozie de radicalism, ca și ceva în genul adunării naționale franceze din timpul marii revoluții, a „conventicolului francez“, cu care presa străină o asemuiește adesea, atribuindu-i nu o dată, tendințe „comuniste“ și planuri revoluționare cu intenția de a atrage asupra ei oprobriul tuturor apărătorilor ordinii constituite. Ea este în realitate o operă foarte minuțios calculată și profund realistă, care evitând orice ostentație și gest spectacular a căutat, pornind de la soluțiile de compromis „recomandate“ de Habsburgi, să adincească și să lărgască făgașul innoitor existent, dictat de interesul puterii, în direcția unor transformări politice și sociale de mai mare adâncime. În acțiunea lor dificilă și plină de riscuri, fruntașii români care și-au asumat în 1863 sarcina conducerii destinelor nea-

mului lor au fost siliți foarte adesea să-și găsească puncte de sprijin în trecut, ca în cazul primei legi, să recurgă la subterfugii, să atenueze prin paleative efectele previzibile ale unor dispoziții oficiale. Adoptarea acestei tactici de frondă nedeclarată dictată de împrejurările concrete ale epocii nu știrbește totuși caracterul profund înnoitor al activității dietei din Sibiu, tot așa cum nici nu elimină, fapt semnificativ, motivele de coliziune cu guvernul central, căruia nu-i scapă esența subversivă a propunerilor și amendamentelor românești. Una dintre cele mai grave ciocniri se va produce tocmai la stabilirea normativelor de folosire a limbilor în viața publică.

Noua „răzvrătire“ a dietei pornește de la tendința vădită germanizatoare a proiectului în cauză pe care deputații români încearcă prin nesfârșite amendamente să-l modifice într-un spirit mai democratic și egalitar. Dar, înfrinți la adoptarea primei legi, Habsburgii recurg în septembrie 1863 la o diversiune obișnuită în viața parlamentară, atrăgând de partea lor un grup de câțiva înalți funcționari români, care, alăturându-se deputaților sași, înclină sistematic balanța votului spre propunerile oficiale. Dislocarea fracțiunii funcționărești „guvernamentale“ oare avea în frunte pe Vasile Ladislau Pop, alături de care găsim aproape toate marile figuri ale viitorului activism, va duce la respingerea, pas cu pas, a celor mai multe amendamente propuse de către deputații români.

S-ar fi putut oare evita această lovitură? Barițiu, care în conferințele naționale ce se țineau între ședințele dietei a făcut totul pentru a preîntîmpina ruptura, este de părere că, în condițiile unui dezacord tot mai accentuat cu Viena, ea era inevitabilă. El se referă pe de o parte la situația funcționarilor români a căror libertate de acțiune era limitată de însăși dependența lor materială față de stat, iar pe de alta la opțiunile diferite pe care, în anumite situații, le implică orice act politic în ceea ce privește posibilitățile sale de realizare. Dealtfel, lasă să se înțeleagă Barițiu, în deplin consens cu cei mai autorizați contemporani ai săi, oricît de frumoasă ar fi fost o atitudine de rezistență deschisă a românilor față de prevederile care favorizau limba germană, ea nu ar fi avut în condițiile anului 1863, sorti de izbîndă! Citînd foarte adesea proverbul „rău cu rău dar mai rău fără rău“, Barițiu va fi acela căruia i se va datora refacerea unității de acțiune a deputaților români în intervalul dintre cele două sesiuni.

Dezbaterile propriu-zise ale legii, începute în 14 septembrie sînt, ca multe lucrări de acest gen, greoaie și monotone, destul de dificil de urmărit, din cauza caracterului lor uneori prea special, alteori prea general, cu atît mai mult cu cît, datorită lipsei rutinei parlamentare, și mai ales datorită dorinței unei reglementări cît mai precise a tuturor aspectelor implicate de lege, ele se prelungesc neobișnuit de mult. Cu toate că nu lipsesc cuvîntările mari, de certă valoare politică și oratorică, cum sînt acelea ale lui Barițiu, Șuluțiu, Șaguna, sau cele ale unor deputați sași de mare erudiție ca Josef Zimmermann și Friedrich Schuller-Libloy profesor la Academia de drept din Sibiu, grosul luărilor de cuvînt sînt variații pe aceeași temă, accentuări, completări, deviații de tot felul. Nu le vom urmări de aceea, nici în ordinea ședințelor, nici a paragrafelor, și cu atît mai puțin a participanților, cum face Mester Miklós în lucrarea sa, ci vom încerca prospectarea acestui teren în aparență atît de arid, urmărind chestiunile de fond care se dezbate.

Amplitudinea sferei de preocupări a acestei legi care schițează de fapt întreaga contextură politică a Transilvaniei, este surprinzătoare. Rînd pe rînd ea aduce în dezbateri organizarea comunelor, organizarea jurisdicțiilor, funcționarea diferitelor instanțe judecătorești centrale și locale, funcționarea aparatului administrativ, în fruntea căruia se aflau guvernul și cancelaria aulică, armata, învățămîntul, biserica etc. În toate aceste domenii dieta înaintînd încet, poticnindu-se la fiecare pas se străduiește să nu lase loc nici celui mai mic echivoc.

Merită de asemenea să urmărim tendințele politice mai generale care tind să se materializeze în această lege. Vedem astfel, odată mai mult, efortul constant al oamenilor politici români de a întări, pe cît posibil, autonomia Marelui Principat în cadrul imperiului, iar pe de altă parte, tendința, disimulată uneori a unor deputați din scaune de a sprijini politica centralistă, promovată de sus. Prezența în dietă a unor deputați și regaliști maghiari face ca pe acest fundal să se audă glasuri care justificau legea dietei din 1847.

Alte motive, mai laterale dar caracteristice, jalonează și ele dezbaterile. Remarcăm, din partea românilor, condamnarea aspră a trecutului cu tot ceea ce a însemnat el, grija față de omul de rînd pe care caută să-l apere și în acest

domeniu, susținerea principiului proporționalității în viața publică, spiritul revendicativ în general.

Dezbaterea cu caracter general, pregătitoare și preliminară care premerge discutarea amănunțită a celor 23 paragrafe ale legii este, ca și în cazul primei hotărâri a dietei, calmă, cîteodată aproape solemnă. Atît deputații români, cît și cei sași, salută inițiativa propunerii imperiale în care văd mijlocul cel mai sigur pentru națiunile Transilvaniei cărora, cum spune Barițiu „o mamă le e pămîntul și un tată cerul“, de a se cunoaște mai bine și a se prețui reciproc mai mult. Merită să fie reținute și cuvintele lui Schuller-Libloy: „Cele trei limbi oficiale vor fi în viitor tot atîtea suflete dătătoare de viață ale Transilvaniei“⁴⁴. În atmosfera sărbătorească pe care o aduce inaugurarea oficială a limbii române în viața de stat răsună pledoarii despre importanța limbii în conservarea ființei proprii a națiunilor, mijloc și garanție a individualității lor, se subliniază rolul de neînlocuit pe care îl are folosirea unei limbi în viața publică în procesul dezvoltării popoarelor ca și al cultivării limbii inseși, se fac apeluri pentru elaborarea unei legi cît mai drepte.

Barițiu, cel dintîi care ia cuvîntul, se referă, citîndu-l pe Guizot, la dreptul natural, inalienabil, al popoarelor de a se folosi de limba lor, față de care dreptul privilegiului istoric al unei limbi moarte sau vii cade pe planul al doilea. Pentru a combate scepticismul cu care priveau mulți posibilitatea folosirii concomitente a celor trei limbi vorbite în practica administrației și justiției, Barițiu evocă pe larg exemplele administrației poliglote ale Elveției și Belgiei, foarte des pomenite în presa acestor ani, sau pe acelea ale Galiției și Sileziei. În cuvîntarea sa, la fel ca și în articolele publicate de-a lungul anilor, întemeietorul ziaristicii românești denunță cu multă vehemență aserțiunile unor publiciști străini, care mai susțineau încă imposibilitatea folosirii limbii române în viața de stat. În acest scop el schițează principalele etape ale dezvoltării limbii române literare: formarea literaturii bisericești românești, a celei beletristice și juridice, — inclusiv traduceri complete ale codurilor —, administrația statului român vecin. existența în 1863 a unui număr de peste douăzeci de ziare.

Adevărata stare de spirit a deputaților se dezvăluie abia în cursul dezbaterii speciale, cînd discuția devine deodată

---

⁴⁴ *Ziarul stenografic*, p. 313.

aprinșă și contradictorie. Chiar la început, chestiunea aparent minoră, a limbii în care să se înregistreze procesele-verbale ale completelor de judecată, provoacă o dispută extrem de încordată. În opoziție cu proiectul oficial care dădea părților în cauză dreptul de a desemna ele însele una dintre cele trei limbi oficiale, deputatul Eugen von Trauschenfels, redactorul cunoscutului „Magazin“ din Brașov, cel mai tânăr deputat al dietei, argumentează necesitatea dresării proceselor-verbale în limba oficială a unității administrative respective, deoarece ar fi nedrept — spune el — să se ceară personalului judecătoresc cunoașterea perfectă a tuturor celor trei limbi.

Propunerea lui Trauschenfels a suscitată o vie împotrivire a deputaților români. Ei se gîndeau, cum o și spun, la marea influențabilitate a omului de rînd, care, dintr-o teamă înăscută față de organele de stat sau din dorința de a-și atrage bunăvoința acelor care îl judecau, ar fi oricînd gata, mai ales cînd se găsea între jandarmi, să indice o altă limbă decît aceea pe care o vorbea.

Întrucît omul simplu, țăranul mai ales, scăpa din vedere, în neștiința sa, că înțelegerea și înregistrarea corectă a declarațiilor sale este esențială pentru hotărîrea instanței, deputații români găsesc că e întru totul firesc ca el să fie apărat în acest domeniu chiar și împotriva propriei lui voințe. Ei consideră, ca atare, propunerea lui Trauschenfels ca o gravă lezare la adresa libertății individuale, care nu putea fi justificată prin neștiința funcționarilor. Aceștia n-au decît să învețe limbile țării, căci legile se fac pentru popor, iar nu pentru „beamteri“, spune Dimitrie Moga și dealfel, precum românii au învățat limba germană în anii absolutismului învețe și alții graiul populației majoritare a statului.

Reglementarea limbii diverselor decizii judecătorești, a pertractărilor finale și sentințelor furnizează obiectul unei noi și grave ciocniri. La fel ca și în precedentă situație, mai mulți deputați ai centrului cer substituirea limbii materne a impricinaților, sau a celei propuse de ei, cu cea a jurisdicției în care se găsea judecătoria respectivă. Funcționarii — declară cineva — nu pot învăța limbi, căci trebuie să învețe legi și chiar dacă ar putea, e problematic dacă în cazul limbii române efortul lor ar fi într-adevăr justificat, cîtă vreme nu existau încă cărți, formulare, repertorii în limba română de unde să fie împrumutați termenii tehnici necesari. S-ar putea eventual

recurge la translatorii, dar numirea lor ar apăsa greu și inutil asupra bugetului statului, și așa prea încărcat, și de fapt omul de la țară nu va înțelege o revoluție nici atunci când o va primi în limba sa. Ca atare, românii să fie mai moderați, să nu uite că ultraliberalismul este frate cu reacțiunea, că lipsesc din dietă cea mai mare parte a reprezentanților națiunii maghiare, că deputații sași nu sînt nici ei legați de scaunele lor⁴⁵, că majoritatea lor este doar întîmplătoare! (zurällige Majorität). Nimic nu ar fi putut jigni mai tare pe români. Este oare întîmplătoare — spune protopopul ortodox al Sibiului, Ioan Hanea — reprezentarea unui popor care numără peste un milion de oameni, cu abia cîțiva deputați mai mulți decît o populație de cinci ori mai mică? Mai degrabă nedreaptă! Deputații români, de data aceasta apărători ai propunerii oficiale, găsesc că substratul modificării propuse nu putea fi altul decît tendința de a păstra și pe mai departe administrației și justiției Pămîntului crăiesc „balaurul cu șapte capete“ cum îi spuneau mărginenii, caracterul lor exclusivist german, cu toate că, în cele mai multe scaune numărul românilor era mai mare decît cel al populației săsești⁴⁶. Resping, de asemenea, amendamentul privind numirea de traducători, deoarece găsesc cu totul inacceptabil că într-un stat constituțional o jurisdicție oarecare să aibă funcționari care nu s-ar putea înțelege cu poporul decît cu ajutorul interpreților. Cît privește greutățile, atît de des invocate, pe care le întîmpinau funcționarii cu folosirea limbii române, ele ar fi lipsit cu totul dacă aceștia s-ar fi străduit, cît de cît, pînă atunci să învețe limba poporului pe care l-au administrat, limbă care a fost și era, de fapt, limba țării. Cei mai mulți chiar erau convinși că o posedă, de vreme ce se puteau înțelege cu servitorii lor și se arată foarte surprinși atunci cînd vin în contact cu textele românești cele mai simple. În orice caz, începutul care s-a făcut după 1860 dovedește că limba română era tot atît de aptă pentru administrație ca și oricare alta.

Amendamentele deputaților din scaune sînt respinse.

Mult mai gravă se dovedește chestiunea stabilirii limbii oficiale a comunelor, pe care actul, în mod foarte liberal o încredințează organismelor lor colective de conducere, repre-

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ Din cei 381 578 locuitori ai Pămîntului crăiesc în 1869: 190 513 erau români, 158 064 erau sași iar 33 010 maghiari, cf. Keleti Károly, *Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból*, în *Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények*, Pest, 1871, p. 19.

zentanțelor lor. Atita doar că în Transilvania, cu excepția sate-
lor Pământul crăiesc, care aveau, potrivit Punctelor regulative
din 1805 o structură organizatorică bine definită cu o „comu-
nitate“, jude, vicejude, notar, „prețuitori“, „tatăl săracilor“
citeodată „tați de vecinătăți“, comunitățile rurale nu aveau
ceea ce s-ar putea numi o reprezenanță propriu-zisă, un
comitet comunal ci erau conduse de jude și de un număr
mai mare sau mai mic de jurați, aleși de cele mai multe ori
la sfârșitul anului, între Crăciun și Bobotează, în adunarea
satului, în „adunarea obștii“⁴⁷. Se resimțea astfel foarte acut
în această perioadă nevoia unei legi comunale care să elimine
atit labilitatea tradiției care stătea, de fapt, la baza autoadmi-
nistrării comunităților rurale cît și arbitrajul funcționarilor
locali, al acelor solgăbirăi din comitate care controlau direct
desfășurarea vieții publice sătești. Răspunzînd acestei necesi-
tăți intelectualii români brașoveni vor înainta dietei în anul
următor un mare memoriu în această chestiune pe cît de
stringentă pe atit de importantă⁴⁸. În asemenea împrejurări
Barițiu, autorul memoriului menționat, găsind prea riscant ca
limba oficială a unei comunități să fie lăsată la discreția citorva
persoane, cît alese cît impuse, propune, susținut și de alții, ca
ea să fie decisă de o masă mai mare de oameni și anume de
toți acei care aveau dreptul de a fi alegători.

Amendamentul stîngii, incriminat de intenția introducerii
votului universal este respins datorită desprinderii grupului
funcționăresc amintit, cu majoritate de voturi.

Exact la fel stăteau lucrurile și în ceea ce privește stabilirea
limbii oficiale a jurisdicțiilor: comitate, districte, scaune,
atribuită de asemenea reprezentanțelor lor. Dar acestea, iarăși,
alcătuite cum erau, conform dispozițiilor nedrepte a lui
Nádasdy, din noiembrie 1861, care aplicau Transilvaniei prin-
cipiile electorale din provinciile vestice, nu încurajau cituși de
puțin speranțele de dreptate ale românilor. Ele aveau, cum se
știe, chiar și în comitatele cele mai compact românești, ma-
jorități maghiare, iar în scaune, majorități săsești. Activitatea
celor din comitate — relatează în dietă canonicul blăjan Ilie
Vlasa — a fost un adevărat scandal public, căci n-au făcut, cu
rezistența lor pasivă față de Viena, decit să împiedice orice
acțiune constructivă, să neglijeze învățămîntul, să spolieze

---

⁴⁷ S. Retegan, *Contribuții privind organizarea comunității săsești
din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Insti-
tutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca“, XIX, 1976, p. 195—215.

⁴⁸ Arh. Stat. Brașov, Actele Magistratului, 1865—8848.

comunele, să boicoteze toate reformele și innoirile inițiate de sus. Ce garanție puteau oare ele prezenta în privința respectării limbii române?

În dorința atragerii unor cercuri cât mai largi în sfera vieții publice româniilor propun, prin glasul mitropolitului Șulțiu, ca limba oficială a fiecărei jurisdicții să fie stabilită de corpul alegătorilor ei pentru dietă, care, cum se văzuse cu prilejul recentelor alegeri, era, în cele mai multe locuri, dominat numeric de alegătorii români.

Modificarea propusă stârnește o reacție foarte violentă, fiind interpretată de către deputații sași ca un afront la adresa scaunelor, iar de către episcopul Fogarassy ca un atac îndreptat împotriva privilegiilor limbii maghiare ca limbă oficială a comitatelor. Pe de altă parte o serie de funcționari superiori români, în frunte cu consilierul aulic Iacob Bologa, comitele suprem al Tîrnavei, Ioan Pușcariu, căpitanul suprem al Făgărașului, Ioan Bran de Lemeni, declară propunerea ca superfluă întrucît, spun ei, stările de lucruri instituite în 1861 vor fi cu timpul schimbate prin adoptarea unei legi municipale, a unei legi comunale, printr-o nouă organizare a administrației locale. Atîta doar că „trunchiul unui copac nu poate fi doborît printr-o singură lovitură de secure“. Dar deși pledoariile grupării „guvernamentale“ primite într-o tăcere rece, nu au darul de a convinge pe acei care preferau faptele în locul vorbelor, desolidarizarea lor va duce la căderea amendamentului românesc.

Cu aceasta ajung în discuție temutele prevederi germanizatoare. Cea dintîi impunea obligativitatea corespondenței germane a comunelor și municipiilor cu oficialitățile militare. Acesta nu era, cum s-ar putea crede, un lucru lipsit de importanță, deoarece chiar fără a socoti jandarmeria, contactele comunelor cu comandamentele militare cercuale de care depindeau recrutările, convocarea soldaților rezerviști, acordarea dispenselor de căsătorie, aprobarea înlocuitorilor plătiți erau permanente. Mergînd mai departe pe această linie unii deputați sași cer, invocînd comandamentele unei administrații cât mai unitare și eficiente, extinderea obligativității corespondenței germane și la autoritățile financiare.

Greul contraatacului va fi purtat acum de Ioan Rațiu și George Barițiu, adepți ai aceleiași orientări intransigente, legați printr-o caldă și lungă prietenie oare se va materializa într-o

foarte bogată corespondență⁴⁹. Rînd pe rînd ei dovedesc nedreptatea unei măsuri care contravenea fățiș principiului egalei îndreptățiri, incompatibilitatea ei cu practica trecutului, imposibilitatea realizării sale, deoarece, spun vorbitorii, nimeni nu va putea obliga toate satele Transilvaniei pînă la cel din urmă cătun să țină notari germani. Trebuie să se știe, ripostează cu mult curaj Barițiu, că imperativul uniformizării administrației nu justifică cituși de puțin centralizarea, astfel încît ceea ce se face este un joc foarte periculos de natură să îndepărteze pentru totdeauna popoarele imperiului. În același sens vorbește și episcopul romano-catolic al Alba Iuliei, Fogarassy. Datorită lor dieta exclude total comunele și parțial, prin înserarea formulei labile „după putință“, chiar și municipiile din sfera prevederilor legii.

Cea de a doua stipulație germanizatoare declara că limba oficială internă și de corespondență a forurilor politice și judecătorești supreme: cancelaria aulică, guvernul, tabla regească se va stabili ulterior de sus, pe cale administrativă, deci altfel spus, va fi limba germană.

Ceea ce se remarcă aici, în primul rînd, este frustrarea dietei de un drept fundamental al său, exercitat în trecut, cum o dovedesc dietele din 1791, 1842, 1847, un drept care, legal, se cuvenea în aceeași măsură și forului legislativ sibian, deoarece nici Diploma din octombrie, nici Constituția din februarie nu cuprindeau vreo limitare în această privință. Postîndu-se pe acest temei legal Fogarassy pledează pentru menținerea statu-quo-lui lingvistic care favoriza limba maghiară, tot astfel cum mai mulți deputați ai centrului precunizează adoptarea directă a „*limbii principelui*“. Ne-am putea aștepta în mod normal ca deputații stîngii să formuleze aceeași pretenție pentru limba română, vorbită de două treimi a populației Transilvaniei sau să declare în această calitate toate cele trei limbi, cum se și discuta în conferințele confidentiale naționale care precedau întotdeauna ședințele dietei. Exista, de asemenea, posibilitatea folosirii prin rotație a celor trei limbi sau a decretării uneia sau alteia dintre ele pentru fiecare for în parte. Deoarece nici una din aceste alternative nu avea, în contextul politic al anului 1863, șanse de succes, deputații români, conștienți că riscul unei împotriviri deschise ar fi putut periclita întregul efort de înnoire democratică întreprins

---

⁴⁹ Keith Hitchins și Liviu Maior, *Corespondența lui Ioan Rațiu cu George Barițiu, 1861—1892*, Cluj, 1970.

în acești ani, vor fi siliți să se resemneze și să accepte ceea ce nu puteau atunci schimba. Tentativele lor de a netezi tășurile prevederilor oficiale prin paleative care preconizau limitarea valabilității lor numai pînă la reorganizarea constituțională a forurilor în cauză, sau sugerarea posibilității folosirii limbii române pentru referate, opinii, voturi separate sînt respinse datorită aceleiași breșe funcționărești.

Mai mult decît oricînd altădată, polemica dietală, încărcată la tot pasul de aluzii politice, dezvăluie precaritatea situației Transilvaniei în cadrul imperiului, privită de Habsburgi ca un mijloc de schimb sau de presiune în vederea realizării unei eventuale tranzacții cu Ungaria, superficialitatea regimului parlamentar instituit în 1860, vulnerabilitatea poziției românilor, siliți de împrejurări să aleagă între Viena și Pesta atunci cînd voința și gîndul lor se îndrepta spre București. Înțelegem odată mai mult puternica dramă sufletească pricinuită acestor oameni, profund interesați de soarta națiunii lor, prin încălcarea convingerilor lor celor mai intime, complexitatea situației deputaților români și povara grea a misiunii lor. O adîncă amărăciune răzbate din aceste dezbateri. Este într-adevăr foarte trist — declară în numele românilor Ioan Șipotariu — că dieta a putut fi constrînsă să renunțe ea însăși la un drept al său, că națiunile Transilvaniei, care de secole au muncit și apărât împreună pămîntul său, n-au putut preîntîmpina această nouă știrbire a străvechii sale autonomii.

Prevederii acesteia, de natură absolutistă, îi urmează una de esență liberală, referitoare la limba predării în școli, declarată ca o prerogativă intangibilă a acelor care le întrețineau: comune, municipii, confesiuni, persoane particulare. Acest principiu liberal, adoptat de aproape toate statele europene, a fost, cu unele excepții, salutat de români cărora le asigura o mai mare libertate de mișcare într-un domeniu, considerat încă, în spiritul iluminismului, esențial pentru ridicarea națiunii lor. Dreptatea îi îndreptățește însă să ceară, prin glasul mitropolitului din Blaj, aflat de cele mai multe ori la Sibiu într-o curajoasă dar nediplomatică opoziție, ca în gimnaziile susținute de stat toate cele trei limbi oficiale și nu numai germana, să fie obligatorie. Mergînd mai departe, consilierul gubernial pentru școlile ortodoxe Paul Vasici propune ca limba școlilor de stat să fie aceea a majorității elevilor. Se evocă pe larg cazul cunoscut al Gimnaziului din Sibiu, unde deși două treimi din elevi erau români, limba română era cu totul

exclusă din procesul de învățămînt⁵⁰. Situația era, în această perioadă, aproape identică și la Liceul piarist din Cluj⁵¹, ca și la Gimnaziul de stat din Brașov.

Tot Șuluțiu, vizînd indirect o plănuită universitate a Transilvaniei, la care cercurile vieneze fac în această vreme de mai multe ori aluzie, propune ca în institutele superioare de învățămînt, susținute de stat, predarea să se facă în toate cele trei limbi. Se aud însă voci care pledează deschis pentru introducerea și a limbii române în Academia juridică germană din Sibiu, precum și în cea de limbă maghiară care urma să se deschidă în toamna aceluia an la Cluj, ambele înscrise în bugetul Transilvaniei cu cite o alocație de 15 000 florini anual.

Dar deschiderea pe care o operează aliniatul în cauză afectă, în Transilvania, domeniul tabu al autonomiei confesiunilor cu atribuții aproape nelimitate și aproape exclusive în domeniul școlar. Acesta este motivul pentru care baronul Bedeus, susținut de capii celor două confesiuni românești, formulează rezerve și chiar critici la adresa principiului adoptat. Pe calea aceasta s-ar putea deschide drumul — se plînge Șuluțiu, făcînd aluzie la grădinițele maghiare plănuite sau deschise înainte de revoluție de către baronul Wesselényi Miklós în satele românești ale domeniului său din Jibou —, unor eventuale încercări de deznaționalizare⁵². Șaguna și el este categoric împotriva oricărei școli care nu ar avea caracter strict confesional.

Pe acest teren extrem de alunecos, școlar și confesional în același timp, discuția deviază ușor, rătăcind mult în trecut sau pierzîndu-se în previziuni pentru viitor. Se vorbește, între altele, despre legile și dispozițiile școlare mai vechi, despre starea jalnică a învățămîntului Transilvaniei în general și a celui românesc în special, despre abuzurile guvernelor vieneze în anii absolutismului prin introducerea forțată a limbii germane, despre necesitatea unor școli comerciale, industriale, agronomice, a unor institute de învățămînt superior. Răzbat, pe lîngă aceasta, în dietă ecouri ale controverselor ce anima în această vreme intelectualitatea românească între adepții școlii confesionale și ai celei cu caracter național, interconfesional.

---

⁵⁰ *Statistisches Jahrbuch der österreichischen Monarchie für des 1864*, Wien, 1865, p. 343.

⁵¹ *Idem*, p. 345.

⁵² *Ziarul stenografic*, p. 451.

Realizarea visului pașoptist, a acelei academii de drepturi românești asupra căreia încep din nou să se concentreze eforturile intelectualității, nu va fi posibilă în acești ani tocmai datorită opoziției conducerii celor două confesiuni față de o școală a cărui control îi scăpa. Se pierdea astfel un moment prielnic care nu va mai reveni niciodată pînă în 1918.

Desemnarea limbii matricolelor bisericești (la libera alegere a confesiunilor) furnizează prilejul binevenit de a se arăta situația grea a preoților sătești, întreținuți cu sacrificii grele de comunitățile rurale, siliți foarte adesea, în lipsa oricărui ajutor material din partea statului, să-și cîștige traiul cu munca miinilor. Ajutorul statului era cu atît mai necesar cu cît preoții îndeplineau și pentru stat, sau mai ales pentru stat, atribuțiile unor oficii de stare civilă, indispensabile la organizarea recrutărilor ca și în diverse alte situații oficiale, cu atît mai mult cu cît scaunele protopopești constituiau și foruri judecătorești în cauze matrimoniale și aveau largi atribuții în domeniul învățămîntului. Pe un plan mai general, se ating aici o serie de aspecte privind raporturile dintre stat și biserică.

În sfîrșit, prevederea finală a proiectului privind aplicabilitatea imediată a legii furnizează o nouă complicație deoarece se propune, prin analogie cu situațiile din 1842 și 1847, pe motivul recunoașterii limbii române, amînarea traducerii ei în viață pînă la deplina organizare administrativă și judecătorească a Principatului ceea ce, cum replică Șaguna — ar fi putut foarte bine însemna *ad calendas graecas*, sau amînarea aplicării unor prevederi ale sale pe timp de trei ani. Deși ambele amendamente au fost respinse, ele au cauzat totuși foarte mult sînge rău deputaților români. Nerăbdarea cu care națiunea română a așteptat o asemenea lege, declară Ioan Pușcariu, obligă la respect, căci îi vor fi fost suficiente atîtea secole de așteptare.

Se adoptă astfel, în 29 septembrie 1863, după 10 ședințe de dezbateri, întreg proiectul, care devine astfel articol de lege.

Ecourile acestei dezbateri se prelungesc încă mult timp în presă, unde degenerază într-o lungă și inverșunată polemică între Nicolae Popeea, viitorul episcop al Caransebeșului și vicepreședintele gubernial Vasile L. Pop. Acesta din urmă, într-un lung *Apel la națiune* publicat în ziarul „Concordia“, încearcă să justifice acțiunea fracțiunii funcționarești declarînd amendamentele formulate de deputații români de-a lungul dezbaterilor fie inutile, fie inoportune, făcînd inacceptabilă

pentru guvernul central de la Viena, întreaga lege⁵³. În scri-soarea sa Vasile L. Pop își aroga sieși și celor din jurul său, ca unii ce se găseau în zonele de vîrf ale ierarhiei administra-tive, meritele cele mai mari pentru ascensiunea pe care o trăia națiunea. Ei sînt în măsură, spune Vasile L. Pop, folosind la un moment dat, nu cu sensul peiorativ care i se va da, ex-presia de „opincari“, să dispună de soarta celor mai mulți dintre acei care i-au înfierat ca trădători. Protestele individuale și co-lective, între care unul al „opincarilor români ai celebrissimei universității din Viena“⁵⁴, ca și răspunsurile diverse care au urmat acestui *Apel* oglindesc pornirea adîncă ce mocnea în acest timp în rîndurile intelectualității românești, a tineretu-lui mai ales, nu atît împotriva funcționarilor, a căror situație era cunoscută tuturor, cît împotriva Habsburgilor, autorii și susținătorii conflictului lăuntric produs în rîndul deputaților români. „Concordia“ ale cărei tendințe extremiste erau bănuite de rea-credință, publica critici foarte ascuțite la adresa hotă-ririi adoptate la Sibiu. Ceea ce publicul românesc pare să regrete cel mai mult era respingerea propunerii lui Ioan Șipo-tariu, potrivit căreia șefii tuturor forurilor administrative locale urmau să fie obligați să folosească în toate problemele de serviciu limba oficială a jurisdicțiunii respective, fiind astfel siliți fie să o posede, fie să poată fi numiți numai din rîndul națiunii majoritare. Se dă un curs foarte larg temerilor că fără aceste garanții și după adoptarea legii, limba română ar putea fi exclusă cu totul din administrația superioară și negli-jată în cea inferioară.

Într-adevăr legea prin care limba română era recunoscută ca limbă oficială a Transilvaniei alături de limbile maghiară și germană nu constituia, datorită celor două deschideri ger-manizatoare ale sale, exact ceea ce ar fi dorit deputații români întruniți la Sibiu, dar era în împrejurările date cea mai bună posibilă. Liberalismul său devine foarte evident dacă rapor-tăm situația instituită în 1863 la cea care i-a premers și mai ales la restricțiile lingvistice atît de severe introduse după 1867, înăsprite mereu pînă chiar în pragul prăbușirii monar-hiei dualiste. În opoziție cu acestea, reglementarea adoptată la Sibiu acorda limbii române, în ciuda limitărilor impuse de guvernul vienez, un cîmp de desfășurare foarte larg în admi-nistrația și justiția locală, o introducea în anumite sfere ale

⁵³ „Concordia“, nr. 86, din 13/25 X. 1863, p. 373.

⁵⁴ Idem, nr. 91, din 30. X/12 XI. 1863, p. 393.

administrației centrale — guberniul trebuia să răspundă în limba actelor care îi erau înaintate de către forurile inferioare sau de către particulari —, o declară, legal, limbă parlamentară. În felul acesta legea din 1863 oferea limbii române un cadru de afirmare, dacă nu cel mai optim, oricum dezirabil, oferea în același timp națiunii române posibilitatea de a-și apăra soarta cu ajutorul limbii sale. Totul însă depindea de felul cum ea urma să fie aplicată.

*

Intr-un mod aproape fără precedent, legea a doua a dietei din Sibiu a intrat în vigoare înaintea sancționării ei de către împărat, înainte deci de a deveni, potrivit practicii constituționale transilvănene, lege propriu-zisă. Încă în 30 decembrie 1863, cancelaria aulică ordona guvernatorului, reînnoind porunca în luna mai a anului următor, ca prevederile „atricolului de lege” să se îndeplinească neîntârziat, atit la guberniu cât și în unitățile administrative⁵⁵. Ca atare, legea este trimisă tuturor autorităților, fără a avea sancționarea împăratului, care, față de prima lege, întârzie îngrijorător de mult. La Sibiu se vorbea că nici nu va fi sancționată pînă cînd dieta nu va adopta proiectul de lege privind noua împărțire administrativă și pe cel referitor la reorganizarea politică și judecătorească. Formal, legea va fi sancționată abia în mai 1865.

Era de așteptat ca aplicarea legii să întâmpine greutăți. Chiar felul în care ea a fost publicată implica doar o obligație relativă, prefigurînd astfel modul în care va fi respectată, ca și cum, spun contemporanii, s-ar fi luat o probă a pulsului spiritului civic al românilor în această chestiune. Ea nu cuprindea apoi nici un fel de pedeapsă pentru acei care îi contraveneau și nici nu a fost urmată de un regulament de aplicare. Mai mult însă decît toate acestea, hotărîrea adoptată la Sibiu avea de înfruntat adversitatea acelor care trebuiau să o aplice, adversitatea corpului funcționăresc, controlat în comitate de nobilimea maghiară iar pe Pămîntul crăiesc de birocrația săsească; datorită necunoașterii limbii române, dar foarte adesea și din obstrucție, funcționarii maghiari și germani vor eluda în general prevederile legii. În nici un alt domeniu, poate, prejudecățile nu erau atit de adînc înrădăcinate și atit de puternice ca în privința instrumentului comu-

⁵⁵ Arh. Stat. Budapesta, F. 263, 1864, p. 892, 3201.

nicării sociale, primul și cel mai direct semn al apartenenței naționale. Aplicarea exhaustivă a legii era astfel legată nu numai de înfăptuirea altor reforme, ci și de trecerea unei perioade de timp. Climatul politic general care prevestea apropierea dualismului exercită, desigur, și el, o influență nefastă. Va fi astfel o lege prea puțin supravegheată și prea puțin respectată.

Începînd de sus, guvernul, care își avea în acest timp reședința la Cluj, oferă el însuși un exemplu rău adresîndu-se curent districtelor Făgăraș și Năsăud, ba uneori chiar și redacției „Gazetei“ în limba maghiară⁵⁶, iar atunci cînd totuși folosește limba română, ea este foarte greu de înțeles. Însuși guvernatorul Crénneville, aflat, din cauza dietei, la Sibiu, se vede silit să ordone în mai 1864 cancelariei guberniale să respecte prevederile legii⁵⁷. Altă dată dispune ca toate emisele ei în limba română să fie, în prealabil, comunicate la Sibiu, pentru revizie⁵⁸. Ar fi totuși nedrept să negăm guvernului, spre deosebire de Tabla regească de la Tîrgu Mureș prezidată de baronul Apor, o anumită bunăvoință în ceea ce privește folosirea limbii populației majoritare.

La fel stăteau, în mare, lucrurile și în multe din unitățile administrative, unde funcționarii emiteau foarte rar rezoluții în limba română, sau refuzau pur și simplu să semneze acte românești, cum se întîmplă cîteodată în comitatele nordice Solnoc și Dăbica, de unde se ridică cele mai multe plîngerii⁵⁹. La judecătoriile comitatense se dădeau, e drept, mai multe sentințe sau rezoluții în limba română, dar în mod curent, cu excepția locurilor unde președinții erau români, prevederile legii erau respectate aproape numai de către funcționarii români. Ea era respectată într-un mod mai riguros în cadrul așa-ziselor judecătoria „singulare“ alcătuite în comitate din solgăbirăul cercului respectiv și jurați ai satelor, unde românii, fără excepție, și o mare parte a funcționarilor maghiari se adresează împetricinaților în limba lor. Sînt de lăudat — scrie redacția „Gazetei Transilvaniei“ — unii asesori comitatensi maghiari pentru progresele pe care le-au făcut în însușirea limbii române, în timp ce alții nu se puteau dezbăra de ideea că ea ar fi incompatibilă unei administrații moderne.

⁵⁶ Arh. Stat. Budapesta, F. 263, 1863, p. 3201.

⁵⁷ Idem, nr. 3318.

⁵⁸ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 31 din 3. V. 1865, p. 123.

⁵⁹ Idem, nr. 53, din 19. VII. 1865, p. 209.

În scaune situația era și mai rea. Vei afla — remarcă contemporanii — cancelarii săsești unde nu s-a scris o buche în limba română.

Aplicarea legii era pentru români, care văd în ea un mijloc mai mult decât un scop, tot atât de importantă ca și conținutul ei. Ca atare, în lipsa unor preocupări oficiale, ei încearcă, în 1865, să o impună de jos în sus, formînd, cu ajutorul presei un larg curent de opinie în această direcție. Redacția „Gazetei Transilvaniei“ propune, în ianuarie 1865, publicului și mai ales funcționarilor români măsuri drastice: particularii care se adresează autorităților, să ceară chiar în petițiile respective rezoluții în limba română; să fie retrimise autorităților rezoluțiile în limba germană sau maghiară; să fie comunicate redacțiilor ziarelor toate cazurile de încălcare a legii, spre a fi publicate; funcționarii români să apeleze în asemenea cazuri la guvernii, cancelarie, împărat etc.⁶⁰. Mai dăinuia acum credința că încă totul depindea de fermitatea publicului, că singura piedică ce s-ar opune aplicării legii ar fi obișnuința unor vechi privilegii. „Cadavrele — declară «Gazeta» — nimeni nu le va putea apăra nici de muște⁶¹. Abia negocierile dualiste, al căror curs se precipită în 1866, vor arăta toată gravitatea situației. Spre sfîrșitul anului 1865, acțiunile pentru impunerea limbii române se răresc — mai pot fi constatate, de pildă, în legătură cu convocarea dietei de la Cluj — încetează, datorită războiului, în anul următor. Ele sînt reluate în anii 1867 și mai ales în 1868 cu prilejul *Pro-nunciamentului de la Blaj*, chiar dacă suportul lor legal fusese între timp sfărîmat din partea regimului dualist.

Viața legii prin care se recunoșteau limbii române drepturile sale firești a fost mult prea scurtă pentru a rodi pe măsura speranțelor cu care ea a fost investită. Efectele unei asemenea legi fiind condiționate de timp și în foarte mare măsură de existența unui climat general favorabil, cei trei ani ai valabilității sale pot fi priviți ca o perioadă de necesară germinare, cu rezultate mai mult morale decât de ordin practic. Și așa însă recunoașterea oficială a egalității limbii române, a constituit pe planul conștiinței, dar și pe cel al afectivității, un moment de mare împlinire a cărei căldură binefăcătoare și mobilizatoare străbate toate straturile societății ajungînd, ca o stare de spirit, pînă jos în lumea satului românesc.

⁶⁰ Idem, nr. 53, din 19. VII. 1865, p. 210.

⁶¹ Idem, nr. 103, din 11. I. 1865/30. XII. 1864, p. 414.

ÎNFIINȚAREA TRIBUNALULUI SUPREM AL TRANSILVANIEI

A doua sesiune a dietei, ale cărei lucrări au fost deschise la 23 mai 1864, pe baza unui rescript al împăratului, s-a desfășurat într-o ambianță politică sensibil deosebită față de cea din anul precedent. Fără să asistăm la o restructurare a liniilor directoare a politicii habsburgice în Transilvania, evenimentele interne și externe survenite în acest răstimp au influențat puternic echilibrul atât de precar și atât de instabil al colaborărilor și alianțelor politice instituite oficial în 1863.

Mai întâi cercurile conducătoare habsburgice se arată, după participarea îndelung așteptată și lispită de efectele scontate a deputaților transilvăneni la lucrările celei de a doua sesiune a senatului imperial, incomparabil mai dure față de pretențiile autonomiste românești, pretenții cunoscute din timpul dezbatărilor primelor legi dar formulate deschis și în forul legislativ central din capitala imperiului. În mod premeditat la Viena se târăgânează extrem de mult sancționarea legii privind egalitatea limbilor, modificată de români, se respinge direct, fără nici un menajament sau explicație opțiunea majorității dietei pentru stabilirea reședinței Tribunalului suprem în țară, cum ar fi fost normal, se refuză garantarea creditului necesar construirii căii ferate Oradea—Cluj—Brașov, solicitat de la Sibiu, se operează reduceri masive în bugetul Principatului peste voia reprezentanților săi. Această intransigență ostentativă, caracteristică de obicei ultimei faze de conducere a unui guvern, pare să prevestească și ea începutul sfârșitului guvernării liberale, transformările de ansamblu din anul următor. Într-adevăr la Viena încep să bată vânturi noi care indicau o acțiune subterană de tatonare a terenului în direcția reconcilierii nobilimii maghiare. Vizita împăratului la Buda din vara anului 1864, în care românii au văzut primul semn al amurgului unei epoci mai fericite, pentru ei, anunța simbolic

tratativele secrete care se vor desfășura între Viena și Pesta de la sfârșitul acestui an.

Pe de altă parte nici starea de spirit a majorității românești a dietei, nu mai era cea de așteptare și încredere din vara anului trecut, dinainte de recunoașterea națiunii lor. Experiența parlamentară, destul de amară, pe care deputații români au avut-o la Viena în iarna anului 1863—64, experiență datorită căreia ajung la o viziune mai largă și mai realistă asupra raporturilor de forțe din imperiu, iar pe de altă parte la o mai adâncă cunoaștere a crizei sale politice și financiare, imprimă conducerii lor politice mai multă încredere în forțele proprii, mai multă încredere în viitorul de libertate al poporului în fruntea căruia se aflau. Este un fapt incontestabil ca legiurile care înlăturau vechea oprimare politică și lingvistică a națiunii au dat o nouă vigoare și o nouă dimensiune sentimentului național, hrănit acum nu numai de fapte ale trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat, ci și de realități ale actualității. Vedem maturitatea și intensitatea acestei trăiri, în vara anului 1864 când, la moartea lui Simion Bărnuțiu, în toate localitățile mai mari ale Transilvaniei se țin parastase la care participă foarte multă lume, intelectuali dar și popor, se rostesc cuvântări, se organizează colecte pentru ridicarea unui monument al marelui bărbat.

Efectele stimulative ale acestor noi realități politice au fost puternic întărite de transformările structurale care se desfășurau în România în aceeași vreme. Lovitura de stat din 2 mai 1864, plebiscitul care i-a urmat, reformele democratice înfăptuite de Cuza au influențat profund și stările de spirit din Transilvania. Afrontul deschis și solidar pe care deputații români de la Sibiu îl fac în august 1864 guvernului vienez în problema reședinței Tribunalului suprem este privit în cercurile oficiale ca un ecou al evenimentelor de la sud de Carpați. „Până când, amenință vicescancelarul Reichenstein pe câțiva fruntași români la sosirea sa din Viena, voesc românii să împiedice pașii guvernului și să mai ție țara în loc? Ați intrat în prepus, că așteptați proclamarea Daco-României în București?”¹. Dacă asemenea acuzații, destul de obișnuite în acest timp, pot fi interpretate ca mijloace de intimidare și presiune, cum în parte și erau, în schimb marea popularitate

---

¹ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, III, Sibiu, 1891, p. 261.

de care se bucura Cuza în Transilvania este o dovadă certă a existenței unei viziuni de ansamblu a fenomenului național.

Această consolidare generală a națiunii se resimte în atitudinea reprezentanților dietali români care întâmpină, în 1864, cu o mai mare îndrăzneală ofensiva centralizatoare dirijată din capitala imperiului. Desigur linia colaborării cu Viena, stabilită în 1861 și reafirmată la Conferința națională și apoi în dietă prin adoptarea Diplomei și Patentei se menține, dar crește, în schimb, influența grupării radicale Barițiu-Rațiu, care condiționa această colaborare de satisfacerea unor revendicări ale românilor, de respectarea autonomiei Principatului. Ciocnirile cu guvernul central devin astfel mult mai acute, accentuându-se, în aceeași măsură, divergențele cu patriciatul săsesc. Acesta va fi punctul de pornire al eforturilor care știm că au fost întreprinse de către unii dintre fruntașii sași, în mai 1864, pentru a convinge cercurile nobiliare maghiare despre necesitatea participării reprezentanților săi la dietă. „Hermannstädter Zeitung“ vorbește adesea în această vreme despre nevoia de a înfrina „demagogia“ majorității.

Unele schimbări apar și în atitudinea conducătorilor maghiari. Deși majoritatea lor își reînnoiește și după cea de a treia serie de alegeri boicotul asupra dietei, tot mai mulți sînt cei care, sub influența lui Bethlen Miklós, înclinau spre concesi. Imperativul apropierei față de români și de sași, necesitatea conlucrării cu reprezentanții acestora în dietă este susținut în anul 1864 de către redactorul ziarului „Korunk“, istoricul Kővári László, care aduce în sprijinul unei aprecieri lucide a situației, argumentul istoric al statutului de autonomie al Transilvaniei de la constituirea sa ca stat și pînă în 1848². De asemenea, în 1864 ziaristica maghiară care a privit în trecut dieta ca un „conventiculum“ ilegal începe să se preocupe mai intens de activitatea ei, exprimînd aprecieri față de atitudinea curajoasă adoptată de către deputații români. Este iarăși semnificativ și faptul că înainte de deschiderea celei de a doua sesiuni fostul cancelar Kemény vine la Sibiu pentru a purta discuții cu Crénneville. Intră acum în dietă ca regalist parohul unitarian al Trascăului, Koronka Antal căruia i se vor adăuga încă doi deputați maghiari, al Clujului și al Brețcului.

În afară de toate acestea, chiar opinia publică românească, nemulțumită de tărăgănarea activității comisiilor dietei în

---

² „Korunk“, nr. 23, din 23. VII. 1864.

toamna și iarna 1863—64, și în general de încetineala ei, „de vorba ei cea multă“, exercită și ea o anumită influență. Deși în vara anului 1864 inundația apelor care au măturat totul „din deal în deal“ a produs un dezastru de mari proporții asemănător aceluia din 1851, constatăm totuși, în toate părțile Transilvaniei, un interes foarte puternic pentru deciziile ce se luau la Sibiu. Vestea lor pătrunde cu o repeziciune care sperie autoritățile, chiar și în mediul țărănesc. Știm din unele corespondențe ale ziarelor că în multe sate „oamenii își sfărmau capul cu dieta“, întrebându-se ce spuneau, ce făceau, ce hotărau învățații și mai marii țării strinși la Sibiu. „Luorările dietei, scorie, în 19 iulie 1864, un corespondent «Dintre Tîrnăvi» al ziarului «Concordia», ocupă mințile tuturor în măsura mai mare decît inundațiile. Și cu tot dreptul, căci apele strică oamenilor pe un an sau doi, iar ce se decide la Sibiu în sala de la Împăratul romanilor poate să aibă urmări ce secole întregi să nu fie în stare să le șteargă³. Se fac astfel auzite în presă reproșuri că la Sibiu se vorbește prea mult și se face prea puțin, sau, cum spune cineva, se tot cerne dar nu se frămîntă. Îngrijorare și nemulțumire stîrnește iarăși absența de la deschiderea lucrărilor forului legislativ a unor reprezentanți de frunte ai românilor: Barițiu, Șaguna, Șuluțiu, Șipotariu. Din mai multe părți ale Transilvaniei se exprimă temerea că, oricît ar decide numărul, lipsa din dietă „acum la frîngerea piinii“ a acestor mari personalități, care să facă cunoscute lumii durerile și năzuințele acelora care i-au ales, poate cauza prejudicii grave cauzei generale a națiunii. Se regretă cu deosebire absența de la tribuna dietei, deși de foarte scurtă durată, a lui Barițiu, ale cărui pledoarii din vara trecută fuseseră urmărite pretutindeni în Transilvania. „N-ar trebui să lipsească din dietă, oricare va fi cursul ei, scrie un corespondent al «Concordiei», pentru că, după părerea celor din comitatul Hunedoara, națiunea pînă acum și l-a știut și-l știe în toate cauzele sale de oracolul ei și cînd știe pe Barițiu la masa verde în dietă cugetă că cursul și eșitul aceleia, bun sau rău cum va fi, nu va fi lipsit de espresiunea acelor dorințe fundamentale ce națiunea le are și le pretinde pentru fericirea ei⁴.

Atmosfera care domnește la redeschiderea dietei este influențată în bine și de aplanarea divergențelor care s-au pro-

³ „Concordia“, nr. 57, din 28 iulie 1864, p. 227.

⁴ „Concordia“, nr. 66, din 28 VIII 1864. p. 266.

dus între deputații români la sfârșitul primei sesiuni cu prilejul adoptării noii reglementări a limbilor oficiale. Românii vor avea astfel din nou posibilitatea de a-și impune propriile vederi în multiplele chestiuni care ajung în discuția forului legislativ.

În acest context general dieta va încerca să fie mai operativă, cu atât mai mult, cu cât ordinea sa de zi era extrem de încărcată. Opt proiecte de lege între care: adoptarea unui statut electoral și modificarea Patentei urbariale din 1854, de care țărănimea lega atâtea speranțe își așteptau rezolvarea încă din sesiunea trecută. Altele îi vor fi înaintate în decursul noii sesiuni: împărțirea administrativ-politică, organizarea administrației publice, organizarea tribunalelor de primă instanță, proiectul de lege privind sancționarea și publicarea legilor, stabilirea preliminarului de buget al fondului pentru despăgubirea urbarială, preliminarul bugetului provincial al Transilvaniei pe 1865. Dieta însăși are o serie de inițiative legislative, dintre care merită să fie amintite propunerile privind construirea căii ferate Oradea—Brașov, reducerea serviciului militar, desființarea vămilor interne, construirea de drumuri.

Dintre aceste multiple obiective ale programului legislativ ce urma să fie înfăptuit la Sibiu, guvernul central, devansând ordinea anunțată în 1863, supune mai întâi dezbaterii dietei propunerea privind înființarea unui Tribunal suprem al Transilvaniei, considerată ca una dintre cele mai urgente.

*

Justiția Transilvaniei înfățișează, în anii guvernării liberale, un tablou sumbru. Aproape fără excepție, cărturarii contemporani acuză aici una dintre cele mai grave racile care bintuiau organismul unei societăți abia intrate pe făgașul unei dezvoltări de tip capitalist. Organizarea, conținutul, procedura sînt deopotrivă incriminate. Justiția, afirmă unanim mărturiile contemporane, este extrem de complicată și greoaie, extrem de costisitoare și de foarte multe ori părtinitoare, într-o stare de vădită dezorganizare și anarhie, și, mai presus de toate, extrem de înceată.

Potrivit unei foarte vechi tradiții transilvănene, procesele durează cu anii, uneori cu zecile de ani. Gluma binecunoscută despre acel avocat care a lăsat moștenire fiului său un singur proces, convins că i-a asigurat astfel un trai liniștit, exprimă

o realitate cu caracter general. Datorită unei structuri instituționale, în esență feudale a justiției, care se exercita prin intermediul unor instanțe în parte numite în parte alese, laice și bisericești, întreținute de stat sau de municipiile autonome, instanțe ale căror competențe se întretaie adesea, datorită apoi insuficienței și inerției unui personal foarte prost plătit, obișnuit să facă din împărțirea dreptății un mijloc de câștig, procesele se adună în această vreme într-un număr impresionant de mare. Un singur exemplu: în 1867 la tribunalele de primă instanță din Transilvania se aflau în curs de dezbateri, după cum rezultă dintr-o circulară a Tablei regești din Tîrgu-Mureș: 12.346 de procese⁵. Nu erau însă incluse aici procesele pentru împărțirea pădurilor și pășunilor între foștii domni și foștii iobagi, cele privind comasările hotarelor satelor, ca și cele legate de așa-numita „Siculica hereditas” care se aflau în pertractarea tablei și Tribunalului suprem din Viena⁶. Socotindu-le și pe acestea din urmă, numărul proceselor depășea cifra de 20.000 implicînd viața și averea a aproximativ 300.000 de locuitori.

Situația era cu atît mai gravă cu cit majoritatea proceselor sînt procese urbariale, procese ale căror număr atinge, în această perioadă, cifre record pentru tot secolul al XIX-lea. Această vertiginoasă proliferare a litigiilor pentru pămînt era urmarea directă a lichidării vechilor raporturi feudale, îngreunată extrem de mult în Transilvania de inexistența unui urbariu general care să indice natura juridică, alodială sau urbarială, a tuturor proprietăților funciare. Ne-reușind să realizeze raptul masiv de pămînt țărănesc plănuit prin legea din 1847, nobilimea transferă, în noile condiții istorice, acțiunea sa în domeniul dreptului, fructificînd în interesul său incertitudinea juridică a fondului funciar. Așa s-a dezlănțuit după 1858 acea nouă ofensivă de spoliere a țărănimii, desfășurată pe calea proceselor, care ajung în perioada următoare un adevărat „morb epidemic permanent al societății”⁷. Ani în șir ele vor alcătui, atît la tribunalele comi-

---

⁵ Circularul Tablei regești din Tg. Mureș din 22 VI 1867, nr. 662, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 87, din 8 XI 1867, p. 346.

⁶ În ceea ce privește așa-numita *Siculica hereditas*, potrivit unei statistici oficiale din 1868, din totalul de 9798 al foștilor iobagi secui numai 2786 au fost recunoscuți de la început ca iobagi și, ca atare, răscumpărați de stat, restul fiind siliți să recurgă fie la procese, fie să se recunoască ei înșiși ca jeleri; cf. „Kolozsvári Közlöny”, nr. 20, din 15 II 1868, p. 80.

⁷ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 84, din 9 XI 1876, f.p.

tatense, cit și la Tabla regească din Tg. Mureș, iar apoi la Tribunalul suprem care se va deschide în Viena, mormane uriașe de acte acoperite de praf. Cele mai multe dintre aceste diferende juridice erau deschise de către proprietari pentru a dovedi caracterul alodial sau „domnesc” a unor pământuri folosite de țărani, dar nu sînt deloc rare nici situațiile cînd și aceștia încearcă să reintre în stăpînirea unor locuri care le fuseseră răpîte. Oricare ar fi fost însă natura proceselor în înfruntarea juridică cu blocul unitar al stăpînitorilor de ieri, armat cu capitaluri, ranguri sociale, relații, țărani, deși acționează și ei sub scutul comunităților din care fac parte, sînt, la „ruptul legii”, dezavantajați, nedreptățiți și înșelați. Din zece procese, spune Barițiu, mereu foarte legat de problema pămîntului țărănesc și foarte versat în toate dedesubturile și complicațiile sale, țărani mult dacă cîștigă unul sau două⁸. Oamenii satelor, oricît de îndîrjiți erau în apărarea unui drept al lor, oricît îi mai și apărau normele în vigoare, pierd, în general procesele deoarece, fie că nu se puteau prezenta la termenele prescrise, fie că nu aveau avocați nu numai capabili dar și curajoși, care să își asume riscurile apărării intereselor lor — fie, pur și simplu, datorită parțialității instanțelor. Practica de a se acorda în cazuri îndoielnice sau lipsite de probe sigure, cîștig de cauză nobililor devine un obicei general. Nu întîmplător, țărani, care răspund îngîmfării și disprețului oamenilor legii cu o neîncredere tacită în dreptatea lor, numeau tribunalele urbariale „judecățile domnilor”.

Complicațiile inerente acestei perioade de tranziție erau apoi întărite și de îmbinarea, deși numai parțială, a justiției cu administrația, care crea și ea situații cu totul incompatibile celor mai elementare principii ale dreptului modern. Iată, de pildă, așa-zisele tribunale „singulare”, unde una și aceeași persoană, judele cercual, temutul solgăbirău, care avea în primul rînd atribuții administrative era, investit și cu largi prerogative de natură judecătorească. Acești funcționari, secondați de juzii și jurații satelor, alcătuiesc, pentru pricinile mai mărunte ale societății rurale: bătăi, calomnii, furturi, „tribunale” în cadrul cărora una și aceeași persoană acuză, apără pe acuzat, judecă și execută sentința, redactînd uneori apeluri împotriva propriilor sale decizii. Sau iată apoi conducerea celor 21 de localități cu statut urban ale Transilvaniei — orașe libere regești, orașe nobiliare, orașe privilegiate, lo-

---

⁸ Idem, nr. 47 din 29 VI 1867, p. 185.

curi taxale — între care simple sate ca: Ilieni, Sic, Brețcu etc. închipuind tot atâtea tribunale „independente“, fără ca membrii lor să posede, de foarte multe ori, o cunoaștere mai temeinică a codului civil austriac, rămas în vigoare și după 1861. Magistratele de pe Pământul crăiesc, aproape exclusiv săsești, judecă ele însele, pricinile pe care le au cu persoanele sau comunele, din scaunele respective, de cele mai multe ori românești. Magistratul Brașovului, de pildă, purta în acești ani peste 3000 de procese împotriva foștilor iobagi ai orașului, toți români⁹.

La rîndul lor tribunalele comitatense sau „colegiale“ alcătuite, iar uneori chiar prezidate de funcționari care erau în același timp și proprietari, în cazul proceselor urbariale, favorizau vădit pe aceștia în detrimentul țăranilor. E caracteristic bunăoară faptul că procesul comunei Boian cu grofina Bethlen Hermina, proces instruit de către dr. Ioan Rațiu și ajuns cunoscut în toată Transilvania, a fost pertractat în una și aceeași instanță nu mai puțin de 12 ori. Judecat în 1863, la cancelaria aulică din Viena prezidată de Nádasdy în favoarea țăranilor, procesul este redeschis și ciștigat de proprietară doi ani mai târziu, în aceeași instanță, prezidată acum de Fr. Haller¹⁰. E de remarcat că consilierii și referenții cancelariei au rămas aceeași, iar procesul s-a judecat pe baza aceluiași legi.

Încît privește durata neobișnuit de lungă a rezolvării litigiilor, exemplele sînt nenumărate. Tradiția de dinainte de 1848, cînd procesele erau purtate uneori din generație în generație, cum a fost și cel al moșilor cu fiscul, pare a fi din nou reluată¹¹. Ca să rămînem aici vom exemplifica cu noile procese intentate de către puternicile comunități săsești din Munții Apuseni împotriva fiscului pentru păduri. Din 9 procese deschise în 1858, chiar de la înființarea tribunalelor urbariale, de către comunele cercului Cîmpeni împotriva fiscului, pentru recunoașterea juridică a dreptului lor exclusiv de proprietate asupra pădurilor (Ponorel, Albac, Scărișoara, Neagra, Vida de Sus și de Jos, Bistra) sau pentru o mai dreaptă împărțire a lor (Sohodol și Cîmpeni) în 1863, după cinci ani de spese grele și nesfîrșite drumuri făcute de trimișii comu-

⁹ Idem, nr. 82 din 3 X 1867, p. 326.

¹⁰ Idem, nr. 87 din 8 XI 1867, p. 345.

¹¹ Tóth Zoltán, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955.

nităților, nu era încheiat decât procesul Ponorelului. Celelalte se găseau în faze diferite de instrucție, la tribunalul comitatens din Abrud sau la Tabla regească¹². Procesul comunei Săsciori cu municipiul Sebeșului pentru dreptul circiumăritului scurt sau cantoral (între 1 octombrie și 31 decembrie), început și el în 1861 s-a judecat definitiv abia în 1873¹³.

Într-adevăr, justiția Transilvaniei străbătea în această vreme o perioadă de tranziție, dificilă și îndelungată, de la sistemul organizării feudale, pe cale de a fi înlăturat, la cel modern, capitalist, încă nu pe de-a-ntregul introdus. Înnoirile care se fac în acest domeniu după 1861 sînt inserate pe structura medievală administrativă, utilizează unele instituții impuse de o practică seculară, se acomodează tradiției. Pe de altă parte efectele organizării și, mai ales, ale spiritului feudal al dreptului se prelungesc peste instituțiile nou create. Justiția nu era astfel la toate nivelurile sale despărțită de administrație și se exercită prin intermediul unei duble ierarhii, deoarece alături de aparatul judecătoresc al statului funcționează încă, ca în plin feudalism, justiția autonomă, ecleziastică, deosebită de la confesiune la confesiune, în competența căreia cădeau toate pricinile matrimoniale. De asemenea rețeaua forurilor judecătorești al căror personal se numea și se întreținea de către stat era completată, sau mai bine-zis secundată, la nivelul forurilor de primă instanță, de judecătorii autonome, acele tribunale ale localităților așa-zise privilegiate, ai căror funcționari erau aleși și întreținuți de obștea localității respective. Comunele chiar, prin juzii și jurații lor, au anumite prerogative de natură judecătorească. Baza legală a activității acestui stufos și eterogen aparat judiciar, trebuia să fie, pretutindeni, legislația austriacă, introdusă în 1851, și menținută și după 1860, dar, în realitate, la nivelul instanțelor inferioare, se judecă după tradiție, conform unor reminiscențe ale vechii legislații transilvănene.

Să mai adăugăm și faptul că repetatele reorganizări la care a fost supus sistemul judecătoresc într-o perioadă istorică foarte scurtă, nu fac decât să accentueze o stare de vădită anarhie. Se succed începînd din 1848 pînă în 1863, patru sisteme diferite de organizare a justiției: cel transilvănean pînă în 1851, cel austriac din „vremea nemților“, foarte operativ și de o lăudabilă imparțialitate, sistem care a lăsat,

¹² Arh. Stat. Budapesta, F. 263, 1863 — 5128.

¹³ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 84, din 9 XI 1876, f.p.

românilor cel puțin, o amintire foarte bună, cel introdus în 1861 de către nobilime și, în sfârșit, cel decretat provizoriu în 3 ianuarie 1862, pe care dieta urma apoi să-l înlocuiască cu unul definitiv.

Care era, după toate aceste transformări, organizarea concretă a justiției la deschiderea dietei din Sibiu?

Instanța întâia o constituiau așa-numitele judecătoria „colegiale“ al căror personal era numit, câte unul pentru fiecare comitat și scaun secuiesc, câte doi pentru comitatele mari, Alba de Jos și Hunedoara. Solgăbirăii continuă să fie și ei investiți cu prerogative judiciare, dar numai în cauze de natură civilă al căror obiect nu depășea 200 de florini. Pe Pământul crăiesc magistratele administrative ale orașelor reprezentau în același timp, fiecare pentru scaunul său, foruri judiciare de primă instanță, susținute parțial, de stat, parțial de locuitori. Orașele aveau fiecare judecătoria sa autonomă.

Ruptura de administrație este totală la forurile de a doua instanță: vechea Tablă regească de la Tg. Mureș, a cărei sferă de activitate se întindea asupra comitatelor și scaunelor secuiești și noul Tribunal de apel din Sibiu, înființat în 1863, pentru Pământul crăiesc. Sfera lor de activitate era limitată numai la cauzele de natură civilă, întrucât pentru cele penale exista tot la Tg. Mureș un for deosebit.

Nici aceste foruri însă, în alcătuirea pe care o aveau, nu erau deloc scutite de anumite tendință părtinitoare, ori chiar exclusiviste. Tabla regească, reorganizată în iunie 1861, sub președinția baronului Apor Károly, după schema de dinainte de revoluție, constituie, în toți acești ani, o permanentă sursă de nemulțumire, o permanentă țintă de atacuri¹⁴. Românii văd tot timpul în ea o citadelă a nobilimii, ceea ce, de fapt, cu alcătuirea și spiritul său și era. Printre multe altele, Tabla s-a făcut faimoasă și prin refuzul său consecvent de a folosi limba română, chiar și după recunoașterea sa legală la Sibiu.

Un sentiment de injustiție asemănător inspiră și Tribunalul apelativ din Sibiu, organizat în 1863, în cadrul căruia românii oricât constituiau ei și pe Pământul crăiesc majoritatea popu-

---

¹⁴ Personalul Tablei regești se compunea din: președinte, vicepreședinte, 17 asesori (12 maghiari și 5 români), 6 funcționari ajutători și 20 de canceliști, cf. „Telegraful român“, nr. 97, din 6 XII 1862, p. 385.

lației¹⁵, nu îl aveau atunci dintre ai lor decît pe Ilie Măcelariu, ajuns și el în anul următor consilier gubernial. E de menționat, că încă la proiectarea sa de către Universitatea săsească, membri români ai acesteia au propus respectarea principiului proporționalității naționale în ceea ce privește numirea personalului noii instituții, cunoașterea tuturor limbilor patriei de către funcționari, numirea lor de către împărat. Ei înaintează un vot separat în acest sens.

În fine, la nivelul instanței a treia justiția face din nou corp comun cu administrația. Cu toate că istoria, mai confuză, a acestei instanțe multiseculare a suscitât dispute între marii juriști ai epocii, e sigur faptul că, în afara perioadei lui Iosif al II-lea, Transilvania a fost lipsită de un Tribunal suprem de sine stătător, atribuțiile acestuia fiind îndeplinite cînd de guberniu, cînd de cancelaria aulică, cînd, cel mai adesea, de ambele. În esență însă, cancelaria aulică, fie că ia sentințe proprii, fie că face propuneri împăratului, a avut în chestiunile cele mai importante ultimul cuvînt. Aceasta este și părerea celor mai mulți dintre istoricii contemporani sași și maghiari ai dreptului, expusă în lucrări de mare erudiție, dintre care merită să fie amintite acelea ale lui Eugen de Trauschenfels¹⁶, Friedrich Schuller-Libloy¹⁷, Dósa Elek¹⁸. Deoarece guvernul păstrează și el, pînă la revoluție, importante prerogative judiciare, în cadrul său funcționa începînd, din 1823 un senat judiciar deosebit, format din 7 consilieri guberniali, care purta protocoale deosebite de acele ale trebuirilor administrative. Aceste prerogative încetează în perioada absolutistă cînd justiția este separată complet de administrație, iar în cadrul Curții de casație din Viena se organizează o secție transilvăneană, dar îi sînt restituite, ba chiar lărgite, în martie 1861. După această dată Senatul judecătoresc al guberniului în fruntea căruia a fost numit Ladislau Vasile Pop, preia în detrimentul cancelariei, toate atribuțiile unui

---

¹⁵ Pămîntul crăiesc avea, potrivit recensămîntului din 1857, o populație de 400.951 de locuitori dintre care: 232.419 români, 142.088 germani, 25.050 maghiari și 939 greci, cf. Fényes Elek, *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járárok szerint*, în *Ertekezések a történeti tudományok köréből*, I. Pest, 1873, p. 66.

¹⁶ Eugen Trauschenfels, *Înființarea și organizarea Tribunalului suprem al Transilvaniei*, (traducere din limba germană) în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 38—30, din iunie—mai 1864.

¹⁷ Friedrich Schuller von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, Hermannstadt, 1867.

¹⁸ Dósa Elek, *Erdélykoru jogtudomány*, Cluj, 1861, 380 p.

for suprem judecătoresc. Această modificare, datorată cancelarului Kemény, va constitui în mina românilor un argument puternic pentru stabilirea sediului Tribunalului suprem în Transilvania.

Așadar, la toate nivelurile ierarhiei judecătorești se resimte în această epocă de mari transformări sociale și politice, necesitatea înfăptuirii unor reforme.

Se și cer, de către români, maghiari, sași, îndată după dezghețul politic survenit în 1860. Iată ce putem spicui în această privință din memoriile generale românești întocmite în acești ani: înființarea tribunalelor cu jurați, reglementarea activității tribunalelor urbariale, denumite în popor, din cauza abuzurilor lor, „judecățile domnilor“, numirea personalului judecătorilor de către guvern, recunoașterea inamovibilității sale, proporționalitate în ceea ce privește repartizarea pe națiuni a posturilor instanțelor judecătorești superioare.

În 1863, în preajma deschiderii dietei, Conferința națională românească din Sibiu înscrie din nou între revendicările fundamentale ale națiunii: înființarea unui tribunal suprem, publicarea tuturor sentințelor în numele împăratului, reprezentarea mai dreaptă a românilor în funcțiile judecătorești¹⁹.

Sub influența regimului de ordine, operativitate și relativa echitate care a înlocuit, după revoluție, justiția feudală, regim care a aplicat principiul egalității în fața legilor, în primăvara anului 1861 se pledează, în general, pentru separarea justiției de administrație, pentru simplificarea procedurii, pentru desființarea acelor „tribunale singulare“.

Din partea sa Universitatea sâsească, în mai multe rânduri cere, și în cele din urmă obține, înființarea unui for apelativ deosebit pentru Pământul crăiesc, care se va și înființa la Sibiu, conform decretului din 24 noiembrie 1862²⁰.

Chiar nobilimea maghiară operează, în limitele poziției sale de clasă, unele modificări în cadrul sistemului juridic arhaic de dinainte de revoluție, restaurat, în mare, în primăvara anului 1861, modificări impuse de desființarea iobăgiei și decretarea egalității în fața legii. Nu mai puteau exista acum, de pildă, foruri deosebite pentru nobili, „sedrii generale“ și pentru nenobili, „sedrii parțiale“. Incontestabil tinde și nobi-

¹⁹ T. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 777.

²⁰ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 103, din 30 XII. 1862, p. 407.

limea, inspirindu-se din dreptul austriac, spre o anumită simplificare, spre o mai bună și rapidă funcționare a angrenajului judecătoresc.

Puterea stăpînitoare habsburgică, receptivă față de modernizarea unor structuri instituționale care nu implicau reevaluări ale fondului politicii sale, acceptă și chiar inițiază reforme, dar caută să le realizeze în favoarea sa. Astfel, Curtea îmbrățișează cererea românească pentru înființarea unui Tribunal suprem al Principatului, înaintînd dietei un proiect de lege în acest sens, dar dictează ca sediul acestui for să nu fie în Transilvania ci în Viena. De asemenea, încălcînd vechiul drept de alegere a funcționarilor superiori politici și judecătorești, își rezervă, pe seama sa, prerogativa numirii personalului noii instituții. Tot astfel se va înainta dietei un proiect de lege pentru organizarea judecătorilor de primă instanță, care separa, e drept, justiția de administrație, dar insera, în schimb, prevederi ce știrbeau statutul de autonomie al justiției transilvănene²¹.

Presiunea centralistă declanșată prin Constituția din 1861, care a golit, cum se știe, o bună parte a Diplomei de conținutul său liberal, presiune, întărită, în Transilvania după ce dieta își trimisese reprezentanții săi în Senatul imperial este întîmpinată la Sibiu cu o puternică rezistență din partea românilor. Pe tema Tribunalului suprem se va isca, astfel, la începutul sesiunii din 1864 a dietei cel mai acut conflict cu guvernul vienez, conflict care părea la un moment dat să evolueze spre o ruptură, deoarece majoritatea românească a forului legislativ în frunte cu episcopii, cu cei mai mulți dintre funcționarii superiori, a refuzat categoric să accepte stabilirea sediului la Viena. Vor fi necesare, după cum vom vedea, foarte multe acțiuni de culise, diversiuni, amenințări și presiuni pentru ca în cele din urmă Habsburgii să-și impună punctul de vedere.

Conflictul cu Viena se anunță încă în 1863, cînd se dă publicității proiectul de lege oficial pentru înființarea Tribunalului suprem. Atribuind împăratului partea leului în stabilirea sediului și componenței noii instituții, actul indica atribuțiile acesteia după cum urmează: Tribunalul suprem urma să decidă ca for de a treia instanță în procese de natură civilă, penală și urbarială, precum și în cazul unor contro-

---

²¹ *Akten und Verhandlungen des siebenbürgischen 1863/64 Landtages*, p. 297—298 (în continuare, *Akten*...).

verse de competență între Tabla regească și Tribunalul apelativ din Sibiu, sau între foruri din Transilvania și altele din afara ei. El urma, de asemenea, să aplaneze eventualele conflicte între autoritățile politice și cele judecătorești ale Transilvaniei, să-și dea părerea, la invitația cancelarului aulic, în privința emiterii de legi sau a modificării lor. Noul for putea delibera, fie într-un complet global alcătuit din președinte și 6 judecători, fie într-un senat plenar, în cazul propunerilor legislative, sau a proceselor criminale. Se stabilea limba debaterilor și a sentințelor instanței supreme, sigiliul său, raporturile sale cu cancelaria aulică²².

Cadrul inițial al controversei îl alcătuiește comisia specială a dietei²³ în fața căreia se prezintă, în intervalul dintre cele două sesiuni, pe de o parte un proiect al majorității românești²⁴, iar de altă parte unul al minorității săsești²⁵, diferite atât în privința sediului — Transilvania sau Viena — cât și în privința menținerii Tribunalului apelativ din Sibiu, atacat de unii, susținut de ceilalți. În afara acestor două puncte de vedere, exista în cadrul birocrăției săsești o fracțiune numeroasă, care nu privea cu ochi buni organizarea unui tribunal suprem de sine stătător ci pleda pentru subordonarea completă a justiției Transilvaniei, Tribunalului suprem al imperiului, la fel ca în perioada absolutistă. Punctul ei de vedere a fost teoretizat într-un act deosebit de către juristul Eugen Trauschenfels²⁶.

Aceste discuții sînt preluate și amplificate în presă.

Barițiu e primul care atrage atenția opiniei publice românești asupra necesității „rămînerii acasă“, a stabilirii în Transilvania, a reședinței forului suprem²⁷. Motivele pe care le invocă el erau numeroase și convingătoare: apropierea de poporul pentru care se creează instituția, voința majorității populației, nevoia supravegherii mai directe a forurilor inferioare, unde exclusivismul național favoriza foarte adesea parțialitatea, remedierea organizării nedrepte a forurilor de apel, spi-

²² *Akten...*, p. 181—184.

²³ Comisia dietei pentru Tribunalul suprem era formată din Iosef Trausch președinte, Eduard Herbert, August Lassel, dr. Ioan Maior, dr. Ioan Rațiu, dr. E. Trauschenfels, Ioan Codru-Drăgușanu, Ladislau Vaida, cf. Arh. Stat Budapesta, F. 135, Dieta 1863/1864, Elnöki Iratok, 1863, p. 125.

²⁴ *Akten...*, p. 223—226.

²⁵ *Idem*, p. 226—228.

²⁶ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 38—40, din iunie—mai 1864.

²⁷ *Idem*, nr. 111, din 23. XI. 1863, p. 435.

ritul de autonomie al constituției Transilvaniei. Alții aduc și alte justificări: imposibilitatea oamenilor de rînd de a-și căuta dreptatea prin Viena, datorită depărtării sau a sărăciei, nevoia ca salariile personalului noului for să rămînă în țară, unde circulația bănească era și așa atît de lîncedă, respectarea statu-quo-lui instaurat din 1861, similitudinea cu alte provincii ale imperiului etc. Respectarea autonomiei Transilvaniei răsună mereu ca un laitmotiv. Concluzia tuturor era aceea că numai în Transilvania, Tribunalul suprem ar putea răspunde, de fapt, adevăratelor sale rosturi.

Încep să se facă planuri asupra orașului de reședință. Deși proiectul românesc opina ca sediul să coincidă cu cel al guvernului ceea ce însemna Clujul, intră în discuție și Sibiul, iar unii încep să pledeze pentru Blaj. Dacă Clujul, scrie un corespondent al „Concordiei“ are guvernul, dacă Tg. Mureșul are Tabla, dacă Sibiul are Comanda militară și Direcția financiară, de ce, în epoca egalității naționale, Blajul n-ar putea avea Tribunalul suprem. „Faceți Blajul reședința Tribunalului suprem, clădiți calea ferată, Oradea—Cluj—Brașov prin Blaj, faceți acolo o Academie de drepturi și în 20—30 de ani Blajul, așezat în mijlocul Transilvaniei și înconjurat de cele mai roditoare cîmpii, va sta în aceeași categorie cu Sibiul“²⁸.

În fața acestor planuri presa centralistă, care nu uita afrontul adus regimului cu prilejul adoptării primelor legi, insistă pentru Viena. Justificările, desigur, sînt întotdeauna ușor de găsit. Se invocă astfel, rînd pe rînd, obișnuința generală a poporului de a aștepta ultima decizie judecătorească de la împărat sau din apropierea sa, dreptul istoric de dinainte de 1861, cînd cancelaria aulică constituia forul suprem, apărarea judecătoriilor de influențele naționale, care s-ar putea exercita asupra lor în Transilvania, considerente de ordin bugetar, apropierea de marii juriști ai vremii, unitatea imperiului etc. Ca răspuns la argumentația privind voința și interesul populației majoritare a statului presa centralistă agită problema gravității ascunse a românilor spre București.

În dietă dezbaterile Tribunalului reinvie toate contradicțiile ce se manifestaseră încă în cursul primei sesiuni, între români și Habsburgi, între fruntașii români și birocracia săsească, între cele două orientări din sînul românilor ca și acelea existente în cadrul conducerii săsești.

²⁸ Idem, nr. 109, din 16 XI. 1863, p. 426.

De la început, baronul Salmen, fostul comite din 1861 al sașilor, găsiind inutilă înființarea unui Tribunal suprem al Transilvaniei, propune fie instituirea unei curți de casație pentru întregul imperiu, în cadrul căreia ar exista o secție pentru Transilvania, fie organizarea acesteia în cadrul Tribunalului suprem care funcționa în Viena pentru provinciile cisleitane²⁹. Consilierul gubernial Herbert chiar înaintează dietei un proiect de lege în acest sens. Aceste demersuri de evidentă supralicitare a pretențiilor centraliste guvernamentale camuflau, după aprecierile unor observători contemporani, scopul de a face să eșueze planul majorității dietale sau de a face mai ușor de acceptat proiectul oficial.

La rîndul lor, deputații români pledează pentru susținerea principiului istoric al eligibilității tuturor funcționarilor judecătorești, pentru totala independență a justiției de administrație, pentru inamovibilitatea judecătorilor. De mai multe ori, în cursul dezbaterii generale, se ridică proteste împotriva existenței Tribunalului apelativ de la Sibiu, recent înființat. Cît privește sediul noii instituții, care constituia punctul nevralgic al întregii dispute, ei găsesc normal ca acesta să coincidă cu acela al guberniului.

Firește, poziția deputaților români, recomandată de însăși justetea ei, nu era greu de apărut. Pornind de la rostul creerii instituției, argumentația lor pune accentul pe necesitatea funcționării ei în apropierea celor cărora le era destinată. Va fi foarte greu, dacă nu chiar imposibil pentru omul de rînd și cu atît mai mult pentru bietul țaran român, se aude din partea stîngă a sălii de dezbateri, să ajungă, purtînd în traistă obișnuitul său mălai, neînțeleș și nebăgat în seamă de către oamenii stăpînirii, să-și caute dreptatea prin capitala imperiului. Cîți din miile celor nedreptățiți și împilați se vor încumeta să pornească la un asemenea drum? Deputații români se prevalează apoi de precedentul istoric concretizat de atribuțiile judiciare ale guberniului reinviate și lărgite în 1861 ca și de analogia cu celelalte provincii ale imperiului. Este întru totul drept, declară vorbitorii români, ca Tribunalul suprem al Transilvaniei să fie în Transilvania, așa după cum cel al Ungariei era în Ungaria, cel al Croației în Croația, al Galiției în Galiția etc. Dar nu întotdeauna justetea unei cauze reprezintă arma sa cea mai de temut. Se invocă, împotriva

---

²⁹ *Ziarul stenografic al dietei transilvane conchemată la Sibiu pe 1 iulie 1863, Hermannstadt, 1863, p. 628—29.*

lor raritatea proceselor care ajung în instanța a treia, căile ferate care în curînd vor apropia Transilvania de centrul imperiului, credința poporul în dreptatea „bunului împărat“.

În același timp apărătorii sași ai proiectului oficial, făcînd la tot pasul aluzii incriminătoare la tendințe ascunse de subminare a unității imperiului, evocă în dietă tarele justiției transilvane: încetineala proverbială cu care ea a funcționat întotdeauna, caracterul național pe care a tîns să-l îmbrace, penuria de cadre. Cu scopul de a domoli spiritul de nesupunere al deputaților români se face acum foarte mult caz de faptul că stabilirea reședinței la Viena ar reprezenta însăși voința împăratului. Aici răspunde, foarte pertinent, mitropolitul Șuluțiu, care demască cu un curaj ce nu va rămîne fără urmări pentru el, reculul conservator al politicii oficiale. E greșit să se creadă, spune mitropolitul blăjean, că orice proiect de lege emană direct de la împărat căci ar fi foarte riscant să se presupună despre acesta că ceea ce a acordat Transilvaniei în 1860, prin Diplomă, îi retrage în 1863 prin proiectul de lege aflat în dezbateri. Și dealtfel puterea legislativă e împărțită între împărat și dietă, după cum o dovedesc atîtea diete ce au modificat sau au respins „propozițiunile regești“. Forul de la Sibiu, el însăși a schimbat esențial proiectul legii privind emanciparea politică a națiunii române și totuși legea a fost sancționată de împărat, așa încît dacă românii doresc ca Tribunalul suprem să rămînă în Transilvania, nu pot fi acuzați de neloialitate sau de spirit de dezintegra-re³⁰.

Dar decisiv este, în cele din urmă, votul³¹. Românii, susținuți energic și de către deputații maghiari aflați la Sibiu, își impun pe această cale punctul de vedere cu o majoritate de 47 de voturi pentru Transilvania, față de 40 de voturi pentru Viena.

O altă chestiune deosebit de spinoasă, care se pune în fața dietei, era aceea a numirii de către împărat a personalului noului for. Majoritatea românească acceptă, nu fără destule proteste, acest principiu opus vechii practici transilvănene, dar înțelege că aceste denumiri să se facă potrivit unor criterii bine stabilite: numai dintre transilvăneni și în raport cu cele patru națiuni politice și cele șase religii recepte. Văzînd

³⁰ *Idem*, p. 646—48.

³¹ *Idem*, p. 715.

în precauția textului inițial o posibilă barieră împotriva dorinței lor îndreptățite de a ocupa mai multe posturi înalte în administrație și justiție, ei propun un amendament în acest sens³². Altminteri — declară același Șuluțiu, — întreaga emancipare politică nu a fost decît o satiră, care în loc să repare nedreptățile unui lung trecut de impilare ar readuce, în Transilvania, anii absolutismului lui Bach, cînd cele mai importante dregătorii publice erau ocupate de străini³³. Acest amendament, impus cu o mare majoritate de voturi, în ciuda tuturor obiecțiilor unor deputați sași modifică din nou articulația interioară a legii.

Modificările operate de români, care sperau într-o lovitură norocoasă, asemănătoare aceleia din sesiunea trecută, fac ca proiectul de lege, înaintat împăratului la sfîrșitul lunii iulie, să fie retrimis dietei nesancționat și esențial schimbat. Cercurile guvernamentale, insistînd ca sediul Tribunalului să fie în Viena, trimit în august 1864 la Sibiu pe vicecancelarul Reichenstein pentru a impune românilor o conduită mai supusă. Știm de la Barițiu, cu care vicecancelarul întreținea o amicală corespondență, cum s-a desfășurat întrevederea acestuia cu mai mulți fruntași români, cărora li s-au reproșat tendințe daco-românești. Animositatea dintre cele două confesiuni nu era nici ea greu de stîrnit. În acest scop mitropolitul Șuluțiu, a cărui rezistență era tît de supărătoare, află despre perspectiva de a primi la Blaj, un coajutor. Pentru ca efectul să fie mai sigur, episcopului Șaguna i se aduce la cunoștință, neoficial, înființarea mitropoliei. La Viena, ziarele centraliste, inserînd articole despre „rumänischen Popen“ vorbesc, din nou, despre atitudinea rebelă a „domnilor români“ adunați la Sibiu. Dieta, care oferă ea însăși oamenilor puterii un cîmp vast de desfășurare a manevrei diversioniste, este silită, astfel, să reia totul de la început.

În acest moment al celei mai puternice tensiuni politice de după deschiderea dietei, cînd animozitatea galeriilor de la Împăratul romanilor, pline ca niciodată de lume, îndemna la rezistență, se vorbea la Sibiu că o parte a deputaților români sînt gata mai degrabă să-și depună mandatele decît să accepte sediul în Viena. Din cercul grupării radicale se lansează acum ideea întocmirii, în afara dietei, a unui mare memoriu de protest al întregii națiuni către împărat.

---

³² *Idem*, p. 724.

³³ *Idem*, p. 738—39.

Ședința din 17 septembrie, cînd se reia dezbaterrea chestiunii Tribunalului a fost cea mai furtunoasă din întreaga istorie a dietei. Pentru a valorifica în interesul puterii starea de spirit opoziționistă a dietei, în mod neașteptat, dar nu fără precedent, consilierul sas Zimmermann propune ca una dintre atribuțiile Tribunalului suprem să fie judecarea cancelarului aulic, în cazul cînd acesta ar încălca constituția, ceea ce ar fi însemnat, aplicarea în cadrul Transilvaniei, a principiului responsabilității ministeriale.

Adevăratul tîlc al acestei inițiative radicale, care mergea mult mai departe decît actele liberale fundamentale, era acela de a provoca o diversiune care să zădărnicească tentativele românești de înnoire a justiției, făcînd cu totul imposibilă sancționarea proiectului de lege.

Conștienți că se încearcă înfrîngerea cauzei pe care o apărau cu propriile lor arme, deputații români, cu excepția lui Axente Sever recent intrat în dietă, neinițiat încă în dedesubturile jocului parlamentar, resping propunerea consilierului aulic. Românii, declară George Barițiu, cu toate că nu sînt, cum e și firesc, împotriva principiului responsabilității ministeriale, ci aderă sincer la cele mai democratice principii de guvernare, nu se pot simți chemați să-l impună întregului imperiu și, poate, nici nu ar fi în măsură să o facă³⁴. Barițiu cheamă dieta la ordine, dar se pronunță cu toată fermitatea pentru menținerea poziției ei inițiale în ceea ce privea sediul instituției. Alături de el, Ioan Rațiu, care se afirmă acum ca o mare personalitate politică, rostește magistralul său discurs, al cărui titlu „Ardealul sau Viena, autonomie sau centralizare“, cuprindea, de fapt, totul. Analizînd chestiunea din punct de vedere istoric și juridic, viitorul președinte al Partidului Național ajunge la concluzia că întotdeauna sediul forului judecătoresc de instanța a treia a fost în Transilvania, apelul la împărat fiind o simplă excepție, iar dreptul de a stabili reședința sa a căzut mereu în competența dietei. Ar fi cu totul neconsult, spune vorbitorul, ca după toate sacrificiile pe care Transilvania le-a făcut imperiului, să se smulgă din rădăcini și ultimii stîlpi ai autonomiei sale. „Dacă astăzi, spune Rațiu, se află mai asigurată justiția în Viena, în un tribunal separat transilvan, mîine se va afla mai asigurată într-un tribunal împreună cu cel austriac, iar poimîine se va afla și mai asigurată dacă și legile după care va avea să ju-

---

³⁴ *Idem*, p. 1563—64.

dece acest tribunal se vor face în senatul imperial îngust. Și atunci ce ne-a mai rămas din autonomia patriei?³⁵

La fel de tăios este și Axente Sever atunci când vorbește despre starea generală de înapoiere a agriculturii Transilvaniei, unde pământul era încă „scărmănat“ cu plugul de lemn, despre imposibilitatea plătirii dărilor de către cea mai mare parte a locuitorilor, despre spolierea financiară a Transilvaniei de către statul austriac. Nu există, spune el, o proporție dreaptă între „dat și luat, între venit și căpătat, între dări și căpătări“³⁶.

Dar pledoariile grupării radicale nu pot contracara efectele acțiunilor de culise dictate din Viena. Încă o dată gruparea înalților funcționari români, care în iunie fusese antrenată, cu excepția vicepreședintelui Vasile L. Pop, de curentul opoziționist general, cedează. Alături de ei se situează acum și capii bisericești. În felul acesta la 21 septembrie se hotărăște, cu majoritate de voturi, acceptarea modificării făcute la Viena (67 de voturi pentru: 40 de sași, 23 români, 4 maghiari, față de 27 voturi contra: 26 de români și 1 maghiar)³⁷.

Retrimis la Viena, cu modificările cerute, proiectul de lege este de îndată sancționat. Nu mai rămânea decât ca instituția să se organizeze practic, ceea ce se și întâmplă pînă în mai 1865, cînd Tribunalul suprem era deja, în mare, constituit. În fruntea sa a fost numit Vasile L. Pop, care în 8 mai depunea, în limba latină, jurămîntul față de împărat³⁸. Personalul înaltului for se compune din: 7 consilieri, 3 secretari, 1 director de oficiu, 2 adjuncți de direcțiune și 4 cancelariști. Îi este alocat, pentru anul 1866 un buget de 68.520 de florini³⁹.

Numirea lui Vasile L. Pop nu a fost o surpriză, el fiind și pînă atunci, în calitate de conducător al senatului judecătoresc al guberniului, șeful justiției Transilvaniei. Se urmărea apoi, într-o vreme cînd negocierile dualiste deveniseră publice să se facă și o concesie românilor. Vasile L. Pop era, dealtfel, o personalitate de mare anvergură, care s-a impus solid în domeniul său de activitate, datorită unor calități intelectuale deosebite și a unei mari voințe. Era cunoscut pentru spiritul său foarte dinamic și imparțialitatea pe care a dove-

³⁵ *Idem*, p. 1571—73.

³⁶ *Idem*, p. 1583—85.

³⁷ „Concordia“, nr. 75, din 18. IX. 1864, p. 302.

³⁸ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 39, din 19. V. 1865, p. 153.

³⁹ *Idem*, nr. 36, din 8. V. 1865, p. 143.

dit-o în decursul lungii sale cariere. Baronul Reichenstein care l-a recomandat împăratului, declara că dacă ar avea un proces cu tatăl înaltului demnitar l-ar supune fără teamă judecății fiului⁴⁰. Ascensiunea lui Vasile L. Pop, propus de către români în decembrie 1860 pentru funcția de cancelar aulic, a fost însă incontestabil favorizată de atmosfera liberalistă generală și, în măsura^o cea mai mare, de propulsarea politică pe care națiunea română a trăit-o în această epocă.

Încă de la înființare activitatea Tribunalului suprem s-a desfășurat în atmosfera negocierilor dualiste, a căror finalizare vor însemna și sfârșitul său. În 1867, după ce o perioadă scurtă reședința sa a fost stabilită la Cluj, este contopit — și redus în același timp — cu Curtea supremă de justiție a Ungariei în cadrul căreia formează o secție specială pentru Transilvania. La conducerea acestei secții rămîne, în continuare, pînă în 1875, Vasile L. Pop, care era în același timp și vicepreședinte al Curții supreme.

Cu toate că reședința forului judecătoresc suprem a fost stabilită, în ciuda protestelor românilor, la Viena, înființarea sa a avut o importanță deosebită pentru simplificarea și modernizarea justiției transilvănene, constituind, astfel, una dintre realizările importante ale dietei de la Sibiu.

---

⁴⁰ Dr. Ilie Dăianu, *Al doilea președinte al „Asociațiunii” Vasile L. bar. Pop (1819—1875)*, Sibiu, 1925, p. 66.

ADOPTAREA LEGII ELECTORALE A TRANSILVANIEI

Aplicarea în practică a principiului egalității națiunii române proclamat prin prima lege a dietei, urma să se facă, în esență, prin intermediul noului statut electoral, punctul nodal al întregii legislații sibiene. În condițiile anului 1863 un regim electoral democratic reprezenta pentru români, prin simplul efect al preponderenței lor numerice, calea cea mai sigură și mai directă pentru validarea lor politică, deopotrivă la nivelul puterii locale ca și celei centrale.

Pe un plan mai vast legea electorală constituia centrul vital al întregii vieți politice a Transilvaniei, deoarece în orice regim parlamentar censitar gradul mai mare sau mai mic în care masele participă la opera de cîrmuire a statului depinde direct de statutul său electoral, de mărimea censului prescris. În jurul acestui punct au loc, astfel, violente ciocniri și confruntări determinate de opoziția privilegiatilor din trecut față de presiunea exercitată de jos, pentru lărgirea sferei celor îndreptățiți să participe la viața politică, prin reducerea censului sau pentru impunerea votului universal.

În Transilvania aceste disensiuni, pe care le întâlnim în toate guvernările reprezentative, sînt cu atît mai tranșante, cu cît ele ascund și un substrat național. Apărătorii censului mare se recrutează aici, aproape exclusiv, din rîndul păturii dominante a fostelor națiuni privilegiate, așa după cum susținătorii extinderii drepturilor electorale, pînă la acordarea votului universal, provin din rîndul națiunii dominate, alături de care se va înregimenta puțin mai tîrziu, preluînd apoi conducerea, proletariatul.

Care erau deci concepțiile electorale ale burgheziei române la mijlocul secolului trecut? Investigarea acestor concepții, care diferă profund de acelea ale nobilimii maghiare sau ale burgheziei săsești, dezvăluie nu numai poziția politică radicală a acestei clase, nu numai politica sa de alianțe, dar totodată ea

conduce cercetarea spre o serie întreagă de aspecte importante ale realităților politice, sociale și economice ale Transilvaniei. Censul, de pildă, trimite direct la situația economică a diferitelor categorii ale corpului electoral, la sistemul impozitelor, la starea generală de dezvoltare a economiei. Trimite însă, într-un cadru mai larg, la unele aspecte strîns legate de exercitarea puterii cum ar fi, spre exemplu, repartitia avuției materiale: proprietate funciară, industrie, capital între cele trei națiuni ale Transilvaniei. De asemenea o analiză a dimensiunilor și mai ales a structurii interne a electoratului transilvănean, potrivit legii electorale din 1863 este foarte instructivă pentru istoria socială, chiar dacă corpul electoral nu include decît o parte relativ redusă a organismului social.

Prima confruntare directă a păturii conducătoare românești cu problema electorală are loc în decursul revoluției din 1848. Nefiind reprezentată în dietă, nefiind consultată în nici un fel asupra dezideratelor sale, atitudinea sa o putem distinge nu atît din propuneri sau acțiuni pozitive, cît mai ales din reacțiile negative pe care ea le are față de normele restrictive impuse în 1848 ca urmare a concepției nobiliare a dietei de la Cluj.

Este vorba aici în primul rînd despre criticile foarte aspre venite din partea românilor la adresa legii dietei din mai, care permitea participarea și a nenobililor la viața politică dar condiționa această participare de îndeplinirea unui cens foarte ridicat de 8 florini impozit direct, fără capitație. În același timp legea lăsa neatînsse prerogativele feudale politice ale nobililor, cărora li se acordă și acum votul universal și de asemenea creează avantaje foarte mari mediului urban în comparație cu cel rural. Prin excluderea imensei majorități a țărănimii române din viața politică, aceste prevederi, mai limitate chiar decît cele din Ungaria, unde censul era de numai 5 florini, urmăreau să asigure perpetuarea supremației politice a nobilimii și în cadrul regimului reprezentativ, burghez, pe cale de a se instaura.

Și iată acum părerile lui Barițiu în această chestiune. Pornind de la dreptul de vot care, incontestabil, se cuvenea țărănimii, el considera tendința factorilor legiuitori de a-i privi pe țărani ca simpli „proletari” și a-i exclude, ca atare, de la exercitarea unui drept fundamental ca o „oarbă îndrăzneală și o tiranică apucătură”. „Nu cumva, spune el, sutele de mii de români care își au casele și moșiile lor cultivate

din buni și străbuni, care pot înjuga și înhăma câte doi pină la șase și zece boi sau cai se pot număra între proletari¹. În mod evident atașamentul sufletesc al lui Barițiu, ca și al tuturor intelectualilor români din această vreme, se îndreaptă mai mult spre țărănimea înstărită decît spre proletariatul agricol, dar oricum el nu vede nici un motiv care să justifice preferința legii pentru miile de nemeși și nemeșei privilegiați, departe, cei mai mulți, de a se încadra între limitele censului prescris nenobililor. Legea în întregime — conchide Barițiu —, improvizată în fuga mare, nu era decît „o înnodătură de colo pină colo“, menită să lipsească copleșitoarea masă a poporului român de drepturile politice. Cu totul altceva așteptau românii în primăvara anului 1848.

Vederile electorale ale burgheziei românești evoluează cu mersul revoluției. Petiția din 18 iulie 1849, de pildă, vorbește despre o dietă constituită pe baza unor „alegeri libere“, din deputați ai diferitelor națiuni, proporțional cu numărul lor². Principii electorale asemănătoare, sau în orice caz foarte largi, trebuiau desigur să constituie și temelia „sfatului administrativ național“ sau a „senatului român“, organul legislativ al acelei mari provincii românești cu centrul la Blaj, plănuită la începutul anului 1849 și revendicată apoi mereu pină în 1851³.

Chestiunea electorală ajunge din nou în centrul atenției opiniei publice la începutul erei liberale, în directă legătură cu convocarea dietei, în care românii își puneau atîtea speranțe și pe care o așteptau cu atîta ardoare. Spontan și concomitent în mai multe părți se formulează în toamna anului 1860 o serie de propuneri electorale, care diferă mult unele de altele, dar tind toate, în comparație cu legea din 1848, spre o cît mai mare lărgire a bazei electorale sau chiar spre votul universal. Astfel, programul politic formulat la Sibiu în timpul sinodului ortodox din octombrie vorbește despre un cens de 5 florini⁴, cele din Brașov și Orăștie, mergînd mai departe, condiționează dreptul alegerii doar de stăpînirea a 4 iugăre

¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 44, din 31. V. 1848, p. 181.

² Teodor Păcățian, *Cartea de aur*, I, Ed. a II-a, Sibiu, 1904, p. 369—370.

³ Cf. Memoriile din: 25. II. 1849, 5. III. 1849, 26. IV. 1849, 18. VI. 1849, 30. VII. 1849, Memoriul bănățenilor din decembrie 1849, cel al lui Vasile Erdélyi din ianuarie 1850, Memoriul delegației române de la Viena din 10.I.1850.

⁴ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 51, din 12. XI. 1860, p. 210.

de pământ⁵, iar intelectualii din jurul Lăpuşului cereau într-o petiție a lor, din 15 noiembrie 1860, un cens de numai 2 florini⁶. Sau pur și simplu nu se vorbește deloc despre censul de avere, se pledează pentru votul universal, cum face tînărul avocat Iosif Hodoş în lucrarea sa, de un înflăcărat radicalism, publicată în „Foaie“ dar publicată și în „Revista Carpaților“ din București, *Răsunet din Munții Apuseni*, lucrare ale cărei ecouri pașoptiste s-au difuzat, direct sau indirect, în toate părțile Transilvaniei⁷.

O poziție unitară a românilor în ceea ce privește regimul electoral va fi adoptată de Conferința națională din 1—4 ianuarie 1861 care, la sfîrșitul ședințelor sale, adoptă și un proiect electoral animat de cele mai democratice principii. Dreptul de vot se cere acum pentru categorii care acoperă aproape în întregime populația țării: toți care posedă pământ sau casă de orice valoare, care practică meserii sau fac comerț. Intelectualii, inclusiv cei sătești, preoții, învățătorii, notarii, cantorii sînt declarați alegători fără cens⁸. Aceasta va fi propunerea electorală pe care românii o vor prezenta conferinței de la Alba Iulia a cărei majoritate nobiliară va recomanda însă împăratului legea din 1848. Se anexează acesteia și proiectul electoral săsesc, bazat pe reprezentarea deosebită a diferitelor categorii sociale, ca și cel românesc așa cum a fost stabilit la Sibiu.

Între aceste trei alternative, atît de deosebite în tendințele lor, cercurile habsburgice, preocupate de grija de a nu permite nici uneia dintre națiuni o victorie hotărîtă asupra celorlalte spre a le domina mai ușor pe toate, ezită un timp să se pronunțe. Ele înclinau desigur spre sistemul conservator votat în 1848, apropiat în esența sa de cel impus provinciilor vestice ale imperiului, dar nu doreau cituși de puțin în vara anului 1861, după dizolvarea precipitată a dietei de la Pesta, o dietă cu majoritate maghiară, așa cum nu vedeau cu ochi buni nici una controlată de români. Sfirșesc, ca întotdeauna, prin a impune un compromis: acceptă în mare sistemul din 1848 dar îl modifică potrivit cererilor românilor cu scopul vădit de a crea un echilibru al forțelor, potrivit unui principiu politic adeseori verificat în Transilvania de puterea habs-

⁵ Idem, nr. 50 și 51, din 8 și 12. XI. 1860.

⁶ „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, nr. 48, din 6. XII. 1860, p. 355.

⁷ Idem, nr. 1 și 2, din 11. I. 1861.

⁸ T. Păcățian, *op. cit.*, II, p. 204.

burgică. Concesia fundamentală pe care Viena o face românilor este aceea că introduce în censul de 8 florini și capitația ceea ce însemna o reducere foarte mare a sa⁹.

Dar tocmai această reducere a censului va provoca, așa cum s-a văzut, eșecul dietei plănuită pentru noiembrie 1861, față de care guvernul a adoptat o atitudine de categorică opoziție. Căci, declară — exagerând mult lucrurile consilierii guverniali — incluzind și capitația în cens numărul alegătorilor crește de la aproximativ 15.000 la cca. 160.000. Flutură de inadată în fața guvernului central de la Viena spectrul unei legislații populare de natură să pericliteze grav ordinea constituită. Cu un astfel de cens, se spune în protestul gubernial din 3 octombrie 1861, s-ar ajunge acolo că gloata cea mare de popor, încă insuficient cultivată, ar câștiga o poziție precumpănitoare în viața politică, ceea ce n-ar fi decît împotriva proprietății, industriei, meseriilor, comerțului, culturii. Ba chiar liniștea publică ar putea fi grav periclitată, știut fiind cît de ușor poate fi amăgită „masa cea brută”¹⁰. Aceste dese referiri la „gloatele române”, al căror elan revoluționar era bine cunoscut din timpul revoluției, trebuiau să sugereze Curții perspectiva desprinderii Transilvaniei, perspectiva Daco-României, de care nobilimea s-a știut folosi întotdeauna pentru a lovi în români. Toată această argumentație, ale cărei antecedente coboară mai departe în trecut, a putut să întărească la Viena anumite suspiciuni, dar nu a putut îndepărta guvernul lui Schmerling de planul unei colaborări cu românii. Efectele ei au fost în bună parte contracarate de strădaniile delegațiilor române, între care se detașează cea din noiembrie 1861 condusă de mitropolitul Șuluțiu, care încearcă să obțină numirea unui cancelar român și aprobarea întrunirii unui congres general politic românesc și mai ales marea delegație ortodoxă de sub conducerea episcopului Andrei Șaguna, din martie—aprilie 1862, a cărei obiectiv era reînființarea mitropoliei ortodoxe a românilor din imperiu.

Mergînd pe drumul trasat în 1861, după doi ani de nesfîrșite tatonări, după efectuarea unei foarte minuțioase munci de documentare statistică, bazată pe conscrierea sistematică și repetată a prezumptivilor alegători ai Transilvaniei, guver-

⁹ În 1860 globalul capitației se ridica în Transilvania la suma de 1.680.000 fl. în timp ce darea după pămînt era de 1.401.866 fl. (v. „Gazeta Transilvaniei”, nr. 74, din 30. II. 1865, p. 295).

¹⁰ Sándor József, *Okmánytár Erdély legujabb történelméhez, 1848—1865*, Cluj, 1865, p. 165—180.

nul vienez emite, în 21 aprilie 1863, regulamentul electoral provizoriu pe baza căruia se va întruni dieta de la Sibiu. Întrucît acest regulament va fi adoptat, cu modificări neesențiale, ca lege electorală a Transilvaniei, ne vom opri asupra principalelor sale liniamente urmărind nu atît dispozițiile sale normative, foarte numeroase și în același timp foarte riguroase, cît mai mult tendințele în jurul cărora acestea se articulează, spiritul care le animă, finalitatea lor în practica vieții politice.

Impresia de ansamblu pe care o comunică, la prima privire, acest ansamblu de măsuri electorale, este aceea a unui moderatism vădit, foarte departe dacă nu chiar opus nenumăratelor memorii ale românilor, în cadrul cărora censul mic alcătuiește un adevărat leitmotiv. Prima reacție a conducătorilor lor politici a fost de neîncredere și chiar de critică deschisă.

Analiza adîncită a dispozițiilor electorale preconizate din Viena și mai ales confruntarea lor sistematică cu realitățile sociale și naționale ale Transilvaniei relevă, sub acest înveliș, un conținut de esență liberală, relevă cîteva concesii reale făcute românilor, pe care reprezentanții acestora, după unele sumare calcule statistice, le-au descoperit foarte repede. În comparație cu legea electorală feudală din 1848, despre care am vorbit, cu proiectul electoral sășesc, statutul provizoriu din 1863 emană un spirit de largă echitate. Acest spirit al său a fost înțeles și apreciat de la început în statul român, vecin, unde prescripțiile electorale impuse Principatelor de marile puteri prin convenția de la Paris, au adus, cum se știe, forțele progresiste într-un impas prelungit pînă la lovitura de stat din mai 1864. La foarte scurt timp după întrunirea dietei, „Românul“ din București scria: „Uite ce minune în Transilvania cu dieta aceasta ce există numai dintr-o lege electorală pe baza populațiunii contribuabile. Românii, tratați și cu lege și fără lege ca o plebe săracă, își ridicară fruntea din pulbere“¹¹. Într-adevăr, caracterul liberal al acestor dispoziții electorale va fi dovedit de însăși structura socială și națională a dietei întrunite pe baza lor.

Inovațiile care se operează în 1863 evoluează pe mai multe direcții.

Constatăm înainte de toate o tendință clară de modernizare a forului legislativ sub toate aspectele. Aceasta era, după

---

¹¹ „Românul“, din 24 iulie 1863.

marile mutații ale revoluției, după proclamarea în 1860 a principiului egalității între națiuni, o necesitate de neînălțurat. Vrînd nevrînd, în 1863 dieta, „această corporațiune încurcată și încrustată de ideile secolilor mijlocii“, cum o numește Barițiu trebuia să corespundă într-o măsură mai mare unor realități sociale și politice care nu mai puteau fi ignorate.

Reluîndu-se firul încercărilor din perioada premergătoare revoluției se reduce la jumătate sau chiar mai mult numărul membrilor organului legiuitor, fixat la 165 de deputați și regaliști, față de aproximativ 400 cît aveau dietele de dinaintea de 1848 (cea din 1790—91: 417 membri; cea din 1841—42: 410 membri). Pentru populația de atunci a Principatului transilvănean acest număr era mai adecvat dacă îl comparăm cu cel al membrilor dietei Boemiei (210), a Moraviei (100), a Sileziei (31)¹².

Se operează apoi modificări mari în structura dietei, schimbîndu-se radical raportul între membrii numiți și cei aleși, între regaliști și deputați, în favoarea acestora din urmă. Din 165 membri abia 40 sînt regaliști, deci numiți, cîtă vreme înainte de revoluție aceștia formau întotdeauna majoritatea dietei (296 în 1791; 244 în 1841). Reducerea numărului regaliștilor precum și numirea acestora direct de către împărat fără amestecul guvernului poate fi interpretată ca un indiciu al schimbărilor survenite în politica vieneză față de stările de lucruri din Transilvania, deoarece în trecut Habsburgii au căutat să mențină mereu foarte ridicat numărul membrilor numiți ai dietei pentru a-și asigura și pe această cale preponderanța în domeniul legislației. Desigur nu putem pierde din vedere nici faptul că prerogativele dietei erau prin Constituția din 1861 mai reduse decît înainte. Oricum însă această procedură care afecta grav rolul politic al nobilimii din rîndul căreia se recrutaseră întotdeauna regaliștii, deplasează hotărît centrul de greutate al corpului legiuitor spre deputații aleși, ceea ce însemna un mare cîștig pentru români. Rămînea acum de văzut cine vor fi aceștia, deci care va fi censul?

Ca și în 1848 acesta este menținut, formal, la suma de 8 florini dar se include în el și capitația. Pe această cale ocrotită se efectuează, de fapt, o reducere foarte mare a bazei electorale față de legea maghiară, reducere pe care o putem

---

¹² Ernst Dennis, *La Bohême depuis la Montagne blanche*, Paris, 1930, p. 420.

foarte ușor constata prin simpla confruntare a dimensiunilor corpului electoral într-un caz și în celălalt. Dacă în 1863, socotindu-se toate dările directe, numărul alegătorilor se ridica, potrivit datelor furnizate de către Direcția financiară din Sibiu, la 82.693 de persoane¹³ pentru o populație de 2.186.122 locuitori, în schimb în 1848, luându-se în considerare doar impozitul pe pământ, pe case și pe venit, numărul alegătorilor cenșiți era de-abia 11.496 și de 21.841 în 1861¹⁴. Spunem cenșiți deoarece în 1848 nobilii beneficiau de votul universal. Să mai adăugăm la aceasta și împrejurarea că în 1848 făceau parte din corpul electoral al Transilvaniei și alegătorii celor patru jurisdicții ale Partium-ului (comitatele Solnocul Interior, Crasna, Zarand, districtul Chioar și orașul Zalău) alipite în decembrie 1860 Ungariei. Apreciind cuantumul censului din punctul de vedere al numărului alegătorilor, rezultă astfel o reducere a sa, în 1863, de circa patru ori față de legea dietei din Cluj. Creșterea numărului alegătorilor cenșiți între 1848 și 1861 s-a datorat, pe de o parte, schimbării sistemului de dări în timpul absolutismului, iar pe de alta, progresului economic realizat în acest răstimp.

Diferențele între cele două sisteme sînt poate și mai vizibile la nivelul unităților administrative. Comitatul Alba de Jos de pildă, cel mai mare comitat al Transilvaniei, are în 1863: 6 631 de alegători față de-abia 918 alegători cenșiți potrivit legii electorale maghiare; comitatul Hunedoara: 5 296 față de 482; comitatul Cluj 6 449 față de 481 etc.¹⁵.

Așadar, calculat împreună cu capitația, censul de 8 florini făcea posibilă o participare electorală relativ largă, de 37 alegători la 1000 locuitori, pe care, pentru orientare o putem compara cu cea a Angliei după reforma din 1832, unde din 1000 de locuitori 32 erau alegători¹⁶. Ea era mult mai generoasă decît cea a Franței în 1831 (5 alegători la 1000 locuitori), iar în comparație cu sistemul electoral impus de către marile puteri în 1858 Principatelor române, potrivit căruia numărul alegătorilor era de-abia 4839 la o populație de peste 5 milioane¹⁷, legea electorală din 1863 ne apare de-a dreptul radi-

¹³ Arh. Stat. Budapesta D-228, 1862 — 114.

¹⁴ Idem, 1863, — 162.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Félix Ponteil, *Les institutions de la France de 1814 à 1870*, P.U.F., Paris, 1966, p. 146.

¹⁷ „Telegraful român“, nr. 18, din 1 martie 1864, p. 69, după „Monitorul oficial al României“.

cală. Un singur comitat din Transilvania, chiar unul dintre cele mijlocii, cum era cel al Clujului avea în 1863 mai mulți alegători decât întregul stat român. În același timp statutul provizoriu din 1863 era incomparabil mai liberal decât sistemele electorale din provinciile cisleitane, bazate pe principiul reprezentării deosebite a diferitelor categorii sociale, mergînd pînă la dreptul deținătorilor de proprietăți fidei-comisiare de a avea deputați proprii în dietă¹⁸. Acest sistem electoral, foarte întortocheat, făcea, între altele, ca dieta unei provincii cehe ca Boemia să aibă o majoritate germană.

Enumerarea avantajelor legii se poate continua. Să mai amintim doar impunerea obligativității censului și nobililor, arondarea mai dreaptă a cercurilor electorale, stabilirea unor ample măsuri pentru prevenirea abuzurilor. O mare satisfacție a produs românilor recunoașterea limbii lor ca limbă parlamentară, alături de maghiară și germană, atît în ceea ce priveau dezbaterile propriu-zise, cît și în corespondența dietei. Pe de altă parte legea nu era scutită nici de scăderi mari, între care cea mai gravă era menținerea privilegiului medieval al unor localități, uneori chiar simple sate ca: Sic, Brețcu, Ilieni, Vlăhița, de a fi reprezentate cu deputați proprii în dietă. Și altfel însă mediul urban era vădit favorizat în comparație cu cel rural, ceea ce reprezenta o concesie făcută aristocrației maghiare, o contrapondere sigură și convenabilă față de numărul copleșitor al românilor. Așa se și explică cum aceștia vor avea în dietă un număr aproape egal de deputați cu cel al maghiarilor cu toate că diferența de populație era extrem de mare (1 300 913 români, 568 172 maghiari, 204 031 sași, după calculele făcute, în 1862, pe baza recensămîntului din 1855)¹⁹.

Considerat în întregul său, regulamentul electoral din 1863 poate fi apreciat ca liberal, cel mai liberal în orice caz din Imperiul habsburgic. El are marele merit că nu se întemeiază nici pe principiul reprezentării deosebite a claselor ca în provinciile germane și nici nu stabilește un număr fix de deputați pentru fiecare națiune sau confesiune, ci se bazează pe sistemul democratic al reprezentării poporului, așa cum era aplicat acesta în cele mai multe state europene. Românii, deși aveau, cum am văzut, motive serioase de a fi nemulțumiți, în ciuda

---

¹⁸ Dieta Boemiei era constituită din 70 deputați aleși de marii proprietari, 15 ai camerelor de comerț, 72 ai orașelor, 79 ai țărănimii. Cf. Ernst Dennis, *op. cit.*, p. 435.

¹⁹ „Koložsvári Közlöny“, din 4 martie 1862.

tuturor avantajelor care li se fac, îl acceptă în cadrul dietei de la Sibiu ca lege electorală definitivă a Transilvaniei. Cei care nu se vor putea nicidecum împăca cu spiritul său vor fi reprezentanții fostelor națiunii privilegiate. Astfel deputații și regaliștii maghiari în adresa lor în iulie 1863 către împărat, reprobă mai ales reducerea censului, creșterea, „enormă“ a numărului alegătorilor „care de la 2 000 000 locuitori sînt peste 80 000, ca în nici o altă provincie a imperiului“²⁰.

Cît privește protestele care se aud din partea patriciatului sășesc, contemporanii le consideră mai mult formale, menite să ascundă bucuria marilor favoruri care le-au fost acordate, deoarece era sigur că nici un alt sistem electoral nu a atribuit populației sășești un număr mai mare de deputați. Ea cîștigă mai mult pentru că pierde mai puțin sau chiar deloc din privilegiile de dinainte de revoluție. Oricum însă reducerea censului nu a fost bine văzută nici pe Pămîntul crăiesc, într-o vreme cînd instrucțiunile acordate de unele scaune deputaților lor la Universitate insistau pentru impunerea unui cens de 20 florini, în orașe²¹.

Aceste măsuri, bine cunoscute din anul precedent, vor fi înaintate dietei sub forma unei propuneri împărătești. Trebuie menționat că în afara acestui proiect gubernial, adoptat de către majoritatea românească a comisiei speciale a dietei, deputații sași au înfățișat un proiect propriu, identic celui prezentat în conferința de la Alba Iulia. Ca și atunci se propunea reprezentarea deosebită în dietă a intereselor: biserică (capii celor 6 confesiuni), știință și industrie (directorii academiilor juridice din Cluj și Sibiu, președinții camerelor de comerț din Brașov și Cluj), orașe (44 deputați), marea proprietate (26 deputați), mica proprietate (80 de deputați); în total 160 de deputați²². Acest proiect, care nu era lipsit de aspecte democratice, cum era suprimarea totală a instituției regaliștilor, favoriza însă mult mai mult decît cel gubernial pătura burgheză în detrimentul masei țărănești, orașul în detrimentul satului. Pe această bază românii ar fi obținut, după estimările contemporanilor în cel mai bun caz circa 30 de mandate. Majoritatea dietei a respins categoric această propunere, a cărei aplicare ar fi fost pentru români o adevărată catastrofă politică.

²⁰ Sándor József, *op. cit.*, p. 309—316.

²¹ „Telegraful român“, nr. 3, din 10. I. 1863, p. 10.

²² „Gazeta Transilvaniei“, nr. 106, din 6. XII. 1863, p. 414.

Dezbaterea statutului electoral ocupă dieta un timp foarte îndelungat de aproape o lună și jumătate, între 15 iulie și 30 august, într-o vreme când împrejurările interne ale Transilvaniei și mai ales situația generală a imperiului reclamau cea mai mare operativitate. Spre sfârșitul vieții sale, Barițiu în *Părți alese* e de părere că legea electorală, analizată și modificată de o comisie specială a dietei, ar fi putut fi adoptată în câteva ședințe. Încetineala cu care s-a mișcat dieta în toată vara anului 1864, când unii dintre oamenii politici români bănuiau fluctuația secretă a politicii vieneze spre Pesta, provine din tendința, caracteristică de altfel oricărui început parlamentar, de a reglementa în modul cel mai explicit toate aspectele legilor elaborate. Întotdeauna să te temi de ce e mai rău, a fost în 1863 pentru românii Transilvăneni, ca unii atât de greu încercați în trecut, o adevărată axiomă politică. De multe ori însă, așa cum afirmă și contemporanii, putem descoperi aici și obstrucția deschisă sau disimulată a celor câtorva deputați unioniști, care încearcă nu o dată să abată dezbaterile de la cursul lor cel mai constructiv și eficient. Vedem astfel adunarea legiuitoare de la Sibiu adâncindu-se adesea în chestiuni de amănunt, care puteau fi rezolvate pe calea administrativă, măcinându-și energia și timpul în controverse sterile și inutile, pierzându-se, uneori, în probleme de procedură. Din acest motiv încercăm să explorăm această lungă deliberare pe firul resorturilor sociale și politice de la care ea pornește, pe firul cauzelor și efectelor multiplelor dispoziții ale legii.

Prim planul discuției este dominat mai întâi de problema menținerii sau desființării corpului numit al dietei, de problema așa-numiților regaliști. Instituția, cu rădăcini foarte adânci în trecutul Principatului, mergând pînă la primele diete a constituit pînă la trecerea Transilvaniei sub Habsburgi, principalul mijloc de imixtiune al principelui în domeniul legislației, iar apoi, prin atragerea unei părți a nobilimii, o pîrghie importantă a dominației austriece. Ea corespundea senatelor din alte state cu deosebirea că, în Transilvania acești senatori nu formează un corp aparte, ceea ce nu făcea decît să lărgescă posibilitățile lor de acțiune. Aspectul cel mai grav al acestei instituții consta în numărul nelimitat al regaliștilor în raport cu cel al deputaților aleși, astfel încît ei vor ajunge să formeze majoritatea dietei. Incluzîndu-se în rîndurile lor membrii guvernului, cei ai Tablei regești, șefii unităților administrative, un număr tot mai mare de nobili, membrii numiți ai dietelor de dinainte de 1848, tind să tripleze

pe cei 96 de deputați aleși. Se cunosc situații în care chiar și văduvele unor mari nobili au fost reprezentate în dietă prin locțiitori.

Dacă nici una din dietele de dinainte de 1848 nu au încercat să limiteze numărul membrilor numiți, regulamentul electoral din 1863 inversează proporțiile, reducând numărul regaliștilor la o treime din cel al deputaților, smulgându-le astfel controlul dietei. În al doilea rând, față de legea din 1791 care limita calitatea de regalist la nobilimea înaltă *ex potiori et sufficienti possessionalia nobilitate*, în 1863 ea se extinde și asupra acelor care se distingeau în mod deosebit pe țărîm public, bisericesc, cultural, științific, deschizînd astfel, legal, calea pentru numirea unor regaliști nenobili și neproprietari români.

Propunerea oficială privind mărirea și structura corpului regaliștilor devine obiectul unor atacuri înverșunate dar contradictorii în esența lor, care pornesc din centrul și din dreapta sălii de la Împăratul romanilor. Pe de o parte unii deputați sași în frunte cu Schuller-Libloy argumentează necesitatea desființării totale a unei instituții moștenite dintr-un trecut foarte îndepărtat, care ascundea pericolul creșterii influenței guvernamentale în dietă, pe de altă parte regalistul maghiar Fogarassy, episcopul romano-catolic de la Alba Iulia, susține nu numai păstrarea, ci și sporirea numărului regaliștilor la jumătate din acela al membrilor dietei. Desfășurarea acestui dialog este punctată de pledoarii și invocații, adesea foarte patetice, privind rolul nobilimii în istoria Transilvaniei, denumită de preotul reformat al Trascăului, Koronka Antal, „stîlpul și pomul înfloririi patriei”²³. Presa clujeană, secondînd îndeaproape eforturile deputaților maghiari, consideră poziția politică a nobilimii de-a dreptul intangibilă, privește instituția regaliștilor ca o condiție fără de care în Transilvania nu poate exista constituție.

În fața acestui dublu afront hotărîrea finală impusă de majoritatea românească a dietei, după mai multe zile de oboseitoare dispute, adoptă propunerea gubernială de a considera, potrivit constituției vechi, instituția regaliștilor ca parte integrantă a reprezentanței Transilvaniei, în limitele tolerabile pe care le-am văzut. Această decizie reflectă odată mai mult prudența oamenilor politici români față de vechea constituție, grija de a evita o nouă coliziune cu Viena, într-o chestiune de acum

²³ „Koronka Antal országgyűlési beszédei a szebeni országgyűlésen”, Cluj, 1864, 46 p.

oricum secundară. Pe de altă parte, în ochii românilor reprezentarea națiunii lor în dietă și prin intermediul regaliștilor, invitați de împărat prin acele mult râvnite *litteras regales*, era, într-o vreme când trecutul trăia încă fierbinte și dureros în inimile oamenilor, mai plină de greutate și mai demnă de considerație.

Comportamentul majorității dietei în problema regaliștilor a fost influențat, într-o oarecare măsură, de un corolar nedeclarat dar subînțeles al său, acela al averilor sau cel puțin al titlurilor pe care membrii numiți de împărat trebuiau să le posede. Chiar dacă în 1863 posibilitățile de numire a regaliștilor au fost extinse, proprietatea rămânea și acum pe primul loc, iar titlul nobiliar, într-un stat ca Austria se presupunea nu numai în virtutea unei lungi tradiții ci chiar a practicii cotidiene. Întrucât însă între români nu existau mari nobili, încă din 1862 se vorbește foarte insistent despre acordarea unor titluri nobiliare pe seama unor fruntași români. Ziarele din Cluj, zeflemisind zvonul înălțării unei noi „aristocrații valahe“, scriau astfel, în 1862, nu fără unele jignitoare inserții privind rostul ascuns al acestor incitații vieneze, al acestor „momeli ale camarilei“, că s-ar fi cerut din Viena candidaturi pentru 8 grofi, 20 baroni și 40 cavaleri²⁴.

În general opinia publică românească a primit bine acest plan, în care vedea nu atât promovarea unor persoane care osteneau pentru binele de obște, cât o recunoaștere oficială a poziției politice a națiunii în ansamblul său, o confirmare directă, pe planul ierarhiei sociale, a ascensiunii sale în viața publică. Totodată însă se formulează și serioase rezerve asupra utilității acordării unor titluri nobiliare lipsite de un suport material corespunzător, care nu ar fi făcut decît să arunce sămînța unor previzibile dezbinări politice. Asemenea ranguri, scrie „Gazeta“, au presupus întotdeauna în trecut și mai presupuneau de la deținătorii lor și în 1863, nu numai cultură, moralitate, stil de viață, ci mai ales avuție funciară, posedarea unor moșii corespunzătoare rangului respectiv. Decît domni proletari, decît curte mîndră și flămîndă, decît sărăcie lucie, mai bine nimic! „Ne infiorăm, spune Barițiu, de nobili români proletari, fiindu-ne de ajuns zilerii proletari“²⁵. În acest context general al menținerii corpului de regaliști, în contextul mai larg al colaborării cu Viena se înscrie decorarea cu diverse

²⁴ „Kolosvári Közlöny“, nr. 171, din 12. XII. 1862.

²⁵ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 96, din 5. XII. 1862, p. 282.

ordine în vara anului 1864 a mai multor frunțași români și sași, între care cei doi capi bisericești Șuluțiu și Șaguna, Vasile Ladislau Pop, Ion Alduleanu, Ion Pușcariu.

Elementul primordial al legii era însă acela al censului „capul lucrului“, cum îl numesc contemporanii, de care depindea, în ultima instanță, caracterul sistemului electoral. Și în acest punct esențial comisia românească a dietei acceptă propunerea oficială a censului de 8 florini așa cum a fost el structurat la Viena. Ne-am aștepta, după toate antecedentele dietei și mai ales a hotărârii Conferinței naționale din 1861, care insistase asupra unui cens foarte mic, ca deputații români să profeseze în cadrul forului legislativ pe care îl dominau numeric o atitudine mai radicală deoarece censul de 8 florini, chiar avînd în vedere corectivul adus de guvernul vienez, era ridicat față de așteptările și vederile celor mai mulți dintre ei. Frecvențele insinuări ale nobilimii că prin acest cens Transilvania egalează sau depășește America și Franța, că se îndreaptă spre concepții comuniste, beneficiind de drepturile politice pînă și cei din urmă foști iobagi, erau total lipsite de un temei factic. Din contră, potrivit lui rămîne în afara vieții politice cea mai mare parte a populației sătești, inclusiv categoria mijlocie cu o stare materială relativ bună. Justificarea teoretică a celor 8 florini adoptați la Cluj în vara anului 1848, la foarte scurt timp după ce dieta Ungariei decretase censul de 5 florini, corespunzînd posesiunii unui sfert de sesie, a fost aceea că el ar fi echivalent cu impozitul funciar plătit pentru o sesie iobăgească întreagă. În realitate, sesiia iobăgească, cu toate componentele sale intra și extravilane, nu avea în Transilvania o extensiune atît de mare încît să fie impozată cu 8 florini ci, în medie, cu variații de la regiune la regiune, de la sat la sat și chiar de la un stăpîn la altul, ea era cel mult de 4 florini, cum apreciază sursele neinteresate. Pe lîngă aceasta fiind mereu împărțite și reîmpărțite, sesiile erau mai ales în comitatele nordice Solnoc și Dăbîca, precum și în Secuime, extrem de fărîmițate, astfel încît puțini dintre foștii iobagi, doar virfurile cele mai înstărite plăteau statului o dare pentru pămînt de 8 florini. Lăsînd cifrele să vorbească, vedem dintr-un extras oficial întocmit pe baza tabelelor de impozite din anul 1848, că din 156 726 sesii-urbariale abia 5 070 plăteau statului o dare funciară de 8 florini²⁶. Pentru a fi alegător, potrivit

---

²⁶ Idem, nr. 56, din 14. VII. 1861, p. 241.

legii din 1848, se cerea, după unele calcule făcute în pragul epocii liberale, stăpînirea a 60—80 iug. pămînt în Munții Apuseni, a 26 iug. în regiunea Tîrnavelor, a 24 iug. pe Mureș²⁷. Cu o asemenea bază electorală în toate satele scaunele Odorhei și Ciuc, luate laolaltă, nu se găsea decît cite un singur alegător censist, în scaunul Arieș 4, în Trei Scaune 14, iar în toată Secuimea 92²⁸.

Includerea capitației face ca linia de demarcație a îndreptării politice să coboare brusc înspre țărănimea mijlocașă, dar fără a depăși totuși păturile sale de mijloc, așa cum se poate vedea din diversele evidente fiscale pe gospodării. Vom evoca aici, cu titlu de exemplu, situația materială a unei familii românești din Uioara de Jos, comitatul Alba de Jos, care plătea statului în 1863 un impozit de 9 fl. 41 cr. dar posedea 19 iug. 883 stj² pămînt arător, finat, vie, pășune și pădure laolaltă (10,434 iug. arător în 18 parcele; 3,1225 iug. finat, în 13 parcele; 3,140 iug. pășune în 2 parcele; 0,1347 iug. vie în 3 parcele; 1,707 iug. păduri în 4 parcele)²⁹. În suma de 9 fl. 41 cr. era inclusă de data aceasta nu numai darea pentru pămînt ci și celelalte dări directe.

Atitudinea dietei sibiene în problema censului nu poate fi înțeleasă pe deplin fără a vedea care era raportul între diversele categorii de dări în anii regimului liberal. Se calculau acum în cens: impozitul pentru pămînt, cel pe venit, cel pe case și capitația, nefiind luate în considerare așa-numitele adaosuri sau „aruncuri“, două la număr: cel mare sau urbarial, care era de 71 cr. pentru fiecare florin de dare directă și cel mic plătit pentru constituirea unui fond provincial al Transilvaniei, fixat la 4 cr. la florinul de dare.

Ceea ce frapează în tot acest sistem, pe lângă mărimea generală a dărilor „ca pe vremea turcilor“, cum declară în plină dietă un vorbitor sas³⁰, este greutatea deosebită a capitației, care constituia pentru cea mai mare parte a corpului electoral cota principală a censului. Transilvania era în 1863 singura provincie a imperiului unde această contribuție de esență feudală era plătită după cheia foarte ridicată de dinainte de revoluție (4,20 fl. posesorii de pămînt cu un venit

²⁷ „Telegraful român“, nr. 27, din 6. VII. 1861, p. 105.

²⁸ Cf. anexa nr. 2.

²⁹ Arhivele Statului Alba Iulia, ct. Alba de Jos, nr. 2944/1863.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 84, din 2. XI. 1864, p. 337.

anual de cel puțin 20 fl.; 3,15 fl. posesorii unei case și curia-
liștii; 2,10 fl. cei fără nici o proprietate; 6,60 fl. evrei)³¹.

În afară de aceasta, capitația era plătită, indiferent de
avere, de către toți locuitorii majori. În felul acesta, chiar și
după introducerea cadastrului, povara fiscală apăsa în Tran-
silvania mai greu asupra persoanei decât asupra averii fun-
ciare, capitația fiind pentru grosul populației țărănești incom-
parabil mai mare decât darea pentru pământ. Mii de familii
țărănești de o condiție socială mijlocie, cu un venit de 20—
22 fl. anual, din care plăteau statului pentru pământ abia
2,20 fl. suportau o capitație de 12,60 fl. sau 16,80 fl. deoarece
era impozat nu numai tatăl ci și cei 2—3 fii majori ai săi.
Existau nenumărate sate unde globalul acestei dări reprezenta
dublul sau chiar triplul contribuției pentru pământ. Potrivit
datelor dezvăluite de judele suprem al comitatului Solnoc,
Gavril Man, în dietă, comuna Gîrbău (Solnocul Interior) plă-
tea pentru pământ 178 fl. în timp ce darea capului era de
436 fl., iar în satul apropiat Coroieni aceste dări erau de 178
fl. și respectiv 414 fl.³². Pe planul general al provinciei dife-
rența era mai mică datorită aportului celorlalte categorii so-
ciale dar rămînea totuși apreciabilă. Din aceste date rezultă
clar semnificația radicală a modificării electorale operată în
1863 prin includerea în cens și a capitației.

Faptul că românii care dețineau majoritatea dietei nu au
mers mai departe în reducerea censului decât au făcut-o cer-
curile habsburgice, că n-au încercat să impună baza electo-
rală pentru care s-au pronunțat cu 3 ani mai înainte la Sibiu,
necesită, desigur, explicații. Înainte de toate, șansele reușitei
unei asemenea acțiuni care contravenea conservatorismului
tradițional al politicii habsburgice, creînd un precedent peri-
culos pentru alte provincii și totodată periclita principiul
neutralizării reciproce a forțelor politice transilvănene, erau
în practică nule. O asemenea inițiativă nu ar fi făcut decât să
agaseze cercurile vieneze atunci cînd vremea concesiilor pe
seama românilor se apropia de sfîrșit, cedînd, imperceptibil,
locul unei alte orientări. E suficient să amintim respingerea
categorică a tentativei majorității românești de a stabili în
Transilvania, cum era normal, reședința Tribunalului suprem
plănuț acum. În acest context general deputații români nu au

---

³¹ Cf. *Akten und Verhandlungen des 1863/64 siebenbürgischer Land-
tages*, Hermannstadt, f.a., p. 494—497.

³² *Ibidem*.

putut adopta altă atitudine decît să pășească și ei, împotriva propriilor credințe, pe linia oficială preconizată din Viena, care era, ca de atîtea ori în trecut, calea de mijloc, a unui cens nici prea mare nici prea mic, cens care să ferească Transilvania atît de pericolul unei antrenări populare prea largi, cît și de cel al unei supremații absolute nobiliare, ceea ce ar fi dus și într-un caz și în celălalt la schimbarea raporturilor de forțe din punct de vedere național. Cu atît este, în schimb, mai puternică rezistența forțelor românești în fața pericolului introducerii sistemului restrictiv sășesc ca și în fața pretențiilor episcopului Fogarassy, de ridicare a baremului electoral.

Un alt punct de opoziție netă față de prescripțiile din 1848, de natură să justifice și el adeziunea deputaților români, constă în faptul că în 1863 censul este impus și nobililor. Desființarea privilegiului electoral nobiliar modifica nu numai structura socială a corpului electoral, ci schimba în același timp și compoziția sa națională. Condiția de cens nu afecta desigur nobilimea mare sau mijlocie, proprietară de moșii, aproape exclusiv maghiară, nobilime care plătea statului impozite funciare mari, ci doar nemeșimea sătească, acei *nobiles unius sessionis*, care au format pînă în 1848, și în anul revoluției, grosul electoratului. La alegerile din 1868 de plidă, organizate pe baza legii dietei din Cluj, din totalul de 110 000 alegători ai Transilvaniei 74 134, deci aproape două treimi erau nobili³³. Importanța acestei categorii este extern de mult redusă prin impunerea censului întrucît, avînd o situație materială în general precară, în cea mai mare parte a sa este exclusă în 1863 de la exercițiul drepturilor politice. Potrivit statisticii întocmite de guvern înaintea alegerilor, din totalul de 57 003 nobili cîți erau în comitate, districte și scaunele secuiești, abia 13 184 plăteau un impozit direct de 8 fl., beneficiind ca atare de drepturile politice³⁴. Ei nu formează deci acum decît o minoritate aproape neglijabilă a corpului electoral, fapt de maximă importanță pentru structura nu numai socială ci și națională a dietei. Datele asupra nobililor diferă, e drept, ceea ce e și firesc avînd în vedere distanța de timp și criteriile după care s-au făcut conscrierile, dar exprimă exact, și într-un caz și în celălalt, raportul cu celelalte categorii de alegători.

---

³³ Az 1869-ik évi Magyarország gyűlési képviselő választások eszközlésére összeirt választoknak statisztikája, kimutatása, Budapest, 1869, p. 36.

³⁴ Cf. anexa nr. 2.

Apartenența națională a acestei nobilimi mărunte, de sat, era în bună parte românească. Sint acei nobili opincari, nobili de o sesie, nobili de șapte pruni, „nobili de o casă și cerșetori de șasă“, cum le spuneau în deridere iobagii, nobili care fuseseră conșcriși în 1809 în timpul războaielor napoleoniene³⁵ și pe care tocmai în această vreme Ion Pușcariu îi conșcrie din nou prin intermediul capitulelor din Blaj, Gherla, Sibiu, pornind de la rapoartele amănunțite ale protopopilor ortodocși și greco-catolici.

Acești nemeși în opinci, care participaseră la congregațiile locale nobiliare de dinainte de revoluție, alcătuind în sălile de ședințe ale comitatelor, după mărturia lui Gerando și a altora, un public nu numai foarte pitoresc dar și foarte impresionabil, încep, după 1848 prin desființarea barierelor juridice care îi separau de iobagi, să se contopească în marea masă a țărănimii române de care nu se deosebeau nici în privința portului, nici a modului de viață și nici, de cele mai multe ori, a dotării materiale. Deși procesul asimilării depline a acestei categorii sociale în rîndul elitei sătești a fost de lungă durată, fiind îngreunat de conștiința, foarte vie în societatea rurală, a unei superiorități sociale peste avuția reală, de amintirea modestelor sale scutiri și drepturi, la desființarea cărora beneficiarii nu au consimțit atât de ușor, de exercitarea și după 1848 a unora dintre acestea (dreptul de cîrciumărit și de morărit în anumite sate), de convulsiile care se produc cîteodată în unele comunități între acești nemeși și foștii iobagi pentru acapararea funcțiilor de conducere, chiar de pe la 1860 această categorie socială se mișcă pe coordonatele politice ale comunității etnice căreia îi aparține. Lor, cărora în trecut le era uneori rușine să se țină de români ci își ziceau nemeși, li se adresează în toamna anului 1860 „Foaia“ lui Barițiu, numindu-i primii născuți ai națiunii române și exprimîndu-și convingerea că vor ști să se facă de folos națiunii cu numărul, poziția și știința lor.

Fără a fi în măsură și invocăm date precise pe unități administrative, se poate aprecia că în unele părți ale Transilvaniei, în comitatele Hunedoara, Solnocul Interior, în districtele Făgăraș și Chioar, acești nemeși români, al căror număr general era apreciat în 1861 la 16 000³⁶, precumpănesc

---

³⁵ Potrivit conșcripției din 1809 în toată Transilvania erau 16.082 nobili români. Cf. „Foaie...“, nr. 11, din 15 martie 1861, p. 87.

³⁶ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 23, din 22. III. 1861, p. 96.

numeric asupra nobililor maghiari, dar pe întreaga Transilvanie, în mod cert, raportul se inversează. Numai în scaunele Odorhei și Ciuc existau, în 1863, 21 254 nobili, iar în toată secuimea 38 679³⁷.

Oricare ar fi însă numărul nobililor români, pierderea unei părți a lor, prin impunerea censului, nu a prejudiciat poziția politică a națiunii în ansamblul ei deoarece această categorie a constituit în masa alegătorilor români, elementul cel mai expus diferitelor tentații, cel mai puțin sigur, cel mai vulnerabil. Cele câteva defecțiuni care s-au produs în tabăra națională română cu prilejul alegerilor din 1863, mai ales în cercul electoral al Cimpiei, au apărut tocmai în satele cu nemeși, care au cedat mai ușor incitațiilor taberei nobiliare privind restituirea scutirilor lor fiscale de dinainte de revoluție, a eliberării de obligația efectuării sarcinilor publice și de recrutare, de taxele diverse impuse în vremea absolutismului.

În sfârșit, o ultimă mîngiere pentru cei care considerau censul prea mare era cuprinsă în prevederile potrivit cărora parohii, capelanii, doctorii, avocații, inginerii, profesorii, farmaciștii, notarii și învățătorii comunali erau declarați alegători din oficiu.

Odată adoptat censul, dialogul politic se deplasează asupra dreptului unor localități urbane, sau așa-zise urbane, de a fi reprezentate în dietă cu deputați proprii. Proiectul gubernial menține aici prerogativele consfințite de legea din 1791, potrivit căreia urmau să fie reprezentate în dietă nu numai cele 11 orașe libere regești, fiecare cu cîte 2 deputați (Cluj, Alba Iulia, Tg. Mureș, Gherla, Dumbrăveni, Sibiu, Brașov, Sighișoara, Mediaș, Bistrița și Orăștie) ci și cele 13 așa-numite opide privilegiate: Abrud, Ocna Sibiu, Hunedoara, Tg. Secuiesc, Hațeg, Sfîntu Gheorghe, Odorhei, Ilieni, Miercurea Ciuc, Brețcu, Sic, Cojocna și Vlăhița cu cîte un deputat fiecare. Mai mult decît atît, acest drept este extins și asupra Reghinului — ridicat în 1863 la rangul de oraș liber regesc — precum și asupra așa-numitelor orașe nobiliare: Aiud, Turda, Dej ca și asupra localităților: Făgăraș, Gheorgheni, Rășinari, Roșia, Mociu, Deva și Huedin (cîte 1 deputat).

Mai mult chiar decît censul formal de 8 fl., reprezentarea deosebită, ca în plin feudalism, a unor sate cum erau Ilieni, Brețcu, Sic, Vlăhița, Cojocna, Mociu, Roșia, fiecare cu cîte abia 2—3 mii de locuitori și cîteva zeci de alegători, constituie

---

³⁷ Cf. anexele.

partea cea mai nedreaptă a întregului sistem adoptat în 1863. Acest tratament preferențial acordat unor localități fără o importanță economică sau culturală deosebită, în virtutea unor privilegii medievale avea puternice analogii cu situația din Anglia de pînă la reforma electorală din 1832, unde așa-numitele „tîrguri putrede“ sau „burgurile de buzunar“ jucau un rol politic important în defavoarea noilor orașe industriale. Transilvania, care pășește în etapa revoluției industriale abia în ultimele decade ale secolului trecut, nu se putea lăuda cu mari centre urbane de o factură modernă, industrială ca și cele ale Angliei, dar nici nu se găsea, după mutațiile fundamentale ale revoluției, într-o situație care să justifice menținerea privilegiului unor sate sau mici opide de a avea deputați proprii în organul legislativ al statului. La fel de nedreaptă din punctul de vedere al unei legislații moderne era și reprezentarea deosebită a unor tîrguri ca Hunedoara, (2797 locuitori) Abrud (3798 locuitori), Făgăraș (4714) locuitori) și cu atît mai nedreaptă dubla reprezentare a unor orașe libere regești ca Dumbrăveni (2550 locuitori), Orăștie (4448 locuitori), Gherla (5188 locuitori), Reghin (5507 locuitori)³⁸. Toate acestea erau puse pe aceleași plan cu scaunele secuiești și săsești sau cu comitatele mai mici cum era Alba de Sus cu o populație de zece ori mai mare.

În general, reprezentarea orașelor este incomparabil mai favorabilă decît cea a mediului rural, unde cercurile electorale trebuiau să cuprindă cel puțin 30 000 locuitori. Ele aleg împreună 49 deputați, aproape jumătate din total, cu toate că diferența de populație sau chiar aceea a numărului de alegători față de circumscripțiile electorale era enormă. Oricît de ciudat ar părea acest fapt numărul total al alegătorilor din toate cele 18 orașe și opide din comitate, care beneficiau de deputat propriu, nu se ridica în 1863 decît la 3 658³⁹, fiind cu ceva mai mare decît cel al scaunului Trei Scaune și cu mult mai mic decît cel al comitatului Dăbîca. Chiar un oraș mare ca Clujul cu peste 26 000 locuitori nu avea, în 1869, după alte criterii electorale decît cele din 1863, decît 2 214 alegători⁴⁰. Este o dovadă incontestabilă despre starea generală de înapoiere a Transilvaniei, despre precaritatea dezvoltării sale in-

---

³⁸ *A Magyar korona országában az 1870 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*, Pest, 1871.

³⁹ Arh. Stat. Budapesta, D-228, 1862 — 206.

⁴⁰ Cf. anexele.

dustriale și comerciale, despre slaba mobilitate a structurilor sale sociale.

Menținerea prerogativelor electorale medievale ale mediului urban, care avea cu excepția localităților: Abrud, Sebeș, Hațeg, Hunedoara, Ocna Sibiu, majorități maghiare sau săsești, a reprezentat în mina guvernului central din Viena principalul corectiv față de efectele democratice ale aplicării principiului reprezentativ, un mijloc de neutralizare a preponderenței numerice a românilor, un avans vădit făcut patriciatului săsesc și nobilimii maghiare. Nu e deloc întâmplător faptul că din cei 44 deputați maghiari ai dietei, 28 fuseseră aleși în orașe și opide și abia 2 în comitate (13 în secuime, unul în districtul Brașov). Descoperim și aici aceeași tendință foarte bine cunoscută de echilibrare a forțelor politice angajate în competiția pentru putere.

Problema reprezentării localităților iscă în dietă dezbateri extrem de lungi, care se extind și se amplifică în presă. Unele corespondențe publicate în „Concordia“, ziar a cărui bună credință este pusă la îndoială de către mulți fruntași transilvăneni fiind bănuite de intenții diversioniste, au un conținut și un ton extrem de tăios. „Cum se va putea regenera Transilvania scrie cineva, de lângă Tîrnava Mare în 19 iulie 1864, dacă legea electorală va purta un așa viu chip de ruină feudală cîrpită ici și colo cu ceva spoială modernă. Pentru că ce sînt toate orașele, orașelele secuiești și săsești, dar și unele sătulețe, fără nici o însemnătate, fără nici un merit afară de acela de a putea arăta o diplomă afumată, un articol învechit și totuși ele au dreptul de a putea trimite un deputat special în dietă, deși unele nu au doară nici una mie de suflete“⁴¹.

În dietă polemica nu aprofundează atît principiile, nu pornește atît de la textul actului, cît de la memoriile unor comunități excluse de a li se acorda și lor același drept. Se iau astfel, rînd pe rînd, în discuție, fie în plenul dietei, fie în cadrul comisiei electorale: Blajul, Rodna, Zlatna, Remetea, Năsăud, Miercurea-Sibiului, Săcelele, Săliște. Dintre toate acestea Blajul este singurul care obține dreptul unui deputat propriu, cu abia 42 de voturi pentru, față de 39 contra. Între cei care votează cu „nein“ erau și mulți români ortodocși — alții absentează — ceea ce arată starea de spirit din sinul dietei.

În privința fondului chestiunii dieta adoptă o atitudine pasivă. Chiar dacă se fac auzite numeroase critici împotriva

---

⁴¹ „Concordia“, nr. 57 din 28. VII. 1864, p. 227—228.

favorizării „unor sate și orășele ticăloase și flămînde”⁴², nu se ajunge pînă la încheierea unei opoziții deschise românești, cu toate că acest principiu reprezenta cea mai flagrantă abatere de la reprezentarea democratică, proporțională, numerică a poporului, cu toate că înlăturarea sa ar fi făcut posibilă, în condițiile menținerii aceluiași cens, transformarea majorității relative a românilor într-o majoritate absolută. Avea însă dieta posibilitatea de a impune guvernului vienez, în conjunctura generală a anului 1864, o răsturnare fundamentală a coordonatelor sale politice transilvănene? Categoriec nu!

Tonusul dezbaterii dietale cunoaște o nouă ridicare atunci cînd se discută problema dreptului funcționarilor publici de a fi aleși deputați. În opoziție cu prevederea oficială, Ioan Rațiu, unul dintre principalii purtători de cuvînt ai „partidei naționale”, cum e denumită uneori aripa radicală a deputaților români, propune ca funcționarii superiori ai statului să nu poată fi membri ai dietei, ca unii ce depind direct de guvern, prin lefi, ranguri, gratificații, avansări, deschizînd astfel calea influenței oficiale în forul legislativ. Argumentele pe care le dezvoltă Rațiu în dietă se referă la contradicția dintre calitatea de reprezentant al poporului și aceea de funcționar al statului, la prerogativele executive, nicidecum legislative ale forurilor administrative centrale, la excluderea dietei din sfera de activitate a guvernului etc. El face aluzii usturătoare la însăși structura dietei în funcțiune, formată în proporție de 3/4 din „oficiali”, la atitudinea unora dintre aceștia în problema stabilirii limbii forurilor superioare, la alte conflicte din sinul deputaților români. În spatele acestei propuneri și a polemicii pe care ea a dezlănțuit-o între ziarele „Concordia” și „Gazeta Transilvaniei” descoperim grija de a se crea în viitor o majoritate independentă, material, a dietei care să aibă mîinile libere în înfruntarea cu autoritatea de stat.

Punctul de vedere al majorității deputaților români poartă amprenta unui spirit mai conciliator. Pornind de la realitățile existente în 1864 „Gazeta Transilvaniei” face mereu apel la prudența și circumspecție, căci, afirmă redacția, a consolida ceea ce există poate fi uneori mai important decît a alerga, făcînd jocul unor adversari, după obiective imposibile. Ziarul din Brașov combătînd tendințele extremiste ale „Concordiei” care nega realizarea oricărui cîștig politic, arăta că legile și decretul care s-au dat nu pot schimba dintr-o dată și nici pe

---

⁴² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 57, din 31. VII. 1864, p. 230.

de-a-ntregul o situație moștenită de veacuri, dar că ele deschid o cale mai sigură spre progres și înaintare.

Sigur că prin schițarea acestor citorva prevederi ale legii nu a fost epuizată întreaga complexitate a mecanismului electoral preconizat în 1864. Trebuie adăugat că se stabilește în fiecare unitate administrativă o rețea de comisii electorale și de rectificare a listelor de vot, a cărei activitate, coordonată de un comitet central, era minuțios reglementată. Rostul acestui complicat aparat era de a evita comiterea unor abuzuri, care constituiau și în Transilvania, e adevărat într-o măsură mult mai mică decât în Ungaria, unde alegerile se soldau de obicei cu morți și răniți, o practică electorală curentă.

În scopul evitării unor asemenea situații se stabilesc măsuri coercitive, de competența forurilor penale, spre a împiedica obținerea de voturi prin corupție, amenințări, presiuni.

Caracterul liberal al statutului electoral adoptat la Sibiu poate fi dovedit, în primul rând, prin analiza structurii corpului electoral în 1863, comparativ cu cel alcătuit pe baza legii din 1848. Vom utiliza listele de vot întocmite în 1863, statistica gubernială pregătită în 1861 și datele privind alegerile din 1869, care s-au efectuat, după cum se știe, pe baza legii dietei din Cluj.

Ceea ce se constată mai întâi, sub aspect social, este caracterul preponderent nobiliar al aparatului electoral din 1848, caracterul său preponderent popular în 1863. Dacă în 1848 numărul alegătorilor censiști, deci nenobili, era în toată Transilvania de-abia 11 496 (11 684 în 1869) față de 74 134 alegători nobili, în 1863 raportul este exact invers: 13 184 nobili față de 79 509 nenobili. Așa se explică, de pildă, faptul că în 1848 cele 5 scaune secuiești au nu mai puțin decât 48 389 alegători, iar în 1863 abia 7 650 alegători (cf. anexele). Bineînțeles atât în primul cît și în al doilea caz, grosul acestei păтури nobiliare îl formează nobilimea de rînd, nobilimea sătească. Cea mai la îndemină dovadă în acest sens este faptul că lista proprietarilor despăgubiți în urma desființării iobăgiei, care cu foarte rare excepții sînt de condiție nobiliară, nu se ridică decît la 5 425³⁴, dintre care foarte mulți erau despăgubiți pentru o sesie sau două. Incontestabil, această mică nobilime era apropiată, sub raport economic și social de masa țărănimii, dar între ele existau totuși diferențe, sub aspectul comportamentului politic

---

³⁴ Grimm Josef, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, Wien, 1863, p. 149.

mai ales, iar faptul rămîne în orice caz extrem de caracteristic pentru definirea celor două sisteme electorale.

Analiza cifrică a repartizării pe clase sociale a corpului electoral în 1863 este, datorită lipsei unor statistici generale complete, mai greu de făcut. Cum este și firesc datele disparate păstrate pentru diferite unități administrative, dovedesc clar caracterul predominant țărănesc al electoratului transilvănean. Astfel, de plidă, în comitatul Hunedoara al doilea comitat ca mărime al Transilvaniei, așa-numita „Valahia transilvanică”, împărțirea pe clase de impozit a celor 5 978 alegători ai săi arată că primele 5 clase de dare (8—10 fl., 10—12 fl., 12—15 fl., 15—20 fl., 20—25fl.) concentrează 5 595 alegători în timp ce categoriile marilor proprietari (peste 25 fl.) nu cuprind laolaltă decît 383 persoane. Aceeași constatare se poate face și în alte unități administrative: În Alba de Sus, raportul este de 151 la 2326, în Solnoc de 255 la 2696, în Scaunul Odorhei de 100 la 1622⁴⁴. Numărul marilor proprietari este și mai mic în districtul Făgăraș, iar în cel al Năsăudului lipsesc cu totul. În toată Transilvania există, după o statistică din 1863, abia 2005 proprietari de pămînt cu un impozit de peste 25 fl.⁴⁵ După alte date numărul lor era de 2457⁴⁶. Trebuie să socotite în această categorie și foarte multe comunități rurale înstărite care plăteau pentru averea lor comunală, pășuni, păduri, arabile, impozite mai mari decît 25 fl. și care beneficiau, ca atare, și ele de dreptul alegerii. Astfel, din cele 25 de comune ale cercului Vinț (comitatul Alba de Jos) care satisfac condiția de cens (din totalul de 30 sate ale cercului) 7 plătesc peste 25 fl. (Blandiana 183 fl.; Totoi 160 fl.; Damborșiu 150 fl.; Pocloș 131 fl.; Meteș 79 fl.; Dumitra 27 fl.; Găureni 26 fl.)⁴⁷.

E de la sine înțeles, datorită acestei structuri, că baza electorală a Transilvaniei este cu precădere rurală. Orașele furnizează, cum am văzut, un număr foarte redus de alegători și chiar dintre aceștia majoritatea dețin dreptul alegerii ca posesori de pămînt. Conform statisticii din 1869, din totalul de 12 724 alegători din cele 18 localități urbane din comitate (față de 110 mii alegători) 6 167 erau proprietari de pămînt, 2910

⁴⁴ Arh. Stat. Budapesta, D-228, 1862 — 620.

⁴⁵ Biblioteca Academiei București, Mss. rom. 994, f. 208.

⁴⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 65, din 31. VIII. 1867, p. 258.

⁴⁷ Bibl. Acad. București, Mss. rom. 974, f. 53—64.

nobili, 602 intelectuali și abia 932 meșteșugari, 5 proprietari de fabrici (2 la Cluj, 2 la Tg. Mureș, 1 la Gherla) 171 comercianți și 705 rentieri. Nu sînt cuprinși aici alegătorii din orașele săsești, socotiți împreună cu cei din scaunele respective (total 21 950 alegători în 1863), dar se știe că dacă lăsăm la o parte Sibiul și Brașovul, care au un număr ridicat de alegători (Scaunul Sibiu 5329, districtul Brașov 4491) celelalte dispuneau de un număr relativ mic de îndreptățiți.

Structura națională a electoratului este incomparabil mai bine reliefată în statisticile contemporane decît cea socială. Ea depindea direct de statutul electoral adoptat, fiind, potrivit celui din 1863, *pe întreaga Transilvanie*, precumpănitor românească (32 967 români, 16 279 maghiari și 3 693 sași din cei 53 041 alegători din comitate, districte și scaunele secuiești), dar precumpănitor săsească dacă censul se calcula fără capitație (6569 sași, 3569 români și 1382 maghiari din totalul de 11 496 alegători censiști în 1848). Depindea, în al doilea rînd, de regiunea luată în discuție. În comitate și cele două districte, Făgăraș și Năsăud, deci în cea mai mare parte a Transilvaniei românii dețin, oricum ar fi fost socotit censul, majoritatea zdrobitoare a alegătorilor: 32 948 alegători din totalul de 54 591 în 1863 și 2921 din 4518 dacă censul era considerat fără capitație. Comitatele, *Terra nobilium* de odinioară, vor deveni într-adevăr cu prilejul alegerilor din 1863 ceea ce pe bună dreptate s-a numit „Țara românească”: 35 din cei 48 de deputați români vor fi aleși aici (8 în scaunele săsești și 5 în orașe).

Pe Pămîntul crăiesc electoratul are, dimpotrivă, cu excepția scaunelor: Orăștie, Miercurea și Sebeș, a scaunelor filiale Tâlmaci și Săliște, o majoritate săsească, ceea ce arată standardele economice mai ridicate ale populației săsești, deoarece în privința numărului total al populației Pămîntul crăiesc are un caracter predominant românesc (din cei 381 572 locuitori în 1869; 190 513 erau români, 158 064 erau sași, iar 33 010 maghiari)⁴⁸.

Tot astfel în scaunele secuiești corpul electoral este majoritar maghiar, (din totalul de 7 649 alegători, 6 618 sînt maghiari, 1 122 români, 13 sași și 96 alte naționalități). Aproape

---

⁴⁸ Keleti Károly, *Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból*, în *Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények*, Pest, 1871, p. 19.

o treime din cei 44 deputați maghiari aleși în 1863 provin din secuime. În scaunele Arieș și Mureș românii aveau un număr relativ mare de alegători, dar nu atîți încît să poate impune un deputat propriu.

Nu dispunem, din păcate, de date complete în ceea ce privește structura națională a alegătorilor din orașe și opide. Ea reflectă în general structura întregii populații urbane, dar nu se suprapune exact acesteia. Există de pildă localități de tip orășenesc, cum sînt Abrudul, Roșia, Ocna Sibiu, care au majorități numerice românești dar care au majorități electorale maghiare sau săsești. Și în alte orașe apare o puternică discrepanță între numărul mare a locuitorilor români și numărul mic al alegătorilor lor. La Brașov de pildă, unde încă din 1838 românii se ridicau la aproape jumătatea populației (9 311 din totalul de 22 886 locuitori)⁴⁹ ei aveau abia un sfert din numărul alegătorilor, ceea ce denotă inferioritatea nivelului social-economic al populației orășenești românești. Ea era alcătuită, într-adevăr, mai ales din oameni de condiție modestă, nu demult desprinși de sat, așezați pe nesimțite în suburbii și tolerați de nevoie. Numărul ei crește mai ales după 1848, cînd șirurile celor care pleacă la oraș sînt tot mai dese.

Majorități electorale românești au doar localitățile: Sebeș, Hunedoara, Hațeg, Rășinari și Mociu, care vor alege fiecare cite un deputat român. Mulți alegători români, aproape la paritate cu ceilalți erau apoi în Alba Iulia, Deva și Făgăraș. Alte localități românești ca Blaj, Zlatna, Rodna, Năsăud nu aveau dreptul alegerii. Celelalte orașe au majorități maghiare în comitate, majorități săsești pe Pămîntul crăiesc, ceea ce a făcut ca 28 din cei 44 de deputați maghiari aleși în vara lui 1863 să aibă mandate orășenești.

Ar fi foarte interesant, dacă am dispune de datele necesare, să comparăm numărul alegătorilor la numărul total de locuitori al fiecărei națiuni. Putem în schimb confrunța populația cu numărul deputaților. Astfel, maghiarii, cu o populație de 568 172 de locuitori, vor alege 44 deputați, ceea ce înseamnă un deputat la 12 913 locuitori. Sașii la o populație de 204 031 locuitori, aleg 33 deputați, deci tot la 6 370 locuitori, 1 deputat. Din partea lor românii, 1 903 913 suflete, aleg 48 de deputați, adică un deputat la 28 280 suflete. Ceea ce înseamnă de două

---

⁴⁹ Söllner, *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Hermannstadt. 1856, p. 393—396.

ori mai puțin decît maghiarii și de aproape cinci ori mai puțin decît sași⁵⁰.

Aceste date trimit desigur în primul rînd la prevederile legii electorale, dar îndrumă indirect și spre situația social-economică a fiecărei națiuni în parte. Pe această temă se desfășoară vii controverse în presă, mai ales în ceea ce privește repartizarea proprietății funciare, principala bogăție a țării.

Constatăm mai întîi că încă din 1860, între argumentele care pledau pentru recunoașterea politică a românilor (primatul numeric, aportul decisiv la constituirea armatei, contribuția hotărîtoare la plata dărilor) se invocă tot mai des un argument nou care nu putea fi decît parțial exprimat în trecut: proprietatea asupra pămîntului. Ziarele românești încearcă, în mai multe rînduri, să probeze cu date că românii dețin în comparație cu celelalte naționalități cea mai mare întindere de pămînt, concluzia lor unanimă fiind că structura proprietății funciare oglindește, în general, structura națională a populației. În 1861 se încearcă, foarte probabil din inițiativa lui Șaguna, să se organizeze, prin intermediul preoțimii și a tinerimii studioase o anchetă în această chestiune. „Telegraful român“ publică de mai multe ori asemenea date, fie pentru anumite regiuni, fie pentru întreaga Transilvanie⁵¹. Sînt desigur doar aproximații, cifre orientative, evaluări generale, care implică rezerve, dar care pot da totuși o idee generală asupra acestui aspect.

Astfel, în comitatul Alba de Jos, cel mai mare comitat al Transilvaniei, conform datelor statistice adunate de preoți din registrele comunelor, din totalul de cca 800 000 iug. ar cădea pe români (foștii iobagi, nobilimea română, parohiile unite și neunite, mitropolia Blaj) 424 000 iug. față de 106 000 iug. ale maghiarilor (90 000 iug. proprietatea nobililor și 16 000 iug. cea a foștilor iobagi), 20 000 iug. a sașilor, 120 000 iug. proprietatea erarială (domeniul Cîmpeni) și 130 000 iug. proprietatea comunelor, (50 000 iug. productiv, 80 000 iug. nepro-

---

⁵⁰ Datele privind numărul populației pe națiuni sînt luate după recensămîntul din 1855 la care s-a adăugat un spor de 6% pentru cei 8 ani pînă în 1863. Cf. „Kolozsvári Közlöny“ din 4 martie 1862. Datele comunicate în „Gazeta Transilvaniei“ din 27. I. 1862, pe baza conserierii din 1857 sînt mai mici: 1.060.319 români, 457.650 maghiari și 246.297 sași.

⁵¹ „Telegraful român“, nr. 27, din 6. VII. 1861, p. 105; Idem, nr. 27, din 5. IV. 1862, p. 105; Idem, nr. 32—34 din 1864; Idem, nr. 72, din 23. IX. 1865, p. 286.

ductiv)⁵². Estimarea nu pare deloc hazardată dacă avem în vedere caracterul atât de compact românesc al Albei de Jos (din 227 254 locuitori în 1869: 189 960 sînt români, 28 928 maghiari și 8 158 sași; 9 comune maghiare și 5 mixte față de 193 comunități românești)⁵³.

Proportional pe întreaga Transilvanie suprafața de pămînt a românilor este mai mică, dar formează totuși, după calculele publicațiilor amintite, cel puțin jumătatea suprafeței agricole. Redacția „Telegrafului român“ o evaluează în 1862 la 212 mile patrute, față de 134 mile proprietatea maghiară și 34 mile cea săsească⁵⁴. Calculul a pornit de la întinderea aproximativă a pămîntului urbarial (162 mile patrute) în raport cu cel alodial (218 mile patrute) din care s-a scăzut alodiul din Pămîntul crăiesc, alodiul secuiesc și cel al regimentelor de graniță.

Ziarul „Kolozsvári Közlöny“ contestă veracitatea concluziilor cercetărilor sus-amintite, încercînd să dovedească că națiunea maghiară posedă o suprafață funciară mai mare decît toate celelalte națiuni laolaltă. Calculul său, bazat pe cifre mai exacte și pornind din trei puncte de vedere diferite: lucrările pentru despăgubirea pămîntului, repartizarea pe națiuni a impozitului funciar și evaluările inginerului suprem cadastral Merisch, prezintă un bilanț favorabil națiunii maghiare, care, conform acestor calcule, ar fi dispus de 5 446 317 iug. față de 3 543 953 iug. ale românilor și 995 695 iug. ale sașilor⁵⁵.

Dar în ciuda impresiei generale de riguroasă exactitate a cifrelor, o analiză mai serioasă a calculelor scoate la lumină o serie de deficiențe care modifică esențial concluziile. Astfel, de pildă, proprietatea românească este calculată numai pentru două treimi din foștii iobagi, pentru două treimi a românilor din Pămîntul crăiesc și o zecime a alodiului general, ca aparținînd nobilimii române. S-a lăsat însă la o parte — arată „Telegraful român“ în replica sa — proprietatea celor două regimente românești, proprietatea românilor din orașe și opide, proprietatea parohiilor greco-catolice, a mitropoliei din Blaj, înglobate toate proprietății maghiare. Tot aici au fost de asemenea vărsate domeniile statului, proprietățile armenilor, ale evreilor, ale altora⁵⁶. Redacția „Telegrafului român“, care

⁵² Idem, nr. 27, din 6. VII. 1861, p. 105.

⁵³ Keleti Károly, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁴ „Telegraful român“, nr. 27, din 5. IV. 1862, p. 105.

⁵⁵ „Kolozsvári Közlöny“, nr. 22, din 22 II 1864.

⁵⁶ „Telegraful român“, nr. 33, et passim din 1864.

nu este însă, din păcate, în măsură să opereze cu cifre exacte, evaluează toate proprietățile de mai sus la circa 1 350 000 iug. Ar rezulta din aceste corective, cu un inerent plus sau minus, o paritate a proprietăților (4 096 317 proprietate maghiară și secuiască, cca. 4 000 000 iug. proprietate românească și 995 695 iug. proprietate săsească).

Așadar, credința frunțașilor români că națiunea lor dacă nu posedă tocmai primatul absolut în ceea ce privește proprietatea funciară, deține totuși între o treime și jumătatea pământului de cultură, rămâne nestrămutată. Ea este întărită și de convingerea fermă, invocată în tot decursul secolului precedent, că românii contribuie în cea mai mare măsură, prin dările pe care le plătesc la susținerea statului. Într-adevăr, în 1861 se apreciază că din totalul de 3 693 939 fl. impozite directe plătite de Transilvania, cel puțin 2 milioane reprezintă contribuția românilor⁵⁷. Preponderent era iarăși și numărul recruților români; din cei 5 029 recurți care revin Transilvaniei în 1861: 3 400 cad pe români, 1200 pe maghiari și 429 pe sași⁵⁸. Din toate acestea provine acel sentiment profund al românilor de încredere în forțele proprii, seninătatea cu care privesc în viitor, credința lor dintotdeauna că în ciuda tuturor vicisitudinilor vor răzbate la liman.

Statutul electoral, căruia dieta Transilvaniei i-a consacrat, în 1864, o atît de importantă parte a timpului său a avut soarta tuturor celorlalte hotărîri luate la Sibiu. Cînd, în octombrie 1864, el este înaintat împăratului pentru sancționare, începuseră deja tatonările secrete spre noua formulă politică dualistă, care implicau schimbarea întregii politici habsburgice în Transilvania. Mai întîi sancționarea sa este aminată pînă la adoptarea noii legi privind împărțirea teritorială, pentru a se putea coordona circumscripțiile electorale cu cele administrative, iar apoi, cu evoluția cunoscută a evenimentelor, devine o simplă piesă de arhivă. Deoarece criteriile electorale ale regimului dualist vor fi fundamentale deosebite, amintirea prevederilor din 1863—64, potrivit cărora dieta avea, pentru prima dată în istoria Transilvaniei, o majoritate românească, va fi cu atît mai îndelungată, cu atît mai frumoasă.

---

⁵⁷ Idem, nr. 27, din 5. IV. 1862, p. 105.

⁵⁸ Ibidem.

Solidarizarea cu aspirațiile masei țărănești a constituit în tot veacul al XIX-lea una dintre caracteristicile importante ale mișcării naționale românești. Programul social radical formulat în Adunarea de la Blaj, dezbaterile forului legislativ din 1863, intervenția, iarăși radicală, a Memorandului pentru rezolvarea problemei agrare constituie reperele cele mai importante ale unui fenomen statornic, ale cărei manifestări, mai timide sau mai curajoase, mai estompate sau mai pregnante, le putem urmări de-a lungul întregii desfășurări a efortului național al veacului trecut.

Punctele de raliere dintre acțiunea politică burgheză și spiritul revendicativ al țărănimii, care se identifică în 1848, rămân puternice și numeroase și după revoluție, chiar dacă interesul de clasă imprimă de la început țărănimii o voință autonomă de luptă, tinzând în final să separe cele două mișcări. Aceste puncte de contact le găsim pe planul convergent al interesului național dar, în această epocă în care distanțele sociale din cadrul societății românești nu sînt încă atât de mari, le putem afla și pe cel divergent al intereselor sociale.

Radicalismul social al burgheziei românești nu trebuie explicat, cum adeseori s-a făcut, cu motive de oportunitate politică. Într-o vreme cînd pătura mijlocie românească se afla la începuturile sale, solidarizarea cu poporul din sînul căruia abia se ridicase și față de a căruia soartă se simțea întru totul și singură răspunzătoare era de la sine înțeleasă. Forța reală a mișcării naționale, singura în măsură să impună realizarea obiectivelor sale, o constituiau tocmai masele țărănești, care leagă însă întotdeauna de împlinirile naționale ameliorarea traiului lor. Astfel puhoiul țărănesc care se revarsă asupra Blajului în zilele mării Adunări naționale din 1848 era minat

de gîndul că țara, despre care declarau pretutindeni că este a lor¹ va putea fi domnită și cîrmuită de alți oameni, care nu-i vor „tirăni“ atît de cumplit, dar era minat mai ales de gîndul că la Blaj se va desființa „robia iobăgiei“. În anii liberalismului, de asemenea, penetrarea politică pe care o realizează burghazia românească a fost însoțită de o puternică fermentație revoluționară a satelor, determinată de cauze economice, dar întărită și de înnoirile cu caracter politic. În această atmosferă frămîntată a proceselor urbariale, vestea, care în mod difuz străbate pretutindeni, că învățații români care lucrau legile țării la Sibiu își puneau silința ca să aducă ușurare în traiul țaranului a făcut să se nască în popor, „visuri comuniste“. Știm de la Axente Sever și de la alții că în Alba de Jos se vorbea în 1863, în unele sate, despre împărțirea alodiilor foștilor, „domni de pămînt“².

Insistența cu care este ridicată mereu problema țărănească era determinată de însuși caracterul noului regim agrar, în cadrul căruia elementele de tip capitalist se împletesc cu puternice prelungiri de natură feudală, foarte apăsătoare pentru țărănime. Schițarea tabloului atît de variat și atît de complex al satului eliberat de povara slujbelor iobăgești trebuie să pornească de la limitele Patentei urbariale din 1854, datorită cărora problema agrară a rămas în continuare la ordinea zilei. Această lege decreta răscumpărarea de către stat a obligațiilor prestate de către iobagi pentru pămînturile urbariale pe care le foloseau, dar lăsa jelerilor și celorlalte categorii de țărani dependenți, care foloseau „pămînturi domnești“, doar dreptul, în bună parte iluzoriu, de a se răscumpăra singuri, stabilea norme nedrepte pentru împărțirea pășunilor și pădurilor între foștii domni și foștii iobagi, menținea și pe mai departe pe seama nobilimii privilegiile circiumăritului și morăritului etc. Inexistența în Transilvania a unui urbariu general care să indice cu precizie natura alodială sau urbarială a tuturor pămînturilor, a diminuat, de asemenea, în mare măsură efectele pozitive ale legii. Foștilor stăpîni de moșii li s-a dat astfel posibilitatea să-și legalizeze rapturile mai vechi din pămînturile iobăgești și totodată, folosindu-se de însuși prevederile Patentei, nebuloase și adesea labile, să facă altele noi, contestînd multora dintre foștii lor iobagi drepturile

---

¹ Boșca Mălin, *Mărturisirile popii Ungur din Măgura*, în „Transilvania“, 1944, nr. 8—9, p. 719—730.

² „Gazeta Transilvaniei“, nr. 61, din 30. VII. 1863, p. 243.

asupra pământului folosit, trecându-i, sub un pretext sau altul, în categoria jelerilor, taxaliștilor, lăzuitorilor, ale căror pământuri, le aparțineau de drept. Aceasta mai ales este originea miilor de procese urbariale care se desfășoară în această vreme, încheiate, în majoritatea cazurilor cu câștig pentru nobili, judecători de multe ori în propria lor cauză. Imaginea de ansamblu a satului, marcată de pronunțate inegalități de la regiune la regiune și chiar de la o comunitate la alta în funcție de tipul satului, condiții de sol, ocupații, tradiție, va fi mai sugestivă dacă evocăm și înapoierea tehnicii agricole țărănești, rudimentara exploatare a loturilor, bazată pe asolamentul bienal sau trienal datorită căruia jumătate sau o treime din întinderea pământului era folosită ca pășune, insuficiența animalelor de tracțiune, sporirea obligațiilor fiscale, lipsa creditului etc. Pe acest fundal sumbru al moștenirii iobăgești și al nesfârșitelor procese urbariale, deficitara înzestrare cu pământ a gospodăriei țărănești, accentuată pe măsura dezvoltării capitaliste a agriculturii, constituie aspectul cel mai grav datorită căruia se va ajunge să se vorbească încă pe la 1870 despre „a doua iobăgie“.

Acestea sînt cauzele pentru care desăvîrșirea legiurii agrare din 1854, pe care poporul o numea „legea domnilor“³, figurează în mai toate petițiile și programele întocmite în primii ani ai regimului liberal. Astfel, românii brașoveni, în cererea înaintată senatului imperial în noiembrie 1860 se plîng, printre altele, despre „restaurarea și menținerea iobăgiei, cel puțin la o pătrime din foștii adevărați iobagi, prin mijlocirea nefericitului provizoriu trecut, în favoarea nobililor, spre a-i îmblinzi cu sacrificarea unei părți a poporului românesc, care astăzi se află supusă la vechile îndatoriri iobăgești, dar plătește și apăsătoarea contribuție de despăgubire urbarială alături de cei emancipați“⁴. În părțile Alba Iuliei și Turzii, se ridică plîngerii împotriva tribunalelor urbariale⁵, împotriva interdicției folosirii pădurilor în Munții Apuseni⁶, împotriva târăgănării la nesfârșit a măsurătorilor cadastrale⁷, a nedreptei segregării a pășunilor, în alte locuri⁸.

³ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 28, din 5. IV. 1861, p. 117.

⁴ Idem, nr. 33, din 2. V. 1863, p. 131.

⁵ Ibidem.

⁶ E. Hodoș, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 84.

⁷ Biblioteca Acad. R. S. România, București, *Mss. rom.* 992, f. 277.

⁸ Idem, *Mss. rom.* 974, f. 28.

Convocarea dietei de la Sibiu a oferit inteligenței românești prilejul îndelung așteptat de a interveni în apărarea intereselor țărănimii, nu prin înaintarea unor memorii și petiții, rămase de cele mai multe ori fără urmări, ci pe calea unor hotărâri legislative cu putere de lege. Această dietă trebuia să aducă poporului român egala îndreptățire națională și de limbă, egalitatea confesională, lărgirea dreptului de vot, modernizarea administrației și justiției, dar, totodată ea trebuia să contribuie și la îmbunătățirea situației sale materiale. Guvernul habsburgic, constrâns de împrejurări a fi prevenitor față de cererile formulate de români, a recunoscut și el această necesitate, înaintînd dietei o propunere specială privind „întregirile și explicările“ necesare Patentei din 21 iunie 1854. Dezbaterile dietale vor dovedi însă foarte curînd că între vederile guvernului și acelea ale deputaților întruniți la Sibiu existau diferențe mari de măsură, dar și de principiu. Chiar numai din formularea *propozițiunii* în cauză se vedea că diriguitorii din Viena ai Transilvaniei înțelegeau să se posteze, în această chestiune, pe baza Patentei, căreia erau dispuși să-i aducă unele adăugiri, fără prea mare însemnătate și, evident, multe precizări care să reducă labilitatea legii. Deputații români în schimb, cei mai înaintați dintre ei cel puțin, au privit cu totul altfel înțelesul și rostul acestei inițiative. Chiar dacă nici aleșii românilor nu au îmbrățișat decît o parte din cererile țaranilor, ei înțelegeau totuși să se folosească de calitatea lor pentru a lua hotărâri cu adevărat importante pentru lumea sătească, fie pe baza Patentei — unii, cei mai mulți, fie în afara ei — alții.

Mulți dintre ei și-au făcut cunoscute opiniile încă în perioada alegerilor. Cazul cel mai cunoscut a fost acela al prefectului de la 1848 Axente Sever deputatul unui cerc electoral al comitatului Alba de Jos, care în ziua alegerii în fața unei mari mulțimi de oameni adunați în comuna Bichiș, s-a pronunțat, pentru emanciparea jelerilor de către stat și trecerea regaliilor în proprietatea comunelor. Invinuit în ziarul „Korunk“, ca de altfel și alții, de „planuri comuniste“, Axente se apără denunțînd cu curaj ofensiva spoliatoare dezlănțuită de nobileme sub oblăduirea noilor legi. Iată ce declara el, într-o scrisoare de răspuns publicată în coloanele „Gazetei“: „Aristocrația, nu numai cea ungurească dar chiar și cea românească, nu a vrut, nu vrea și nu poate vrea — pînă va vrea să fie aristocrație — libertatea, ci iobăgia, zileria, sclavia, ca în Rusia, România, și în Transilvania; dovadă la aceasta sînt

chiar și cele 62 familii de maghiari reformați de la Bichiș, care mai fac câte o zi, două în săptămână baronului... dovadă sînt miile de expropriațiuni și ocupațiuni potencioase ce se fac de 14 ani încoace⁹.

La rîndul lor, nici deputații cei mai radicali nu au făcut întru totul cauză comună cu masa țărănească. Rațiu și tovarășii săi și-au însușit multe dintre revendicările populare, dar s-au desolidarizat și au dezavuat pe cele mai departe țintitoare. S-au desolidarizat, de asemenea, de modul cum înțelegeau țaranii, pe alocuri, să-și cîștige drepturile uzurpate sau să și le facă respectate. Deși adeseori acuzați de vederi „comuniste“, ei nu s-au erijat, și nici nu puteau s-o facă, în conducători, ori sprijinitori ai mișcărilor țărănești. Ceea ce deputații români doreau să facă pentru mandatarii lor, trebuia făcut doar pe terenul dreptului, în și prin intermediul die-tei.

Încît îi privește pe țărani, aceștia, nu numai românii dar și maghiarii, secuii mai cu seamă, înțelegeau chemarea noului for legislativ în curmarea tuturor nedreptăților pe care le-au suferit ori le sufereau încă din partea foștilor lor stăpîni, a organelor locale de stat, a fîscului, a altora. Dezbaterile de la Sibiu al căror răsunset, mai viu sau estompat, trece de la abonații sătești ai ziarelor, în domeniul fabulației populare orale, creează, pe fundalul general al tensiunii latente țărănești, o stare de așteptare și de mari speranțe. Acest spirit este întărit de atmosfera politică nouă, de vestea care pătrunde pînă în cele mai îndepărtate sate că „învățații“ români au ajuns părtași la cîrmuirea treburilor țării, de convingerea că acei care făceau legile la Sibiu, pe care oamenii satelor îi văzuseră și îi auziseră în timpul alegerilor sau li se vorbise despre ei uneori chiar din ușile altarelor, nu-i vor lăsa tot pe mîna „domnilor“ străini ca în trecut. Lumea sătească, care trăiește în această vreme cu o mare intensitate sentimentul recentei sale eliberări sociale, este întărită în această credință a sa și de vorbele bune cu care o întîmpină și o îndulcesc de foarte multe ori în această vreme, dregătorii locali români ce folosesc, adesea nu numai limba ci și limbajul celor asupriți. Nu este astfel de mirare că în tot decursul celor două sesiuni dietale, plini de speranțe, țaranii trimit la Sibiu foarte multe cereri, plîngerii, „arătări“ colective sau individuale. Unități administrative întregi, comunități sătești, persoane izolate, se

---

⁹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 62 din 2. VIII. 1863, p. 247.

adresează dietei în chestiuni de interes urbarial, administrativ, judecătoresc, politic. Într-o singură zi, de la sfârșitul sesiunii a doua, au fost prezentate dietei 24 petiții ale unor comunități sătești din cele mai diferite părți ale Transilvaniei, trimise toate la Sibiu prin oamenii lor de încredere¹⁰. Din păcate cele mai multe din aceste texte, înaintate de către comisia specială de petiții celor mai diferite foruri spre a refera asupra lor, s-au pierdut, astfel încît în arhiva dietei, păstrată la Arhivele Statului din Budapesta se găsesc azi doar cîteva zeci. Din categoria cererilor urbariale cele mai frecvente privesc pămînturile iobăgești, mai de mult sau mai recent, ocupate de nobili și acelea referitoare la păduri.

Din mulțimea cererilor de această natură, sosite la prezidiul dietei, spicuim cîteva pentru exemplificare. În 25 iulie 1863, la numai cîteva zile după deschiderea dietei, locuitorii celor 11 comune din cercul Cîmpenilor roagă pe „părinții patriei aflători la Sibiu“ să-și aducă aminte și de ei, să li se îngăduie libera folosire a pădurilor, căci hotărîrea din 1857 a Erariului de a se mări taxele de lemnărit, ca și tratamentul neomenos al funcționarilor domeniiali i-a adus la sapă de lemn¹¹. Pentru acest ținut, spun juzii și jurații satelor, „pădurea e pîinea cea de toate zilele“.

Cea mai interesantă dintre aceste cereri adresate dietei este, prin cuprinsul și întinderea sa, cea a comunei Scărișoara, redactată de către Matei Nicola, avocatul din Abrud care purta procesul satului cu fiscul. Actul se deschide cu o emoționantă cerere de ajutor: părinții patriei, de la care o lume întregă așteaptă vindecarea unor răni seculare, să se îndure și de niște nenorociți, cărora abia le-a mai rămas graiul cu care să-și plîngă durerile. Altminteri, locuitorii, unei comune întinse, care numără 755 de case cu 4.087 de suflete, comună din care și pînă acum mulți au emigrat dinaintea lipsei și a foamei, vor ajunge toți cerșetori pe la ușile oamenilor. Apoi, pe un ton potolit, actul descrie pe larg tot ce au pătimit și pătinesc ei, întii ca iobagi ai fiscului, iar după 1848 ca oameni „pe nedrept numiți liberi“. În mod deosebit insistă asupra măsurilor abuzive luate succesiv în 1853, 1854, 1857, 1859, de către „inamicii lor înverșunați, funcționarii domeniiali, din a căror inimă s-a stins și cea mai

¹⁰ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 102, din 23. XII. 1864, p. 409.

¹¹ Idem, an. XXVI, nr. 60, din 26. VII. 1863, pp. 240.

mică scînteie de dreptate și de frica lui Dumnezeu“. Între altele, se mai vorbește despre înstăpînirea silnică a fîscului asupra pădurilor satului, într-un timp ce cade între urbariul Mariei Tereza din 1769 și anul 1791. În încheiere cei 209 semnatari ai actului, în frunte cu judele, jurații și parohii, se roagă „la auzul și în fața întregii țări“, ca, înalta și mărita dietă să mijlocească restabilirea, în ceea ce privește pădurile, a rînduielilor dinainte de 1848¹².

Este de asemenea foarte grăitoare petiția din 27 iulie 1864 a mai multor comune secuiești pentru răscumpărarea jele-urilor de către stat, cea a locuitorilor secui din Ghimeș și împrejurimi, predată dietei prin intermediul lui I. Rațiu, pentru folosirea unor pămînturi lăzuite, cea a foștilor iobagi din Araci pentru recunoașterea caracterului urbarial al pămînturilor lor, cererea foștilor iobagi din Ormeniș, pentru reprimirea pădurilor și pășunilor, comunale, ocupate de foștii domni etc.¹³.

O dezbatere înfocată a stîrnit în dietă memoriul fostelor comune grănicerești: Orlat, Jina, Veștem și Racoviță, întărit cu semnăturile a 244 știutori de carte, în cauza munților așa-numiți revendicați, care, după o folosire de mai bine de o sută de ani, urmau să treacă în posesia fîscului și a vechilor proprietari¹⁴.

Alte plîngerii ale comunităților rurale se referă la probleme politice sau administrative: reprezentarea în dietă cu deputat propriu a unor localități, apartenența la una sau alta dintre unitățile administrative care se plănuiau, îndreptarea unor abuzuri comise în timpul alegerilor, ușurarea obligațiilor fiscale sau militare etc.

Apelurile la dietă, oricît de numeroase și variate au fost ca și speranțele pe care ele le-au stîrnit în societatea sătească, nu înseamnă însă cîtuși de puțin că țărănimea a așteptat pasivă hotărîrile forului legislativ întrunit la Sibiu. Din contră, anii 1863 și 1864 sînt caracterizați tocmai prin mulțimea mișcărilor țărănești, izolate și locale e drept, dar permanente și adeseori foarte violente, soldate cu morți și răniți, cum a fost, de pildă, cazul la Buzăul Ardelean, la Buzd lîngă Sebeș, la Suceag lîngă Cluj și în alte locuri¹⁵. Trebuie, de ase-

¹² Arh. Stat. Budapesta, F — 135, *Elnöki iratok*, 1863 — 435.

¹³ Arh. Stat. Budapesta, F — 266, 1864 — 22, 432, 31, 762.

¹⁴ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 83, din 29. X. 1864, p. 331.

¹⁵ I. Kovács, *Despre activitatea așa-numiților judecătorii urbariale*, în „Acta Musei Napocensis“, II (1965), p. 465—477.

mente, menționate puternicile frământări țărănești care au avut loc în Munții Apuseni în această perioadă. Domeniul Cîmpeni, cu populația sa cutezătoare și neînduplecată, este într-un freamăt permanent. Deoarece moșii văd că nu își pot câștiga drepturile asupra pădurilor pe calea întortocheată a proceselor, care durează cu anii și pe care de obicei le pierd, comunele din munți încearcă să și le afirme cu puterea, încălcând opreliștile, intrînd cu forța în păduri. Tăierile din pădurile erariale iau acum proporții cu totul deosebite. Autoritățile locale, care vorbesc despre o adevărată plagă pustiitoare ce bîntuie de-a lungul și de-a latul domeniului, despre „vandalismul” populației dintotdeauna rebele a munților, despre „renitența” sa tradițională, alertează, prin nenumăratele lor strigăte de alarmă, forurile superioare, guvernul, cancelaria aulică, Ministerul de Finanțe. Pentru a evita soluția extremă de introducere a statariului, propusă de către organele locale, guvernul trimite în munți o comisie specială pentru cercetări, care își începe activitatea în noiembrie 1862, anchetînd și pedepsind, din sat în sat miile de infrațiuni silvice consemnate de oficiile locale. În acest context frământat izbucnește răzvrătirea comunei Scărișoara, care durează timp de cinci luni, din iunie pînă în octombrie 1863, fiind înăbușită cu ajutorul armatei și soldată cu numeroase arestări. Prin dîrzenia, durata, ecoul și momentul politic în care a început, ridicarea din 1863 a Scărișoarei poate fi comparată cu mișcările moșilor din anii 1841—1847 și cu frământările din vara anului 1852, care au prilejuit arestarea lui Avram Iancu.

Dacă mai adăugăm izbucnirilor locale, atît de numeroase, miile de procese urbariale, deschise cele mai multe de către proprietari, dar foarte multe și de către țărani, dacă adăugăm apoi neplata impozitelor ca și ciocnirile extrem de numeroase cu armata trimisă pentru executarea lor¹⁶, obținem imaginea tensiunii revoluționare care se înregistrează în această vreme în lumea satului. „Niciodată, cu excepția anilor revoluției, — scria istoriograful burghez maghiar Urmössy Lajos, contemporan al evenimentelor — proprietatea nu a fost în așa măsură atacată de către plebea română ca în anii 1862, 1863, și 1864”¹⁷.

Sigur că aceste răzvrătiri au fost provocate de cauze economice concrete, ocupări de pămînturi urbariale de către no-

¹⁶ Arh. Stat. Budapesta, F—263, 1863—1054.

¹⁷ Urmössy Lajos, *oj. cit.*, p. 177.

bili, comasări nedrepte ale hotarelor satelor, împărțirea inechitabilă a pășunilor și pădurilor etc., dar la întetirea lor a contribuit în mare măsură și atmosfera politică generală și chiar dezbaterile de la Sibiu. Denaturate, exagerate, răstălmăcite, aceste dezbateri, au fost interpretate în sate ca îndemnuri la acțiune. Nu întâmplător autoritățile locale se plîng, peste tot, despre largă răspîndire a „ideilor comuniste“ în sate. Foarte caracteristic pentru starea de spirit a țărănimii e faptul că în unele părți se vorbea despre decretarea împărțirii pămînturilor domnești. După mărturia lui Axente, în satele comitatului Alba de Jos circula, în 1863, zvonul despre împărțirea alodiilor „ca odinioară în Franța“¹⁸. Și țărani din jurul Clujului declarau în fața autorităților că „s-a dus lumea domniei nobilimii maghiare“ că „a sosit vremea împărțirii averilor“¹⁹. Creșterea spiritului de revoltă a fost stimulată apoi și de înfăptuirea reformei agrare din România, în august 1864, despre care țărani transilvăneni de asemenea știau și vorbeau.

Prima abordare în planul dietei a problemei agrare se produce spre sfîrșitul sesiunii din 1863 și aparține deputatului Ioan Rațiu, viitorul președinte al Partidului Național Român, cunoscut încă de pe atunci în toată Cîmpia Transilvaniei și chiar mai departe pe valea superioară a Mureșului ca și în părțile Alba Iuliei, pentru curajul cu care își asuma apărarea celor năpăstuiți în procesele urbariale. La 3 octombrie 1863, Rațiu, susținut și de alți deputați români, a prezentat dietei trei proiecte de lege, care venind în întîmpinarea revendicărilor țărănești propuneau soluții noi de eradicare a unor anomalii ale legislației agrare instituite în 1854²⁰.

Primul se referă la așa-numita „siculica hereditas“. Această faimoasă lozincă a „moștenirii secuiești“, despre care se scriu broșuri²¹, umple în această vreme coloanele ziarelor, răzbate extrem de dureros din jalbele țăranilor, răsună în dezbaterile tribunalelor, intră în discuția organismelor legislative de la Sibiu și Pesta în 1863 și 1867. Este vorba aici, după cum se știe, despre natura controversată a terenurilor din scaunele Odorhei, Ciuc, Arieș, Trei Scaune și Mureș, declarate aproape

¹⁸ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 61, din 30. VII. 1863, p. 243.

¹⁹ Urmösy Lajos, *op. cit.*, p. 327.

²⁰ *Akten* . . . p. 151—155.

²¹ Apor Karol, *A székely örökség történelmi és jogiszempontról*, Cluj, 1868.

În totalitatea lor de către foștii nobili ca fiind de natura „siculica hereditas“. Conform acestei teorii, în secuime nu ar fi existat relații iobăgești, iar în consecință legea pentru desființarea iobăgiei nu se putea aplica aici decât într-o măsură extrem de redusă și anume la acele proprietăți în care a existat așa-numitul *ius regius*. Practica tribunalelor urbariale instituite în 1858, a transformat în principiu aserțiunea că în scaunele secuiești nu ar fi existat pământ urbarial, iar dacă totuși în unele locuri s-ar fi găsit asemenea terenuri, acesta n-ar fi fost decât o excepție de la regula generală. Pe această cale o mare parte a țăranilor dependenți din secuime nu sînt priviți ca iobagi, ci ca jeleri, stăpînind pămînturi „domnești“, pentru care erau siliți să presteze serviciile feudale pînă cînd s-ar fi răscumpărat. Vedem dintr-o statistică oficială întocmită în 1868 că din numărul total de 9.798 al foștilor supuși secui, abia 2786 au fost recunoscuți din capul locului drept iobagi și răscumpărați de către stat, restul fiind siliți fie să recurgă la proces, fie să se recunoască ei înșiși ca jeleri și să se învoiască cu proprietarii ca atare²². Această situație din secuime se circumscrie ofensivei generale a foștilor stăpîni împotriva pămîntului țăranesc, care a făcut ca în multe părți țăranii să vorbească că domnii vreau să-i facă iarăși iobagi, să le ia pămîntul și să reintroducă robotele.

Luînd apărarea țăranilor secui, dintre care foarte mulți treceau din fața sărăciei în România, Rațiu propune ca toate pămînturile care de la 1818 pînă în 1848 s-au aflat în posesiunea foștilor iobagi și pentru care aceștia au prestat servicii feudale și au plătit dări, să se considere, *eo ipso*, ca pămînturi urbariale, supuse răscumpărării statului, asemenea tuturor locurilor urbariale din celelalte părți ale Transilvaniei.

Al doilea proiect urbarial a lui Rațiu preconiza adoptarea unui principiu mai echitabil pentru împărțirea pășunilor folosite înainte de 1848 în comun de către stăpîni și de către iobagi. Potrivit Patentei segregarea pășunilor comune urma să se facă în funcție de întinderea pămîntului alodial și urbarial, ceea ce însemna că dacă fostul domn a stăpînit, de exemplu, trei părți din hotarul unei comune, el trebuia să primească trei părți din pășunea acesteia. Rațiu propune ca împărțirea să se facă nu în funcție de mărimea arabilului domnesc și iobăgesc, ci în raport cu foloasele pe care cele două părți le-au avut de pe urma pășunii, mai precis în raport cu numărul

---

²² „Kolozsvári Közlöny“, nr. 20, din 15. II. 1868. p. 80.

de vite pe care le-au pășunat fiecare dintre ele înainte de 1848. În caz că pășunea unei comune era atât de mică încît abia ajungea sătenilor — ea trebuia să le revină în întregime.

Cea de-a treia propunere a lui Ioan Rațiu se referă la principiul de împărțire, în regiunile muntoase, a pădurilor între țărani și domni. După litera Patentei din 1854, fiecărei sesii iobăgești urma să i se taie din pădurea comună între 6 și 11 iugăre de pădure, în funcție de categoria pămîntului arător. Această prevedere era, potrivit aprecierii contemporanilor, una dintre cele mai nedrepte stipulații ale legii, deoarece cantumul prevăzut era prea mic în comparație cu foloasele pe care le avuseseră țărani din păduri înainte de 1848 și la fel prea mic față de nevoile reale ale comunelor. Deosebit de dureros era resimțită această părtinire a legii în regiunea Munților Apuseni și mai cu seamă în satele cercului Cîmpeni ai căror locuitori își câștigau traiul mai cu seamă din prelucrarea și comercializarea lemnului. Pentru locuitorii satelor: Cîmpeni, Albac, Vidra de Sus și Jos, Scărișoara, Neagra, Ponorel, Certeje, Secătura, Bistra și Sohodol pădurea constituia un domeniu vital „pîinea cea de toate zilele“, deoarece le fruniza materia primă pentru lucrutul vaselor pe care le schimbau apoi în „țară“ cu bucatele necesare existenței. Iată pentru ce Rațiu propune ca în regiunile muntoase împărțirea pădurilor comune să se facă în funcție de venitul real pe care cele două părți l-au avut din folosirea lor înainte de revoluție.

Proiectul lui Rațiu constituia, fără îndoială, un răspuns la cererile atât de des repetate după revoluție, ale moșilor de a li se îngădui folosirea liberă a pădurilor. Îndeplinirea acestor cereri era cu atât mai urgentă cu cît spiritele erau în 1863 în zona Munților Apuseni extrem de agitate. Tocmai în vara și toamna în care se desfășurau lucrările legislative de la Sibiu avea loc împotrivirea, de foarte mare anvergură, a scărișorenilor ai căror trimiși au ajuns pînă la cancelaria imperială din Viena, la prezidiul dietei, la guvernul din Cluj și care a alertat puternic autoritățile centrale. Deputații români au fost aceia care au convins, la Sibiu pe guvernatorul Crénneville să dispună retragerea armatei și aducerea la ascultare a populației prin metode pașnice²³.

Cu aceeași ascuțime resimțeau efectele nefaste ale acestei dispoziții a Patentei și satele de pe valea superioară a Mure-

---

²³ S. Retegan, *Frămîntări țărănești din Munții Apuseni în anii guvernării liberale*, în „Acta Musei Napocensis“, XII, 1975, p. 331—345.

șului, din jurul Topliței, care plutăreau lemnul pe Mureș, sate ale căror procese cu familia Bánffy și cu alți proprietari au fost purtate ani de-a rândul de către Rațiu la tribunalele din Tg. Mureș, Reghin, Turda²⁴.

La câteva zile după prezentarea acestor trei propuneri, se face cunoscut dietei proiectul de lege al guvernului asupra *proposițiunii* oficiale referitoare la Patenta din 1854. În vădită opoziție cu vederile democratice ale lui Rațiu și ale altor deputați, actul guvernului se mărginea la modificarea superficială a trei paragrafe din Patentă (paragrafele 23, 26, și 85), privind modalitatea practică după care să se facă răscumpărarea jelerilor²⁵. El nu cuprindea nimic referitor la doleanțele foștilor iobagi și foarte puțin chiar și în privința jelerilor, pentru care se menține neatins principiul răscumpărării proprii, stabilit în 1854. Ceea ce aduce nou proiectul e doar instituirea unor comisii de răscumpărare, câte una pentru fiecare cerc administrativ, comisii formate din câte doi reprezentanți ai nobililor și doi ai jelerilor. Se prevede, de asemenea, ca răscumpărarea să se facă nu în 6, ci în 40 de rate, plătibile în 20 de ani, de-a dreptul stăpînilor. Răscumpărarea nu mai este legată, ca în 1854, de asentimentul comunității întregi sau cel puțin a majorității acesteia, ci se poate face și individual.

Pentru studierea acestor propuneri urbariale dietea a ales o comisie specială a cărei activitate, deosebit de bogată, se va desfășura și în intervalul dintre cele două sesiuni. În cadrul acestei comisii, al cărei președinte a fost deputatul sas Thiemann, interesele țăranilor au fost apărute de către avocatul Matei Nicola, procurorul tribunalului din Abrud, autorul unui foarte amplu referat asupra proiectelor lui Rațiu, publicat în „Gazeta Transilvaniei”²⁶. Punctele lor de vedere sînt asemănătoare, cu deosebirea că Nicola merge uneori mai departe decît a făcut-o Rațiu în dietă. A recunoaște multe neajunsuri ale Patentei — declară el — nu înseamnă decît a constata un adevăr pe care-l datorează convingerii proprii, dar și chemării sale de reprezentant al poporului, cu atît mai mult, cu cît aceste neajunsuri aveau urmări foarte triste pentru foștii supuși. Enumeră în aceste scăderi, în afara acelor indicate de Rațiu, menținerea și pe mai departe în folosința exclusivă a proprietarilor a drepturilor regaliene, atît de importante în

²⁴ Biblioteca Acad. R. S. România. București, Mss. rom. 974. f. 28—32.

²⁵ Akten, . . . p. 329.

²⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 23, din 21. III., nr. 34 din 11. V. 1864.

viața comunităților rurale și stabilirea unei despăgubiri extrem de mari pentru desființarea prestațiilor iobăgești, „serviciu adus părții contrare a foștilor iobagi, care a știut trage și pretinde toate foloasele Patentei”²⁷. Crede, de asemenea, total neîndreptățit principiul răscumpărării jelerilor de către ei înșiși, îngreunat, pe deasupra cu obligația de a presta robotele până la achitarea ultimei rate de despăgubire. Tot astfel consideră nejustificată și nedreaptă împărțirea întregului pământ în urban și aloidal, cel dintâi răscumpărat de către stat, iar cel de-al doilea — când era cazul — de către cei ce l-au folosit, atunci când legile țării dovedesc că foștii iobagi au avut pământuri ale lor proprii: arătoare, finațe, păduri, pășuni. În sfârșit, Matei Nicola sugerează extinderea proiectului referitor la păduri — valabil în textura autorului numai pentru regiunile muntoase — asupra teritoriului întregului Principat, întrucât premisele lui erau generale.

După redeschiderea dietei, în mai 1864, propuneri urbariale noi vin să se adauge celor cunoscute.

Pe o poziție oarecum asemănătoare aceleia a lui Rațiu se situează Ioan Pușcariu, comitele suprem al comitatului Tîrnava, care înfățișează, succesiv, dietei două proiecte, privind trecerea, prin despăgubire, a regaliilor în posesiunea comunelor și dotarea preoților și învățătorilor sătești din terenurile comunale²⁸. Propunerea lui Pușcariu, principalul teoretician român al problemei, autorul *Comentariului la prea înalta patentă* apărut într-o vreme când rigoarea oficială interzicea orice atac împotriva legii, răspundea unor necesități adînc simțite în societatea rurală românească, foarte bine cunoscute tuturor conaționalilor săi aflați la Sibiu. Dînd glas unui consens adînc și general intervenția lui Pușcariu, fost ani de-a-rîndul dregător local, urmărea să ușureze strădaniile grele ale comunităților sătești recent eliberate, de a-și constitui fonduri bănești proprii pentru satisfacerea unor trebuințe colective, acordîndu-le acele modeste izvoare de venituri pe care le alcătuiau dreptul circumăritului și al morăritului. Se urmărea, pe de altă parte, eliberarea populației țărănești de povara apăsătoare a întreținerii preoților și învățătorilor sătești, lipsiți în această vreme de orice fel de ajutor din partea statului. În același timp îmbunătățirea situației materiale a intelectualilor sătești plătiți de

²⁷ Idem, an., XXVII, nr. 29 din 11. IV. 1864, p. 115.

²⁸ Biblioteca Acad. R. S. România, București, *Mss. rom.* 975, f. 18—19.

oameni cum pot și cînd pot, în bani, în bucate, în zile de lucru, siliți foarte adesea să țină, alături de sătenii lor, coar-nele plugului, să poarte sapa, coasa, secerea, uitîndu-și cite odată da datoria lor, trebuia să constituie o premisă indispensabilă pentru o mai adecvată îndeplinire a rosturilor mai înalte pentru care aceștia erau chemați.

Chestiunea agrară suscita în plenul legislativ, în iulie 1864, discuții infocate și contradictorii. Exprimînd punctul de vedere al nobilimii maghiare, Koronka Antal portopopul unitarian al Trascăului, propune ca întreaga dezbatere să fie amînată pînă se va întruni o dietă în care să fie reprezentanți maghiarii și secuii, deoarece, spune el, fără conlucrarea foștilor stăpîni hotărîrile dietei nu ar putea avea putere de lege, ar semăna a „comunism“. Îi răspunde căpitanul suprem al districtului Năsăud, Alexandru Bohățel care fusese, pînă în 1861, avocat la Cluj, purtase mult timp procesul moșilor, cu fiscul, fiind astfel un foarte bun cunoscător nu numai al legislației agrare vechi și noi, dar și al efectelor sale asupra populației rurale. Dacă dietele dinainte de 1848, declară Bohățel, au putut aduce hotărîri valide cu privire la iobagi, fără ca aceștia să fi fost reprezentanți într-un fel oarecare, cu atît mai mult o poate face dieta în funcțiune, în care erau reprezentate nu numai toate naționalitățile, ci și toate clasele²⁹. Cît privește legea, el este de părere că întreaga Patentă, de la primul pînă la ultimul paragraf al ei, trebuia revizuită. Asemenea voci radicale, care s-au făcut auzite și în cadrul comisiei urbariale, nu au găsit în dietă un sprijin prea larg, deoarece în cei zece ani ce trecuseră de la emiterea legii despăgubirea foștilor domni înaintase atît de mult, încît o revizuire fundamentală a principiilor sale era, în 1864, extrem de greu de realizat, dacă nu cu totul imposibilă.

Ajunsă în impas, dieta hotărăște amînarea chestiunii, restituind comisiei urbariale raportul său pe motivul că îngloba, în mod nepermis, după deputații de orientare guvernamentală, proiectul oficial cu cele ale lui Rațiu. I se pune în vedere să întocmească, în cel mai scurt timp, rapoarte separate asupra fiecăruia din propunerile urbariale înaintate prezidiului.

În urma unor repetate solicitări venite din partea deputaților români, *proposițiunea* a IX-a este trecută, din nou, pe ordinea de zi a dietei, în ședința din 3 septembrie. Punctul de plecare al discuțiilor îl constituie, de data aceasta, proiectul

---

²⁹ *Ziarul stenografic*, . . . p. 957—963.

moderat al guvernului, referitor numai la jeleri, proiect adoptat de comisia urbarială cu câteva modificări neesențiale, urmînd ca moțiunile lui Rațiu și Pușcariu să fie dezbătute separat.

Modalitatea răscumpărării pămîntului în Transilvania, unde nobilii au primit, de regulă, o despăgubire de 2—3 ori mai mare decît veniturile lor reale, capitalizate pe douăzeci de ani așa cum prevedea Patenta, a fost supusă unei aspre critici și de către deputații sași. „Aristocrația — arată Schuller-Libloy — a întocmit ea singură Patenta din 1854; absolutismul nu a făcut decît să o pună în aplicare”³⁰. În vreme ce în Ungaria — declara același deputat — suma globală a răscumpărării nu a depășit 100 milioane florini, în Transilvania, cu o suprafață de cinci ori mai mică, ea se va ridica la peste 70 milioane florini. Din același motiv, al faptului împlinit, vorbitorii sași s-au pronunțat însă pentru ajustarea iar nu pentru înlăturarea principiilor fundamentale ale legii.

Un adevărat rechizitoriu face Patentei judecătorul prim al comitatului Solnoc, Gavril Man. Practica a dovedit, spune el, că pentru popor aproape toate cele 87 paragrafe ale Patentei au fost niște poame destul de acre, astfel încît nu crede că remedierea legii s-ar putea face numai prin modificarea celor trei paragrafe indicate de guvern. Dacă Patenta are nevoie de modificări, acestea trebuie să fie de fond: micșorarea despăgubiri foștilor nobili, răscumpărarea jelerilor de către stat, stabilirea exactă a naturii pămînturilor și numai în ultimul rînd de schimbările superficiale propuse în proiectul aflat în discuție. Propune că într-un proiect de lege deosebit, întreaga parte a II-a a Patentei să fie revizuită³¹.

Cele mai aprinse discuții se poartă în legătură cu mărimea sumei de răscumpărare, a suportării ei integrale sau parțiale de către jeleri sau de către stat și a modalității achitării ratelor, direct celor în drept sau prin intermediul oficiilor financiare. Dintre propunerile venite din partea românilor merită să fie amintite acelea a lui Nicolae Găetan, care pledează pentru preluarea de către stat a unei părți din despăgubirea jelerilor și aceea a lui Barițiu pentru scutirea acestora de darea capului. Schuller-Libloy, cel mai hotărît apărător al țaranilor dintre sași, propune ca jelerii să suporte numai 40% din

³⁰ *Idem* . . . p. 1420.

³¹ *Idem* . . . p. 1422.

prețul răscumpărării, iar restul să fie suportat de către comunitatea din care făceau parte³².

În urma unor dezbateri care s-au prelungit de-a lungul a șase ședințe și la care au participat peste 60 de vorbitori, dieta împiedicată de nesfârșitele controverse iscate între deputații sași și români, precum și între aceștia din urmă, presată apoi de mulțimea chestunilor care își așteptau rîndul, a sfîrșit prin a accepta, cu mici schimbări, proiectul regimului.

Datorită adoptării principiului de a se dezbate separat aceeași problemă ori de cîte ori punctul de plecare era deosebit, urma ca inițiativele urbariale ale deputaților români să fie discutate ulterior. Însuși Barițiu sfătuiește pe reprezentanții românilor să-și rezerve forțele pentru dezbateră, care se prevedea foarte furtunoasă, a proiectelor făcute de Ioan Rațiu. Închiderea la 1 septembrie 1865 a dietei a făcut însă ca acestea să nu mai ajungă niciodată pe ordinea de zi a forului legislativ.

---

³² *Idem* . . . p. 1422.

DEZBATERI ASUPRA CĂII FERATE, FINANTELOR, ARMATEI, ADMINISTRAȚIEI

Transilvania a avut în tot decursul anilor guvernării liberale trista faimă de a fi singura provincie a imperiului lipsită de o cale ferată. Închistată în izolarea sa tradițională, ea oferea încă imaginea unei regiuni cu un aspect patriarhal, cu o agricultură învechită, o producție industrială restrinsă, furnizată, în mare parte de meșteșuguri, un comerț care bătea pasul pe loc, o provincie cu o foarte scăzută populație urbană, lipsită cu totul de un institut de credit, de o universitate.

Cît privește mijloacele de comunicație, acestea se găseau într-o situație nu foarte mult diferită de aceea din secolul al XVIII-lea; lipseau nu numai căile ferate, dar și șoselele moderne, pietruite, râurile canalizate. Astfel încît, după un foarte răspîndit dicton contemporan, pentru a-și transporta mărfurile la vreo piață, ardelenii aveau nevoie de tot atîtea zile cîte ore erau necesare în alte provincii pentru același transport. Regiuni întregi, cum era cea a Cîmpiei, erau toamna și primăvara, aproape complet izolate. Transporturile erau din această cauză extrem de costisitoare. Barițiu a calculat odată că o călătorie de la Tg. Mureș pînă la Paris pe calea ferată nu ar fi implicat cheltuieli mai mari decît acelea necesare unui nobil maghiar pentru a călători, cu trăsura, din secuime pînă la Cluj. Potrivit unui raport al Camerei de comerț și industrie din Brașov, din anul 1851, transportarea a 100 kg marfă din Transilvania în Țara Românească costă 4—7—10 florini, în timp ce aceeași marfă se transportă din Anglia la Galați cu 30—36 creițari, iar din Belgia cu 45 creițari¹. Situația s-a îmbunătățit întrucîtva abia după construirea, în 1853, a drumului pietruit Brașov—Predeal.

---

¹ *Bericht der Kronstädter Handels und Gewerbskammer*, Brașov, 1851, p. 33.

Costurile transporturilor erau mari și datorită vămilor interne de drumuri și poduri, care se plăteau începînd din 1853 numai pe drumurile așa-zise erariale sau de țară, revenindu-se însă din 1863, la sistemul dinainte de revoluție. Se impunea astfel, ca o necesitate vitală pentru progresul economic al Transilvaniei, modernizarea mijloacelor sale de comunicație și în primul rînd, construirea unor căi ferate. Dietei de la Sibiu îi revine și aici un mare merit.

Chestiunea căii ferate avea la această dată antecedente destul de îndepărtate, fiind deschisă încă în 1847, cînd dieta face primele tentative în acest scop. Brașovul, cel mai mare centru comercial al Transilvaniei, este de la început cel mai activ susținător al acestei inițiative, făcînd, prin trimișii săi George Barițiu și Karl Maager demersuri la Bratislava și Viena². Pe Barițiu și Maager îi vom întîlni din nou împreună pledînd pentru aceeași cauză într-o misiune la București, în 1862³, pe băncile dietei de la Sibiu, precum și în ședințele senatului imperial de la Viena.

Dar chestiunea „drumului de fier“ a fost folosită în Transilvania de către guvernul central austriac ca un instrument de presiune asupra uneia sau alteia dintre grupările care își dispuneau primatul politic. Această procedură era cu atît mai eficace cu cît, după expresia unui ziarist contemporan, nici unde, de la inventarea locomotivei, direcția unei căi ferate nu a stîrnit atîtea dispute ca în această provincie, lipsită de un centru economic, care să fie în același timp centru administrativ și politic și, ca atare, să indice, fără putință de tăgadă, direcția căii ferate. O lungă perioadă, Transilvania a oscilat, în ceea ce privește capitala politică, între Cluj și Sibiu, în timp ce economia ei a gravitat întotdeauna spre Brașov. Lăsînd să se înțeleagă că Transilvania nu va putea beneficia decît de o singură linie, Habsburgii au făcut să se nască și apoi au alimentat în permanență înfruntarea dintre susținătorii liniei Oradea—Cluj—Brașov—Pasul Buzău, recrutați din rîndurile nobilimii maghiare și din cele ale burgheziei săsești și românești transilvănene, și cei ai liniei Arad—Simeria—Alba Iulia—Sibiu—Turnu-Roșu, proveniți din rîndul burgheziei săsești din Sibiu și sudul Transilvaniei. Acest ultim traseu urma să facă legătura cu centrul și vestul imperiului prin intermediul căii

² „Organul luminării“, nr. 14, din 5. IV. 1847, p. 61.

³ George Barițiu, *Momoriul pentru cel dintîi drum de fer în România unită*, în „Calendariu pentru poporul român, cu privire la mai multe cerințe ale lui, pe anul 1863“, Brașov, 1862, p. 23—25.

ferate, în curs de construire, Oradea—Timișoara, iar înspre răsărit, cu linia care se proiecta în România, pe traseul Slatina—București—Brăila. Astfel a început o lungă și inversunată dispută dintre Brașov și Cluj pe de o parte și Sibiu pe de altă parte, dispută care atinge apogeul în anii funcționării dietei românești.

Desigur, fiecare dintre cele două grupări invocă argumente în favoarea sa. Astfel, în timp ce Sibiul vorbește despre scurtimea și costul scăzut al liniei sale, Clujul și Brașovul replică cu marile avantaje economice ale căii ferate care urma să le străbată. Ea era, într-adevăr, mult mai lungă și incomparabil mai costisitoare datorită masivelor muntoase și riurilor, dar în schimb, străbătea Transilvania de la un cap la altul, contribuind astfel la ridicarea economică și culturală a unor teritorii mult mai întinse. Oferea, în plus, accesul cel mai scurt spre gurile Dunării și Marea Neagră.

Resorturile acestei foarte bogate literaturi, ca și a acțiunii de la care ea a pornit sînt de natură economică. Interesul burgheziei sibiene era acela de a acapara, în detrimentul Brașovului, comerțul transilvănean cu România și Peninsula Balcanică, ceea ce ar fi contribuit la creșterea masivă a potențialului său economic, astfel încît Sibiul ar fi putut deveni, într-o perioadă scurtă, capitala de necontestat a Transilvaniei. Acțiunea patriciatului sibian era motivată, din punct de vedere politic, de tendința unirii și favorizării economice a populației săsești, concentrată tocmai în aceste regiuni.

Aceleași suporturi economice și politice explică și acțiunea nobilimii maghiare. Întrucît calea ferată Oradea—Cluj—Brașov străbătea, în cea mai mare parte a sa, teritoriul unor comitate cu mari moșii, ea ar fi determinat creșterea valorii pămîntului și ar fi deschis gospodăriilor moșierești perspective mai mari în ceea ce privește valorificarea produselor lor. Pe plan politic calea ferată Oradea—Brașov era concepută de către inițiatorii și susținătorii săi ca un suport material al uniunii, deoarece facilita legăturile economice și politice ale nobilimii maghiare din Transilvania cu cercurile conducătoare din Ungaria.

La rîndul ei, burghezia săsească din Brașov lupta pentru menținerea și întărirea rolului ei tradițional de intermediar comercial între România și Transilvania, între Peninsula Balcanică și Imperiul habsburgic, între Occident și Orient. Burghezia românească brașoveană avea desigur și ea interese similare. „În toată Transilvania, scrie «Gazeta», nici un oraș n-a

făcut atâtea sacrificii, n-a umblat pe atâtea căi, n-a bătut atâtea uși și n-a alergat atîta ca Brașovul pentru calea ferată⁴. Într-adevăr, adoptarea liniei Arad—Sibiu, legarea ei cu România pe la Turnu Roșu ar fi provocat ruina economică a Brașovului.

Șansele cele mai mari le avea calea ferată sudică, numită și „linia guvernamentală“ favorizată de la început de către guvernul central, și apoi și de către senatul imperial. În primăvara anului 1862, traseul ei era deja trasat⁵.

Opțiunea autorităților centrale era determinată de obiectivul strategic al transportării rapide a trupelor pe toată lungimea graniței sudice, ca și al legăturii directe cu Alba Iulia, punctul strategic cel mai important al Transilvaniei. Contribuie la aceasta și interesul consolidării poziției economice și politice a populației săsești. În plus patriciatul din Sibiu, foarte bine reprezentat la Viena și foarte bine văzut aici, punind accentul mai ales asupra factorilor de natură strategică și politică, găsește mult mai multe simpatii în capitala imperiului, decît cel din Brașov, care invocă cu precădere argumente industriale și comerciale.

Justificările teoretice, cu ajutorul cărora cercurile conducătoare mascau un obiectiv strategic, se referă la costul scăzut al liniei Arad—Sibiu (27 milioane fl. față de cca 70 milioane necesare liniei Oradea—Brașov)⁶, la existența capitalului necesar, la faptul că ea atingea regiunile cu cea mai dezvoltată industrie, deoarece urma să fie legată cu o linie laterală de Valea Jiului și Hunedoara. Tot atît de frecvent se invocă dezavantajele celeilalte linii: densitatea relativ mică a populației de pe traseul ei, slaba dezvoltare a industriei și comerțului acestei regiuni, greutatea mari tehnice determinate de munți și cursurile apelor etc.

Calea ferată Oradea—Brașov avea, în schimb, avantajul popularității, întrucît cea mai mare parte a locuitorilor Transilvaniei se pronunță în favoarea sa. Din 47 de jurisdicții ale provinciei, 40 — între care 17 orașe — se pronunțaseră pentru ea. Optaseră de asemenea pentru acest traseu 1064 comunități săsești⁷. Guvernul Transilvaniei, în frunte cu generalul Crénneville, ca și cancelaria aulică transilvăneană erau, la fel, pentru această linie considerată o cale ferată a Transilvaniei,

⁴ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 13, din 26. II. 1879, p. 7.

⁵ „Telegraful român“, nr. 91, din 15. XI. 1862, p. 359.

⁶ „Gazeta Transilvaniei“ nr. 68, din 29. III. 1862, p. 271—272.

⁷ „Korunk“, nr. 4, din 8. I. 1864.

iar nu atât a imperiului. Cu ajutorul acestor foruri începe în 1862 o foarte largă campanie publică pentru adunarea de fonduri, în cadrul căreia comunitățile și particularii oferă bani, zile de muncă, materiale, teren.

Un atu important al „liniei transilvănenilor“ era opțiunea guvernului României. Acordul României era obligatoriu căci calea ferată din Transilvania, care urmărea direcția schimburilor economice, nu avea atât scopul de a lega Transilvania de Viena cât acela de a lega Transilvania și imperiul de România și Marea Neagră. O cale ferată care n-ar ieși din Transilvania, spun contemporanii, ar fi un „sac gol“⁸. Dar interesul României era ca prima joncțiune cu Transilvania să se facă prin Pasul Buzău iar nu pe la Turnu Roșu, cum se va și face mai târziu.

Nu e deloc lipsit de importanță nici sprijinul românilor transilvăneni. În 1861—62 fruntașii lor politici părăsesc poziția de expectativă pronunțându-se, prin memorii și în presă, pentru calea ferată Oradea—Brașov, care își împărțea binefacerile asupra unei populații incomparabil mai mari. Nu numai „Gazeta“ din Brașov ci chiar și „Telegraful“ din Sibiu pledează pentru ea. „Românii, scrie acest din urmă ziar, o favorizează căci e dreaptă, nepărtinitoare, corespunde tuturor intereselor, tuturor națiunilor“⁹. La rîndul ei, „Gazeta“, pentru a dovedi întîietatea economică a Brașovului față de Sibiu, prezintă, în mai multe rînduri, valoarea mărfurilor importate sau exportate prin vămile celor două orașe, fie în acei ani, fie în trecut. Aici se încadrează, de asemenea și misiunea lui George Barițiu și Karl Maager în România, din martie 1862¹⁰. ca și marele memoriu al consilierului aulic Dimitrie Moldovan, din martie același an adresat împăratului, memoriu în care se argumentează economic, social, politic, militar, necesitatea construirii căii ferate Oradea—Cluj—Brașov¹¹.

În sfîrșit, calea ferată Oradea—Cluj avea și avantajul celor mai energici susținători. Este suficient să amintim, pentru orientare, acțiunile de la Londra și Viena ale lui Karl Maager, președintele Camerei de comerț și inducție din Brașov, memoriile și activitatea comitetului maghiar din Cluj, creat în 1856

⁸ „Gazeta Transilvaniei“ nr. 72, din 12. IX. 1862, p. 287.

⁹ „Telegraful român“, nr. 41, din 24. V. 1864, p. 165.

¹⁰ Cf. Cordoș Nicolae, *Memorialul lui George Barițiu, referitor la prima cale ferată din România*, în „Apulum“, tom. VII, p. 203—210.

¹¹ Cf. Botezan, L., *Problema construirii căilor ferate în Transilvania*, lucrare în manuscris.

și condus de către contele Toldalagi, a celui din Pesta condus de contele Zichy, tratativele care se poartă cu mai multe firme străine pentru procurarea capitalului necesar, obținerea concesiunii împăratului pentru măsurători, prospectarea terenului. În această vastă activitate se antrenează, cum am văzut, un public foarte larg.

Dreptul deciziei în această chestiune financiară, revenea, potrivit Constituției din 1861, senatului imperial, singur în măsură să angajeze imperiul la garantarea dobinzilor pentru capitalurile investite de către societățile constructoare. Senatul imperial însă nu se arată deloc dispus să sprijine nobilimea maghiară din Ungaria și Transilvania, atita vreme cît aceasta continua să boicoteze lucrările sale. Criza financiară a imperiului contribuie și ea la canalizarea simpatiilor spre linia sudică, incomparabil mai ieftină. Astfel se explică preferința comisiei speciale a senatului imperial, aleasă în 1863, la lucrările căreia au participat mai mulți deputați transilvăneni români și sași, pentru calea ferată Arad—Vințul de Jos—Alba Iulia, care urma apoi, mai tîrziu, să fie continuată spre Sibiu și Turnu Roșu.

Care este acum atitudinea dietei din Sibiu, forul cel mai în măsură să cunoască interesele și nevoile Transilvaniei, cel mai în măsură să decidă?

În mai 1864, la cîteva zile după deschiderea celei de a doua sesiuni, la inițiativa președintelui Camerei de comerț din Brașov, Karl Maager, cel mai mare expert în această problemă, dieta alege un comitet special al căii ferate și hotărăște urgentarea întregii chestiuni. În cuvîntarea sa Maager argumentează necesitatea ca ieșirea uneia din căile ferate ale Transilvaniei să se facă pe la Brașov, arătînd pe larg importanța economică a acestui oraș „cel mai important, ba chiar unicul oraș industrial și comercial al Transilvaniei, în accepțiunea modernă”¹².

Comitetul pentru „drumul de fier“, a cărui activitate ne este mult mai bine cunoscută decît aceea a altor comisii ale dietei, a acceptat, nu fără destule discuții, moțiunea lui Maager, împotriva căreia s-au ridicat doar reprezentanții Sibiului, superintendentul luteran Binder și protopopul ortodox I. Hanea.

În plenul dietei chestiunea este discutată în două ședințe consecutive, din 30 iunie și 1 iulie 1864, în decursul cărora

---

¹² *Ziarul stenografic*, I, p. 612—618.

conflictul dintre sașii sibiieni și cei brașoveni s-a manifestat cu foarte multă putere.

Dintre cuvântările românești rostite pentru apărarea liniei Oradea—Brașov se remarcă, cu deosebire, prin logica argumentației și bogăția informației statistice, aceea a lui Ioan Rațiu. Această linie, arată el, corespunde atât intereselor comerțului european cit și a celui al Transilvaniei, fiind cel mai scurt drum spre gurile Dunării. Costă mult, e drept, dar în realitate linia cea mai scumpă e cea care corespunde cel mai puțin intereselor populației statului. Rațiu, la fel ca și Maager, folosește această ocazie pentru a demasca creșterea neîncetată a poverii fiscale care apăsa asupra Transilvaniei, politică care a contribuit și ea la pauperizarea țărănimii. Căci, spune el, în timp ce contribuțiile Principatului au crescut de la cei 400 de mii florini stabiliți în 1691 la 7.004.385 fl. în 1851 și la peste 13 milioane în 1862, nu s-a făcut nimic pentru ridicarea potențialului economic al țărănimii. Un asemenea mijloc ar fi construirea căii ferate, cu ajutorul căreia gospodăriile țărănești și-ar putea desface mai bine produsele lor¹³.

Avînd în vedere hotărîrea guvernului central din iulie 1864 pentru calea ferată Arad—Alba Iulia, dieta adoptă o soluție de compromis cerînd împăratului să propună senatului imperial continuarea acestei linii pe Valea Tîrnavei spre Brașov pentru a face aici joncțiunea cu România. Dieta insistă să se înceapă cit mai repede posibil tratative cu guvernul român în acest scop. Două linii laterale urmau ulterior să facă legătura cu Clujul și Sibiuul. Așadar fondul dezbaterii nu se mai referă la cele două trasee inițiale cunoscute ci, pornindu-se în mol realist de la ceea ce era deja făcut se discută asupra continuării liniei Arad—Alba Iulia spre Sibiu sau spre Brașov, asupra joncțiunii cu România prin Pasul Buzău sau pe la Turnu—Roșu. În ciuda compromisului care i-a fost impus, adresa dietei constituie totuși una dintre cele mai entuziaste și mai documentate pledoarii pentru linia Oradea—Cluj—Brașov¹⁴.

Tentativa dietei de la Sibiu în favoarea Brașovului nu a avut rezultatul scontat. În iulie 1865 senatul imperial votează legea privind continuarea căii ferate Arad—Vinț spre Turnu Roșu, care la sfîrșitul anului 1868 intră în folosință pînă la

¹³ *Ziarul stenografic* I, p. 856—858.

¹⁴ *Akten* . . . p. 302—308, p. 313—319.

Alba Iulia¹⁵. Construirea liniei Oradea—Cluj—Braşov va începe şi ea imediat după 1867, astfel încît în 1870 porţiunea Oradea—Cluj era deja terminată.

*

Situaţia financiară a Transilvaniei a constituit, sub unul sau altul din multiplele sale aspecte, o preocupare constantă a dietei în tot decursul dezbaterii legislative din 1864. Rînd pe rînd se discută despre necesitatea modernizării sistemului impozitelor, despre bugetul provincial, despre despăgubirile urbariale, despre fondurile şi fundaţiunile statului, despre vămi.

În acest domeniu fundamental, forul legislativ acţiona însă cu mîinile legate deoarece prerogativele sale financiare cele mai importante, erau trecute, prin Diplomă şi Patentă, în atribuţia senatului imperial de la Viena. Dieta nu vea, ca atare, posibilitatea de a stabili şi vota ea însăşi impozitele şi nici pe aceea de a adopta bugetul propriu-zis al statului. Aceste atribuţii fuseseră, e drept, şi pînă în 1848 foarte relative, exercitate la limita minimă şi numai cu preţul unor permanente hărţuiri cu autoritatea de stat habsburgică, dar existau, principial, deoarece Diploma leopoldină din 1691 acorda dietei dreptul stabilirii şi strîngerii impozitelor, chiar dacă ea dispune efectiv abia asupra unui sfert din acestea. Oricum, Transilvania avea bugetul său provincial, destinat acoperirii cheltuielilor administraţiei şi justiţiei sale, buget defalcat, pe de o parte „casei provinciale“ (o treime), pe de alta „caselor domestice“ ale unităţilor administrative (două treimi)¹⁶. După revoluţie, întreţinerea administraţiei şi justiţiei fiind preluată de către guvernul central, bugetul Transilvaniei devine o parte integrantă a bugetului general al imperiului, nefiind adus la cunoştinţa publicului. Patenta nu făcea astfel decît să prelungească şi să legalizeze o situaţie existentă în perioada absolutistă. Primul buget al Transilvaniei care se publică, după

¹⁵ Kepessi, A., *A magyar vasutügyi története*, Budapesta, 1908, p. 66.

¹⁶ Pînă în 1848 suma totală a impozitelor se împarte după următoarea cheie: 60/80 părţi, sau 75% constituie contribuţia militară a Transilvaniei care intra în vistieria imperiului: 7/80 părţi sau 8 $\frac{1}{2}$ % intra în „casa provincială“ şi 13/80 sau 16 $\frac{1}{2}$ % intra în „casele domestice“ ale jurisdicţiilor administrativ-politice, cf. Bethlen Farkas, *Adatok Erdély viszonyairól, különös tekintettel az adózási rendszerre*, în *Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények*, IV, Pesta, 1867, p. 3.

Diplomă, în cadrul bugetului general al imperiului e cel din 1864 întocmit de cancelaria aulică și votat apoi de către senatul imperial¹⁷.

Dieta își păstrează cu toate acestea și după 1860 unele prerogative în materie financiară, între care cea mai importantă era aceea de a vota așa-numitul „fond de concurență al Transilvaniei“, fond ce alcătuia un fel de mic buget al provinciei destinat acoperirii unor nevoi pur locale (exactoratul provincial, cheltuieli sanitare, jandarmerie, cărăușie, recrutare etc.). Acest fond rezultă din veniturile unor averi și capitulări ale statului transilvan (nu este vorba de averile fiscolei austriac) și mai ales dintr-un anumit adaos „arunc“, sau „crescătura“ la dările directe. Acest adaos, numit „cel mic“ spre deosebire de cel mare, urbarial, era în 1864 la 4¹/₂ cr. pentru fiecare florin de dare directă.

Tot dietei îi revenea dreptul de a stabili cuantumul acelor adaosuri sau „crescături“ la dările directe. În epoca liberală erau două asemenea adaosuri: „cel mare“, plătit pentru despăgubirea urbarială (71 de cr. pentru fiecare florin de dare), ceea ce înseamnă aproape o dublare a dărilor, și „cel mic“, amintit mai sus.

În afară de acestea dieta avea dreptul nelimitat de a face întâmpinări și demersuri în această materie pe lângă senatul imperial. În 1864 reprezentanții Transilvaniei cer în mod foarte energic să fie riguros informați, despre toate problemele financiare ale statului. Se vor trimite astfel de la Viena spre dezbateră dietei, chiar cu riscul de a compromite total regimul absolutist, proiectele fondului urbarial și ale fondului de concurență pe anii 1864 și 1865.

Dar chestiunea financiară cea mai arzătoare era, în 1864, cea a impozitelor. Izvoarele contemporane atestă în această privință un paradox ciudat. Pe de o parte senatul imperial reproșează Transilvaniei că plătește, în raport cu celelalte provincii ale imperiului, cele mai mici dări (suma medie anuală a impozitelor pe cap de locuitor era în Austria de 24 florini, în Salzburg de 15 fl. în Ungaria de 6,5 fl., în Galiția de 4,72 fl., în Dalmația de 4,60 fl., în Transilvania de 4,48 fl., în Bucovina de 4,45 fl¹⁸), pe de altă parte, transilvănenii sînt cei care se plîng cel mai mult, cel mai aprig și cu cea mai mare în-

¹⁷ Beilage zum Staatsvorausschlag für die Finanz-Periode, 1864, I, Band, V Heft, Siebenbürgische Hofkanzlei.

¹⁸ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 1, din 1. I. 1864, p. 1.

dreptăţire împotriva mărimii dărilor. Judecînd după multitudinea mărturiilor contemporane, unanime în această privinţă, dările par într-adevăr insuportabile, gata să strivească cu totul masa impozabilă. Sînt „la fel de mari, declară în plină şedinţă a dietei un deputat, sas, ca pe vremea turcilor“¹⁹.

Greutatea poverii fiscale, dar şi marasmul monetar, fac ca în anii liberalismului impozitele să nu poată fi percepute decît cu ajutorul permanent al armatei. Iată cîteva date. În anii 1862—1863, se arată într-un raport al dietei, au fost executaţi nu mai puţin decît 381.989 contribuabili²⁰. Potrivit datelor Direcţiei financiare din Sibiu, în anul 1863: 2.916.393 fl., dare fuseseră încasate cu ajutorul execuţiilor militate²¹. Începînd din 1861 se constituie coloane militare speciale, însoţite fiecare de funcţionari financiari.

Explicaţiile acestei situaţii erau multiple. Ea trimite în primul rînd, la sistemul, în esenţă feudal, al dărilor, a căror povară apăsă mai greu asupra categoriilor sărace ale populaţiei, decît asupra celor înstăriţi. Este suficient să amintim capitaţia, darea cea mai impopulară, care fiind plătită după cheia foarte ridicată de dinainte de revoluţie era nu numai cea mai mare, dar şi cea mai nedreaptă, fiind impusă tuturor membrilor majori ai unei familii. Foarte multe nemulţumiri stîrneşte apoi şi darea pentru pămînt sau „dajdea teratică“. Întrucît impozarea se făcea după venitul obţinut din produsele solului (10⁰/₀) în foarte multe comune, stabilirea acestuia avea un caracter arbitrar, dînd naştere unor permanente abuzuri ale organelor fiscale locale. Aceasta cu atît mai mult cu cît finanţele au rămas şi după 1861 în mîna funcţionarilor germani din timpul absolutismului, nesupuşi controlului noilor organisme constituţionale, cu atît mai mult cu cît foarte adeseori măsurătorile cadastrale pe baza cărora se făcea impunerea erau greşite.

Pe de altă parte, dările sînt în Transilvania mult mai greu de plătit datorită stagnării sale economice generale, care făcea ca circulaţia monetară să fie foarte redusă. Vom apela din nou la un text al dietei. Lipsesc, se spune în adresa pentru reglementarea despăgubirilor urbariale, izvoarele de cîştig, posibi-

¹⁹ *Ziarul stenografic* . . . . p. 1779.

²⁰ Raportul comitetului dietal, despre proiectul de lege, privitor la stabilirea preliminarului fondului transilvan pentru desărcinarea pămîntului pe anul administrativ 1864, Biblioteca Acad. Bucureşti, Mss. rom. 979, f. 295.

²¹ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 94, din 25. XI. 1864, p. 377.

litățile dezvoltării industriei și comerțului, mijloacele de comunicație, lipsesc mai ales banii. Niciînd în Transilvania nu s-a resimțit o mai mare penurie de capital. Se arată apoi starea primitivă a agriculturii, nivelul scăzut al industriei, balanța pasivă a comerțului, salariile mici etc. „Acestea sînt, majestate, încheie adresa trimisă împăratului, cauzele acelei triste împrejurări că populațiunea acestei țări, care abia își poate susține viața, nu mai e în stare de a plăti contribuțiunile și adaosurile în mărimea de acum”²². Alte mărturii sînt și mai edificatoare. „În unele comune din Ardeal, se spune într-o corespondență din Solnoc a «Gazetei», românii noștri au devenit acolo încît sînt siliți a-și părăsi casele și moșioarele dinaintea sărăciei și a foamei, iar contribuțiunile restante pe mai mulți ani, nici prin nenumărate execuțiuni nu se pot scoate... Nu știu în alte părți dar în părțile noastre românii sînt cu mult mai storși din puterile lor fizice și morale, în timpurile acestea, decît se aflau înainte de 1848”²³.

În sfîrșit, dările apar cu atît mai mari cu cît ele erau comparate la situația din trecut. Cunosc într-adevăr după 1849, prin impozarea nobilimii, dar și prin introducerea unor dări și taxe noi, prin introducerea adaosurilor la dări, o creștere foarte rapidă. Suma globală furnizată de Transilvania imperiului (dări, venituri ale fiscalităților, vămi, monopoli etc.), crește de la 4.489.075 fl., în 1848, la 10.429.696 fl. în 1856 și la 13.836.252 fl. în 1862²⁴. În acest interval, evident, au crescut și cheltuielile administrației și justiției, dar într-o proporție incomparabil mai mică, fiind stabilite de către senatul imperial pentru anul 1864 la suma de 3.404.919 fl.²⁵, (administrația politică centrală și locală, școli, justiție, finanțe etc.). La acestea se mai adăugau dobinzile plătite foștilor stăpîni feudali în contul despăgubirii urbariale, care se ridicau și ele la cca 2¹/₂ milioane florini dar restul intra în vistieria imperială.

Din aceste cifre, care arată clar politica de spoliere economică a Transilvaniei, înțelegem mai bine imputările amare ale lui Barițiu și ale altora la adresa parcimoniei cu care senatul imperial a adoptat bugetele Transilvaniei din acești ani, la adresa stării de vegetare și părăsire în care era ținută Transil-

²² *Akten* . . . , p. 496.

²³ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 21, din 16. III. 1863, p. 82.

²⁴ Bethlen Farkas, *op. cit.*, p. 14.

²⁵ Beilage zum Staatsvorausschlag für die Finanz-Periode, 1864, p. 3.

vania. „Cînd se vor face drumuri, scrie Barițiu, cînd se va amenaja Mureșul? Cînd se va construi o cale ferată, o universitate?”²⁶.

Acestea erau motivele pentru care dieta a cerut împăratului, în 13 octombrie 1864, la propunerea lui Gavril Man, judele suprem al Solnocului să înainteze senatului imperial un proiect de lege pentru modernizarea sistemului de impozite al Transilvaniei prin desființarea capitației și reducerea dării pentru pămînt²⁷. Mergînd mai departe Maager și Barițiu, sprijiniți de alți deputați, au propus ca dieta, să facă demersurile necesare pentru a se restitui Transilvaniei, potrivit Constituției sale din 1691, un sfert din totalul dărilor încasate, la fel ca și înainte de revoluție, din care să se acopere pe de o parte spesele unităților administrative, iar pe de alta cele ale administrației centrale²⁸. Se dezvăluia astfel una dintre cele mai profunde contradicții ale Constituției din 1861, care acorda Transilvaniei, ca și celorlalte provincii ale imperiului, o oarecare autonomie în problemele ce nu intrau în competența senatului imperial, dar nu-i acorda și mijloacele materiale necesare pentru exercitarea ei.

Ultimele ședințe ale celei de a doua sesiuni sînt consacrate exclusiv problemelor financiare. Se dezbate, mai întîi, proiectul de lege privitor la „Fondul de concurență” pe anii 1864 și 1865 care reprezenta, cum s-a văzut bugetul destinat unor nevoi stricte ale Transilvaniei.

Dacă fondul pe 1864, stabilit la suma de 219 411 fl. (din care 68.380 fl. reprezentau venituri ale statului, iar restul de 151.031 fl. urmau să fie acoperiți dintr-un adaos de 4½ cr. pentru fiecare florin de dare)²⁹ a fost acceptat fără schimbări, fiind un fapt de domeniul trecutului, dieta formulează, în schimb, serioase obiecții în ceea privește proveniența și utilizarea „Fondului de concurență” pe anul 1865. Proiectul său prevedea, sub 13 titluri, cheltuieli în valoare de 179.123 fl., care urmau să fie acoperiți, în cea mai mare parte, dintr-un „arunc” de 5 cr. la florinul de dare³⁰. Se cere, astfel, ca o serie de cheltuieli care priveau nu atît nevoi ale Transilvaniei cît ale imperiului (cele legate de încartiruirii, jandarmerie) să fie preluate de Ministerul de Finanțe, alte cheltuieli să fie

²⁶ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 119 din 24. XII. 1863, p. 466.

²⁷ *Akten* . . . , p. 494—497.

²⁸ *Idem*, p. 533—54.

²⁹ *Idem*, p. 240—252.

³⁰ *Idem*, p. 438—449.

reduse, se stabilesc precis toate sursele de venituri ale statului, se pretinde o serie întreagă de plăți cuvenite Transilvaniei³¹.

Dezbaterea proiectului de lege privind fondul pentru despăgubirile urbariale a fost considerat de către contemporani drept un mare eveniment politic. Această primă încunoștințare oficială a situației fondului urbarial, stabilit pentru anul 1864 la 2.736.994 fl.³², a provocat, în cadrul opiniei publice, o puternică stupefacție „Niciodată, scrie «Gazeta» un operat mai însemnat și mai dureros nu s-a putut citi decât acesta”³³. Era vorba aici despre sumele extrem de mari, pe care populația Transilvaniei și în primul rînd țărănimia le plătea de peste 15 ani pentru rambursarea capitalului și dobînzilor capitalului plătit de către stat celor 5452 foști „domni de pămînt” în contul slujbelor pierdute odată cu desființarea iobăgiei³⁴. Aceste sume erau acoperite din așa-numitul „arunc mare”, stabilit în 1864 la 71½ cr. la florinul de dare, care împreună cu „aruncul mic”, împreună cu adaosurile comunale, echivala aproape cu o dublare a impozitelor.

Atît în cadrul comisiei financiare cit și în plenul dietei, se rostesc cele mai grave acuze împotriva principiilor după care s-a făcut despăgubirea nobililor, cele mai grave acuze la adresa Patentei urbariale din 1854, la adresa aplicării ei, a regimului absolutist în general. Ca și cum dieta și-ar fi presimțit apropiatul sfîrșit, tonul criticii este în aceste ultime zile extrem de virulent. Sînt profund nedrepte, se spune în raportul comisiei speciale a dietei, nu numai principiile generale ale Patentei, care stabilesc despăgubiri foarte mari, ci și modalitatea procurării mijloacelor bănești necesare, prin acele atît de urite adaosuri la impozite, ca și întreaga administrație secretă a fondului urbarial. Desigur, scrie actul, cei îndreptății, care au contribuit masiv la întocmirea legii, erau mulțumiți, cei care trebuiau să plătească plăteau, iar o dietă a statului nu a existat³⁵.

Ceea ce, în primul rînd, a stîrnit nemulțumirea deputaților de la Sibiu a fost suma mare a despăgubirii urbariale, care

³¹ *Idem*, p. 570—578.

³² *Idem*, p. 232—237.

³³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 78 din 12. X. 1864, p. 313.

³⁴ Grimm Josef, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, Wien, 1863, p. 149.

³⁵ *Akten...*, p. 581—589; cf. și Biblioteca Acad. București, Mss. rom., nr. 979, f. 292—297.

depășea în Transilvania 70 milioane de florini, sumă din care, în 1861, erau plătite abia 38 milioane³⁶. E de remarcat că în Ungaria care era de patru ori mai mare, această sumă era de cca 150 milioane, iar în Cehia de abia 53 milioane. Peste tot, declară raportul amintit al dietei, la desființarea iobăgiei s-a avut în vedere caracterul mai larg economic și social al chestiunii și nu numai interesul privat al nobilimii ca în Transilvania, unde despăgubirea urbarială a devenit o adevărată calamitate publică.

Ea era cu atât mai gravă cu cât în Transilvania întreaga despăgubire a căzut efectiv pe spatele contribuabililor, fără participarea statului austriac, care doar coordona și garanta efectuarea despăgubirii în timp ce în alte provincii (Galiția, Lodomeria), ea a fost în întregime susținută de stat, iar în provinciile vestice a fost susținută în proporție de două treimi³⁷.

Toate acestea au determinat dieta să ceară senatului imperial să acorde Transilvaniei, la fel ca și altor provincii, ajutoare pentru despăgubirea urbarială și totodată, să i se trimită preliminarile fondului urbarial pe anii 1865 și 1866, date despre întinderea pământurilor despăgubite, toate protocoalele și actele pe baza cărora s-a compus legea din 1854³⁸.

Prilejul este folosit pentru reluarea, pe un plan mai larg, a problemei agrare. Se fac din nou auzite acum critici foarte aspre la adresa principiilor generale ale Patentei din 1854, „elaborată de aristocrație și executată sub absolutism”³⁹. Se spune, declară Ioan Pușcariu, autorul cunoscutului *Comentariu* al Patentei, foarte versat în toate problemele lumii sătești, că, acum toți cetățenii sînt liberi, cu proprietăți libere; în realitate însă cu cele patru-cinci iugăre ale sale, fostul iobag trăiește, prin pierderea pășunilor și pădurilor, mai greu decît înainte. Se spune, afirmă același deputat, că s-au șters zilele de lucru cînd de fapt țaranii fac și acum zile peste zile: cîte 10—20 la „domni” pentru lemne, cîte 10—20 pentru pășune, cîte 5—6 pentru moara domnească, cîte 2—3 judeului, cîte 2—3

---

³⁶ Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 126.

³⁷ Cf. Raportul comisiei financiare, prezidată de Josef Trausch în *Akten* . . . , 613—622.

³⁸ *Akten* . . . , p. 585.

³⁹ Cuvintele aparțin deputatului sas, F. Schuller-Libloy, cf. *Ziarul stenografic* . . . . p. 1819.

solgăbirăului, 2—3 notarului, 2—3 popii, altele dascălului, circiumarilor, astfel încît foarte mulți, sub povara dărilor, își vînd repede și puținul pămînt pe care îl au⁴⁰.

*

O altă chestiune care intră în atenția forului legislativ la sfîrșitul celei de a doua sesiuni a fost aceea privitoare la serviciul militar, menționată ca o revendicare foarte importantă și în răspunsul dietei la mesajul inaugural al împăratului. Ea fusese, între timp, readusă în atenția opiniei publice pe de o parte de plîngerile permanente ale reprezentanților autorităților centrale și locale, privind mulțimea tinerilor fugiți de recrutări, pe de altă prin plîngerile, și ele neîncetate, ale comunităților satești, care vorbesc despre durata mare a serviciului militar, despre abuzurile comisiilor de recrutare etc.

E cert că serviciul militar de 10 ani stabilit de legea din 1858, era extrem de apăsător și ca atare din cale-afară de temut și urît de popor, după cum o arată atît de grăitor și tema cătăniei din poezia populară. Din această cauză, mai ales în părțile sudice ale Transilvaniei, legate atît de strîns de România, tinerii care urmau „să tragă sortii“ trec cu grămada „în țară“. Astfel în 1862 numai în districtul Făgăraș, unde recoltele anilor 1860—1861 fuseseră foarte slabe, lipseau 1400 de tineri care urmau să se prezinte în fața comisiilor de recrutare⁴¹.

Autoritățile recurg la măsuri cu caracter excepțional: în România se instituie comisii speciale de recrutare, părinții sînt trimiși pentru a-și aduce fiii, se trimit execuții militare în sate la familiile celor fugiți, în districtul Făgăraș este trimisă o comisie specială gubernială, sînt încorporați învățătorii, se apelează, prin intermediul episcopilor, care emit circulare speciale în acest scop, la ajutorul preoților⁴².

Era așadar foarte firesc ca dieta să încerce să diminueze unele dintre anomaliile legii din 1858. Pornind de la implicațiile mai largi, economice și sociale, ale unui serviciu militar atît de îndelungat ea cere împăratului, în septembrie 1864, ca contingentul de recruți care reveneau Transilvaniei să nu fie repartizat de guvernii pe cercuri ci direct pe comune,

⁴⁰ *Ziarul stenografic* . . . . , 1825.

⁴¹ „Telegraful român“, nr. 31, din 19. IV. 1862, p. 120.

⁴² Arh. Stat. Budapesta, D—228, 1863 — 764.

pentru a se elimina o serie de abuzuri ale autorităților locale, reducerea taxei de dispensare (1200 fl.), posibilitatea de a se aduce un înlocuitor, scutirea elevilor școlilor reale, scutirea necondiționată a familiilor cu un singur fiu, scutirea tuturor fraților unui recrut, de asemenea necondiționată, reducerea duratei serviciului militar⁴³.

*

Una dintre cele mai grele sarcini care s-au ridicat în fața dietei sibiene a fost aceea a reîmpărțirii administrativ-politice a Transilvaniei. Ea făcea parte, spune Barițiu, din acea categorie de chestiuni foarte vechi care însă au rămas mereu noi deoarece niciodată nu și-au găsit rezolvarea definitivă, datorită implicațiilor politice pe care le comportau. Într-adevăr pînă în 1848, unitățile administrative, cadrul în care se materializează privilegiile celor trei națiuni politice, constituiau temelia întregului edificiu constituțional. În 1863, de asemenea jurisdicțiile sînt în directă legătură cu reprezentarea în dietă, cu problema folosirii limbilor oficiale.

Nu vom face aici o prezentare istorică a unei chestiuni care a fost temeinic studiată, începînd cu organizarea primelor comitate, trecînd apoi la împărțirea din timpul lui Iosif al II-lea, încercările dietelor din 1810/11, 1841/42, împărțirile din 1850—1852—1854, și terminînd cu proiectele din anii guvernării liberale, de către Ioan Pușcariu, referentul comisiei dietei pentru acest proiect de lege⁴⁴.

Incontestabil împărțirea administrativă restaurată în 1861 era foarte greoaie. Arhaismul structurii administrative a Transilvaniei oglindea istoria constituirii sale ca stat autonom, harta sa administrativă purtînd, mai mult decît a oricărei alte provincii, amprente adînci ale istoriei. Uriase formațiuni teritoriale ca de pildă comitatele Alba de Jos și Hunedoara fiecare cu o populație de pînă la 180.000 de locuitori, erau amestecate și uneori beneficiau de aceleași drepturi cu unele minuscule scaune săsești ca Miercurea, Rupea, Cincul Mare, Nocrich, a căror populație nu trecea peste 12—15.000 locuitori. Erau apoi comitatele Turda și Dăbica care tăiau Transilvania de-a latul de la vest la est „ca niște balauri“, comitatul Alba

---

⁴³ *Akten*, . . . , 533—539.

⁴⁴ I. Pușcariu, *Disertațiunea despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864, 63 p.

de Sus format din 13 enclave, unele îngrămădite între comitatele Alba de Jos și Tîrnava, altele împrăștiate în secuime, în districtul Făgărașului și pe Pământul crăiesc pînă în scaunul Sibiului. Pe lângă cele 8 comitate, cele 9 scaune și 2 districte săsești, cele 5 scaune secuiești și 2 districte românești Făgăraș, Năsăud, mai erau cetățile libere regești, opidele privilegiate, orașele nobiliare. Existau astfel, în total 186 dregătorii politice de prima instanță, care iau în 1861 locul celor 79 preturi din așa-numitele „zile ale nemților și ale cehilor“.

E de la sine înțeles că o administrație atît de stufoasă era foarte constisitoare. Întreținerea sa se cifra, în medie, după calculele făcute de Bethlen Farkas, la 30.000 florini pe an pentru fiecare unitate administrativă, ceea ce înseamnă 30 cr. pe cap de locuitor. În realitate, administrația jurisdicțiilor mici era mult mai scumpă: un florin pe om în scaunul Arieș, 87 cr. în scaunul Sighișoara, 77 cr. în scaunul Sebeș, 73 cr. în scaunul Orăștie⁴⁵. Restructurarea administrației în direcția unei mai pronunțate concentrări naționale și a unei mai mari eficiențe devine astfel o necesitate recunoscută de către toți factorii politici ai statului. Exemplele administrației Elveției și Belgiei revin foarte adesea în această vreme în presa transilvăneană.

Se întocmesc, astfel, în acești ani, mai multe proiecte privind împărțirea administrativă atît din partea românilor cît și a maghiarilor și sașilor. Guvernul însuși redactează două în 1863, al treilea în 1864, care va fi înaintat dietei, constituind baza dezbaterii comisiei pentru această chestiune, de sub președinția lui Béldi György.

Actul prevedea împărțirea Transilvaniei în 9 jurisdicții aproximativ egale: Dej, Cluj, Alba Iulia, Deva, Sibiu, Făgăraș, Odorhei, Reghin, și Năsăud, care aminteau foarte mult pe acela ale lui Iosif al II-lea, cu deosebirea că, de data aceasta, sașii erau mult mai favorizați. Jurisdicția Sibiului, fixată în întinderea sa maximă, din 1851, cuprindea acum și enclavele Brașovului și Bistriței, fiind cea mai gravă abatere de la principiul concentrării naționale întrucît cea mai mare parte a populației sale o formau românii. Aleasă și adunată cum era, ea îi apare lui Barițiu „ca o fantomă care ar da a se lungi cu totul peste toată Transilvania“⁴⁶. După foarte multe controverse, majoritatea comitetului dietal o acceptă totuși,

⁴⁵ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 28, din 8. IV. 1864, p. 109.

⁴⁶ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 66, din 27. VIII. 1864, p. 284.

cu rezerva incorporării sau despărțirii unor comune românești. Cea mai importantă modificare pe care comitetul o aduce proiectului gubernial va fi mărirea numărului unităților administrative de la 9 la 12 prin împărțirea jurisdicției Odorheiului în patru unități distincte (Trei Scaune, Ciuc, Odorhei și Tg. Mureș). Dieta însă nu va mai putea intra în dezbaterile acestui proiect de lege din cauza prorogării, apoi a desființării sale. Chestiunea trece astfel în moștenirea regimului dualist, care desființează, în 1870 Sachsenland-ul, dar desființează, în același timp, o serie de jurisdicții pur românești ca Năsăudul, Zarandul și Chioarul.

Dezbaterile comisiei dietei sibiene, intens popularizate în presă, au avut un foarte larg ecou în rindurile țărănimii. Zeci de comunități rurale române, maghiare, săsești, cer dietei să fie alipite uneia sau alteia dintre unitățile administrative pe cale de constituire, sau chiar constituirea unor unități administrative noi. Aceste cereri erau generate, de cele mai multe ori, de dorința firească a satelor de a se găsi cât mai aproape de centrele administrative unde aveau atâtea drumuri, dar se observă aici și efectul unei anumite tradiții istorice. Astfel, multe comune de pe Pământul crăiesc, unde a existat, incontestabil, un spirit mai liber și mai deschis, sînt împotriva alipirii lor la comitate, tot astfel cum o serie de comune ale fostului regiment năsăudean, vărsate altor jurisdicții, cer aducerea lor la vechiul cadru administrativ.

Numărul foarte ridicat al acestor contestații comunale arată, odată mai mult, largul ecou popular al dietei.

DIZOLVAREA DIETEI

Reorganizarea legislativă a Transilvaniei începută la Sibiu a fost brusc întreruptă prin orientarea guvernului vienez spre o înțelegere cu aristocrația și burghezia maghiară.

Încercarea cercurilor habsburgice de a ajunge la un compromis cu cercurile conducătoare maghiare s-a făcut simțită încă de la sfârșitul anului 1864, pentru a se contura tot mai precis pe măsură ce evenimentele interne și externe veneau să agraveze criza în care se zbătea imperiul. Deși definitivarea tranzației dualiste nu s-a făcut decît peste abia doi ani, fiecare nouă schimbare politică apropie înfăptuirea ei. În vara anului 1865 ea trece din domeniul tatonărilor secrete dintre Viena și Pesta în acela al tratatelor deschise. Înlocuirea primului ministru Schmerling cu Beust, înlocuirea cancelarului Ungariei, Zichy cu Maylát, schimbarea cancelarului Transilvaniei Nádasdy cu Háller, anunță, oficial, modificarea structurală a principiilor de guvernare, înlocuirea organizării federaliste a imperiului cu formula dualistă, experimentată din martie pînă în august 1848. Însuși Diplome din octombrie 1860, în elaborarea căreia nobilimea maghiară conservatoare a jucat un rol foarte important, revalidînd în cadrul imperiului principiul legitimismului istoric de stat, și nu principiul etnic, era menită, în ultimă instanță, să încadreze autonomia constituțională a Ungariei în organismul statal unitar austriac¹. Cursul negocierilor dualiste se accelerează după înfrîngerea suferită de Austria, în iulie 1866, din partea Prusiei și Italiei, care a obligat guvernul vienez să dea mîna liberă nobilimii maghiare în partea răsăriteană a imperiului, renunțînd la apărarea autonomiilor istorice ale Croației și Transilvaniei. Această înfrîngere a grăbit recunoașterea valabilității Constituției din

---

¹ Hanák Peter, *The first attempt at the Austrian-Hungarian Compromise—1860*, în „Etudes historiques hongroises”. 1975, I, p. 569—600.

1848, prin numirea lui Andrassy ca președinte al guvernului maghiar și instituționalizarea oficială a dualismului prin încoronarea împăratului la Pesta în iunie 1867.

Negocierile de la Pesta și Viena au stîrnit cea mai vie îngrijorare în sinul burgheziei românești transilvănene. S-a știut de la început că unul dintre aranjamentele principale ale compromisului pe cale de realizare, era și unirea Transilvaniei cu Ungaria, prezentată de o parte ca o condiție *sine qua non* a concilierii și acceptată de cealaltă, fără o prea mare împotrivire deoarece existența unui stat autonom transilvănean cu o organizare politică nouă, la granițele României unite era considerată și la Viena ca un pericol latent. La fel ca și în 1848, uniunea era hotărîtă la Pesta și Viena fără consultarea, ba chiar împotriva voinței declarate a majorității românești a populației acestei provincii.

Prăbușirea edificiului constituțional inaugurat în 1860, ale cărui ruine amenințau să îngroape popoarele nemaghiare din Ungaria, a deschis în fața românilor transilvăneni, în 1865, o grea alternativă: să se supună fără crîcnire poruncilor „bunului împărat”, să primească fără apărare amenințările care se revărsau asupra lor, sau să se retranșeze pe o linie de rezistență, să încerce să salveze autonomia Transilvaniei sau ceea ce se mai putea salva din aceasta, chiar dacă șansele de izbîndă erau foarte mici. După consternarea firească pe care o produce o traumă survenită într-un moment cînd burghezia românească se găsea la apogeul evoluției sale politice de pînă atunci, starea de spirit a intelectualității se orientează tot mai ferm spre organizarea unor acțiuni de rezistență. Ea înscrie în programul său lozinca redobîndirii autonomiei Marelui Principat, în care vedea, în condițiile de atunci, o garanție mai sigură a dezvoltării poporului român.

Este momentul extrem de dificil cînd se spulberă iluziile unei etape mai fericite care se încheie, cînd începe, cu inevitabile ezitări, o acțiune nouă care de la început se anunță mai grea. Noul context istoric, care implică reconsiderări ale programului, ale tacticii de acțiune ale cadrelor de conducere, aduce mișcarea națională românească într-o etapă extrem de frămîntată, care a realizat în ciuda convulsiilor sale interne, Marele Memoriu din 1866, *Pronunciamentul de la Blaj* și partidele politice proprii din 1869.

Încă din primele luni ale anului 1865, ziarele românești și mai ales „Gateza” abordează tot mai insistent problema înțelegerii cu Ungaria și a funestelor sale consecințe. Barițiu are

și acum meritul de a fi primul care a sesizat și semnalat apropierea primejdiei, atrăgând atenția opiniei publice că miniștrii austrieci nu vor ezita să sacrifice autonomia Transilvaniei spre a-și asigura ajutorul aristocrației și burgheziei maghiare. Articolele sale din această vreme: „Ce e de făcut“, „Cugetări serioase asupra situației de față“, „Optimism sau pesimism“, „Continuitate de drept, complanare, uniune“, pătrunse de o uimitoare clarviziune politică, sînt în egală măsură acte de condamnare a nou plănuitului regim și străduințe de a pregăti intelectualitatea românească în vederea prefacerilor ce se apropiau. Campania începută la Brașov era cu atît mai necesară cu cît mulți fruntași considerau legile dietei de la Sibiu drept infailibile, prin simpla lor sancționare de către împărat, și apreciau, ca atare, situația ca fiind liniștitoare pentru români, chiar și în cazul cînd autonomia Transilvaniei ar deveni de domeniul trecutului. Barițiu, care participase, în iarna anului 1864—65, alături de alți 13 deputați români la lucrările senatului imperial de la Viena și cunoștea bine stadiul de realizare a planurilor dualiste, a combătut cu un realism dureros dar necesar, speranțele pe care și le puneau mulți într-un ajutor al împăratului, ca și ipoteza inviolabilității legislației sibiene în condițiile desființării autonomiei Transilvaniei.

În această campanie antiunionistă, desfășurată de presa românească se încadrează, alături de Barițiu, cele mai valoroase condeie ale scrisului politic românesc: Ioan Rațiu, Alexandru Roman, Vincențiu Babeș, care dezvăluie încă din 1865 caracterul antipopular și antinațional al sistemului de guvernare care se pregătea.

Pînă în august 1865, în atmosfera de incertitudine și de așteptare care domnea atunci, în cercurile conducătoare românești mai exista încă convingerea că dieta din Sibiu, care era numai prorogată, își va relua lucrările, supunîndu-i-se spre dezbateră și problema uniunii cu Ungaria. Barițiu însuși chema în iunie pe membrii dietei să elaboreze, în noua sesiune, cît mai multe și mai salutare legi, căci nu se știe, spune el, dacă peste un an vor mai avea această posibilitate, dacă locul lor nu va fi ocupat de alții „cari se vor încerca să prefacă în ruine tot ce va fi clădit această dietă provizorie“². Chiar dacă încrederea în stabilitatea dietei, neștirbită în lunile mai-iunie, începe să se clatine pe măsura înmulțirii semnelor care dovedeau hotărîrea Habsburgilor de a satisface pretențiile

² „Gazeta Transilvaniei“, nr. 40 din 3. VI. 1865, p. 157.

aristocrației maghiare, pentru ca să dispară în august, frunțașii români continuă să vadă în dietă singurul for îndreptățit să decidă asupra destinului populației transilvănene. Apărarea, statornică, a principiului supremei îndreptățiri a dietei, se înțelege, a unei diete care să oglindească just realitățile sociale și naționale ale statului, apare și în programul întocmit de Baritiu la începutul lunii septembrie³. Acest principiu va constitui apoi temelia votului separat al minorității române din dieta de la Cluj.

Prefacerile care aveau să ducă la instaurarea noului sistem de guvernare au început în Transilvania, cu publicarea rescriptului împărătesc din 1 septembrie 1865, prin care se desființează dieta de la Sibiu, iar în locul ei este convocată o nouă dietă, „constituțională” la Cluj, pentru data de 19 noiembrie⁴. Modul în care aceasta trebuia să fie compusă, ca și scopul pentru care ea era convocată — revizuirea legii despre uniunea Transilvaniei cu Ungaria, elaborată în 1848 — arătau limpede noua poziție a Curții față de Transilvania, care însemna anularea întregii opere de reorganizare a provinciei, sacrificarea populației românești a acesteia, în conformitate cu planurile unioniste croite la Pesta. Rostul nedeclarat dar evident al acestei noi reprezentanțe era acela de a constitui cadrul constituțional care să confere uniunii, decise în afara Transilvaniei și împotriva intereselor sale, aparențele necesare ale legalității.

Pentru a corespunde pe deplin chemării sale, noul for urma să fie ales pe baza legii electorale feudale din 1791, ce acorda votul universal tuturor nobililor, alături de care primeau acum exercițiul drepturilor politice și nenobilii cu un cens electoral de 8 florini, dar socotit fără capitație. În felul acesta chestiunea uniunii, care afecta interesele fundamentale ale populației statului, va fi hotărâtă într-o dietă formată mai degrabă din vechile *status et ordines*, decât una întemeiată pe principiul reprezentativ, o dietă a cărei majoritate nobiliară nu va aduce nici o surpriză în privința acceptării uniunii.

Convocarea dietei de la Cluj a pus burghezia românească într-o situație foarte asemănătoare aceleia în care se găsea în primăvara anului 1848. Ca și atunci, ea trebuia să înceapă lupta pentru apărarea autonomiei Transilvaniei, pentru a croi un cadru politic care să asigure securitatea și dezvoltarea națio-

³ Idem, nr. 68, din 9. IX. 1865, p. 269.

⁴ T. Păcățian, *op. cit.*, III, p. 770—771.

nală a poporului în fruntea căruia se găsea. Dar dacă în primăvara anului 1848, în condițiile existenței unei situații revoluționare, s-a ajuns la stabilirea unei poziții solidare a întregii burghezii române, în 1865 mișcarea națională, urmărind un obiectiv comun, pornește și dezvoltă două tactici deosebite: activismul și pasivismul, ale căror rădăcini pot fi descoperite chiar în conflictele produse între deputații români de la Sibiu. Ceea ce separă cele două orientări sînt metodele diferite de luptă pe care le preconizau pentru asigurarea drepturilor naționale: în și prin parlament activiștii, în afara și împotriva lui adepții pasivismului. De o parte este grosul intelectualității în frunte cu Barițiu, Rațiu apoi și Măcelariu, promotorii unei rezistențe pasive, de boicotare a noului regim, de cealaltă grupul, restrîns numeric, dar influent al funcționarilor de stat, al înalțelor ierarhii bisericești, mai ales a celei ortodoxe, care s-au pronunțat, de la început, pentru acomodarea la împrejurări, pentru un compromis cu cercurile guvernamentale, pentru o rezistență în limitele legalității. „Gazeta Transilvaniei“ și respectiv „Telegraful român“ devin organele de presă ale celor două orientări.

Cei care iau primii inițiativa sînt fruntașii pasivismului. Se hotărăște, la Blaj, în septembrie 1865, boicotarea dietei de la Cluj, întrunirea unei conferințe naționale, rezistența pasivă pe toată linia. Devenise o tradiție după 1848 ca în momentele hotărîtoare pentru soarta națiunii să se convoace congresul național care, în lipsa unui organ reprezentativ propriu sau a unui partid politic, urma să desemneze obiectivele și tactica acțiunii naționale. În acest scop mitropolitul Șuluțiu, ca unul dintre președinții Comitetului național instituit în 1861, cere în 22 septembrie colaborarea omologului său din Sibiu⁵, iar după refuzul acestuia adresează singur o cerere în acest sens guvernatorului Crénneville⁶. Deși acest demers, mai mult simbolic, a rămas fără rezultat, chiar dacă nu și fără urmări pentru inițiatorul său, rînd pe rînd, Brașovul, Făgărașul, scaunul

---

⁵ Textul acestei scrisori a fost publicat în „Concordia“, nr. 77 din 30. IX. 1865, p. 307, „Gazeta Transilvaniei“, nr. 99, din 10 octombrie 1866, G. Barițiu, *op. cit.*, p. 320–323, cf. și răspunsul mitropolitului Șaguna în „Concordia“ nr. 86 din 9. XI. 1865, p. 349 și „Gazeta Transilvaniei“, nr. 84 din 4. XI. 1865, p. 341.

⁶ Cf. memoriul mitropolitului Șuluțiu adresat guvernatorului Crénneville la 22 octombrie, Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Blaj, doc. nr. 10652; răspunsul lui Crénneville din 5 noiembrie în G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 601.

Sibiului, Munții Apuseni, Năsăudul, centrele celor mai mari concentrații ale „inteligenței“ adoptă pasivismul. Cei mai mulți fruntași politici consideră că participarea românilor la viața publică ar compromite cîștigul realizat în 1863—64 la Sibiu, ar submina viitorul națiunii. „Ar însemna, declară purtătorii de cuvînt ai moșilor, nici mai mult nici mai puțin decît a ne sinucide în momentul învierii“⁷.

În aceste împrejurări a început și s-a desfășurat, în octombrie 1865, campania electorală și alegerile pentru dietă. Acestea s-au soldat, cum era de așteptat, cu rezultate foarte mici pentru români, datorită prescripțiilor electorale restrictive pentru unii și părtinitoare pentru alții, datorită nesfîrșitelor abuzuri ale autorităților locale, refăcute în alcătuirea lor nedreaptă din 1861, a lipsei unei atitudini solidare a intelectualității. În toată Transilvania, oricît formau românii majoritatea populației, ei n-au reușit să aleagă decît 14 deputați, față de 58 maghiari și 31 sași. În același timp, lista regaliștilor nu cuprindea decît abia 34 români, între 157 maghiari și sași.

Deși alegerile au pus întreaga putere legislativă în mîinile aristocrației, conferința românească dietală, întrunită potrivit unei vechi practici constituționale, cu cîteva zile înainte de deschiderea forului legislativ, a hotărît, sub influența fruntașilor activiști, adoptarea liniei legalității prin participarea la lucrările acestuia. Această decizie, susținută de ambii capi bisericești, urma să evite o ruptură fățișă a conducerii mișcării naționale pe motive de tactică, dar răspundea și unei tendințe tradiționale de supunere sau încredere față de împărat, tendință promovată de către conducerea ecleziastică a mișcării. Cu toate acestea convulsiile din cadrul intelectualității românești transilvănene se vor accentua în anul următor și se vor perpetua pînă în martie 1869 cînd Conferința de la Miercurea a consfințit principiul pasivității. În aceste împrejurări deosebit de critice, conducerea acțiunii politice trece hotărît din mîinile ecleziasicilor în cele ale laicilor, astfel încît încă în decembrie 1866 cei care se vor ocupa de înaintarea Marelui Memorial către împărat nu vor fi Șaguna și Șuluțiu, ci Barițiu și Rațiu.

Dar participarea reprezentanților românilor la dieta de la Cluj nu a însemnat recunoașterea legalității sale, și cu atît mai puțin recunoașterea hotărîrii majorității nobiliare privind valabilitatea uniunii. Dimpotrivă ea a fost folosită ca un mij-

---

⁷ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 87, din 15. XI. 1865, p. 357.

loc pentru a demasca nedreptatea și ilegalitatea acesteia, deoarece încă din prima ședință deputații români: Șaguna, Șuluțiu, Rațiu, au contestat legalitatea unei diete care consfințea supremația absolută a nobilimii maghiare în viața publică a Transilvaniei. Chestiunea transilvană, arătau ei, nu se poate soluționa prin simple deducții juridice, prin simpla readucere la viață a unei legi care încălca cele mai elementare principii de drept. O chestiune de importanța acesteia nu putea fi rezolvată decît prin consultarea liberă a majorității populației provinciei, prin intermediul unei diete democratice, a unei diete în care națiunea română să fie reprezentată pe măsura importanței sale. Dieta chemată la Cluj nu putea avea însă în nici un caz o asemenea îndreptățire. Votul separat înaintat în 9 decembrie 1865 de către cei 29 deputați și regaliști români care au luat parte la lucrările dietei⁸, cerea deci sancțiunea legii electorale întocmite în 1864 la Sibiu și convocarea pe baza ei a unei diete drepte, corespunzătoare intereselor tuturor națiunilor.

Principiului existenței autonome a Transilvaniei în cadrul imperiului va fi din nou reafirmat de către români în Marele Memoriu adresat împăratului din 31 decembrie 1866. În numele celor 1493 de semnatari, autorii actului, Barițiu și Rațiu, cer menținerea individualității istorice a Marelui Principat, redeschiderea dietei sale, pe baza prevederilor electorale democratice stabilite la Sibiu. În sprijinul acestor cereri autorii actului invocă nu atît argumentele istorice și juridice caracteristice memoriilor, ci mai cu seamă realitățile foarte critice, economice și politice, ale Transilvaniei, a căror reglementare s-a început în 1863. Nu numai românii și sașii, declară actul, dar și majoritatea populației maghiare consideră legislația de la Sibiu ca singura în măsură să aducă Transilvaniei refacerea politică și prosperitatea economică. Să fie așadar reluată și dusă la bun sfârșit opera dietei din Sibiu⁹.

Rezistența pasivă desfășurată de burghezia românească în anii pregătirii dualismului pe calea tradițională a memoriilor către împărat cărora li se vor adăuga în această vreme protestele solemne și apelurile la sprijinul opiniei publice nu au putut salvagarda autonomia istorică a Transilvaniei¹⁰. Succesul

⁸ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 95, din 13. XII. 1865, p. 411—412.

⁹ G. Barițiu, *op. cit.*, III, p. 421—430.

¹⁰ Pentru acțiunile românești din acești ani vezi: Keith Hitchins, *The Roumanians of Transilvania and the Ausgleich in Der Osterreichisch-Ungarische Ausgleich 1867*, Bratislava, 1971; Dumitru Suciu,

acestei acțiuni protestatare, în care au fost antrenate toate categoriile intelectualității, acțiune foarte curajoasă și foarte salutară prin obiectivele și tendințele sale era condiționat de atragerea masei largi țărănești, singura în măsură să imprime forță și eficiență mișcării naționale. Pentru organizarea unei acțiuni politice de foarte largă anvergură cu un puternic suport popular cum va fi Memorandumul, apărut după mai bine de două decenii de eforturi și căutări, burghezia română nu era pregătită în anii definitivării compromisului dualist.

Restaurarea, în 17 februarie 1867, a Constituției maghiare din 1848, a hotărât astfel și soarta autonomiei Transilvaniei. În aceeași zi cu numirea lui Andrassy ca ministru-președinte, a fost desființată cancelaria aulică transilvană, iar teritoriul Principatului a fost pus sub autoritatea discreționară a guvernului din Pesta. A urmat, în 20 iunie 1867, la câteva zile după încoronarea lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei, anularea legilor dietei sibiene, incompatibile cu principiile de guvernare ale regimului dualist.

Dacă hotărârile adoptate în 1863 și 1864 au fost anulate de către deținătorii puterii, amintirea dietei românești, amintirea „epocii celei mari” care i-a dat naștere a fost cu atât mai persistentă. Ecoul puternic al acestei diete, care a constituit pentru români însuși simbolul emancipării lor naționale, răzbate în toate manifestările politice ale intelectualității românești, care, în acești ani de agitație și frământare, își anunță pretutindeni prezența sub lozinca: „Vrem 1863”. Întîlnim această revendicare fundamentală în toate memoriile generale ale națiunii, în zecile de memorii ale comitatelor sau chiar ale comunelor întocmite în 1867, în cuvîntările deputaților români din parlamentul maghiar, între care se detașează pregnant acelea ale lui Ilie Măcelariu și Iosif Hodoș, în întreaga campanie antidualistă susținută de presa română¹¹.

La foarte scurt timp după încheierea dualismului, răsunetul dietei răbufnește violent în *Pronunciamentul de la Blaj* din 1868, în momentul cînd în parlamentul Ungariei se perfectă legea uniunii. Una dintre ideile fundamentale ale pro-

---

Acțiuni politice românești împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848 și 1868, în Româniile din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar, (1865—1900), Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

¹¹ Cf. George Cipăianu, *Atitudinea antidualistă a ziarului Albina (1866—1876) și măsurile represive ale autorităților austro-ungare, în Româniile din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900)* Edit. Dacia, 1978.

testului întocmit la Blaj era tocmai recunoașterea valabilității legilor dietei de la Sibiu, singurele din întreaga legislație a Transilvaniei care ar fi putut asigura un cadru mai favorabil dezvoltării națiunii române. Și, ceea ce aduce nou acest moment, este faptul că, *Pronunciamentul* nu se mai adresează împăratului ci opiniei publice, nu cere drepturi ci le declară, nu este un memoriu ci un manifest.

În același timp răsunetul, desigur mai difuz dar totuși ușor de deslușit al legislației românești de la Sibiu se resimte și în mediul țărănesc. Știm din ziare că în 1866 în foarte multe părți ale Transilvaniei oamenii întrebau adesea în sate pe cei apropiați de ei că pe când se vor mai aduna „domnii“ lor cei învățați la Sibiu¹², sau se întrebau, intuind schimbările ce se apropiau, de ce oare românii nu pot fi stăpîni în țara lor după drept și lege?¹³.

Această stare de spirit pe care o generează transformările liberale nu poate fi disociată de marile temeri și ostilitatea tacită cu care lumea satului românesc a întâmpinat uniunea, raportată imediat de către țaranul roman la realitățile foarte concrete ale vieții sale cotidiene. Schimbarea politică din septembrie 1865, cînd peste tot în Transilvania dregătoriile locale sînt preluate de funcționarii din 1861, cînd pretutindeni oamenii văd că slujbele sînt cuprinse tot de grofi, baroni și nobili, care manevrează în interesul lor pînă și alegerea juzilor sătești, poporul o leagă de problema pămîntului, a pășunii, a pădurii, de soarta viitoare a proceselor pe care le avea. Aceasta cu atît mai mult cu cît opoziții anilor trecuți și mai ales oamenii lor, urmărind să aducă satele la respect, înfrică înadins lumea, declarînd oamenilor că după ce Ardealul va fi una cu Țara Ungurească nu vor mai paște pădurile domnești, nu vor avea pădure și cîrciumă sătească, nu vor mai avea dregători români care să poruncească și domnilor, ci dreptatea li se va împărți tot ca în trecut, nu vor scrie mai mult „domnii voștrii cei de români românește, ci numai ungurește“¹⁴. Asemenea declarații, pe care colportajia populară le răspîndește foarte rapid, ca și incriminațiile iarăși foarte frecvente ce se aud la adresa a cîte unui fruntaș politic local, numit în bătaie de joc „Dumnezeu al românilor“, nu fac decît să întărească temerea profundă, instinctivă, pe care o stîrnește în sate noua perspectivă dua-

¹² „Concordia“, nr. 82, din 18. XI. 1866, p. 355.

¹³ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 54, din 25. VII. 1866, p. 213.

¹⁴ „Concordia“, nr. 67, din 3. IX. 1865, p. 275.

listă. Toate ca toate, se aude frecvent, în convenirile țărănești, numai „unia“ să nu se facă pentru că apoi iarăși ne vor oprima. Țăranii deduc din răsturnarea politică pe care o aduce „uniunea“ ca un corolar oarecum subînțeles, intenția foștilor lor domni de a-i face iarăși iobagi, de a-i exclude de la folosirea pădurilor, pășunilor, cîrciumăritului, se gîndesc, în unele părți, la eventualitatea reînnoirii catastrofelor de la 1848. Înțelegem astfel nostalgia cu care lumea sătească privește înapoi spre anii 1863 și 1864 cînd se vorbea despre desființarea oricărei forme a iobăgiei.

Ecoul dietei de la Sibiu s-a prelungit foarte departe în timp. Se fac referiri ample la ea ori de cîte ori este vorba despre autonomia Transilvaniei, care rămîne încă o perioadă lungă o revendicare fundamentală a mișcării naționale. Umbra ei apare astfel nu numai în programul Partidului Național Român din 1881, ci apare și în *Memorand*. Ea nu poate fi ruptă de speranțele, întotdeauna existente, în înfăptuirea unității statului român. Privind în perspectiva istoriei, statutul de autonomie românească a Transilvaniei, așa cum era legiferată la Sibiu, trebuia să favorizeze, în alte împrejurări istorice și alte raporturi de forțe, unirea ei cu România.

Acest larg răsunset în timp dovedește, în ciuda decretelor dualiste din 1867, marea importanță a forului legislativ sibian, ale cărui înnoiri politice și sociale au deschis calea unor transformări democratice, au pregătit terenul pentru colaborarea și frăția popoarelor Transilvaniei. Mult mai mare, spune Barițiu, decît cea a dietelor din 1744, 1791, și chiar a celei din 1848¹⁵, care ignorînd sau hotărînd împotriva voinței națiunii majoritare au suscitat permanente nemulțumiri, frămîntări și convulsii.

Deși legislația de la Sibiu, denumită în cercurile nobiliare ca o „fictio juris“, ca o ficțiune juridică dar asemuită de publicul contemproan românesc unei holde tinere de grîu, unui drum larg deschis spre viitor, a fost abrogată în 1867, ea nu a rămas fără consecințe morale dintre cele mai durabile. Desființată în domeniul prescripțiilor legislative, moștenirea din 1863—64 va rodi cu atît mai bogat pe planul convergent al conștiinței și sentimentului național.

Intr-adevăr dieta din 1863—1864, care face legătura între revoluție și *Memorand*, constituie o etapă hotărîtoare în definirea programului politic al românilor transilvăneni, un mo-

¹⁵ „Gazeta Transilvaniei“, nr. 41, din 9. VI. 1867, p. 161.

ment care a contribuit masiv la înălțarea traiectoriei mișcării naționale românești. Ea a însemnat, în ciuda anulării hotărârilor sale, o strălucită victorie morală deoarece a întărit în inima poporului român, conștiința dreptului său de a decide singur asupra sa, a consfințit, cu mult înainte de 1918, această conștiință cu o pecete oficială, pecetea unui for legislativ românesc al Transilvaniei. Antecedentul constituțional de mare anvergură care s-a realizat la Sibiu în anii 1863—64, va alătura astfel străvechiului temei etnic o îndreptățire nouă, politică, numelui pe care „Românul“ din București îl dă în această vreme Transilvaniei: „România de la nord de Carpați“.

ANEXE

Alegătorii Transilvaniei, potrivit statisticii înaintate în 23 iunie 1863 de către guvernatorul Crénneville cancelariei aulice din Viena.

Unitatea administr.	Nr. loca- lităților	Populația	Cei cu 8 fl.	Magh.	Rom.	Sași	Alții	Nobili	
								Total	cu 8 fl.
Cluj	209	145.461	6.449	1.950	3.854	644	1	1.760	542
Turda	174	140.174	7.896	3.395	4.142	336	24	2.536	551
Dăbica	166	93.706	4.012	817	2.887	299	9	779	551
Alba de Jos	193	185.561	6.631	624	5.502	467	38	1.921	784
Alba de Sus	74	57.003	1.884	468	994	422	—	394	242
Hunedoara	376	168.225	5.296	565	4.731	—	—	3.029	565
Tirnava	114	86.422	5.065	972	2.745	1293	56	875	221
Solnoc	197	114.381	5.016	823	4.091	40	62	3.759	662
Făgăraș	65	63.473	1.817	47	1.576	76	18	2.693	383
Năsăud	46	46.132	1.525	1	1.513	3	8	883	642
Odorhei	126	79.662	1.443	1.423	18	2	—	10.701	1.195
Mureș	128	72.209	2.360	1.744	597	4	15	7.661	1.520
Trei Scaune	95	94.498	2.722	2.619	99	—	4	7.232	2.061
Ciuc	65	97.285	624	515	26	7	76	10.553	480
Arieș	22	18.570	501	317	183	—	1	2.527	—
TOTAL :	2048	1.573.062	53.041	16.279	32.967	3369	312	57.003	13.184

Budapest Országos Levéltár D.—228, Elnöki iratok, 1863, Nr. 62.

Alegătorii din scaunele și districtele săsești

Sibiu	5.329	Miercurea	951
Sighișoara	1.364	Nocrich	727
Mediaș	2.331	Orăștie	1.025
Sebeș	511	Brașov	4.491
Rupea	1.267	Bistrița	2.170
Cincu Mare	1.784		

Total : 21.950

Budapesta, Országos Levéltár D—228, Elnöki iratok, 1862, Nr. 206.

Statistica celor îndreptățiți în 1848, la alegere, din rîndurile noilor cetățeni ai statului, potrivit legii electorale din același an.

Jurisdicția	Nr. comunelor	C o m u n e		Nr. alegătorilor	Nr. fumurilor	Cu 8 fl. fără capit.	Nr. total aleg.	Naționalitate		
		cu peste 100 fumuri	sub 100 fum.					magh.	sasi	rom.
<i>Comitate</i>										
Alba de Jos	192	58	134	250	21.953	668	918	101	279	538
Alba de Sus	67	32	35	99	8.170	204	303	83	104	116
Tîrnava	113	33	80	114	10.000	513	659	85	330	244
Turda	171	44	127	215	15.166	252	467	84	29	354
Cluj	215	22	193	237	12.268	244	481	120	133	228
Dăbica	161	5	156	161	7.637	117	283	56	21	206
Solnoc Interior	195	6	189	201	8 058	135	336	64	—	272
Solnoc de Mijloc	143	18	125	161	8.775	8	169	70	—	99
Crasna	72	9	63	81	4 572	6	87	32	—	55
Hunedoara	337	35	302	372	18.286	110	482	—	—	482
Zarand	99	23	76	122	8.704	1	123	—	—	123
Chioar	87	13	74	100	5.008	15	115	3	—	112
Făgăraș	54	29	25	8,3	6.888	12	95	3	—	92
TOTAL :	1 906	237	1 579	2 121,3	135 485	2 285	4.518	701	896	2.921

<i>Scaune secuiești</i>										
Odorhei	108	1	107	109	2.833	1	110	110	—	—
Trei Scaune	94	30	64	124	8.077	14	138	138	—	—
Ciuc	62	18	44	80	4.935	1	81	81	—	—
Mureș	16	6	110	122	3.896	72	194	143	—	51
Arleş	22	3	19	25	1.500	4	29	25	—	4
TOTAL:	402	58	344	460	21.241	92	552	495	—	55
<i>Scaune săsești</i>										
Sibiu	53	52	1	105	20.249	1.500	1.605	2	1 473	130
Sighișoara	15	15	—	30	4.187	252	282	—	275	7
Brașov	26	26	—	52	16.290	1.389	1.450	97	1 309	44
Mediaș	26	26	—	52	7.876	745	797	12	721	64
Bistrița	24	24	—	48	5.829	425	473	2	471	—
Sebeș	10	9	1	1	3.051	129	148	—	91	57
Cincu Mare	22	22	—	44	6.958	424	468	—	455	13
Miercurea	12	12	—	24	5.286	232	256	—	206	50
Rupea	17	17	—	34	5.659	494	528	72	409	47
Nocrich	12	12	—	24	3.664	256	280	—	238	42
Orăștie	12	11	1	23	3.353	116	139	—	—	139
TOTAL:	229	226	3	455	82.402	5.971	6.426	185	5 648	593
TOTAL GEN.	2.537	661	1.926	3.148	239.128	7.348	11.496	1 382	6.544	3.569

Statistica alegătorilor Transilvaniei în 1861 conform principiilor legii electorale din 1848 și a sistemului fiscal de atunci.

Jurisdicția	Nr. comunelor	Comune		Nr. alegătorilor	Nr. fumurilor	Câți plătesc					Peste 13
		cu peste 100 fum.	sub 100 fumuri			8-9	9-10	10-11	11-12	12-13	
<i>Comitate</i>											
Alba de Jos	190	133	57	323	36.856	487	326	266	183	114	723
Alba de Sus	64	46	18	110	9.760	79	67	104	27	16	172
Țirnavă	111	84	27	195	16.172	314	217	124	84	47	407
Turda	170	93	77	263	23.565	339	274	180	145	82	628
Cluj	212	111	101	323	25.578	398	317	246	171	105	807
Dăbâca	173	84	89	257	18.738	206	138	117	57	50	415
Solnoc Int.	191	79	112	270	20.604	288	213	138	91	54	428
Solnoc de Mijl.	142	88	54	230	18.985	257	153	100	82	63	568
Crasna	73	46	27	119	10.473	133	66	48	35	24	232
Hunedoara	321	115	206	436	32.057	167	108	78	69	43	463
Zarand	96	39	57	135	11.261	24	20	16	18	6	84
Chioar	89	38	51	127	9.707	58	38	12	14	2	55
Făgăraș	62	53	9	115	11.605	62	48	22	26	9	51
TOTAL :	1.894	1.109	885	2.903	245.361	2.812	1.986	1.451	1.002	615	5.029
<i>Scaune secuiești</i>											
Odorhei	124	78	46	202	17.962	40	34	26	22	16	128
Trei Scaune	92	74	18	166	20.004	155	130	104	56	43	436
Ciuc	53	50	3	103	18.457	14	10	10	5	4	37
Mureș	126	60	66	186	15.355	112	88	63	39	23	298
Arleş	22	22	—	44	4.274	32	22	18	14	17	78
TOTAL :	417	284	133	701	76.052	353	384	221	136	103	977

<i>Scaune sãsești</i>											
Sibiu	57	57	—	114	17.826	201	171	128	111	81	392
Sighișoara	16	15	—	31	4.274	32	22	18	14	17	78
Brașov	29	29	—	58	17.210	111	84	52	45	26	98
Mediaș	27	27	—	54	7.012	113	78	56	42	32	89
Bistrița	55	46	9	101	10.964	93	68	52	37	30	81
Sebeș	10	9	1	19	2.468	14	5	5	8	6	10
Cincu Mare	22	22	—	44	5.370	88	50	30	22	13	29
Miercurea	11	11	—	22	4.182	37	22	11	10	6	18
Rupea	17	17	—	34	4.252	49	24	7	6	3	18
Nocrich	12	12	—	24	2.675	29	38	13	7	8	25
Orăștie	14	14	—	28	3.578	20	13	11	3	6	27
TOTAL :	270	259	11	529	79.806	7.787	575	383	305	228	861
Reg. I.	83	56	27	139	13.680	51	55	27	25	12	103
Reg. II.	43	37	6	80	9.702	30	18	11	13	3	17
TOTAL :	126	93	33	219	23.382	81	71	38	38	15	120
TOTAL GEN. :	2.581	1.752	1.029	4.133	401.219	3.952	2.845	2.055	1.443	946	6.867

Statistica celor îndreptățiți la vot conserși pentru alegerile din 1869, pentru dieta Ungariei.

Jurisdicția	Baza îndreptățirii electorale									
	Proprietate	Act. publ.	Fabrică	Comerț	Venit	Intel.	Pe baza art. III. 1791	Impozit	După nr. fum.	Total alegători
Alba de Jos	237	41	1	19	62	36	1.861	1.385	324	3.966
Solnoc	377	257	—	40	24	74	5.255	590	260	6.877
Dăbica	—	—	—	—	—	—	2.595	717	213	3.525
Alba de Sus	—	—	—	—	—	—	597	208	121	926
Hunedoara	65	88	—	25	—	33	3.737	392	446	4.786
Cluj	—	7	—	—	—	—	2.454	1.050	303	3.814
Tîrnava	—	—	—	—	—	—	965	780	189	1.934
Turda	1.247	219	—	43	—	130	3.196	1.392	259	6.486
Năsăud	—	—	—	—	—	—	34	280	83	397
Făgăraș	433	34	—	8	—	28	2.989	329	123	3.944
Arieș	11	4	—	—	15	4	2.725	40	30	2.859
Cluc	—	—	—	2	—	16	12.849	100	87	13.054
Trei Scaune	—	—	—	—	—	—	9.604	311	153	10.068
Mureș	—	—	—	—	—	—	9.671	240	127	10.038
Odorhei	—	—	—	—	—	—	12.208	43	119	12.370
Brașov	1.407	600	5	4	10	63	41	717	43	2.890
Rupea	283	24	—	7	—	17	14	223	36	604
Cincu Mare	406	499	—	2	10	18	2	217	49	1.267
Mediaș	1.048	100	—	12	5	—	—	16	58	1.239
Bistrița	231	432	—	14	1	92	2	410	19	1.195

Orăștie	446	76	1	8	16	36	29	129	27	768
Sebeș	395	44	—	8	5	28	144	96	21	741
Miercurea	—	6	—	4	—	59	—	237	22	328
Sighișoara	765	42	—	15	—	41	93	232	40	1.128
Sibiu	918	168	—	29	13	149	119	1.190	86	2.671
Nocrich	—	—	—	—	—	—	—	179	26	205
Dumbrăveni	43	2	—	7	14	15	150	—	—	231
Cluj	1.200	231	2	81	378	171	21	—	—	2.214
Tg. Mureș	745	251	2	40	147	66	5	—	—	1.256
Alba Iulia	461	150	—	11	27	62	8	—	—	719
Gherla	101	7	1	3	2	24	378	—	—	516
Abrud	682	58	—	7	8	26	2	—	—	783
Brețcu	117	—	—	—	1	13	309	40	—	480
Miercurea Ciuc	30	4	—	—	7	12	180	—	—	223
Ilieni	63	6	—	—	—	6	172	—	—	247
Huedin	192	4	—	—	—	16	26	38	—	276
Tg. Secuiesc	28	74	—	20	—	29	492	—	—	650
Cojocna	7	2	—	—	—	10	593	—	—	612
Hațeg	71	13	—	—	—	37	177	—	—	298
Vlahița	626	—	—	—	—	—	—	—	—	626
Odorhei	475	50	—	4	113	50	31	—	—	723
Gheorgheni	420	70	—	13	3	38	—	—	—	544
Sic	378	—	—	—	—	7	338	—	—	723
Ocna Sibiu	727	10	—	5	5	25	31	—	—	603
TOTAL:	14.495	3.699	12	431	866	1.421	74.134	11.684	3.258	110.000

I N D I C E

A

- Albescu, L., 33
 Alduleanu, Ioan 77, 81, 86, 106,
 143, 195
 Alexi, Ioan 25, 66, 78
 Andrásy, Gyula 246, 252
 Anghel, Gheorghe 77
 Apor, Károly 142, 170, 219
 Árkosi, Lajos 75
 Aron, Florian 127, 133
 Axente, Sever 46, 48, 62, 68, 71,
 73, 74, 75, 112, 141, 179, 180, 212,
 214, 219

B

- Babeş, Vincentiu 39, 247
 Bach, Alexander von 116, 178
 Balaşiu, Ioan 76
 Balint, Simion 46, 76
 Balomiri, Ioan 77, 98, 125
 Balomiri, Simion 77, 99
 Bánffy, familia 222
 Bánffy, guvernator 18
 Bariţiu, George 8, 11, 12, 21, 26,
 27, 28, 30, 31, 32, 37, 45, 53, 54,
 55, 56, 66, 68, 81, 84, 87, 88,
 89, 94, 96, 101, 107, 108, 112,
 117, 123, 126, 130, 134, 135, 136,
 146, 147, 148, 151, 152, 153, 162,
 163, 164, 167, 174, 178, 179,
 183, 184, 192, 194, 225, 226, 227,
 228, 231, 237, 238, 242, 243, 246,
 247, 249, 250, 251, 254
 Bariţiu, Ioan 30
 Bărbat, A., 28
 Bărcianu, David-Popovici 25

- Bărnăţiu, Simion 21, 43, 95, 96,
 111, 124, 127, 130, 136, 162, 213.
 Basarab, familia 30
 Başotă, familia 29
 Bedeus, Jozsef 77, 155
 Béldi familia 28
 Béldi, György 82, 86, 107, 108.
 243
 Berzeviczy, Albert 35, 36
 Bethlen, Farkas 102, 234, 237, 243
 Bethlen, Gábor 77
 Bethlen, Gabriel 85
 Bethlen, Hermína 30, 168
 Bethlen, János 84, 98
 Bethlen, Miklós 85, 115, 163
 Beust, Friederich Ferdinand 245
 Biliţiu, Ştefan 77
 Binder, Georg Paul 232
 Bob, familia 30
 Bodea, familia 30
 Bogdan-Duică, G., 130
 Bohăţel, Alexandru 77, 125, 142,
 224
 Bohăţel, Mihail 77
 Boier, familia 30
 Boieriu, familia 29
 Bologa, Iacob 77, 82, 98, 99, 100,
 152
 Boloşiu, familia 30
 Borza, familia 30
 Boşca, Mălin 212
 Botezan, Liviu 231
 Bran, Ioan de Lemeni, 77, 125,
 152
 Brîncean, Iosif 30
 Brennerberg, Franz 90
 Brînzeu, Nicolae 13
 Buteanu, Ladislau 77
 Buteanu, familia 30
 Buzura, familia 30

C

Candrea, Nicolae 26
Cepescu, familia 28
Cipariu, Timotei 77, 121, 127, 136
Cipăianu, George 252
Ciurleanu, Ioan 29
Cocu, familia 29
Cordoș, Nicolae 231
Crénneville, Folliot, de 54, 60,
65, 75, 81, 123, 159, 163, 221, 230,
249
Cserei, familia 31
Cuman, familia 29
Cuza, Alexandru Ioan 53, 118,
162, 163

D

Damian, Petre 76
Danciu, familia 29
Dăianu, Ilie 181
Deák, Ferenc 83
Dennis, Ernst, 188, 190
Dima, familia 28
Dîrgău, Gavril 31
Dragomir, familia 30
Dragomir, Silviu 18
Dragoș, familia 30
Dragotă, familia 30
Drăghici, familia 30
Drăgușanu, Ioan Codru 77, 82, 174
Droz, Jacques 36
Dobra, Alexandru 66
Domșa, George 98, 125
Dosa, Elek 171
Dunca, Paul 77

E

Eisenmann, Louis 35
Erdeli, Vasile 184

F

Fabini, Joseph 125
Faur, familia 30
Faur, Ioan 21
Florian, familia 30
Florian, Ioan 77

Fényes, Elek 51, 171, 206
Fogarassy, Mihály, 82, 152, 153,
193, 198
Francisc, Iosif 252
Friedenfels, Eugen von 82

G

Găetan, Nicolae 76, 225
Gerando, A., de 199
Gojdu, Emanoil 40, 53
Göllner, Carol 131
Gologan, L. G. V., 27, 28
Goluchovschi, Agenor 38
Grecu, Petru 29
Grimm, Josef von 30, 204, 239
Groisz, Gusztáv 81, 86, 106, 142
Groza, Moise Collini 138
Guizot, François 184

H

Hállér, Ferenc 168, 245
Hanák, Péter 245
Hanea, Ioan 77, 232, 150
Haupt, Friederich 106, 143
Haynald, Lajos 82
Herbert, Eduard 82, 174, 176
Hintz, Johann 32
Hitchins, Keith 153, 251
Hodoș, Enea 213
Hodoș, Josif 45, 76, 94, 95, 132,
185, 252
Hosu, familia 30
Hosu, Iosif 102

I

Iancu, Avram, 132, 218
Iancsó, Benedek 129
Ilarian, Papiu-Alexandru 21, 69,
81, 92, 95, 111, 136
Ioan, Constantin 28, 66
Ioan, familia 28
Ioan, George 28
Ioan George Ioan 12
Ioanette, Petru 26
Ioanovici, Constantin 28
Iosif al II-lea 83, 124, 128, 143,
242
Iuga, familia, 28, 30

K

Keleti, Károly 150, 206, 209
Kemény, Ferenc 39, 42, 48, 53, 58,
59, 82, 84, 85, 136, 163, 172
Kemény, István 74, 75
Képești, A. 234
Kirchner, Friederich 81
Koronka, Antal 106, 143, 163,
193, 224
Kovács, Iosif, 217, 240
Kóvári, László 20, 85, 163
Kozma, Dénes, 130

L

Ladai, Augustin, 77
Lassel, August 90, 99, 174
Lasser, Josef 38
Lászlóffy, Antal 82, 118
Laurian, August Treboniu 21
Lazăr, Alexandru 77, 125
Lemeni, Ioan 130
Leopold I., 97
Lugojanu, Iacob 75

M

Maager, Karl 82, 228, 231, 233,
238
Macavei, familia 29
Măcelariu, Ilie 77, 82, 171, 249
Maior, Ioan 75, 174
Maior, Ioan Pop 31
Maior, Liviu 131, 153
Maior, Petru 31
Maiorescu, Ioan 21, 127, 133, 136
Man, familia 30
Man, Gavril 77, 118, 136, 197, 225,
238
Mare, familia 30
Marinovici, Gheorghe 29
Marinovici, Nicolae 29
Marica, George M., 12
Mailáth, inginer 209
Meriseh, inginer 209
Meșter, Miklós 8, 21, 82, 85, 99,
101, 147
Mețeș, George 25
Micu, Inochențiu 13
Mihalcea, familia 30

Mihali, Simion 21
Mikes, conte 83
Mikó, Imre 30, 42, 54, 60, 82, 84,
85
Moga, Dimitrie 125, 149
Moga, Vasile 13
Moldovan, Dumitru 77, 68, 76, 82,
231
Moldovan, Simion 77, 78
Moldovan, Valeriu, 7
Molnar, Nicolae 31
Mureșianu, Andrei 133, 136
Mureșan, Ioachim 77
Muste, familia 30

N

Nádasdy, Francisc 54, 151, 168,
245
Negruțiu, Ioan. 75, 77, 82
Nemes, János 54, 82, 142, 106
Nica, familia 28
Nica, Gheorghe 28
Nicola, Matei 77, 216, 222, 223
Nicolau, familia 28
Nicolau, Dimitrie 28

O

Oberth, Franz 125
Olteanu, Ioan 29
Orbonașiu, Rudolf 76
Orghidan, familia 28
Orghidan, Radu 28

P

Pantazi, familia 28
Panțiu, Constantin 77, 125
Păcățan, Teodor, 38, 40, 47, 49,
52, 55, 59, 69, 78, 95, 105, 184,
185, 248
Petrovici, Alexandru 29
Petrovici, Nicolae 29
Pogány, György 74
Polverejan, Șerban 18, 23
Ponteil, Felix, 189
Pop, Augustin 74
Pop, Gravril 25
Pop, Leontin 77

Pop, Macedon 141
Pop, Petre 76
Pop, Vasile Ladislau 22, 54, 55,
58, 59, 68, 77, 81, 86, 106, 123,
124, 146, 156, 157, 171, 180, 181,
195

Pop, Zenovie 66
Popa, George 39
Popasu, Ioan 136
Popeea, Nicolae 76, 82, 125, 156
Popovici, Bucur 29
Popovici, Servian 77
Pușcariu, Ioan, 77, 82, 88, 116, 123,
124, 136, 152, 156, 195, 199, 233,
225, 240, 242

R

Rainer, Iosif 38
Ramonțianu, Simion 13
Rannicher, Iacob 82, 87, 105, 106,
112, 113, 125, 117, 143.
Rațiu, Ioan dr. 11, 23, 26, 55, 58,
77, 81, 98, 125, 138, 139, 152, 163,
168, 174, 179, 203, 215, 217, 219,
220, 221, 222, 224, 225, 226, 233,
247, 249, 250, 251
Rațiu, Ioan, protopop 76
Reichenstein, Franz 66, 82, 123, 162,
178, 181
Roman, Simion, 19, 48, 132, 151,
221
Roman, Alexandru 53, 247
Roman, George 78, 125, 141
Roth, Ludwig Stephan 130
Rusu, Ioan 77

S

Salmen, Franz 43, 49, 51, 90, 176
Sándor, József 59, 82, 103, 191
Sâmceleanu, Ioan 77
Schmerling, Anton von 38, 186,
245
Schmidh, Konrad 82, 86, 90, 106,
117, 125, 143
Schuller, Libloy-Friedrich 82, 89,
90, 117, 119, 123, 125, 147, 148,
171, 193, 225, 240
Sima, familia 13

Söllner, I., 19, 64, 207
Suciu, Dumitru 251
Suciu, Ioan 21
Suciu, Petre 31
Surdu, Bujor 31, 33

Sz—Ș

Szabad, György 36, 98
Szöcs, János 86
Șuluțiu, Sterca Alexandru 25, 26,
30, 38, 42, 43, 47, 53, 55, 59, 66,
68, 71, 81, 84, 88, 96, 97, 104,
121, 122, 147, 155, 164, 177, 178,
186, 195, 249, 250, 251
Șuluțiu, Sterca Dionisie 77
Șuluțiu, Sterca Iosif 75
Șuluțiu, familia 29
Șaguna, Andrei 12, 25, 26, 38, 54,
55, 56, 66, 68, 77, 81, 84, 88, 90,
110, 112, 121, 122, 147, 155, 156,
164, 178, 186, 195, 208, 249, 250,
251
Șandor, Nicolae, proprietar 31
Șerban, familia 30
Șipotariu, Ioan 77, 141, 154, 157,
164

T

Teodor, Tioc 26
Teutsch, Friedrich, 8, 82, 83
Teutsch, Georg 82
Thiemann, consilier gub., 222
Tioc, familia, 29
Tincu, Ioan 98, 99, 101
Tisza, Kálmán 83
Tobias, familia 29
Toldalagi, conte 232
Toth, Zoltán 168
Trandafir, Gh., 30
Trausch, Iosef 174, 240
Trauschenfels, Eugen von 149, 171,
174
Trauschenfels, Franz 117, 120
Tulbașu, Ioan 77

U

Urmösy, Lajos 8, 21, 93, 218, 219

V

Vaida, familia, 30
Vaida, Ioan 31
Vaida, Ladislau 77, 174
Vasici, Paul 82, 136, 154
Verböczy, István 85, 89
Viteazul, Grigore 31
Vlad, Aloisiu 39
Vlasa, Ilie 71, 77, 151

W

Wesselényi, Miklós 155

Z

Zichy, cancelar 232, 245
Zimmermann, Iosef, 82, 86, 90, 125,
147, 179
Zöllner, Erich 36
Zwitter, G., 36

CUPRINS

Cuvînt înainte	5
Structura social-economică a burgheziei românești din Transilvania în anii regimului liberal	11
Acțiunea politică românească în anii premergători dietei	34
Preparative pentru dietă	57
Începutul activității dietei	80
Recunoașterea egalității națiunii române și a confesiunilor sale	91
Recunoașterea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei	127
Înființarea Tribunalului suprem al Transilvaniei	161
Adoptarea legii electorale a Transilvaniei	182
Dezbaterile agrare	211
Dezbatere asupra căii ferate, finanțelor, armatei, administrației	227
Dizolvarea dietei	245
Anexe	258
Indice	264

În Editura Dacia au mai apărut:

- P. Teodor, *Avram Iancu în memorialistică* — 1972
- I. Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania* — 1973
- V. Netea, *Pe drumul unității naționale. Studii și evocări* — 1975
- M. Badea — G. Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român* — 1976
- G. Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelenе din sec. XIX*, vol. I—II, 1977—78
- • • *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar* — 1978

Redactor: ȘERBAN POLVEREJAN
Tehnoredactor: CONSTANTIN RUSU

Apărut: 1979. Bun de tipar: 21. 06. 1979. Comanda nr.: 1864.
Coli de tipar: 17. Tiraj: 4950+90+20 legate. Hîrtia: velină
63 g/m². Format: 61×86/16.

Tiparul executat sub comanda nr. 220/1979
la Întreprinderea Poligrafică Cluj, Municipiul Cluj-Napoca
Str. Brassai nr. 5—7
Republica Socialistă România

101 1510

